ESKİ UYGUR TÜRKÇESİNDE NEZAKET İFADELERİ

Utku IŞIK

(Doktora Tezi)

Eskişehir, 2022

ESKİ UYGUR TÜRKÇESİNDE NEZAKET İFADELERİ

Utku IŞIK

T.C.

Eskişehir Osmangazi
Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

DOKTORA TEZİ

Eskişehir, 2022

…….../……/….

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin/projenin Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi hükümlerine göre hazırlandığını; bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Eskişehir Osmangazi Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programıyla taranmasını kabul ettiğimi ve hiçbir şekilde intihal içermediğini beyan ederim. Yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması hâlinde ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Utku IŞIK

İmza

ÖZET

ESKİ UYGUR TÜRKÇESİNDE NEZAKET İFADELERİ

IŞIK, Utku

Doktora-2022

Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Ferruh AĞCA

Nezaket teorisi üzerine yapılan çalışmalar özellikle 20. yüzyılın sonlarında yoğunlaşmış ve nezaket 21. yüzyılda daha çok pragmatik yöntemlerle derinlemesine ele alınmaya başlanmıştır. Buna göre nezaket algısı klasik yapısalcı çerçevenin dışında kişinin iç yaşantısıyla, onun beklentileri ve değer yargılarıyla değerlendirilmeli ve kişiye özgü kriterlerle yorumlanmalıdır. Bu yeni *kişiselleştirilmiş* nezaket yaklaşımının sonsuz olasılığı doğurmuş olması nezaket hakkında yorum yapmayı zorlaştırmaktadır. Bu sayısız algı olasılığı içerisinde, yine de, tüm insanlığın ortak düşünme yapısına uygun ve herkes için birçok olasılığa uyarlanabilecek bazı formüller ve kurallar bulunmalıdır. Bu tezin teori kısmında, nezaket algısını tüm insanlar için etkileyen faktörler göz önünde bulundurularak, pragmatik bakış açısıyla evrensel bazı algı kurallarına ulaşılmaya çalışılmıştır. Ayrıca dilbilimsel nezaket teorisinin, Eski Uygur Türkçesi metinlerine uygulanması amaçlanmaktadır.

Bu tezde, Eski Uygur Türkçesi metinlerindeki nezaket kavramı, yapısal ve pragmatik bakış açısıyla ele alınmıştır. Yapısal nezaket ifadeleri morfolojik, leksik ve sentaktik olarak sınıflandırılmıştır. Sözcük hâlindeki nezaket ifadeleri konuşurların bulunduğu konuma göre farklı başlıklar altında ele alınmış böylece toplum dil bilimsel bazı yargılara ulaşılmıştır. Eski Uygur Türkçesi metinlerinde geçen pragmatik nezaket ifadeleri ise muhatabın içinde bulunduğu ruhsal ve bağlamsal duruma göre ayrıca ele alınmış, teori kısmında ortaya atılan imaj yoğunluğu ve imaj açlığı gibi kriterlerin nezaket algısına etkisi Eski Uygur Türkçesi metin örnekleri üzerinde görülmüştür. Ayrıca korpusta yer alan tahkiyeli metinlerde anlatıcının nezaket algısı, kahramanların iç yaşantısının nezaket algısına etkileri, nezaketin ortaya çıkmasındaki etkenlerden biri olan fayda sağlayıcı tutum için önerilen imaj yatırımı kavramının metinlerdeki

kahramanlar tarafından ne şekilde kullanıldığı algıyı etkileyen ölçütlerle birlikte ayrıntılı şekilde açıklanmaya çalışılmıştır. Teori kısmında ortaya atılan fikirler, Eski Uygur Türkçesi metinlerine uygulanmış böylece hem yapısal hem de pragmatik nezaket ifadelerinin Eski Uygur Türkçesindeki karşılıkları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eski Uygur Türkçesi, Nezaket Teorisi, Toplum Dil Bilimi, Pragmatik Nezaket İfadeleri.

ABSTRACT

ESKİ UYGUR TÜRKÇESİNDE NEZAKET İFADELERİ

IŞIK, Utku

Phd Dissertation- 2022

Department of Turkish Language and Literature

Advisor: Prof. Dr. Ferruh AĞCA

Studies on politeness theory increased in the 20. century particularly. Politeness was started to discuss with pragmatical methods and examine deeply in this century. According to this, polite perception should be understood in view of the fact that inner world, expectations, value judgements of people and be interpreted in regard to individual criterias in contradistinction to classical structuralist approach. This new *personalized* politeness approach caused countless possibilities about polite perception. It made politeness difficult to comment in universally valid way. However, among numerous possibilities, there should be some rules and formulas that are proper to thinking way of humankind and adaptable to many possibilities for everyone. In first chapter of the thesis, it is tried to reach some universal perception rules in view of factors affect polite perception for all human beings. In next chapters, it is aimed to apply politeness theory on Old Uyghur texts.

In this thesis, politeness in Old Uyghur texts is discussed with both structualist and pragmatic methods. Structural expressions are classified morphologically, lexically and syntactically. Lexical polite expressions are classified in view of social standings of speaker and hearer and thus some sociolinguistic judgements are made. Pragmatic polite examples in Old Uyghur texts are analyzed in a particular chapter according to context and state of mind of hearer. It is witnessed that face intensity and face dearth which is mentioned in first chapter affect polite perception in Old Uyghur Turkic texts. Furthermore, polite perception of narrator, effect of inner world of a character to polite perception, using way of face investment -which is mentioned in first chapter and means beneficiary attitude to gain face feed- are analysed in detailed. Thoughts suggested in theory chapter are applied Old Uyghur Turkic texts, thus

examples of structural and pragmatic polite expressions in Old Uyghur Turkic are analyzed.

Keywords: Old Uyghur Turkic, Politeness Theory, Sociolinguistics, Pragmatics.

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **v**

ABSTRACT ..... **vii**

TABLOLAR LİSTESİ ..... **xii**

ŞEKİLLER LİSTESİ ..... **xiii**

KISALTMALAR ..... **xiv**

ÖNSÖZ ..... **xvi**

GİRİŞ **1**

Çalışmanın Konusu ve Kapsamı 1
Çalışmanın Problemi ve Amacı 2
Çalışmanın Metodu 2
Korpus 4

1. BÖLÜM
NEZAKET TEORİSİ

1.1. Dil Nedir? 9
1.1.1.Değişke 14
1.2. Dilin Toplumla İlişkisi ve Toplum Dil Bilimi 15
1.3. Nazik Dil Kavramı 18
1.3.1. Saygı ve Nezaket Ayrımı 24
1.3.2. İmaj Beklentisi ve Yoğunluğu 29
1.4.Nezaket Kavramı Çerçevesinde "Kaba Dil" 35
1.4.1. Söylemde Uyumsuzluk ve Kabalık 38
1.4.2. Doğrudanlık ve Dolaylılık 40
1.4.3. Alay ve Kabalık 55
1.5. Nezaket Teorisi ve Yaklaşımları 63
1.5.1. Klasik Nezaket Yaklaşımları 64
1.5.1.1. Sosyal Norm Yaklaşımı 64
1.5.1.2. Konuşma İlkeleri Yaklaşımı 65
1.5.1.3. İmaj Koruyucu Model (Face- Saving Model) 67
1.5.1.4 Konuşma Mutabakatı 76

1.5.2. İkinci Dalga Nezaket Anlayışı 78

2. BÖLÜM

ESKİ UYGUR TÜRKÇESİNDE YAPISAL NEZAKET VE KABALIK İFADELERİ

2.1. Eski Uygur Türkçesinde Yapısal Nezaket İfadeleri 82
2.1.1. Ek Hâlindeki Nezaket Yapıları 82
2.1.1.1. Çokluk Eki -lAr 82
2.1.1.2. İyelik Çekimi 85
2.1.1.3. Kişi Çekimi 88
2.1.1.4. Küçültme Ekleri 95
2.1.1.5. Tasarlama Kipleri 96
2.1.1.6. Şart Kipi 97
2.1.1.7. Gereklilik Kipi 98
2.1.1.8. Yeterlilik Tasvirî Fiili 100
2.1.1.9. +*kAn* Eki 102
2.1.2. Sözcük Hâlindeki Nezaket İfadeleri 102
2.1.2.1. Üstten Asta Nezaket İfadeleri 102
2.1.2.2. Asttan Üste Nezaket İfadeleri 109
2.1.2.3. Konumdan Bağımsız Nezaket İfadeleri 144
2.1.2.4. Pekiştirmeli Nezaket Yapıları 148
2.1.2.6. Olumlu Niteleyiciler 173
2.1.3. Sentaktik Nezaket Yapıları 175
2.1.3.1. Dolaylı Cümle Kurgusu 175
2.1.3.2. Şartlı Cümle Kurgusu 180
2.1.4. Söylem Düzeyinde Nezaket İfadeleri 182
2.1.4.1. Benzetme Yöntemi 182
2.1.4.2. Örtmece Örnekleri 188
2.1.4.3. Pişmanlık Bildirme 190
2.1.4.4. Tövbe 191
2.1.4.5. Af Dileme 193
2.1.4.6. Dua 194
2.1.4.7. Takdir 195
2.1.4.8. Övgü-Yüceltme 197
2.1.4.9. Kutlama 198
2.1.4.10. Lütfetme 198

2.1.4.11. Söz Verme/ Yemin Etme.....199
2.2. Yapısal Kabalık İfadeleri.....201
2.3. Eşit Konumdakiler Arası Nezaket Nötr İfadeler.....219

3. BÖLÜM

ESKİ UYGUR TÜRKÇESİNDE PRAGMATİK NEZAKET İFADELERİ

3.1. Doğrudanlık- Dolaylılık 223
3.2. Saygı.....226
3.3. İç Konuşma ve İmaj İlişkisi.....230
3.4. Ortamdaki Başka Kişilerin İmaja Etkisi.....233
3.5. İmaj Açlığının İZT Algısına Etkisi 238
3.6. Yüksek İmaj Yoğunluğunun İZT Algısına Etkisi 242
3.7. Anlatıcının Üçüncü Kişi Olarak Olaylara Nezaket Açısından Bakışı.....244
3.8. Üst Benliğin İmaj Destekleyici Etkisi 252
3.9. Üst Benliğin İmaj Zedeleyici Etkisi 261
3.10. Toplumca Kabul Edilen Şemalar-Sosyokültürel Belirleyiciler 263
3.11. Pozitif ve Negatif İmajın Ters Şekilde Etkilenmesi.....267
3.12. Denge Sağlayıcı Tutum 271
3.13. İmaj Yatırımı.....279
3.14. Yansıtma 282
SONUÇ.....284
KAYNAKLAR.....297

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: Konu ve Çevre Temelli Kabalık Şiddeti Algısı. 23
Tablo 2: Viejobueno'nun İZT Şiddetine Kabalık Stratejileri Karşılaştırması.....42
Tablo 3: Asttan Üste Yönelen Kabalık Stratejilerinin Şiddete Göre Karşılaştırılması 43
Tablo 4: Üstten Asta Yönelen Kabalık Stratejilerinin Şiddete Göre Karşılaştırılması 45
Tablo 5: Eşit Konumdaki Kişiler Arası İlişkide Kabalık Stratejilerinin Şiddete Göre Karşılaştırılması.....49
Tablo 6: Muhatapça Kolay Bir İşe Yapılan Abartılı Övgünün Konuma göre İZT Şiddeti Karşılaştırması 58
Tablo 7: Muhatapça Orta Zorlukta Bir İşe Yapılan Abartılı Övgünün Konuma göre İZT Şiddeti Karşılaştırması 60
Tablo 8: Muhatapça Zor Bir İşe Yapılan Abartılı Övgünün Konuma Göre İZT Şiddeti Karşılaştırması 61
Tablo 9: Nezaket/Kabalık Bildirme Açısından Eski Uygur Türkçesindeki Emir-İstek Kip Ekleri 91

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Hindistan'daki Sosyal Tabakalar ve Hareketlilik İmkânları.....28
Şekil 2: Eşit Konumdaki Kişiler Arası İlişkide Belirli Bir İZT'nin Zamana Göre Şiddeti 49
Şekil 3: Dış Kaynaklı İZT'ye Bir Örnek.....53
Şekil 4: İç İmaj Onarımı ve Dış Kaynaklı Algıya Etkisi.....53
Şekil 5: İZT'yi Kabul Etme ve Dış Kaynaklı Algıya Etkisi 54
Şekil 6: Brown ve Levinson'un İZT'de Bulunma Stratejileri.....69
Şekil 7: *eşid- tıŋla-* Örneği Üzerinden Pekiştirmeli Yapılarda Merkez Parça ve Nezaket Şiddeti İlişkisi 149
Şekil 8: Pekiştirmeli Nezaket Yapılarında Merkeze Doğru Nezaket Şiddeti Eğilimi 150
Şekil 9: Eleştirinin Muhatabın İmajını Etkileme Aşamaları.....206
Şekil 10: Prensin Hana İtaatsizliği Bağlamında İmaj Yoğunluğunun Tepkiyi Belirleyici Rolü.....236
Şekil 11: Alaya Maruz Kalan Muhatabın Kısa Zaman Aralığında İmaj Algısındaki Değişimi 285

KISALTMALAR

ADFH	Altın Dişli Fil Hikâyesi
AY	Altun Yaruk
Bkz.	Bakınız
BL	Brown ve Levinson
BT	Berliner Turfantexte
D	Dışastvustık
DLT	Dīvānu Lügātit Türk
ETŞ	Eski Türk Şiiri
HT	Hsüan Tsang Biyografisi
Hu.	Huastuanift
IrkB	Irk Bitig
İBT	İmaj Besleyici Tutum
İZT	İmaj Zedeleyici Tutum (FTA)
İKPÖ	İyi ve Kötü Prens Öyküsü
KP	Kuanşi İm Pusar
KT	Köl Tigin Yazıtı
KTUN	Köŋöl Tözi Ukıttaçı Nom
Man.	Manichaica
Maytr.	Maytrısimit Nom Bitig
San.	Sanskritçe
Sitât.	Sitātapatrādhāraṇī
Tar.	Tariat Yazıtı
TT	Türkische Turfantexte
U	Uigurica
ÜçİtigÜç İtigsizler	

vb.	ve benzeri
[ ]	Metinde okunamayan alan
[…]	Alıntıda yer verilmeyen parça

ÖNSÖZ

Nezaket veya kabalık gerek davranışsal olarak gerekse dil bilimi açısından ele alındığında bir toplumun kültürel kodlarını, yaşam içerisinde neyin doğru/yanlış olarak algılandığını, kişiler arası iletişimde genel geçer beklentilerini ortaya koyması sebebiyle 20. yüzyıldan itibaren pek çok araştırmanın konusu olmuştur. Bu çalışmalar nezaketin teorik alt yapısıyla yahut onun bir dile veya alt-dile uygulanmasıyla karşımıza çıkmaktadır. Nazik veya kaba davranışın nasıl ortaya çıktığıyla ilgili pek çok teori ortaya atılsa da bunlar içerisinde 90'lı ve özellikle 2000'li yıllarda yoğunluk kazanmaya başlayan pragmatik anlayış yaş, konum, güç, sosyal mesafe, bireysel beklenti, kültürel kabuller, bağlam, ses tonu, vurgu vb. çeşitli sosyokültürel ve bireysel ölçütlere dayanmaktadır. Ölçütler ne kadar artarsa herhangi bir olay ve durumun nezaket açısından ivmelenerek artan sayıda olasılığa beraberinde getireceği öngörülebilir.

Türklerin bilinebilen eski tarih çağlarından beri gerek sosyal yaşamda gerek yönetim sınıfı-halk ilişkisi açısından gerekse askerî yapılanmasında atalarından miras edindikleri çeşitli sosyal kuralları ön plana aldıkları ve bunlara riayet ettikleri bilinmektedir. Bu düzen, elbette Eski Uygur Türkçesi metinlerinde yer alan gerçek/kurgusal kahramanlar ve anlatıcının tercih ettiği veya mecbur olduğu üslup çeşitliliği ile kendisini ele vermektedir. Bu çalışmada kültürel ve bireysel zihin kodlarının açığa çıkmasını sağlayan nezaket kavramı, teorik olarak incelenmiş; Eski Uygur Türkçesindeki nezaket yapıları ve tahkiyeli metin parçalarından tespit edilmiş bağlamsal nezaket vakaları ele alınarak ortaya çıkan nezaket ve kabalık türlerine ulaşılmaya çalışılmıştır. Eski Uygur Türkçesi metinlerinin nezaket açısından kapsamlı şekilde işlenmesi çeşitli toplum dil bilimsel malzemenin de ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Eski Uygur Türkçesinde başvurulan dil bilimsel nezaket strateji ve yöntemlerini ortaya koyma amacı taşıyan bu çalışmada aynı zamanda bu alanla ilgili pek çok soruna da değinilmektedir. On iki yıldır akademik gelişimimde bana öncülük eden, beş yıl boyunca çalışmaktan keyif aldığım bu konuyu bana öneren ve çalışma sürecinde bana desteklerini esirgemeyen sayın hocam Prof. Dr. Ferruh AĞCA'ya minnettarım. Ayrıca çalışmanın uygulama kısmında fikirlerinden istifa etmemi sağlayan Doç. Dr. Emrah BOZOK'a teşekkürlerimi sunuyorum. Öğrencilik yaşamım boyunca beni her açıdan destekleyen annem Hülya IŞIK ve babam Şevket IŞIK'a;

doktora sürecinde en zor zamanlarda yanımda olan ve kendilerine çok şey borçlu olduğum eşim Ece ve kızım Bilge'ye teşekkür ediyorum.

GİRİŞ

Gerek tarihî gerekse modern Türk lehçelerinin, dil bilimsel nezaket açısından incelenmesi, Türk dilinde ve buna paralel olarak Türk yaşantısında nezaketin boyutlarını ve insanlar arası ilişkilerdeki çeşitli anlayışları göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Eski Uygur Türkçesi Dönemi'nde bu tezin çalışma alanına giren nezaket ifadeleri yoğun biçimde kullanılmıştır. Muhatabın gücüne, konumuna, konuşura yakınlığına aynı zamanda konuşurların ruhsal durumları, tecrübeleri, şemaları, ortamdaki başka kişiler, bağlam vb. gibi etmenlere bağlı olarak oluşan dil bilimsel nezaket ifadelerinin Eski Uygur Türkçesinde ne şekilde kullanıldığının tespiti toplum dil bilimsel bazı verilerin ortaya çıkmasını sağlayacaktır. Eski Türk toplumunda toplumsal katmanlar arasında geliştirilen çeşitli nezaket stratejileri Türk dilinin ifade zenginliğini ve Türk dil mantığının iletişim esnasında nasıl işlediğini ortaya koyacaktır.

Çalışmanın Konusu ve Kapsamı

Bu çalışmada, nezaket kavramı dil bilimsel boyutuyla ele alınmıştır. Çeşitli nezaket kuramları irdelenmiş ve dil bilimsel nezaket yöntemleri hakkında fikirler ortaya atılmıştır. Tez üç ana bölümden oluşmaktadır. Birincisi nezaket ve kabalık kavramlarının tartışıldığı teori bölümüdür. Bu bölümde, herhangi bir dilsel davranışın nazik yahut kaba olarak algılanmasına etki eden doğrudanlık/dolaylılık, alay, yorumu etkileyen tecrübeler ve kişisel özellikler gibi ölçütler üzerinde durulmuştur. Eski Uygur Türkçesinde yapısal nezaket ifadelerinin ele alındığı ikinci bölüm ve pragmatik nezaket örneklerinin işlendiği üçüncü bölüm ise birer uygulama bölümüdür. Yapısal nezaket ifadeleri bölümünde Eski Uygur Türkçesinde kullanılan ek hâlindeki, sözcüksel ve sentaktik nezaket yapıları incelenmiştir. Ayrıca kabalık yöntemlerinin dilsel karşılıklarıyla pekiştirmeli nezaket ve kabalık yapılarına da yer verilmiştir. Pragmatik nezaket ifadelerini içeren üçüncü bölümde ise bağlama, kişilerin ruhsal ve zihinsel durumlarına göre değişen nezaket algı tarzları korpusta geçen örnekler üzerinden değerlendirilmiştir.

Bedensel ve mekânsal bazı nezaket yöntemleri ise kapsam dışı bırakılmıştır. Yalnızca kullanım sıklığı göz önünde bulundurularak *yükün-* ve *aya-* sözcüğü

çalışmaya dâhil edilmiş ve incelenmiştir. Ayrıca cinsiyet ölçütü de çalışmanın dışında tutulmuştur.

Nezaketi etkileyen ölçütler göz önünde bulundurularak, ilk bölümde erişilen bilgiler ve varılan fikirler Eski Uygur Türkçesi metinlerine uygulanmaya çalışılmıştır. Tespit edilen örnekler teori bölümündeki bu ölçütler açısından ve Uygur Türkçesi Dönemi içerisinde değerlendirilmiş olup bazı örneklerde Eski Türkçenin diğer sahaları ve günümüz Türkiye Türkçesiyle karşılaştırılarak Türk dilinin nezaket yöntemleri açısından sürekliliğine değinilmiştir. Korpusta çoğunlukla çeviri din metinleri bulunmaktadır. Bu tür metinlerde geçen nezaket ifadelerinin Eski Uygur Türkçesinde karşılıklarının bulunması, bu dönem Türkçesinin nezaketi bildirme yeteneğini ortaya koyması açısından önem arz etmektedir.

Ele alınan nezaket ve kabalık ifadelerinin genellikle çeviri din metinlerinden oluşan Eski Uygur Türkçe korpusla sınırlı olması

Çalışmanın Problemi ve Amacı

Bir dilde var olan nezaket yapılarının tespiti; o dili konuşan toplumun kültürel kodlarının ve iletişimde takındıkları tavırların anlaşılması, dil mantığının ve zihin yapısının ortaya konması açısından önem arz etmektedir. Bu çalışma, nezaket ve kabalık kavramını etkileyen faktörleri tartışmayı ve Eski Uygur Türkçesi metinlerinde bulunan nezaket yapılarını ve dilsel nezaket yöntemlerini tespit etmeyi amaçlamaktadır. Aynı zamanda Türk toplumunda asttan üste, üstten asta ve eşit konumdakiler arasında ortaya çıkan üslup farklılıklarını tespit ederek bu üslup farklılığını ortaya çıkaran dilsel malzemenin incelenmesi ve bireysel, toplumsal, bağlamsal farklar dolayısıyla değişen dilsel malzemenin nezaket açısından yorumlanması bu çalışmanın amaçları arasındadır.

Çalışmanın Metodu

Bu çalışmada, Eski Uygur Türkçesindeki nezaket ifadelerinin tespitinden önce nezaket ve kabalık kavramlarının ne olduğu ele alınmıştır. Bir dilsel davranışın nezaket açısından algılanışını etkileyen ölçütlerle ilgili bazı sonuçlara ulaşılmıştır. Çalışmanın teori bölümünde Brown ve Levinson'un (1987) imaj (face) ve İZT [face threatening

act (FTA)] kavramları temel alınmış ve nezaket, zıt bir kavramı karşılaması dolayısıyla kabalık üzerinden değerlendirilmiştir.

Nezaket teorisi çalışmaları, belli biçimbirimlerin nezaket açısından karşılıklarına odaklı yapısal çalışmalar ve bağlam, beklenti gibi pragmatik bakış açısıyla oluşturulan ikinci dalga nezaket çalışmaları olarak ikiye ayrılmaktadır. Bu çalışmada, Eski Uygur Türkçesi metinlerinde geçen hem yapısal hem de pragmatik nezaket malzemesi tespit edilerek mukayeseli yorumlar yapılmıştır. Korpusta yer alan metinlerden birçok örnek paylaşılmıştır. Bu alıntılamalar esnasında metin içi kaynak gösterimi eğer tırnak içinde gösterilen Türkiye Türkçesine aktarımdan sonra kullanıldıysa Eski Uygurca parça ve Türkiye Türkçesi çevirisi alıntılanan kaynağa göredir. Ancak metin içi kaynak gösterimi, Türkiye Türkçesine aktarımdan önce yapılmışsa yalnızca Eski Uygurca kısım alıntılanan kaynağa göredir ve böyle bir durumda Türkiye Türkçesine aktarım tarafımızca yapılmış demektir.

Nezaketin ne olduğu, kabalık merkeze alınarak ele alınmıştır. Bu açıdan "Eski Uygur Türkçesinde Yapısal Nezaket İfadeleri" ve "Eski Uygur Türkçesinde Pragmatik Nezaket İfadeleri" bölümlerinde kabalık ifadelerine de yer verilmiştir.

Yapısal nezaket ifadelerinin incelenmesi sırasında ilk olarak dilsel parçanın anlamı verilmiş sonrasında bu parça nezaket açısından değerlendirilmiştir. Dolayısıyla sadece biçimsel tahlilden ziyade nezaket açısından kullanım işlevleri üzerinde durulmuş ve eldeki malzeme ağırlıklı olarak semantik incelemeye tabi tutulmuştur. Yine de gerektiği durumlarda sözcüklerin etimolojik açıklamalarına değinilmiş, yeri geldikçe nezaket yapılarının kültürel boyutundan bahsedilmiştir. Teori kısmında belirtilen fikirlerin metindeki örnekleriyle karşılaşıldığında bu ilk bölüme gönderme yapılmıştır. Kabalık yapılarıysa imaj zedeleyici davranışların sınıflandırılması yoluyla incelenmiştir.

Yapısal inceleme bölümünde benzer ve ilişkili yapısal parçaların nüansları ve nezaket şiddetleri mukayese edilmiştir. Pekiştirmeli nezaket ve kabalık yapılarını oluşturan sözcükler, dizilim şekillerinden hareketle nezaket teorisi açısından yorumlanmıştır.

Yapısal bölüme ait olan "Sözcük Hâlindeki Nezaket İfadeleri" başlığı altında nezaket üslubunu oluşturan leksik yapıların tasnifinde sosyal konum ölçütü de kullanılmıştır. Böylece farklı ve aynı toplumsal konumdan konuşurların seçtikleri

sözcükler ortaya konmuştur. Bu başlık altında aynı zamanda benzetme, örtmece gibi nezaket oluşturma yöntemleriyle tövbe, dua, takdir etme gibi nezaket davranışlarının dilsel karşılıkları incelenmiştir.

"Eski Uygur Türkçesinde Pragmatik Nezaket İfadeleri" adlı üçüncü bölümde bağlama, konuşurların özellikleri ve içinde bulundukları ruhsal duruma göre tanıklanan örnekler verilmiş ardından konuşurların ve bağlamın bu özellikleri çeşitli ölçütlere göre köşeli ayraç içerisinde belirtilmiştir. Pragmatik ifadelerin bulunduğu anlatılarda metin parçasıyla ilişkili diğer olaylara da değinilmiş böylece parça bağlamla ilişkilendirilmeye çalışılmıştır.

Korpus

Nezaket ifadelerinin tespiti, mukayesesi ve değerlendirilmesi amacıyla taranan Eski Uygur Türkçesi metinleri genel itibariyle din içeriklidir. Bunun dışında Irk Bitig ve Sitâtapatrâdhârani gibi yine metafizik temalı metinlerle çeşitli şiir parçaları da korpusa dâhil edilmiştir. Metinlerin çoğunluğu, içinde çeşitli anlatıları barındıran tahkiyeli metinlerdir. Bu durum, diyalog ve olay örgüsü sayesinde çok daha fazla nezaket malzemesiyle karşılaşılmasına olanak vermiştir. Özellikle diyaloglar ve diyaloğa giren konuşurların özelliklerinin tespiti, toplum dil bilimsel verilerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Anlatı metinleri dışında kalan dua ve tövbe metinleri de özellikle asttan üste nezaket yöntemlerinin tespiti için önemli birer kaynak olmuştur.

ADFH Elmalı, M. (2019). ***Eski Uygurca Altı Dişli Fil Hikâyesi***, TDK, Ankara.

AY I Kaya, C. (1994). ***Uygurca Altun Yaruk***, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

AY II Kaya, C. (1994). ***Uygurca Altun Yaruk***, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

AY III Kaya, C. (1994). ***Uygurca Altun Yaruk***, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

AY IV Tokyürek, H. (2018). ***Altun Yaruk IV. Tegzinç***, TDK, Ankara.

AY V Kaya, C. (1994). ***Uygurca Altun Yaruk***, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

AY VI Ayazlı, Ö. (2012). ***Altun Yaruk VI. Kitap***, TDK, Ankara.

AY VII Çetin, E. (2020a). ***Altun Yaruk VII. Kitap***, TDK, Ankara.

AY VIII Çetin, E. (2020b). ***Altun Yaruk VIII. Kitap***, TDK, Ankara.

AY IX Kaya, C. (1994). ***Uygurca Altun Yaruk***, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

AY X Gulcalı, Z. (2021). ***Altun Yaruk X. Kitap***, TDK, Ankara.

BT I Hazai, G.; Zieme, P. (1971). ***Fragmente Der Uigurischen Version Des Jin'gangjing mit den Gāthās des Meister Fu: Berliner Turfantexte I***, Akademie-Verlag, Berlin.

BT II Röhrborn, K. (1971). ***Eine Uigurische Totenmesse: Berliner Turfantexte II***, Akademie-Verlag, Berlin.

BT III Tezcan, S. (1974). ***Das Uigurische Insadi-Sūtra: Berliner Turfantexte III***, Akademie-Verlag, Berlin.

BT V Zieme, P. (1975). ***Manicheisch-Türkische Texte: Berliner Turfantexte V***, Akademie-Verlag, Berlin.

BT VII Kara, G.; Zieme, P. (1976). ***Fragmente Tantrischer Werke in Uigurischer Übersetzung: Berliner Turfantexte VII***. Akademie Verlag, Berlin.

BT VIII Kara, G.; Zieme, P. (1977). ***Die Uigurischen Übersetzungen Des Guruyogas Tiefer Weg von Sa-skya Paṇḍita und der Mañjuśrīnāmasaṃgīti: Berliner Turfantexte VIII***, Akademie Verlag, Berlin.

BT XIII Zieme, P. (1985). ***Buddhistische Stabreimdichtungen der Uiguren: Berliner Turfantexte XIII***, Akademie-Verlag, Berlin.

BT XVIII Zieme, P. (1996). ***Altun Yaruk Sudur: Berliner Turfantexte XVIII***, Brepols, Berlin.

BT XX Zieme, P. (2000). ***Vimalakīrtınırdeśasūtra: Berliner Turfantexte XX***. Brepols, Turnhout.

BT XXI Wilkens, J. (2001). ***Die Drei Körper Des Buddha (Trikāya): Berliner Turfantexte XXI***, Brepols, Berlin.

BT XXIX Kasai, Y. (2011). ***Der Alttürkische Kommentar Zum Vımalakīrtınırdeśasūtra: Berliner Turfantexte XXIX***, Brepols, Berlin.

BT XXXVII Wilkens, J. (2016). ***Berliner Turfantexte XXXVII (I)***, Brepols, Turnhout.

Wilkens, J. (2016). ***Berliner Turfantexte XXXVII (II)***, Brepols, Berlin.

BT XXXVIII Kasai, Y.; Ogihara, H. (2017). ***Die Altuigurischen Fragmente Mit Brāhmī-Elementen: Berliner Turfantexte XXXVIII***, Brepols, Turnhout.

Caferoğlu Caferoğlu, A. (2015). ***Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü***, TDK, İstanbul.

DLT Ercilasun, A. B.; Akkoyunlu, Z. (2014). ***Dīvānu Lügātit Türk***. TDK, Ankara.

ETŞ Arat, R. R. (1991). ***Eski Türk Şiiri***. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

HT III Ölmez, M.; Röhrborn, K. (2001). ***Die Alttürkische Xuanzang-Biographie III***, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.

HT IX Barat, K. (2000). ***The Uygur-Turkic Biography of the Seventh-Century Chinese Buddhist Pilgrim Xuanzang IX-X***, Indiana University Uralic and Altaic Series 166, Indiana.

HT VIII Röhrborn, K. (1996). ***Die Alttürkische Xuanzang-Biographie VIII***, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.

HT X Mirsultan, A. (2010). ***Die Altturkische Xuanzang-Biographie X***, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.

Hu. Özbay, B. (2014). ***Huastuanift-Manihaist Uygurların Tövbe Duası***, TDK, Ankara.

IrkB Tekin, T. (2013). ***Irk Bitig***, TDK, Ankara.

İKPÖ Hamilton, J.R. (1998). İyi ve Kötü Prens Öyküsü, (Çev. Vedat Köken), TDK, Ankara.

KP Tekin, Ş. (1993). ***Kuanşi İm Pusar***, TDK, Ankara.

KTUN Tekin, Ş. (2008). "**Budist Felsefesinin Bilgi Nazariyesiyle İlgili Uygurca Telif Bir Eser: Vapşı Bakşı'nın Köŋöl Tözi Ukıttaçı Nom (Bilincin Tabiatını Öğreten Kitap) Adlı Eserinin Çeviriyazı, Tercüme, Açıklamalar ve Tıpkıbasımı**", *Journal of Turkish Studies*, C: 32, No: 2, ss. 113-186.

Man. I Le Coq, A. (1936). ***Manichaika I*** (Çev. Fuat Köseraif). Devlet Basımevi, İstanbul.

Man. II Le Coq, A. (1919). ***Türkische Manichaica aus Chotscho II***, Verlag Der Akademie Der Wissenschaften, Berlin.

Man. III Le Coq, A. (1922). ***Türkische Manichaica aus Chotscho III***, Verlag Der Akademie Der Wissenschaften, Berlin.

Maytr. Tekin, Ş. (2019). ***Maytrısimit- Burkancıların Mehdîsi Maitreya ile Buluşma Uygurca İptidaî Bir Dram***, TDK, Ankara.

Sitât. Kılıç Cengiz, A. (2021). ***Eski Uygur Dönemine Ait Tantrik Bir Metin: Sitātapatrādhāraṇī***, TDK, Ankara.

TT I Bang, W.; Gabain, A. (1929). ***Türkische Turfan-Texte I***, Berlin.

TT II Bang, W.; Gabain, A. (1929). ***Türkische Turfan-Texte II***, Berlin.

TT III Bang, W.; Gabain, A. (1930). ***Türkische Turfan-Texte III***, Berlin.

TT IV Bang, W.; Gabain, A. (1930). ***Türkische Turfan-Texte IV***, Berlin.

TT V Bang, W.; Gabain, A. (1931). ***Türkische Turfan-Texte V***, Berlin.

TT VI Bang, W., Gabain, A.; Rachmati, G. R. (1934). ***Türkische Turfan-Texte VI. Das buddhistische Sûtra Säkiz Yükmäk***, Berlin.

TT VII Arat, R. R. (1937). ***Türkische Turfan-Texte VII.*** Von Dr. G. R. Rachmati. Mit Sinologischen Anmerkungen von Dr. W. Eberhard, Berlin.

TT VIII Gabain, A. (1954). ***Türkische Turfan-Texte VIII***. Akademie Verlag, Berlin.

TT IX Gabain, A.; Winter, W. (1958). ***Türkische Turfan-Texte IX. Ein Hymnus an den Vater Mani auf "Tocharisch" B mit alttürkischer Übersetzung***, Akademie Verlag, Berlin.

TT X Gabain, A. (1959). ***Türkische Turfan-Texte X, Das Avadana des Dämons Āḍavaka. Bearbeitet von Tadeusz Kowalski. Aus dem Nachlaß herausgegeben***, Akademie Verlag, Berlin.

U I Müller, F. W. K. (1908). ***Uigurica I***, AKPAW, Berlin.

U III Müller, F.W.K. (1922). ***Uigurica III***, Verlag Der Akademie Der Wiessenschaften, Berlin.

U IV Müller, F.W.K. (1945). ***Çaştani Bey Hikâyesi: Uigurica IV*** **(Çev. Saadet Himran)**, Burhaneddin Erenler Basımevi, İstanbul.

ÜçİtigBarutçu Özönder, S. (1998). ***Üç İtigsizler- Giriş, Metin, tercüme, Notlar, İndeks*, TDK, Ankara.

1. BÖLÜM
NEZAKET TEORİSİ

1.1. Dil Nedir?

Dilin ne olduğu ve onun kavramsal sınırını çizme sorunu en eski zamanlardan bu yana dil hakkında düşünen bilim adamlarının ve filozofların üzerinde fikir birliğine varamadığı bir mesele olmuştur. Esasen dil hakkında Eski Yunan ve Hint'ten günümüze pek çok tanım yapılmış ve bu tanımlarda genellikle dil bir *araç* olarak görülmüştür.

Dilin ne olduğunu tam anlamıyla, her yönüyle belirlemek ve dile üzerinde uzlaşılan bir sınır çizmek başlı başına bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira dil üzerine tanımda bulunan düşünürlerin ve araştırmacıların çoğu ya dile bir veya birkaç açıdan bakmış ancak ona her yönüyle bir kavram alanı çizememiş yahut hakkında önceki söylenenlere küçük eklemeler yaparak yeni tanımlara ulaşmıştır. Saussure (1998: 36) dilin tanımlanması konusunda yaşanan zorluğu dile farklı açılardan yaklaşılması ve hatta bakış açısının konunun kendisi hâline gelmesi olduğunu söylemiştir.

Platon, dil için "kendi özel düşüncelerini sesin yardımıyla, özne ve yüklemler aracılığıyla anlaşılabilir duruma getirmek" olarak tanımlamıştır (Aksan, 2015: 55). Platon'un tanımı insanın biyolojik dil yetisiyle Chomsky'nin *performance* olarak adlandırdığı dili kullanma eylemine odaklanmış görünmektedir.

Dil deyince genellikle ilk olarak dilin icrası ve somut olarak kendini gösterdiği yön akla gelmektedir. Zira Crystal (2008: 265) da dilin genellikle günlük kullanım açısından konuşma yazma ve icra edilme yönüyle ilişkilendirildiğini ifade etmiştir. Ancak dil biliminin kurucularından sayılan Saussure'ün ardından birçok araştırmacı da dilin zihinsel ve icra boyutu olmak üzere genel olarak iki boyutu üzerinde durmuştur. Chomsky (1965: 4) bu durumu *competence* ve *performance* olmak üzere iki kavramla açıklamıştır. Chomsky, *competence* kavramını "iletişimdeki kişilerin dili ve dil bilgisini bilme durumu", *performance'*ı ise "dilin somut icrası" olarak kullanmıştır.

Psikoloji bilimindeki gelişmeler göstermiştir ki insan kişiliği katmanlı bir yapıya sahiptir ve bu katmanlar arası sürekli bir bildirişim söz konusudur. İnsanın günlük hayat esnasında, kendiyle ilgili önemli kararlar alırken yahut herhangi bir olaya

şahit olurken vereceği tepki bu kişilik katmanları arasındaki bildirişime bağlı olarak farklı noktalara evrilebilmektedir. Kişi tanımadığı bir kimsenin evinde çok sevdiği bir yemeği gördüğünde kişiliğin en alt katmanı olan id (nefis) bu yemeği derhal ve sonuçlarını hesap etmeksizin yemek istediğini bir dürtü olarak *iletecektir*. Ancak kişinin toplumsal yönü olan üst benliği, bunun ortam için uygun olmayacağını *bildirecektir*. İnsanın gerçek kişiliği olan *ego* ise bu iki zıt düşünce ve mesaj karşısında doğru olanı kendi kendine *söyleyecek* ve uygun bir an geldiğinde –yemeğe geçildiğinde, ikram yapıldığında vb.- "Pardon, şu kurabiyeden alabilir miyim?" şeklinde sosyal ortama uygun bir ifadeyle dilin somut icrasını gerçekleştirebilecektir. Dolayısıyla dilin somut icrası, öncesinde ikinci bir boyut olarak dili kullanma yeteneğinin potansiyel olarak bulunması ve bunlar dışında üçüncü bir boyut olarak kişinin kendisiyle yaptığı iç muhasebeye dayanmaktadır. Kişi günlük hayatın akışı içerisinde dili soyut olarak kullandığının çoğu zaman farkında değildir. Bunun için kişinin yalnız başına kalabileceği bir zaman ve mekân aynı zamanda psikoloji biliminin kullandığı bazı tekniklerin kullanılması gerekmektedir. Psikanalizin bazı teknikleriyle farklı kişilik katmanlarının sesi kişi tarafından duyulabilmektedir.[1]

Dilin soyut icrası aslında çalışmamızın konusu olan nezaketle de yakından ilişkilidir. Zira kişinin kendine nasıl davrandığı, kendine telkinleri ve kendiyle ilişkisi de imajını[2] zedelemekte veya desteklemektedir. İmajın en az iki kişi arasında kendini göstermesi kişinin iç yaşantısında kendi kendine bir imaj algısının bulunmayacağı anlamına gelmemektedir. Zira Kerim Demirci (2017: 275) dilin toplumla ilişkisinden bahsederken kendi kendine konuşan insanın bile kurgusal bir iç benlikle iletişim kurduğundan bahsetmektedir. Diğer bir değişle insan kendi zihninde konuşurken bile aslında soyut benliğini muhatap almaktadır. Kişinin kendi düşüncelerinden ziyade belli kişilerin düşüncelerini önemsemesi, öz bakımını ihmal etmesi, mazoşist bireylerin kendilerine fiziksel olarak zarar vermesi, kişinin kendini hor görmesi, kendisine gerçek değerinin altında bir değer biçmesi vb. davranışlar ve bu davranışlara yol açan içsel söylemler de kişinin imajına zarar verecektir. Dahası bu içsel ilişki

[1] Psikanaliz yöntemi ve kişilik katmanları için bkz.: Necla Tuzcuoğlu (1995), "Psikanaliz Kuramı ve Özellikleri", *M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, Sayı: 7, s.275-285, Cüceloğlu, Doğan (2001). *İçimizdeki Çocuk,* İstanbul: Remzi Kitabevi.

[2] İmaj (face) kavramı nezaket teorisi literatüründe ilk kez Brown ve Levinson (BL) tarafından ortaya atılmıştır. BL (1987: 61) imajı kişinin "herkesin kendisi için istediği toplum içindeki görünüşü" olarak tanımlamış ve duygusal bir kaynağa bağlamıştır.

sosyalleşme sırasında da kendisini belli edecektir. Sevdiği birine açılmak isteyen bir kişi, dilin somut icrası öncesi kendisiyle konuşmalarında "Bu işi de berbat edeyim deme!", "Kesin beni beğenmediği için reddedecek.", "Sen kim, o kadın/adam kim? Kendini rezil mi edeceksin?" gibi cümleler kurduğunda kendi imajını zedeleyecek, bu da somut icra sırasında beden diline, kullandığı sözcüklere, söylemindeki ses tonuna yansıyacaktır. Böylece soyut söylem somut söylemi de etkileyecektir. Dahası kişinin kendisini, muhatap karşısında koyduğu konum, sosyalleşme sırasında kazandığı/kaybettiği imaja denk düşecektir. Dolayısıyla dil bu açıdan bakıldığında *dilin bilinmesi* ve *somut icra* dışında kişinin imajını etkileyen kilit bir etmen olarak *soyut icranın* da varlığıyla birlikte en az üç boyuttan oluşmaktadır.

Dil, zihinde olup bitenleri ifade etmeye yarayan bir araç olmak dışında zihni aynı zamanda inşa eden unsurlardan biridir. Bilincin dile yön vermesi onu biçimlendirmesi gibi bilinç de dil ile biçimlenmektedir. Yaşanan olaylar kişinin hem ana diline hem de kişisel söz hazinesine ve üslubuna bağlı olarak farklı şekillerde zihne kaydedilmektedir. Zira Develi (2013: 12) de dil ve zihin arasındaki bu ilişkiden bahsetmiş ve aslında dil olmadan insanoğlunun düşünemeyeceğini ifade etmiştir. Dil bu açıdan insanın soyut varlığıyla dış dünya arasında çift taraflı iletimi sağlayan bir "kapı" olmak dışında insanın soyut varlığının temelini de oluşturmaktadır, denebilir. Dolayısıyla kullanılan sözcüklerden, söz hazinesinin genişliğinden, cümlenin kuruluş biçimlerinden ve üslup özelliklerinden kişinin zihni hakkında çıkarımlarda bulunmak mümkündür.

Hayatta genel olarak iki gerçeklik olduğunu düşünürsek bunlardan birisi dış diğeri iç gerçekliktir. Dil dış gerçeklik ile iç gerçeklik arasında Aksan'ın (2015: 72) tabiriyle bir *süzgeç* görevi görmektedir. Aynı olaya şahit olan insanlar aynı ana dile sahip olsalar da iç dünyaları, farklı sözcüklerin hakimiyetinde geliştiği için[3] bu olayı farklı sözcüklerle algılamakta ve dolayısıyla farklı sözcüklerle ifade etmektedirler. Aslında bu durum belki de insanoğlu için *tek bir gerçekliğin bulunmamasının* da sebebidir. Zira aynı olaya tanık olan farklı yapılardaki insanlar bu olayı anlamı da değiştirebilen farklı sözcük ve üsluplarla ifade etmektedir.

[3] Örneğin mükemmeliyetçi kişiler bir durumu takdir ederken bile "ama"yı, özgüven eksikliği yaşayan kişiler sebep bildiren bağlaçları, fazlaca sorumluluk hissi taşıyan kişiler gereklilik kipini sıkça kullanırlar. Bu aslında kişinin soyut dil icrasıyla ruhsal yapısı arasındaki sıkı ilişkiyi de göstermektedir. Zira terapistler tedavi sürecinde bu sözcüklere dikkat çekmekte ve danışanın bu sözcükleri farklı çerçeve yahut sözcüklerle değiştirmesi konusunda çalışmalar yapmaktadır.

Dilin dış dünyayı değiştirerek algı ve ifadeyi yönlendirmesi farklı ana dile sahip kişiler arasında da kendisini göstermektedir. Bunun en belirgin örneklerinden biri de köpek sesidir. Köpek sesi insanların ana dil coğrafyalarına göre çeşitlilik göstermemektedir ancak yine de ana dili farklı olan topluluklarca çeşitli şekillerde sözcükleştirilmiştir: Tü. *hav hav*, İng. *woof woof*, İsp. *guau guau* vb. somut bir sesin dahi algısını değiştirme gücüne sahip, gerçeği dönüştürme mekanizması olan dil, insanın sosyalleşmesi esnasında sayısız algının, ifade biçiminin ortaya çıkmasını sağlamaktadır.

Aksan (2015: 55) dili "duygu, düşünce ve isteklerin bir toplumda ses ve anlam yönünden ortak olan öğeler ve kurallardan yararlanarak başkalarına aktarılmasını sağlayan çok yönlü ve çok gelişmiş bir dizge" olarak tanımlamıştır. Aksan'ın düşüncesine paralel olarak Fischer (2015: 1) da dili öncelikle bir bildirme aracı olarak tanımlamıştır. Bu araç jestleri, mimikleri, beden duruşlarını, ıslıkları, beden işaretlerini, yazıları, matematiksel dili, programlama dilini vb. kapsamaktadır.

Dilin bir bilgi verme aracı olması aslında onun eşzamanlı ve artzamanlı olarak kültürü taşıması ve hatta oluşturması anlamına da gelmektedir. İnsanlar yaşadıkları anda türlü duygu, düşünce ve yaşantıları dil vasıtasıyla paylaşmaktadır. Bu, zamanın akışı içerisinde kişinin sürekli güncellenen zihin yapısının ve hâletiruhiyesinin bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak yaşanan "an" dışındaki paylaşım dışında gelecek nesillere bilgi aktarımı da dil vasıtasıyla sağlanmaktadır. Bir topluluğun veya geniş ölçekte insanlığın birikimi bu şekilde birikmekte ve ilerlemektedir. Zira Develi (2013: 17) kültürü "insan başarılarının bir toplamı" olarak tanımlamış ve kültürün varlığını ise insanların tecrübelerini ve başarılarını sonraki nesillere iletmeye yarayan dile bağlamıştır. Ona göre, dil olmasaydı insanoğlunun yüksek başarılara imza atması mümkün olamayacaktı. Başarı sayılabilecek herhangi bir eylem dahi geleceğe aktarılamayacağı için var olmamış sayılacaktı. Bir başarının her nesil için sıfırlanması aslında bu eylemin herhangi bir şey ifade etmemesi anlamını taşıyacaktı.

Dilin nesiller arası bildirişim işlevi elbette diğer canlılarda da karşılaşılan bir durumdur. İnsan dışı canlıların da yeni neslin hayatta kalabilmek için ihtiyaç duyduğu kodları onlara ileterek bir tecrübe aktarımı gerçekleştirdiği bilinmektedir. Ancak bu, insan iletişimine göre çok daha basit ve ilkel bir iletim yöntemidir. Dahası tek boyutludur. Fischer (2015: 1-2) bu açıdan, dili en basit hâliyle "bilgi alışverişi aracı",

evrensel olarak ise "canlılar dünyasının ilişki ağı" olarak tanımlamış ve bu alışverişin karıncaların kimyasal dilini ve bal arılarının dans dilini de kapsadığını ifade etmiştir. İnsanın dil kullanımı, diğer canlılarınkine göre daha karmaşık olacak şekilde Chomsky'nin (2001: 23) öne sürdüğü üzere *yaratıcıdır*. İnsan yaratıcı dil kullanımı sayesinde sonsuz olasılıkta farklı üsluplar geliştirebilme ve bunu karşıdaki insanın anlayabileceği bir şekilde sunabilme yetisine sahiptir. İnsanın yaratıcı dil becerisi, sanatın ve medeniyetin oluşmasını sağlamıştır ki bu, insanın dil kullanımının diğer canlılardan ayrıldığını gösteren en önemli etmendir. Konuşurların dili yaratıcı olarak kullanması aynı zamanda pragmatik nezaket yöntemiyle de sıkı sıkıya ilişkilidir. Zira dilin bağlama ve kişisel özelliklere göre farklı kullanımları aynı dilsel parçanın işlev çeşitlenmesine uğramasını da sağlamaktadır.

İnsan zihni, hissiyatı ve kişiliği gerek bedensel duruş ve hareketler gerekse kastedilen kavram veya olguyu sembolize eden sözcükler vasıtasıyla kendisini gösterme imkânı bulmaktadır. Dil, bu açıdan bakıldığında insan için bir varlık-yokluk meselesi diyebileceğimiz öneme sahiptir. Sözcükler öncelikle kapalı kapılar ardında insan zihnini farklı imaj, his ve arzularla birlikte dolduran, bunların yokluğundaysa zihnin son çare olarak başvurduğu, insan algısını var eden ve onu yeniden canlandırma etkisine sahip işitsel ve görsel uyaranlardır. Sözcükler ve dil sistemini oluşturan her parça, insanın maddi her türlü gerçeklikle ilişki kurmasına (adlandırma, niteleme, aksiyon eylemlerini kavrama ve bunları sözcükler sayesinde hatırlama gibi) ayrıca tüm maddi gerçekliğin dışında kendisi ve kendisi gibi dil sayesinde mümkün olan her şeyle ilişki kurabilen insanlarla etkileşime girmesine (tanıma, zihindekileri paylaşma, paylaşılanları algılama, ahlaki kuralları kavrama ve bunları hatırlama gibi) olanak sağlamaktadır. Dil iç yaşamın neredeyse tamamını yönetmekte, aynı zamanda iç yaşamdaki hisler, kavramlardan da kesinlikle etkilenmektedir. Dili etkileyen bu etmenler bir kişinin anne karnından itibaren maruz kaldığı sesler, imajlar, kendisine yöneltilen tutumlar ve kişinin bu uyarıcılar karşısındaki tutumlarının bir birikimi olarak kendi var oluşunu ortaya koyduğu dili etkilemektedir. Kendini ifade etmek, madden ve manen var kabul edilmek, bir insanın/ topluluğunun fikir ve davranışlarını etkilemek kişinin beden dili ve kullandığı sözcüklerle mümkündür. Ancak dil yalnızca bununla da sınırlı olmamalıdır. İnsanın duruşu, jest ve mimikleri, kullandığı sözcükler dışında bulunduğu her davranış da aslına bakılırsa zihinde olan biteni ifade etme biçimidir. İbadetlerini her gün sıkı sıkıya takip eden bir kişinin davranışı aslında onun

kişiliği ve zihninde dine verdiği önemi bildiren bir "vasıta"dır. Yahut her ay bir ağaçlandırma vakfına bağışta bulunan bir kişinin bu davranışı, aslında bize "Doğayı önemsiyorum, korumak istiyorum." şeklinde sözcüksel bir dili temsil etmese bile doğayı önemsediği ve onu korumak istediğini bildirmektedir. O hâlde dil; kişinin düşünmesini, hatırlamasını, muhakeme etmesini, uyaranları yorumlamasını, zihninde olup bitenleri hem kendisine hem de dış dünyaya gerek bedensel durumuyla gerek sözcüksel ifadelerle gerekse eylemlerle göstermesine/ ele vermesine sebep olan karmaşık bir sistemdir, denilebilir.

1.1.1.Değişke

Dilin farklı kullanım alanları ve farklı bağlamlarda kullanılış biçimleri ile bir dilin tarihî süreçte ayrıldığı dalları *değişke* olarak bilinmektedir. Wardhaugh (2006: 20) her dilin birçok değişke içinde varlığını sürdürdüğünü ve aynı zamanda bu *değişkelerin* toplamı olarak karşımıza çıktığını ifade etmiştir. Diller tarihî süreç içerisinde çeşitlenme eğilimi göstermektedir ve bu çeşitlenme eğilimi; dil aileleri olarak tanımladığımız eski büyük dil yapılarının dillere, şivelere, lehçelere ve ağızlara ayrılmasına, jargon dediğimiz belli sosyal gruplara ait sözcük hazinelerinin oluşmasına, farklı veya aynı sosyal tabakalardan olan kişiler arasındaki iletişim biçimlerinin belirginleşmesine, cinsiyet ve yaş temelinde farklı ifade biçimlerinin ortaya çıkmasına vb. yol açmıştır. *Değişkeler* bir dilin lehçesi, ağzı veya belli bir grup tarafından kullanılan farklı bir biçimi olabileceği gibi ayrı ayrı diller de *değişke* teriminin kapsamında değerlendirilmektedir. Kaşgarlı da dil için üç ayrı başlık açmış ve bu başlıklarda dilden "söz", "güzel üslup" ve "lehçe" anlamlarıyla bahsetmiştir (Ercilasun, Akkoyunlu: 2014: 146). Kaşgarlı'nın dilin bir karşılığı olarak lehçeden bahsetmesi önemlidir. Zira günümüz dilbilim çalışmalarında dil tanımlanırken dil çeşitliliği üzerinde durulmakta bu çeşitlilik arasında lehçelerden bahsedilmektedir.

Bu değişkeler içerisinde bir dilin farklı coğrafyalarda ve çağlarda konuşulan değişik bir biçimi olan *lehçe,* bu lehçelerin daha küçük ölçekli coğrafi farklılıklara dayalı çeşitlerine *ağız* denmektedir. Ağızlar arasındaki farklılıklar ses düzeyinde iken lehçeler arasında farklar ses düzeyinden, ek düzeyine, hatta sözdiziminden anlama kadar daha geniş çaplı olarak karşımıza çıkmaktadır. Genellikle ağız ile birbirlerinin

yerine kullanılan *şive*, ağızdan pek farklı değildir ancak ağızın bir üst aşaması, lehçenin de önceki aşaması durumundadır (Demirci, 2017: 334).

Bunlar dışında dilbilim literatüründe *lingua franka* (farklı anadillerdeki kişilerin birbirleriyle anlaşmak için kullandıkları dil, *ortak dil*), *pidgin* (birbirlerinden farklı anadillere sahip kişilerin birbirlerinin dillerinden sözcük almak suretiyle oluşturdukları yalnızca sözcük düzeyinde kalan, sözdiziminin ihmal edildiği basit ve pratik olarak anlaşmayı sağlayan dil), *kreyol* (pidgin dilinini nesiller sonrasında ana dil olarak öğrenilmesiyle genişlemiş hâli) gibi farklı dil çeşitlerine de rastlamaktayız (Demirci: 2017: 336-40).

Bir dilin, kullanıldığı coğrafya ve tarihsel süreç içerisindeki farklılaşma eğilimleri dışında, kullanıldığı sosyal ortam, yaş, cinsiyet, güç ve sosyal konum farkına göre çeşitlenen biçimleri de *değişke* teriminin kavram alanı içerisindedir. Dilin bireyin sosyal rollerine ve bireysel özelliklerine göre çeşitlenmesi sayısız değişkenin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Wardhaugh (2006: 267); John Smith adlı bir doktora, hastası tarafından *doktor,* oğlu tarafından *baba*, kardeşi tarafından *John*, eşi tarafından *tatlım,* polis tarafından *efendim* şeklinde hitap edileceğinden bahsetmiştir. Bu, dilin sosyal rollere göre çeşitlenmesine iyi bir örnek teşkil etmektedir.

Meyerhoff'a (2006: 24) göre bir kişi; toplumla uyumlu olmak, toplum tarafından değer verilen şeyi yapmak ve toplumun küçümseyeceği söz ediminden kaçınmak için belli bir değişkeyi tercih etmektedir (Nazlı, 2013: 15). Bir kulübün başkanlık seçimi için konuşma yapacak adayın kendi yerel ağzını tercih etmeyip standart dili tercih etmesi, hem konuşmanın yapılacağı ortamın resmî oluşundan hem de dinleyicilerin yerel ağızla konuşan bir başkan adayını dikkate almayacaklarını düşünmesindendir. Yahut öğretmeniyle konuşan bir öğrencinin "Tenefüse çıkıyoruz." cümlesinin sonuna bir samimiyet ifadesi olan "ya" sözcüğünü eklememesi, ortamdaki konum farkına uyum gösterme çabası olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.2. Dilin Toplumla İlişkisi ve Toplum Dil Bilimi

Dilin, milletlerin çağlar boyunca biriktirdiği kültürü nesiller arasında taşıdığı ve bir kültürün hayata bakışı, çevresini algılayış biçimi, iletişim kurma yolları, hayatın hangi alanıyla daha çok ilgilendikleri gibi birçok kodu öğrenmemizi sağlayan en

önemli unsurlardan biri olduğu bilinmektedir. Bu açıdan, dil ve toplum arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır.

Toplum içerisinde yaşanan farklı olaylar, toplumsal hayatın sürekli değişmesine yol açtığı gibi dili de değiştirmektedir. Toplumun dili değiştirmesini Çolak (2019: 17) üç maddede ele almıştır. Bunların ilki, dilin tarihî süreç içerisinde yaşanılan koşullara bağlı olarak farklı sözcüklere sahip olması ve bazılarını da yitirmesi şeklinde kendini göstermektedir. İkincisi, dilin konuşulduğu coğrafyaya göre çeşitlenmesini kapsamaktadır ki bu durum lehçelerin ve ağızların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Toplumun dili üçüncü olarak kültürel çevre, yaş, cinsiyet ve toplumsal sınıf ekseninde değiştirdiği görülmektedir. Çolak, bunlar dışında bir kişinin arkadaşları ve yakın çevresini ifade eden sosyal ağlarının da onun dilini değiştireceğinden bahsetmiştir.

Kişi kullandığı dille kendini toplum içerisinde bir konuma yerleştirir ve kişinin toplum katmanları içinde bulunduğu sosyoekonomik durumu ve toplumsal rolleri de onun var oluşunu ve dolayısıyla dilini etkiler. Bu durum aynı zamanda karşı taraftan bakıldığında kişilerin başka kişileri dil temelinde farklı derecelerde önemsedikleri yahut onların toplum içindeki yerlerini çeşitli şekillerde yorumladıkları anlamına da gelmektedir. Nitekim Fischer (2015: 173-74) da insanoğlunun tarih boyunca başkalarını toplum içerisinde, dil özelliklerini dikkate alarak konumlandırdıklarını ve dil odaklı bu yorumlamaların tüm insanlık tarihini değiştirdiğini söylemiştir.

Dil, insanın manevi varlığının neredeyse tamamını oluşturmaktadır, dolayısıyla onun toplumla ilişkisini ve sosyalleşme sürecini de büyük oranda etkilemektedir. Kişinin kendi bireysel özellikleri, kendisini toplum içerisinde koyduğu mevki ve karşısındakiyle kurduğu ilişkinin özellikleri kullandığı dili belirlemektedir. Aynı kişi toplumdaki rollerine göre farklı dil ve üslup özellikleri ortaya koyabilmektedir. İşte kişilerin sosyal statü, yaş, cinsiyet gibi değişkenlere bağlı olarak farklılaşan dil kullanımları, *toplum dil bilimi* denilen disiplinin konusudur.

Dilbilim çalışmalarının toplum dil bilimine zemin hazırlaması; Saussure'nin kültür, yaş, cinsiyet, toplumsal statü gibi etkenleri göz önünde bulundurmayan yapısalcı, ideal konuşur-dinleyici modelinden sonra Sapir gibi Amerikan dilbilimiyle uğraşan insanların coğrafi bölgelere göre farklılaşan ağızları da göz önünde bulundurmasıyla başlamıştır, denilebilir. Çünkü toplum dil bilimi; toplumsal yapı ve

grupların, içinde bulunulan ortama bağlı olarak dil kullanımı açısından farklı özelliklerini inceleyen bir bilim dalıdır ve iletişimde bulunan kişilerin yaş, cinsiyet, niyet, sosyal statü, yakınlık derecesi gibi özellikleri göz önünde bulundurulmak kaydıyla toplum dil bilimi açısından bir inceleme yapılabilir.

Günay Karaağaç'a (2013: 802) göre toplum dil bilimi; dil ve sosyal yapı arasındaki ilişkileri, dil ve sosyal yapı farklılıkları gibi konuları inceleme alanı yapan dilcilik koludur. Holmes (2013: 1) toplum dil biliminin toplum ve dil arasındaki ilişkileri incelediğini ve insanların farklı ortamlarda niçin farklı biçimde konuştuklarıyla ilgilendiğini söylemiştir. Ona göre insanların farklı bağlamlarda farklı biçimde konuşmasını incelemek, dil hakkında bize oldukça fazla bilgi sağlamaktadır. Aynı zamanda toplumdaki sosyal ilişkiler ve insanların sosyal kişiliklerini dil vasıtasıyla dile getirme ve oluşturma yöntemlerini de ortaya koymaktadır. Holmes bununla ilgili olarak iki farklı örnek vermiştir:

İlk Örnek:

Ray : Selam anne.

Anne : Selam, geç kaldın.

Ray : Evet, şu piç Sootbucket bizi çıkarmadı.

Anne : Anneannen burada.

Ray : Oo pardon, nerede?

Holmes burada okuldan eve gelen Ray'in ifade tarzının eğer anneannesinin onu duyduğunu fark etseydi farklı olacağını çünkü insan konuşmasının ortamdan etkilendiğini söylemiştir. Konuşma, insanın nerede olduğuna, kimin onu dinlediğine ve konuşanın nasıl hissettiğine bağlı olarak değişmektedir. Aynı mesaj ona göre farklı ortamlarda farklı şekilde ifade edilmektedir. Ray'in okul müdürüne gittiği örnek şu şekildedir:

İkinci Örnek:

Ray : İyi günler, efendim.

Okul Müdürü: Bu saatte burada ne işin var?

Ray : Bay Sutton bizi çıkarmadı, efendim.

Holmes (2013: 2) bu örneğin Ray'in uygun konuşma tarzını belirleyen sosyal etkenlerin farkında olduğunu gösterdiğini söylemiştir. Ona göre toplum dil bilimi bu örneklerde olduğu gibi dille bağlam arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Holmes, Ray'in annesine söylediği "Evet, şu piç Sootbucket bizi çıkarmadı." cümlesinin bir bilgi gönderimi dışında o anki duyguyu ve anneyle ilişki biçimini de ortaya koyduğunu belirtmiştir. Ona göre bu örnek; Ray'in, annesiyle resmî, mesafeli ve saygı yoğunluklu bir ilişki yerine yakın, samimi ve arkadaşça ilişki kurduğunu göstermektedir.

Dil; toplum ve kişinin kimliğini belirleyen ve bu kimliği gösteren en önemli unsurdur, denilebilir. Dil, zihnin içindeki düşüncelerin açığa vurulmasını ve kişinin toplum içerisinde kendine bilinçli yahut bilinçsiz olarak yer edinmesini sağlamaktadır. Bununla ilgili olarak Locher (2008: 509) biz insanların sosyal bir varlık olarak bazı yöntemlere başvurmak vasıtasıyla iletişim kurduğumuzdan ve kimliğimizi vurguladığımızdan söz etmiştir. Buna göre, bu yöntemlerden biri kendimize yakıştırdığımız giyim tarzımız ise bir başkası da dili kullanma biçimimizdir. Kişi karşısındakinin toplum içerisindeki ya da iletişim esnasındaki konumunu ve değerini nasıl ki dil kıstasına göre belirliyorsa diğer kişilerin de kendisini aynı kıstasa göre değerlendireceğinin farkındadır. Dolayısıyla bir kişiye yahut topluluğa ait dil kullanımı göz önünde bulundurularak bazı incelemeler yapılabilir. Nazlı (2013: 13) bununla ilgili olarak toplum dil bilimcilerin; bazen bir dilsel topluluğa ait telaffuz farklılıklarından ya da dil bilgisel bir yapının kullanımından kaynaklanan farklılıklardan yola çıkarak o topluluğun üyelerinin eğitim düzeyleri, ekonomik statüleri, politik tutumları ya da inanç sistemleri hakkında değerlendirmede bulunabildiklerini ifade etmiştir. O hâlde toplum dil bilimi; kişinin toplum içerisindeki kimliğini ortaya koyma ve aynı zamanda onu biçimlendirme işlevi bulunan dilin, bağlama ve içinde bulunan sosyal çevreye bağlı olarak nasıl farklılaştığını incelemektedir, denilebilir.

1.3. Nazik Dil Kavramı

Nezaket kavramına bir sınır çizmek ve onu tanımlamak güçtür. Bir şey isterken "lütfen" demek (Culpeper, 2011: 391), yan yana yürürken yanındakine kapıyı açmak ve içeri girene kadar kapıyı tutmak, selam veren bir kişiye karşılık vermek, hediye kabul ederken teşekkür etmek yahut bir ibadethanede Tanrı'nın huzurunda eğilmek…

Bu tutumların her biri için birbirinden ayrı nezaket tanımları oluşturulabilir. Toplumdaki birçok farklı değişkene, toplumdan topluma ve bireysel değerlere göre algılanması çeşitlilik gösteren nezaketin tanımlanabilmesi de tüm bu değişkenlere bağlı olarak güçleşmektedir. Zira nezaketle ilgili çalışmalar yapan araştırmacıların ortak bir nezaket tanımında uzlaşamadıkları görülmektedir. Tanımların çeşitlenmesinde ve belirsiz olmasında nezaketin belirli bir kültür için mi, bireysel özellikleri vurgulayacak şekilde mi, kişinin kendisini savunma, fayda sağlama gibi kazanç/kayıp hesapları üzerinden mi yoksa bir sevgi ve hürmet göstergesi olarak mı ortaya çıkarıldığı konusunda araştırmacıların farklı noktaları temel alarak yola çıkmalarının etkili olduğu söylenebilir. Üstelik nezaketin birden çok araştırma alanına dâhil olması, tanımların çeşitliliğini de arttırmaktadır. Toplum dil bilimi, pragmatik (pragmatics), sosyoloji ve psikoloji bilimlerinin araştırma alanına giren kavram, iletişim esnasında sözcükler yoluyla ortaya çıkabileceği gibi söze dayalı olmayan diğer davranışlar yoluyla da oluşturulabilmesidir: Teşekkür etmek sözcüksel bir nezaket tutumuyken, Tanrı'nın huzurunda eğilmek bedensel bir hareketle ortaya çıkan nezaket biçimidir. Bu bağlamda *nezaket* sözlü veya sözsüz olmak üzere daha geniş kapsamlı ve çeşitli stratejileri içinde barındırırken *dil bilimsel nezaket* söze dayalı stratejiler sonucu ortaya çıkmaktadır. Kapıyı bir şey sormak için çalan bir komşuya "İçeri gelsene, buyur." şeklindeki ifade *sözlü nezaket (verbal politeness)* içerisinde değerlendirilmektedir. Ancak bir öğrencinin açıklamada bulunan öğretmenle göz kontağını devam ettirmesi, onu dikkatle dinlediği mesajını iletmekte ve (Senowarsito, Tarjana, Nurkamto; 2016: 682-683) *sözsüz nezaket* (non-verbal politeness) olarak ele alınmaktadır.

Nezaketin değişkenleri, hangi durumlarda ortaya çıktığı gibi konularda farklı sistemler geliştiren araştırmacılar nezaketin ne olduğuna yeterince değinmiş değildir. Son elli yılda sistematik bir şekilde üzerine çalışılan nezaket kavramıyla ilgili Grice, Brown ve Levinson (BL), Fraser, Culpeper, Terkourafi gibi araştırmacılar nezakete birbirinden farklı açılardan bakmış ve onu çeşitli biçimlerde yorumlamışlardır. Nezaketin toplum dil bilimi ve genel dil bilimi açısından birçok tanımı yapılmış ancak her araştırmacı nezaketin bir yönüne vurguda bulunmuştur. Bundan dolayı ortak ya da en azından genel itibariyle aynı kapsam alanında, üzerinde uzlaşılmış bir nezaket tanımı bulunmamaktadır. Bugün araştırmacılar tarafından genel olarak kabul görmüş tek bir nezaket yaklaşımından bahsetmek de mümkün değildir.

Nezaket, öncelikle, insanın sosyalleşme sürecinin bir sonucu olması dolayısıyla zorunluluk şeklinde ortaya çıkmış bir kavramdır. İnsanın sosyal ortam içerisinde gerek güç karşısında cezadan kaçınmak, gerek karşısındakini/ karşısındakileri ikna etmek, gerek bir sevgi ve ilgi göstergesi olarak, gerekse toplum içinde kabul görmek gibi birçok sebeple nazik tutum olarak değerlendirilen pek çok yöntem geliştirdiği bilinmektedir. İnsan, hayatta kalabilmek için sosyal ihtiyaçlarını karşılaması gereken bir varlıktır. Toplum içerisinde iletişim kurmak ve bunu devam ettirmeye mecbur olan insan, aynı zamanda farklılık gösteren sosyal ortamlar içindeki yerini belirlemek ve her seferinde bu role bürünmek durumundadır. Kişinin sosyal ilişkilerini devam ettirmek ve sosyal rollerini yerine getirebilmek için diğer insanlarla mesafesini belirlemesi, onlarla uyum içerisinde iletişim kurması önem arz etmektedir. Crystal (2008: 373), insanın toplum içindeki davranışlarının dil bilimsel nezaketi belirlediğini vurgulamış, nezaketi toplum dil bilimi ve pragmatik çalışma alanlarına ait bir terim olarak değerlendirmiş ve "sosyal davranış kurallarına bağlı olarak dil özelliklerini belirleyen; incelik, uyum, saygı ve mesafe kavramlarıyla ilişkili bir terim" olarak tanımlamıştır. Nezaketi "doğuştan kazanılmayan ancak sosyalleşme sürecinde kazanılan bir yeti" olarak tanımlayan Reiter (2000: 20) de, dil bilimsel nezaketi kültür ve topluma göre şekillenen bir kavram olarak düşünmüş ve "belirli bir kültürün dilsel davranışı" (Reiter, 2000: xiii) olarak ele almıştır. Crystal ve Reiter'ın nezaket tanımlarında nezaketin toplumsallık ve kültüre görelik olma özelliğinin ön plana çıktığı görülmektedir. Eelen (2001: 128) ise nezaketin "karşıdakinin beklentilerine uygun olarak hareket etmek" ile ilişkili olduğundan bahsetmiştir (Alhindawi, Alhazaali; 2016: 1538). Bu tanım aslında diğer tanımlar arasında en kapsamlı ve en belirgin tanım olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira beklenti denilen kavram; kişinin kişilik özellikleri, önceki yaşantısı ve o anki duygu durumu ve sosyokültürel ortamı gibi birçok faktöre bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Aslında nezaketi hem kapsamlı hem de belirgin şekilde tanımlamanın zor olmasının sebebi de nezaketi ortaya çıkaran asıl etmen olan beklentinin değişken olmasıdır, denebilir.

Nezaket bireylerin zihninde belirli bir toplumun yaşam biçimine, dilsel özelliklerine ve değer yargılarına bağlı olarak *algılanmaktadır.* Nezaket bir algıdır ve algının temelinde kişisel bir yorum yatmaktadır. Zira Terkourafi'ye göre (2005: 251) genelleşmiş sezdirimler sonucu ortaya çıkan nezaket, bir ifadenin dinleyici kişi tarafından daha önce aynı bağlamdaki deneyimlerine göre algılanmasıyla

oluşmaktadır (Culpeper, 2016: 440).[4] Burada konuşur ifadesi kadar dinleyicinin geçmişten getirdiği tecrübelerin de etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bebeklikten itibaren yaşanılan ortamın algımızı şekillendiren *şemaları* oluşturduğu bilinmektedir.[5] Şemanın topluma göreliği aslında farklı toplumlarda yetişen insanların farklı şemalara sahip olduğu sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Bu çerçevede farklı toplumlarda yetişen iki kişinin nezaket algısı da küçük yaşlardan itibaren farklı uyarıcılarla şekillenecek, farklı toplumlarda yetişen insanların aynı dilsel davranış karşısındaki nezaket algısı değişebilecektir. Zira Holmes (2013: 274) de nazik davranışın toplumdan topluma göre değişeceğini ve dolayısıyla nezaketin kültüre bağlı olarak farklı fonksiyonlarla ve biçimlerle ortaya çıkacağını düşünmektedir. Buna göre, nezaketin insan dışında var olan doğal bir olgu değil, sosyokültürel çevrede ve dolayısıyla tarihî süreçler sonucu toplumların benimsediği bazı değerlere bağlı olarak ortaya çıkmış bir kavram olduğunu söylemek mümkündür.

Birçok nezaket tanımı "saygı" veya "incelik" kavramları temelinde kurgulanmıştır. Arapçadan dilimize giren nezaket sözcüğü, Güncel Türkçe Sözlük'te "Başkalarına karşı saygılı ve incelikle davranma, incelik, naziklik" olarak tanımlanmıştır. Terimin İngilizce karşılığı olan *politeness* ise Orta Latincenin geç döneminde kullanılan *politus* "yumuşatılmış, kusursuz" sözcüğünden gelmektedir ve "kibar", "zarif" anlamlarında kullanılmaktadır. Orta Çağ Batı şövalyeleri üst sınıfın kibar tavırlarından etkilenmiş ve kendilerini toplumun diğer katmanlarından "sadakat, karşılıklı güven, kral huzurunda uygun davranışlarda bulunma, saygınlık kazanma vb." gibi değerler benimseyerek ayırmaya çalışmışlardır. Bu değerler sonraları daha geniş bir sosyal tabakaya yayılmaya başlamıştır (Reiter, 2000: 1).

Toplum dil biliminin ve pragmatiğin araştırma alanına giren nezaket, kişilerarası ilişkilerin devamlılığını sağlamak ve kişi-kişi, kişi-toplum, toplum-toplum arasında çıkabilecek çatışmaların önüne geçmek için benimsenen bir üslubu ifade etmektedir. Bu açıdan bakıldığında *iş birliği* kavramı ön plana çıkmaktadır. Dolayısıyla nezaket ve kişilerarası ve toplumsal uyum arasında ciddi bir ilişki olduğunu söylemek gerekmektedir. Leech (1983) sosyal dengeyi sağlamak ve bizimle

[4] Arundale (1999) de geçmiş deneyimlerin yenilerini belirlediğini ve eski deneyimler sayesinde yeniden yorumlanmasını sağladığını belirtmiştir (Terkourafi, 2001: 19).

[5] Psikolojide şema kavramı için bkz. Barlett, Friedrick (1932). *Remembering: A Study in Experimental and Social Psychology*, Cambridge University Press.

iş birliği içinde olduğunu varsaydığımız arkadaşlık ilişkilerini devam ettirmek adına nazik tutum sergilediğimizi ortaya koymuştur. Bir iş görüşmesinin henüz başında sorulan "Bir yıl boyunca haftada yedi gün çalışmaya hazır mısınız?" sorusuna "Yok daha neler, anasını satayım!" şeklinde verilecek bir cevap; aday-juri ilişkisinin devamını zora sokmakta, iş için yeterlilik ve uygunluk hakkında verilecek kararı söylemin gerçekleştiği an itibariyle aday aleyhinde kolaylaştırmaktadır.

İletişim sırasında gerek kişisel istekler, gerek toplumsal mesafe ve konum farkından ortaya çıkan saygı ihtiyacı gerekse kişinin var oluşunun bir sonucu olarak iletişimde kendini var ve değerli hissetme ihtiyacından kaynaklanan çatışmaların önüne geçilmesi yahut bu çatışmanın şiddetini azaltmak için nezaket stratejilerine başvurulmaktadır. Lakoff'a göre (1973) nezaket, baskının söylem yoluyla en aza indirilmesi anlamına gelmektedir. Ona göre aynı zamanda henüz oluşmamış bir baskı ihtimalini en aza indirmek de esastır (Brown, Levinson; 1987: 130). Bu tanım, iletişimin devamlılığının sağlanmasıyla da ilişkilidir. Bu çerçevede nezaketi aynı zamanda iki tarafın kendi isteklerini karşılayabilmek veya en azından muhatapla iletişimi en az zararla devam ettirebilmek için kullandığı bir yöntem olarak düşünmek mümkündür.

İletişimin devamlılığını esas alan tanımlardan birisi de Onursal Ayırır'a (2020: 87) aittir. Nezaketi, toplumsal bir davranış biçimi, kişilerarası ilişkilerin devamlılığı için gerekli olan ve kişilerin ilişkilerinde başarılı olmalarını sağlayan bir etken olarak tanımlayan Ayırır; toplumdan topluma, toplumsal normlara ve iletişimdeki kişilere göre farklılaşan uygulayış biçimleri olduğundan bahsetmiştir. İlişkilerin sürebilmesi ve başarısı aslında tamamen kişilerin karşısındaki ve kendi hakkındaki asgari düzeydeki beklentileriyle ilişkilidir. Üstelik bu beklentiler yalnızca iletişimdeki iki kişi için de geçerli olmayabilir. Kişi çevredeki üçüncü şahıslar üzerinde bırakmak istediği etkiye bağlı olarak da kendisine yapılan/ kendisinin yaptığı bir edimsel eylemi nezaket açısından farklı yorumlayabilir. Kilolarından utanan ve başkaları tarafından vücudunun beğenilmesini hassasiyet hâline getirmiş bir kişiye söylenen "Biraz spor yapsana sen." sözü muhatapça büyük bir kabalık olarak algılanırken kilosundan memnun, objektif olarak bir kilo sorunu olmayan, çevresi tarafından vücudu hakkında olumsuz eleştirel bir davranışa maruz kalmayan birisine söylendiğinde aynı derecede kaba olarak algılanmayacak belki "masum bir tavsiye" olarak yorumlanacaktır.

Tablo 1: Konu ve Çevre Temelli Kabalık Şiddeti Algısı. (0= Nötr algı, K1= Alt Düzey Kabalık Algısı, K2=Orta Düzey Kabalık Algısı, K3=Üst Düzey Kabalık Algısı)

Konu ve Çevre Temelli Kabalık Şiddeti Algısı	**Yalnız İki Kişilik Bağlam**	**Üçüncü Kişilerin Bulunduğu Bağlam**
Muhatap için beklenti var (tabu konu)	**K2**	**K3**
Muhatapça beklenti yok	**0/K1**	**K2**

Nurjanah, Santosa ve Rochsantiningsih'e göre (2017: 148) nezaket, bir iletişim esnasında karşıdakinin imajının farkında olduğunu göstermek; dil bilimsel nezaket (linguistic politeness) ise bu tutumu sözlü iletişimde ortaya koymaktır. Araştırmacılar bu tanımda Erving Goffman'ın bilim dünyasına tanıttığı "imaj" kavramını kullanmışlardır. 1.5. Nezaket Teorisi ve Yaklaşımları başlığında ayrıntılı olarak ele alınacak olan kavram, genel olarak "iletişim esnasında kişinin kendisi için istediği sosyal değerler açısından olumlu istekleri" olarak bilinmektedir. İnsanın toplumsal rolleri ve toplum içindeki pozisyonuyla ilişkili olduğu düşünüldüğünde bir açıdan süper-egoyla ortaklaşan imaj kavramı, Goffman'dan sonra Brown ve Levinson (1987) tarafından genişletilmiş; İmaj Koruyucu Nezaket Stratejisi'nin temelini oluşturmuştur.[6] Brown ve Levinson (1987: 62) pozitif ve negatif olmak üzere iki farklı imajdan bahsetmiştir. Buna göre, pozitif imaj kişinin başkaları tarafından onaylanması ve beğenilmesiyle şekillenmektedir. Övgü, beğeni, takdir, anlaşılma duygularıyla yükselen pozitif imaj; reddedilme, olumsuz eleştiri, yargılanma, beğenilmeme, küçümsenme ve alay edilme gibi durumlarda zedelenmektedir. Negatif imaj ise kişinin özgürlüğüyle alakalıdır. Bir kişinin düşünceleri, seçimleri, davranışları ve kişiliğini belirleme konusundaki haklarının muhafaza edilmesi negatif imajı

[6] Bkz. 1. Bölüm, İmaj Koruyucu Model.

oluşturmakta, kişi üzerinde uygulanacak herhangi bir zorlama, cezalandırma, baskı oluşturma davranışı negatif imajı zedelemektedir.

1.3.1. Saygı ve Nezaket Ayrımı

Brown ve Levinson (1987: 70) pozitif imajı beslemeye dayalı nezaket türünü *pozitif nezaket*, negatif imajı korumaya yönelik nezaketi ise *negatif nezaket* olarak tanımlamıştır. Ağca'ya göre (2020: 108) pozitif nezaket, uzun bir iletişimin ve önemsemenin sonucunda, gerçek duygularla ifade edilen nezaket ifadeleridir. Negatif nezaket ise birdenbire, istemsizce, kendiliğinden ortaya çıkmaktadır ve saygı, kaçınma ve kısıtlama durumlarında muhatabın imajını korumak amacıyla devreye girmektedir. Ağca'nın tanımlarından hareketle pozitif nezaket ifadelerinin bilinçli bir şekilde muhatabın varlığını önemseme sonucu, negatif nezaket ifadelerinin ise muhataba saygısızlık etmekten, onu kısıtlamaktan ve onun imajını bir şekilde zedelemekten kaçınmak için oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Tanımlarda sözü edilen istemsizce ortaya çıkmak ve saygı kavramları nezaket teorisi açısından önem arz etmektedir. Bir kişiyi sınırlandırmamak, onun kişisel özgürlük alanını ihlal etmemek, ona baskıda bulunmamak, sosyal konumu veya gücü dolayısıyla bir kişiye onun hareket kabiliyetinin konuşurdan daha yüksek olduğunu göstermek için saygı ifadeleri kullanılmaktadır. Saygı, özellikle resmî bir üslup takınan, farklı sosyal konumdaki kişilerarası iletişimin devamlılığı için bir ön koşuldur. Saygı olmazsa farklı konumdaki bu kişiler iletişimlerini devam ettiremezler. Saygı, iletişimin başlangıcından itibaren iki taraftan biri yahut her ikisi için kabul edilmiş bir sınırdır ve iletişimde bir ön koşul olarak algılanan saygının tıpkı negatif nezaket ifadeleri gibi istemsizce ve kendiliğinden ortaya çıktığını düşünmek mümkündür. O hâlde saygı ve negatif nezaket arasında yakın bir ilişki bulunmalıdır. Zira Ağca'ya göre (2020: 109) saygı dili statü ve yaş farkına bağlı olarak, yanlış anlamayı önlemek için, istemsizce ve zorunluluktan ortaya çıkmaktadır; bu yönüyle onu negatif nezaket içerisinde değerlendirmek mümkündür. Daha çok statü ve yaşa bağlı olarak, zorunluluktan ortaya çıktığı için saygı dilini negatif nezaket dili olarak kabul eden Ağca, dinî ve yönetsel sınıfa daha çok saygı ifadesinin kullanıldığından bahsetmiş ayrıca saygı dilindeki zorunluluk ve konum eşitsizliğinden farklı olarak nazik dili daha samimi ve kaygılardan uzak olarak nitelendirmiştir. O hâlde Ağca'ya göre dil bilimsel alanda nezaket teorisi çalışmalarında geçen ve BL'n (1987) ortaya atmış olduğu negatif

nezaket dili saygı dili, pozitif nezaket dili ise nazik dil olarak yeniden tasarlanmıştır, demek mümkündür.

Muhatabın varlığını, konumunu, bireysel haklarını, hareket alanını kabul etmek anlamına gelen saygı ve daha geniş kapsamlı bir kavram olan nezaket arasında kesin bir sınır çizmek zordur. Bu noktada hangi edimsel davranışların saygı olduğundan çok hangilerinin saygı olmadığını belirlemek nezaket ve saygı arasındaki farkı anlayabilmek açısından önemlidir. Ağca'nın da ifade ettiği üzere saygı bir zorunluluktan ötürü istemsizce ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan bakıldığında zorunluluk bildirmeyen ancak nezaket içerisinde değerlendirebileceğimiz bazı dil yapılarının işlevleri bize saygı ve nezaket arasındaki ayrımı vermektedir. Ancak söz konusu farkı görebilmek için biçimsel bir bakış açısıyla ilerlemek yanıltıcı olabilir. Örneğin bir kişiyi övmek bazı durumlarda pozitif nezaket, bazı durumlardaysa negatif nezaket ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Her ne kadar aynı söz malzemesi kullanılmış olsa da bir kişinin karşılıksız olarak, samimiyetle ve istekle sevgilisine "Çok kıymetlisin!" demesiyle bir sunucunun resmî bir törende "Çok kıymetli milletvekilleri hoş geldiniz." demesi nezaket teorisi açısından aynı değerlendirilmemelidir. İlk durumda bağlam ve konuşurun amacı açısından pozitif nezaketten bahsetmek gerekir. Sevgilinin pozitif imajının yükseltildiği ve konuşurun, beğenisini herhangi bir zorunluluk olmadan ifade ettiği bu durumda "kıymet verme, önemseme, yüceltme" ifadesi kullanılmamış olsa bile herhangi bir kabalıktan söz etmek mümkün olmazdı. Ancak ikinci durum için aynı şeyi söylemek mümkün görünmemektedir. Sosyal konum açısından altta olan sunucunun, resmî bir bağlamda yalnızca "Milletvekilleri, hoş geldiniz." demesi hem bir kabalık hem de saygısızlık olarak nitelendirilmektedir. O hâlde ilk durumda sevgiliye yapılan pozitif imaj beslemesi saygı olarak nitelendirilemezken ikinci durumda milletvekillerine yapılan zorunlu pozitif imaj beslemesi saygı olarak nitelendirilmelidir. Bu noktada ilk durumda sosyal konum farkının olmadığını ve samimi ilişkinin de saygı ifadesini ortaya çıkarmak için uygun bir ortam sağlamadığını söylemek mümkündür. Zira bir kişinin sevgilisine saygı ifadesi kullanması çoğu durumda absürt ve ilişkiye zarar verici olarak da algılanabilmektedir. Zira Wardhaugh da (2006: 252-53) ilişkilerde yakınlığın nezaketten her zaman daha önemli olduğunu ve samimiyete ulaşmış ilişkilerde resmiyet bildiren "siz" gibi ifadelere geri dönmenin neredeyse imkânsız olduğunu söylemiştir. Resmiyetten samimiyete evrilmiş yakın ilişkilerde saygı ifadelerinin

kullanımı ilişkinin samimiyeti konusunda şüphe yaratmaktadır. On senelik bir dosta kısa mesaj yoluyla "Cengiz Bey, bugün konuşmak için müsait değilim. Sizi sonra arayacağım." yazmak muhatapta araya bir kırgınlığın veya mesafenin girdiği algısını yaratabilmektedir. Yahut yeni flört aşamasındaki kişilerden birinin sürekli "canım, hayatım, tatlım" gibi muhatabın adının yerini alan sevgi ve samimiyet bildiren hitapları kullanma alışkanlığına rağmen "Ayça, beni dinler misin?" şeklindeki hitabı mesafenin kasten açılma çabası olarak nitelendirilebilmektedir.

Yakın mesafeli ilişkilerde saygı ifadelerinin daha az kullanıldığını (Ağca, 2020: 109) söylemek gerekmektedir. Ancak samimi ilişkinin ve konum eşitliğinin saygıyı gerektirmediğini veya saygı ifadelerini kabul etmediğini söylemek de mümkün değildir. Zira insan, ilişki esnasında en temelde kendi varlığının hissedilmesini istemektedir. Bu varlık asgari düzeyde konuşurun muhatabı kâle almasıyla hissedilir. Kendisini konuşma içinde var hissettiren her davranış kişinin pozitif imajını desteklemektedir. Ancak muhatabın varlığını önemsememek, onu saymamak pozitif imajına zarar vermek anlamına gelmekte (Brown, Levinson; 1987: 66) aynı zamanda bu, kişinin soyut varlığına bir saygısızlık da içermektedir. Bir kişiyi dinlemek, ona anlattığı konu hakkında sorular sormak, onun düşünce ve duygularını etnisitesi, dini veya cinsiyeti gibi farklılıklarını yargılamadan ve alay konusu etmeden kabul etmek nasıl o kişiye bir saygı göstergesiyse bunun zıddı olarak muhatabın soyut varlığını, farklılıklarını veya özelliklerini dikkate almamak, önemsememek ve kişiliğini yok saymak da saygısızlık anlamına gelmektedir. Bir tartışma esnasında iki taraf arasında gerçekleşen olaya ve karşısındakine anlam yükleme konusundaki fark saygısızlığı ortaya çıkarmaktadır.

Çalışan: *Bu şirket için elimden geleni yaptım ve tazminat benim en doğal hakkım. Bunu sizin yanınıza kâr bırakmayacağım!*

Patron : *Saat kaç oldu, öğle yemeği vakti gelmedi mi?*

Çalışan: *(1) Ben kime diyorum!*

Patron : *(2) Kardeşim bak işine, haydi! İşimiz gücümüz var burada, görmüyor musun?*

Diyalogda çalışan, patronuna bir şeyi kanıtlamaya ve kabul ettirmeye çalışmaktadır. Öfkesi dahi patronun varlığını kabul ettiği anlamına gelmektedir. Aksine patron çalışanın ilk sözlerinden sonra konu dışı olarak saati sormuş ve böylece

onun iletişimdeki varlığını tümüyle yok saymıştır. İkinci bir tepki üzerine muhatabın söylediği sözlerin kendisi için zaman kaybından başka bir şey olmadığını ima eden *geçiştirme* cümlesi kurmuştur. Bu yönüyle diyalog tamamen patronun varlığı üzerine kurulu görünmekte; patron, çalışanın varlığını reddederek onun pozitif imajını zedelemekte, ona saygısızlık etmektedir. Ancak diyalog şayet şu şekilde başlasaydı saygı kavramında söz etmek mümkün olurdu:

Çalışan: Bu şirketi için elimden geleni yaptım ve tazminat benim en doğal hakkım. Bunu sizin yanınıza kâr bırakmayacağım!

Patron: Hakkınızı kanun önünde arayabilirsiniz. Ancak şirket bu parayı ödemeyecek.

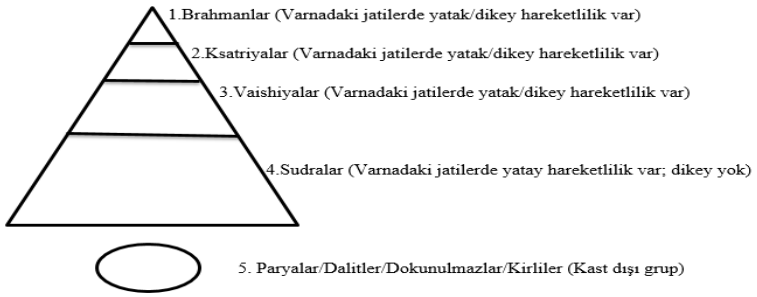
Çalışan: Avukatıma bugün haber veriyorum.

Patron: Şirket avukatları da durumla ilgilenecek!

Görüldüğü üzere patronun, teklifi reddetmesine rağmen çalışanın tepkisini kabul etmesi diyaloğun daha fazla gerilmesine ve ilk örnekte meydan okuma zinciri oluşturan (1) ve (2) numaralı cümlelerin kullanılmasına mahal vermemiştir. Patronun çalışanın varlığını kabul etmesi ve (çalışanın lehine veya aleyhine fark etmeksizin) tepki vermesi aslında onun somut ve soyut varlığına saygı anlamına gelmekte ve bu açıdan bakıldığında üsten asta uygulanmış bir pozitif nezaket olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer bir ifadeyle iletişimde en temel kural olan ve zorunlu şekilde refleks olarak takınılan tavır, karşıdakinin varlığına dikkat göstermektir. Onu yok saymak pozitif imaj isteğine karşı yapılmış kasıtlı bir saldırıdır. Bu çerçevede *yok sayma* ve *geçiştirme* sözleri aynı zamanda saygısızlık anlamına gelmektedir.

Bir kişinin yahut grubun yok sayılmasıyla ilgili en belirgin örneklerden biri Hindistan'daki sosyal tabakalaşmadır. Özen (2016: 59) tabakalaşmanın bir toplumda açık, yarı açık veya kapalı olarak üç farklı türde karşımıza çıktığını ve sosyal sınıflar arası geçişkenliğin, açık tabakalaşmanın görüldüğü toplumlarda mümkün olmasına karşın kapalı tabakalaşmanın söz konusu olduğu toplumlarda imkânsız olduğunu belirtmiştir. Hindistan'daki kast sistemi kapalı tabakalaşmanın görüldüğü bir sosyal nizamdır ve bir kişinin sosyal sınıfı, dolayısıyla kanunen yahut kişiler tarafından göreceği saygınlık dünyaya geldiği andan itibaren bulunduğu sosyal tabakaya göre belirlenmiştir. Özen'in (2016: 62) ilgili makalesinden alıntılanan Şekil 1'de Hindistan'daki sosyal tabakalar gösterilmiştir:

Şekil 1: Hindistan'daki Sosyal Tabakalar ve Hareketlilik İmkânları

Her bir sınıf, bireyin kimlerle evlenebileceğini, sosyoekonomik düzeyi yükseltebileceği en üst sınırını, yaşanılan toplumda ne kadar saygı göreceğini hatta hayatta var oluşunun kabul edilip edilmeyeceğini belirlemektedir. Öyle ki Şekil 1'de de görüldüğü üzere piramidin en üstünde Brahmanlar (din sınıfı) bulunmakta mertebe olarak sonra Ksatriyalar (yöneticiler), ardından Vaishiyalar (esnaflar) en sonda ise Sudralar (işçiler) yer almakta; Paryalar (dokunulmazlar) ise sistemin dışında kabul edilmektedir (Özen, 2016: 62). Paryaların dokunulmaz olarak nitelendirilmesi ilk bakışta bir imtiyaz gibi görünse de gerçek bunun tam tersidir. Paryalar Hindistan kanunları ve toplumu tarafından yok sayılan sınıftır ve bu; "kirlenmiş" olarak addedildikleri için diğer hiçbir sınıfla asla etkileşime geçememeleri ve toplum işleyişinin dışında kalmaları anlamına gelmektedir. Zira kirlenme, toplumun saflığını ve yapısını bozmaktadır (Özen, 2016: 63). Bu çerçevede tıpkı yok sayılan yahut geçiştirilen her insan gibi Paryalar da Hindistan toplumu içerisinde empati kurulmayan, onaylanmayan, sayılmayan ve böylece pozitif imajı zedelenen bir grubu oluşturmaktadır. Saygısızlık olarak nitelendirilebilecek bu tutuma maruz kalan Paryalar; toplum içinde onaylanma, kabul edilme ve anlaşılma gibi pozitif imaj beklentilerini karşılayamamaktadır.

Bireyin elde ettiği saygınlık ve ait olduğu tabaka arasındaki ilişki konusunda Max Weber, tabakalaşmanın bireyin gördüğü saygınlık veya değersizlikle, sahip olduğu iktidar alanı yahut bu iktidar alanının dışında olmasıyla ve bireyin ekonomik koşullarına bağlı olarak saptanabileceğini belirtmiştir (Özen, 2016: 59-60). Bu doğrultuda bireyin hangi sosyal tabakaya ait olduğu, gördüğü sistematik saygı veya saygısızlık üzerinden çıkarılabilir.

1.3.2. İmaj Beklentisi ve Yoğunluğu

İmajın aynı zamanda beklentiyle alakalı olduğu ve beklentinin düzeyi yahut biçiminin kişinin maruz kaldığı edim bilimsel davranışı nazik yahut kaba olarak algılamasını doğrudan etkilediği bilinmektedir. Beklenti; kişinin sosyal ortamdaki konumuna, sosyal mesafeye veya resmiyete ve aynı zamanda tecrübelerine, psikolojik durumuna, dünyayı algılayış biçimine, yetiştiği kültüre bağlı kabullere ve kendisi hakkındaki gerçekleşmemiş beklentilerine bağlı olarak şekillenmektedir. Herhangi bir sosyal ortamda kişilerin sosyal mesafe, konum ve resmiyet değişkenliklerine (Holmes, 2013: 8-10) bağlı olarak iletişim esnasındaki imaj beklentileri ve yoğunlukları birbirinden farklıdır. İmaj beklentisi kişinin iletişim sırasında kendini toplumda konumlandırdığı yere ve kendini algılayışına uygun olarak muhataplarından umduğu saygı ve nezaket tutumlarıdır. Culpeper (2011: 28) bununla ilgili olarak bir üniversitenin rektör yardımcısına sessiz olmasını söylemekle küçük kızına sessiz olmasını söylemenin imaj zedeleme açısından farklı olduğunu ifade etmiştir. Burada saldırganlık olarak algılanan davranış, davranışın kendisinden ziyade hâkimin böyle bir söze maruz kalmayı konumundan dolayı *beklememiş* olmasıdır. Aynı söz, daha önce de çok ses çıkardığı ortamlarda kendisine sessiz olması söylenen küçük kız için daha az imaj zedeleyicidir. Zihindeki beklentiyle maruz kalınan davranışlar uyumlu olduğunda beklenti karşılanır ve imaj beklentisi karşılanan kişi belli bir doyuma ulaşır, kendisini algılayış tarzının insanlar tarafından da kabulü kişiye bir emniyet hissi verir.

İmaj beklentisi, kişinin bulunduğu ortama veya kültürden kültüre göre değişiklik göstermektedir. Örneğin bir şirket müdürünün, çalışma ortamındaki imaj beklentisiyle anne babasının yanındaki imaj beklentisi tamamen farklıdır. Aynı sosyal konumda ve genel itibariyle benzer psikolojik durumdaki kişilerin farklı kültürlerde imaj beklenti düzeylerinin de değişmesi olasıdır. Örneğin ataerkil bir toplumda babanın aile içerisinde diğer aile üyelerinden beklediği saygıyla anaerkil toplumdaki babanın aile içerisinde umduğu saygı arasında fark bulunmaktadır. Burada bireysel özellikler sabit düşünüldüğünde kültürel farklılık imaj beklentisini değiştirmektedir. Kültürel farklılaşmanın imaj beklentisine etkisine başka bir örnek de gençlerin yaşlılara karşı saygı tutumundaki farklılıktır. Kendinden yaşça büyüklere gösterilmesi gereken saygı, kültürden kültüre göre değişkenlik göstermekte buna bağlı olarak büyüklerin zihninde daha genç kimselerin yapması gereken davranış biçimleri de farklılaşmaktadır. Örneğin; Türk toplumunda baba, çocuğundan kendi yanında bacak

bacak üstüne atmamasını bekler. Bacak bacak üstüne atmış çocuğun, babasını görünce oturuşunu *düzeltmesi* beklenir. Baba-çocuk arasında bacak bacak üstüne atmayla ilgili bu kural, aslında Türk toplumunda farklı konumlardaki kişiler arasında da geçerlidir. Konum olarak alçakta bulunan kişinin, yüksek konumdaki kişiyle aynı ortamda bacak bacak üstüne atması kabalık ve saygısızlık olarak algılanırken aynı durum Amerikan toplumunda kabalıkla ilişkilendirilmemektedir. Prof. İlter Turan'ın 2004 yılında Beyaz Saray'da dönemin Amerikan Başkanı George Bush ile yaptığı röportajdan sonra söz konusu davranışın iki kültürde nasıl algılandığını çarpıcı şekilde açıklamaktadır:

"*Burada kültürlerarası bir farktan bahsediyoruz. Türk kültüründe bacak bacak üstüne atmak farklı bir mana taşır. Ben Türkiye'de daha yukarı konumda olan bir kişinin huzurunda bacak bacak üstüne atmazdım mesela. Eğer cumhurbaşkanımızla ya da başbakanımızla bir mülakat yapıyor olsaydım onların yanında bacak bacak üstüne atmazdım. Fakat böyle oturmak Amerikan kültüründe sosyal mesafe sisteminin bir parçası değil. Bizde rahatlık ile saygısızlık genellikle karıştırılır.*"[7]

Dilbilim açısından nezaketin, konuşurun dinleyiciyle uyum sağlama ve çatışmadan kaçınma konusundaki endişesi ve isteğinin bir sonucu olarak konuşur tarafından belirlenen farklı dil stratejilerini kapsayan dilsel biçimler bütünü olduğu bilinmektedir. Belli zamirlerin ve farklı kişi eklerinin kullanımı birçok dilde bu nezaket yöntemleri arasında yer almaktadır. Sen ya da siz üslubunun kullanımı bu yöntem içerisinde değerlendirilmektedir. Ancak sen-siz üslubunun kültürel olarak farklı kullanımları söz konusudur. Örneğin, Tucker ve Lambert (1976) tüm Fransız topluluklar ve bu topluluklar içindeki grupların sen-siz kullanımı açısından örtüşmediği belirtmiştir. Buna göre, Montreal'de veya Quabec'te belli kır kesiminde, Fransa'nın seyrek nüfuslu bir kenti olan Laval'da vb. bölgelerde yaşayan çocuklar için farklı sen-siz kullanımlarından söz etmek gerekmektedir. Newfoundland'ın güney kıyılarında ve Saint Pierre et Miquelle Adaları'nda çocuklar akrabalarına *sen* diye hitap etmektedirler. Saint Pierre ve Laval'da *sen* hitabını kullanmaya geçmeden önce tanışıklığın ve yakın bir ilişkinin bulunması gerekmektedir. Ancak bunun tersine Quebec'te kır kesiminde aile içinde önemli ölçüde *siz* kullanılmaktadır. Quebec'te yetişkinlerin çocuklara ve genç erkeklere şartlara bağlı olmaksızın *sen* demesi gereklidir. Quebec bu konuda en tutucu bölgedir. Yabancılar ve yaşça büyük olanlar

[7] Bkz. https://www.milliyet.com.tr/pazar/cumhurbaskanimizin-karsisinda-bacak-bacak-ustune-atmazdim-338119, Son Güncelleme: 11.07.2004.

ise *siz* hitabını duymak istemektedir. Eğer genç biri bu kuralı ihlal eder ve *sen* diye seslenirse o anda bir yorum yapılmasa da bu ihlal göz önünde bulundurulmaya devam edecektir (Wardhaugh, 2006: 262-263). Dolayısıyla Saint Pierre ve Laval'daki bir büyüğün aile içinde küçüklerden beklediği saygı ve nezaket ifadeleriyle, Quebec'tekilerin beklentileri birbirinden farklı olacaktır. Nezaket anlayışı, dolayısıyla kişinin karşısındakinden imaj beklentisi aynı dili konuşanlar arasında dahi coğrafyaya ve yaşam biçimine göre değişkenlik göstermektedir. Bu durum farklı dili konuşanlar arasında çok daha fark edilebilir düzeydedir. Kerim Demirci (2006), Japon dilindeki saygı formlarının çeşitliliğinden bahsetmiştir. Saygı formları içerisinde *sempai*'nin okullarda üst sınıftakiler için, iş yerlerinde kıdemli ve üst konumdakiler için kullanılan bir ifade olduğunu belirtmiştir. Ancak örneğin Amerika'da ve İngilizcede böyle bir tutumdan ve dilsel yapıdan bahsetmek mümkün değildir. O hâlde Amerikan kültüründe yetişmiş lise son sınıf öğrencisiyle geleneksel Japon kültüründe yetişmiş bir lise son öğrencisinin liseye yeni başlamış bir öğrenciden aynı derecede saygı ve nezaket ifadesi beklemediği, Amerikan toplum yapısına ve kültürüne bağlı öğrencinin Japon akranına oranla daha az saygı ve nezaket formu beklentisi içerisinde gireceğini varsaymak mümkündür. Japon eğitim yaşamındaki bu gelenekselleşmiş hiyerarşik düzen dolayısıyla burada okuyan öğrenci de kendisine hitapta *sempai* sözcüğünün kullanılmasını isteyecek, dilsel açıdan daha büyük bir saygı beklentisi içine girecektir.

Kişinin doğru/yanlış, uygun/uygun olmayan algısını biçimlendiren kültür, kişinin imaj beklentisine doğrudan etki etmektedir. Watts (2003: 163) kültürün beklenti üzerine etkisine, aldığı iki e-posta üzerinden örnek vermiştir. Bu metinlerden ilki İranlı bir kişiden gelmiştir. Watts bu mesajda "Please send…" ifadesinden ziyade "Would you/ could you please send…" şeklindeki daha nazik formu beklemiş olduğunu ifade etmiştir. İkinci mesaj ise Çinli bir öğrenciden gelmiştir. Watts, Çinli öğrencinin mesajına "How are you?" şeklinde başlamasını öncelikle öğrencinin bir profesöre nasıl hitap edeceğini tam olarak kestirememesine ardından kültürlerarası farklılığa bağlamıştır. Watts öğrencinin her ne kadar kendi iyiliğini önemsediğini gösterse de tanınmayan bir kişiye "How are you?" şeklinde seslenmenin kendi kültüründe uygun görülmediğini belirtmiştir.

Kişinin kendi benliğini algılama tarzı olarak karşımıza çıkan imaj beklentisi, imaj zedelenmesinin şiddetine doğrudan etki etmektedir. Bu yönüyle imaj beklentisi ve bu beklenti doğrultusunda oluşan imaj zedelenmesi arasında doğru orantı

bulunmaktadır. Kişinin kendisi için tasarladığı ve kendisini layık gördüğü imaj ne kadar yüksekse, bu imaja uygun düşmeyen bir edimsel davranışla karşılaşması hâlinde tecrübe edeceği imaj zedelenmesi de o derece yüksek olacaktır. İmaj beklenti seviyesi, imaj zedeleyici davranışın şiddeti ve varsa ortamdaki kişilerin muhatapça önemsenme seviyesi imaj zedelenmesi şiddetine etki etmektedir.

İmaj beklentisi kişinin ihtiyaç duyduğu, eksikliğini hissettiği veya konumu dolayısıyla ilişkilerden talep ettiği beklentidir. *İmaj yoğunluğuysa* aynı zamanda imajın ne kadar beslendiğiyle alakalıdır ve imaj beklentisi düştükçe ve kişiye yapılan imaj beslemesi arttıkça yükselmektedir.

$$\textbf{İmaj Yoğunluğu} = \frac{\textbf{Kişinin Edindiği İmaj Beslemesi}}{\textbf{İmaj Beklentisi}}$$

Bir şekilde beklentisi tamamen karşılanan kişinin imaj yoğunluğu en yüksek seviyeye çıkmıştır ve bu durumda kişi *imaj doygunluğuna* erişmiştir, denilebilir. İmaj beklentisi düşük kişilerin *imaj doygunluğuna* ulaşması daha kolayken kendisini ve toplumdaki konumunu algılayışına bağlı olarak imaj beklentisi yüksek kişilerin imaj yoğunluğuna daha çok besleme yapmak gerekmektedir. Bu beklentinin karşılanmaması ise imaj beklentisi yüksek kişinin imaj yoğunluğunu dramatik şekilde düşürecektir. Bunun sonucunda hayal kırıklığı ve öfke duymasına, kendi imaj algısını sorgulamasına sebep olacaktır.

Bir öğretmenin, öğretmen olmasından dolayı sınıfa girdikten sonra çocukların ayağa kalkmasını beklemesi ilk bakışta yalnızca sosyal konumuna bağlı olarak düşünülebilir. Ancak aslında bu, öğretmenin eğitimi kişisel olarak algılayışına ve *imaj doygunluğuna* da bağlıdır. Kimi öğretmen öğrencilerin ayağa kalkmasını bir saygı ifadesi ve öğretmenin konumca üstünlüğünün öğrenciler tarafından gösterilmesi olarak algılarken kimisi bunun öğrenciler üzerinde baskı kurmaya yarayan geleneksel bir güç gösterisi olarak düşünmekte ve uygulamamaktadır. Burada elbette sınıfla iletişiminde imaj doygunluğuna erişmiş bir öğretmenle imajı beslenmeyen veya doygunluğa ulaşmamış bir öğretmenin de farklı seçimler yapabileceği düşünülmelidir. İmajı öğrenciler tarafından beslenen ve doygunluğa ulaşmış öğretmen için ayağa kalkmak belli bir aşamadan sonra yalnızca öğrencileri yoran bir davranış olarak

algılanabilir. Ancak sınıf yönetiminde sorun yaşayan, sınıf içinde beklediği saygınlığı elde edemeyen öğretmen gelenekselleşmiş bu uygulamayı imaj beslemesi için bir fırsat bilip bunu öğrencilerden talep edebilmektedir.

İmaj beklentisi kişinin imaj yoğunluğuna olduğu kadar kendisini algılayış biçimine ve ruhsal durumuna göre kişiden kişiye değişmektedir. Otuz yaşına kadar maddi zorluklardan dolayı giyimine dikkat edemeyen ve bundan dolayı insanlar tarafından küçümsendiğini hisseden bir kişi, kısa sürede zengin olduğunda giyimi konusunda daha hassas olacak ve insanların giyimini beğenmesini bekleyecektir. Beklenen pozitif imaj beslemesi yapıldığı takdirde imaj yoğunluğu artacaktır. Ancak bunun aksi durumda beklentinin karşılanması için kişi tarafından daha çok çaba harcanacak ve bu konudaki hassasiyet artacaktır. İmaj beklentisini arttıran ve imaj zedelenmesine maruz kalan kişinin konuyla ilgili hassasiyetinin artması imaj doygunluğuna ulaşmayı zorlaştıracaktır.

Kişinin muhataba davranışı ve nezaket durumu karşı taraftan beklentisini de şekillendirmektedir. Karşı tarafa nezaket üslubuyla davranan kişi karşısından da aynı nezaketi beklemekte ve bu beklentisi gerçekleşmediği takdirde imaj yoğunluğu düşmektedir. Kişinin kendi nezaket, özellikle saygı davranışına göre karşısındakinden beklenti içine girmesi üstten asta ve eşit konumdaki kişiler arasında daha çok karşılaşılmaktadır. Üstten asta söylemde astın saygıyla davranması zaten beklenir bir durumdur ancak bu, üstün de asta aynı saygıyı göstermesini gerektirmeyebilir. Asttan üste saygı, iletişimin başlangıcında kabul edilen sözsüz bir kural olduğu için üstüne saygıyla davranan birinin aynı saygıyı beklemesi ve imaj yoğunluğunun sırf bu yüzden düşmesi daha az beklenir bir durumdur. Ancak eşit konumdaki kişiler yahut üstten asta ilişkilerde konuşurun kullandığı nezaket ve saygı ifadeleri karşılığında karşısındaki eşit yahut ast konumdakinden en az o derece bir nezaket ve saygı ifadesiyle karşılaşmayı beklemesi daha olağan bir durum olarak düşünülebilir. Bu durumda imaj yoğunluğunun düşmesi ihtimali daha yüksektir.

İmaj beslemesi, şüphesiz, yalnızca dış kaynaktan içeriye yönelmemektedir. Kişi kendi pozitif veya negatif imajını da düşünceleri, tavırları ve söylemleriyle beslemekte yahut ona zarar vermektedir. Kişinin kendi imajını beslemesi/ona zarar vermesinin kişinin imaj yoğunluğunu da etkilemesi beklenir. Örneğin kendi haklarını ve özgürlüklerini inkâr eden, negatif imajına kendi kendine zarar veren dolayısıyla negatif imajı doyuma ulaşmamış birinin kendini doğal olmayan, gereksiz veya abartılı

şekilde engellemesi, toplumsal ve bireysel açıdan gerekli olduğu durumlarda, yapılmaması gereken bir hareket söz konusu olduğunda, kendini engellemekte zorlanmasına yahut başkalarının imaj beklentisine saygı duymamasına sebep olabilmektedir. Cinselliği bir hak olarak görmeyen onu günah yahut sadece yasak olarak bilen bir kişinin uygunsuz bir cinsel yöneliminin olması daha muhtemeldir. Böyle biri başkasının negatif imajına da saygı duyma konusunda sorun yaşayacaktır. Gerçekten de negatif imaj yoğunluğu olağan dışı şekilde az olan biri toplumsal denge ve hiyerarşik düzen içerisinde kendi hareket alanını daraltması gerektiğinde bunu başaramayabilir. Cinsel anlamda kendi sınırlarını belirleyememiş, cinsel kimliğini yok saymış, kendini hep hakir görerek kısıtlamış olan kişi kendi hareket alanını bu sefer aşarak yolda el ele tutuşarak yürüyen kadın ve erkeğe tepki gösterebilir. Kendine yapılan negatif İZT, zamanla dışa da yansıyarak başkalarının da aynı şekilde kısıtlanması gerektiği düşüncesini oluşturacaktır.

Kişinin kendi imaj algısının imaj yoğunluğunu etkilemesi kaçınılmazdır. Bu imaj pozitif veya negatif imaj yoğunluğu olarak karşımıza çıkmaktadır. Kişi kendi negatif imajının, kişisel hak ve hürriyetlerinin farkına vardığında negatif imaj beklentisi artacaktır. Bu beklentinin süreç içerisinde artması negatif imaj yoğunluğunu düşürecek ve kişi negatif imaj beslemesine daha çok ihtiyaç duyacaktır. Ergenlik döneminde yaşanan belki de en büyük krizlerden birisi, çocuk olarak görülen ve bir yetişkine göre genellikle birçok haktan mahrum olan genç bireyin, kişisel haklarının farkına vardığı ancak toplumdan bu haklara uygun tavırları göremediği süreçte ortaya çıkmaktadır. Artık akşam 17.00'de evde olmak zorunda olmadığını, akşamları da arkadaşlarıyla gezebilecek kadar büyüdüğünü fark eden gencin, ailesinden bu beklentiyi karşılayacak bir tavır görmediğinde imaj yoğunluğunun dramatik şekilde düşeceğini tahmin etmek gerekir. Bu durum onu dışarıda gezebilme hakkı konusunda daha hassas hâle getirecektir.

Özetle, imaj beklentisi ile imaj yoğunluğu (doygunluğu) arasında ters orantı vardır ve imaj yoğunluğunu arttıran imaj beslemesi kişiye başkaları tarafından olduğu gibi kişinin kendisi tarafından da uygulanabilmektedir. Her iki yönlü besleme de kişinin kendi içinde kendisi hakkında düşündüğü imajını ve dolayısıyla imaj

yoğunluğunu arttıracak, İZT'ye hassasiyetini[8] azaltacak bu da toplum içerisinde kişinin algılanış biçimini etkileyecektir.

1.4.Nezaket Kavramı Çerçevesinde "Kaba Dil"

Dünyadaki her insan birbirinden farklıdır ve dolayısıyla insanlar arası iletişim de çok değişkenli bir sistemdir. Yaşanan her türlü olay, yaş, cinsiyet ve sosyal konum gibi değişkenler kişinin imaj beklentisinde dalgalanmalara yol açmakta tek bir kişi için bile farklılaşabilen bu durum kişi sayısı arttıkça git gide çeşitlenen istek ve algı biçimlerini oluşturmaktadır. Kişilerin imaj beklentilerinin karşılanmadığı veya bu beklentilere zarar verildiği durumlarda kullanılan dil, bu dile maruz kalan muhatap veya muhatapla empati kuran üçüncü kişiler tarafından *nezaketsiz dil* veya *kaba dil* olarak algılanır.[9]

Kabalık, genellikle nezaket kavramının zıddı olması yönüyle tanımlanmıştır. Fraser (1990: 3) sosyal normlara[10] uyan davranışların nezaket, bunlarla uyumsuzluk sergileyenlerin ise kabalık olarak tanımlandığını belirtmiştir. Bu anlayışa göre nezaket yahut kabalık bir kültürde kabul edilen bazı kuralların uygulanması ya da ihlaline bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Kişisel farklılıkların ihmal edildiği bu yaklaşımın Jespersen ve Quirk gibi araştırmacılar tarafından benimsendiği bilinmektedir.

Aynı doğrultuda, yine Lakoff'un nezaketi "kırıcılıktan kaçınmak" olarak nitelendirmesi, insanlar arası ilişkilerde açık ifade ve nazik ifade olarak iki farklı pragmatik kuraldan bahsetmesi (Fraser, 1990: 8) kabalığın, nezaketin zıddı olarak algılandığını göstermektedir.

Kabalık genellikle belli bir bağlamda olumsuz olarak değerlendirilen dil kullanımını ve davranışları içermektedir. Culpeper (2009: 3) da kabalığı "belirli bir sosyal ortamda belirli bir davranış hakkında olumsuz değerlendirmeler" olarak düşünmüştür. Kabalığın olumsuz olarak algılanmasının sebebi, birinin kişiliğine veya haklarına saldırı özelliğinde olmasıdır. Bu saldırı, muhatap üzerinde acı duyma ve

[8] İZT hassasiyeti (FTA-sensitivity) ve imaj hassasiyeti (face sensitivity) kavramlarını ilk kez BL (1987: 182, 5) kullanmıştır.

[9] Eelen (2001: 98-104), Culpeper'a (2011: 28) göre nezaketsizliğin, nezaket eksikliği mi yoksa kabalık mı olduğu tartışmalı bir konudur. Nezaket eksikliği, çalışmamızda *kabalık* olarak ele alınmaktadır. Nezaketle ilişkili olmama durumu içinse *nezaket nötr* sözü teklif edilmektedir.

[10] bkz. 1. Bölüm, Sosyal Norm Yaklaşımı.

sinirlenme gibi tepkilere sebep olabilmektedir. İmaj Koruyucu Model'de imaj zedeleyici tutum (İZT) olarak düşünülen bu tür edimsel davranışlar kişinin kendisini bir şekilde kötü hissetmesine sebep olmaktadır. Böyle bir kötü hissin sebebi genel olarak önemsenmeme, küçümsenme, takdir beklentisinin karşılanmaması, özgürlüğün kısıtlanması, sosyal konuma ve role uygun olmayan bir tavra maruz kalma gibi kişinin benliğiyle ilgili hak etmediğini düşündüğü bir davranışla karşılaşmasıdır.

Culpeper (2016: 425), Brown ve Levinson'un (1987) ortaya attığı ana *nezaket stratejilerini* [11] aksi bir bakış açısıyla *kabalık stratejileri* olarak yeniden yapılandırmıştır:

Doğrudan Kabalık (Bald On Record Impoliteness): *İmajın azaltılmadığı durumlarda doğrudan, açık, belirsizliğe mahal vermeyen ve özlü İZT'dir.*

Pozitif Kabalık (Positive Impoliteness): *Muhatabı önemsememek, yok saymak (kişinin varlığını görmezden gelmek); birini bir etkinliğin dışında tutmak, onunla ilişkiyi kesmek; ilgisiz ve soğuk davranmak, ilişkinin samimiyetine uygun olmayan hitaplar (yakın ilişkide soy isimle, mesafeli ilişkide isimle hitap gibi); muhatabın anlamadığı özel bir dil kullanmak (bir jargon kullanarak muhatabın durumu anlamamasına sebep olmak, ortamdaki diğer kişilerle özel bir dilde konuşup muhatabın ifadeleri anlamamasına sebep olmak; anlaşmazlık ortaya çıkarmak -hassas bir konuya değinmek-), muhatabı rahatsız hissettirmek (sessiz kalmak, kısa konuşmak veya şakalardan kaçınmak, tabu kelimelerin kullanımı vb.), uygunsuz adlandırmalar onun pozitif imajına yapılan İZT'dir.*

Negatif Kabalık (Negative Impoliteness): *Muhatabın negatif imaj isteklerine zarar veren davranışlardır: korkutmak (muhatabı ona zarar verecek olan davranışın gerçekleşeceğine inandırmak), lütfeder görünmek, horlamak, alayla istihza (konuşurun kendi göreceli gücüne vurgu yapması; kibirli ve başkalarını önemsemeyen, onlara küçümser tavır takınması), muhatabın alanına girmek (gerçek anlamıyla fiziken başkalarına ilişkinin müsaade ettiğinden daha fazla yaklaşmak ve mecaz anlamıyla ilişkinin düzeyi için çok samimi olan kişisel sorular sormak veya özel konulara girmek), karşıdakini açıkça olumsuz özelliklerle nitelemek (kişiselleştirmek,*

[11] Bkz. 1. Bölüm, İmaj Koruyucu Model.

ben ve sen zamirlerini kullanmak), muhatabın borçluluk/minnet duygusundan söz açmak, konuşmanın yapısını bozmak (konuşmayı bölüp lafa girmek).

***Dolaylı Kabalık (Off-Record Impoliteness)**: Sezdirim yoluyla yapılan İZT'dir. Ancak bu İZT niyetinin açıkça karşı tarafa hissettirilmesi gerekmektedir.*

***Eksiltili Kabalık (Withhold Impoliteness):** Beklenen nezaket ifadesinin gerçekleştirilmemesidir. Örneğin, bir hediye karşılığında teşekkür etmeyi ihmal etmek kasıtlı bir kabalık olarak anlaşılabilir.*

Culpeper'ın ana kabalık stratejileri BL'nin (1987) nezaket stratejileri temel alınarak oluşturulmuştur. Tasnif tıpkı BL'de olduğu gibi, kaba olarak algılanan davranışın zedelediği hedef imaj ve yöntem göz önünde bulundurularak oluşturulmuştur. BL'nin nezaket stratejilerine ek olarak *eksiltili kabalık (withhold impoliteness)* maddesi göze çarpmaktadır. Bu noktada *eksiltili kabalık* aslına bakıldığında belirgin durumlarda genel olarak benimsenen bir beklentinin kasten gerçekleştirilmemesine dayanmaktır.

Bu tasnifte, Culpeper'ın negatif kabalık sınıfına dâhil ettiği birkaç davranışı tekrar ele almak gerekmektedir. Zira pozitif imaj kişinin başkaları tarafından onaylanması ve beğenilmesiyle şekillenmekte ve reddedilme, olumsuz eleştiri, yargılanma, beğenilmeme, küçümsenme ve alay edilme gibi durumlarda zedelenmektedir (Brown, Levinson; 1987: 62). Bu sebeple Culpeper'ın negatif kabalık içerisinde değerlendirdiği *lütfeder görünmek, horlamak, alay etmek* ve *karşıdakinin açıkça olumsuz özelliklerle niteleme* davranışları kişinin özgürlük alanını ifade eden negatif imajdan çok, beğenilme ve onay görme isteği olan pozitif imajına zarar vermektedir, denilebilir. Bunun dışında konuşmanın yapısını bozma davranışı Culpeper'ın belirttiği gibi kişinin negatif imajına zarar vermekle birlikte aynı zamanda konuşur tarafından yok sayılmak ve sözlerin bölünerek önemsizleştirilmesi açısından pozitif imaja da zarar vermektedir. O hâlde konuşmanın yapısını bozma davranışının hem pozitif hem de negatif imajı aynı şekilde zedelediği düşünülebilir.

Toplumsal kabuller[12], imaj beklentisi ve imaj yoğunluğunun yanı sıra dinleyicinin kişisel özellikleri de nezaketi ve kabalığı belirleyen etmenlerdendir. Dinleyenin özgüveni ve konu hakkındaki hassasiyeti konuşur tarafından sarf edilen

[12] Bkz. 1. Bölüm, Sosyal Norm Yaklaşımı.

herhangi bir sözün nazik olarak algılanıp algılanmamasında önemli bir etkendir. Örneğin, kendisini oldukça çirkin gören bir dinleyenle, güzellik/yakışıklılık/iyi görünüm konusunda bir sorunu olmayan, kendisinin yeterince iyi göründüğünü hisseden bir dinleyen üzerinde yakın bir arkadaş tarafından söylenen "Bir kunduza benziyorsun!" sözünün etkisi aynı değildir. Bu çerçevede bir nezaket stratejisi belirlenirken dinleyenin "bam teline basılması" önlenmeli, kişisel özellikleri ve geçmiş yaşantıları da hesaba katılmalıdır. Konuşurun direkt olarak hitap etmediği ancak konuşma esnasında ortamda bulunan ve konuşuru dinleyen üçüncü kişiler de göz önünde bulundurulmalıdır. Zira konuşurun sarf ettiği söz her ne kadar ikinci kişiye edilmiş olsa da ortamdaki diğer kişiler de bu ifadeye dönütte bulunabilir, bu sözü destekleyebilir, olumlu-olumsuz bir tepki ortaya koyabilir veya hiç değilse ortamdaki diğer kişilerin gözünde muhatabın imajı sarsılabilir. Konuşur nazik bir dil benimsemek istiyorsa muhatabın dışında ortamdaki diğer kişilerin de olası bir İZT'nin şiddetini arttırma ihtimalini hesaba katmalıdır. Aksi takdirde özellikle muhatabın önemsediği, yüksek imaj beklentisi içinde olduğu üçüncü kişilerin ortamda bulunması İZT'nin şiddetlenmesine etki edecektir.

Kişinin hak ettiğini düşündüğü saygınlık ve olumlu imajdan düşük bir imaj besleyici tutuma (İBT) maruz kalması veya abartılı bir imaj beslemesi/saygı ifadesiyle karşılaşması da kabalık olarak değerlendirilmektedir. Bu noktada, şüphesiz, kişinin kendisi için hak ettiğini düşündüğü imaj değeri aralığı dışında besleme alması kadar maruz kaldığı edim bilimsel davranışa ait unsurların çelişkili olması da önemli bir yer tutmaktadır.

1.4.1. Söylemde Uyumsuzluk ve Kabalık

İletişim bir denge oyunudur ve bu denge her edim bilimsel davranışla değişebilecek hassasiyettedir. Vücut dili de dâhil olmak üzere dil kullanımı, kişinin karşıdakine göre bir pozisyon almasını sağlamaktadır. Bu konumlanış kişinin ilişkinin resmiyet derecesi, yaş, cinsiyet, güç ve sosyal konumuyla uyumluysa devamlılığın sağlandığı bir ilişkiden bahsetmek mümkündür. Ancak kişinin dil davranışı ile toplumda veya ilişkide sahip olduğu bu özellikler çeliştiğinde kabalık ortaya çıkabilmektedir. Başka bir deyişle, nezakette olduğu gibi kabalıkta da ifade formlarının veya davranış tarzlarının ortam ve iletişime giren kişilerin özellikleriyle

sıkı bir ilişkisi bulunmaktadır ve biçimle bu kişisel özelliklerin ve anlamın uyuşup uyuşmaması çoğu durumda nezaket veya kabalığı belirleyen en önemli etkendir. Culpeper bu tarz uyuşmazlıkları üç genel başlıkta tasnif etmiştir. Tasnifte ilk sırayı *iç* ve *dış* olarak iki alt-gruba ayrılan *düzen odaklı uyumsuzluk* (*convention driven*) almaktadır. Buna göre, *iç uyumsuzluk* ifadedeki unsurların birbirleriyle çelişmesidir. *Senkronik* ve *diyakronik* uyumsuzluklar *iç uyumsuzluklara* örnektir. Senkronik uyumsuzluklar, söz ile bunu ifade biçimi arasındaki uyuşmazlıklardır. Bir kişiye işinin ne kadar ilginç olduğunu yavaş bir tempoyla ve kısık bir ses tonuyla söylemek, söz ile ifade biçimi arasında uyuşmazlık yaratmaktadır. Diyakronik uyumsuzluklar ise kabalık ve nezaket arasında gidip gelen ifadeler için geçerlidir. Culpeper bununla ilgili olarak "Sen bu küçük hareketinle insanları gerçekten etkiliyorsun, kızım." sözünü örnek vermiştir. "insanları etkiliyorsun" burada her ne kadar nezaket ifadesi gibi görünse de küçük hareketinle sözü ve yetişkin bir kadına "kızım" hitabı sözü kabalığa evirmektedir[13] Dış uyumsuzluk, başka bir bağlama uygun düşen davranışın uyumsuz bir bağlamda kullanılmasıdır. Bir şikâyet metninde çok fazla ve yoğun teşekkür ifadelerinin kullanılması bu türden bir uyumsuzluğa örnektir. Bu iç ve dış uyumsuzlukları Culpeper *alayla* ilişkilendirmiştir (2016: 438-439).

Culpeper'ın (2016: 439) önerdiği ikinci uyumsuzluk türü olan *biçim odaklı uyumsuzluk* (*form driven*), ima yoluyla karşıdakinin kabalığı sezmesine sebebiyet veren ifadeleri kapsamaktadır. Dolaylı kabalık (off-record impoliteness) içerisinde değerlendirilebilecek bu tür davranışlar, net olmadığı ve muhatabın bir çabası sonucu algılandığı için yüksek İZT şiddetine sahiptir.[14]

Culpeper'ın (2016: 439) tasnifindeki üçüncü uyumsuzluk ise *bağlam odaklı uyumsuzluk (context driven)* olarak adlandırılmıştır. Bu kategoriyi oluşturan kabalık tetikleyicisi BL'nin *doğrudan kabalık (bald-on record)* stratejisiyle örtüşmektedir. Resmî ilişkilerde kabalık olarak adlandırılabilecek birbirine emirde bulunmak, sözünü kesmek, isteğini açıkça ortaya koymak gibi davranışlar samimi ilişkilerde kabalık olarak görülmemektedir. Bir öğrencinin hocasına "Pencereyi aç!" demesiyle iki kardeşten birinin diğerine bu emir cümlesini kullanması aynı kabalık derecesinde algılanmamaktadır. Ancak bağlam uyumsuzluğunu asıl ortaya çıkaran şey biçimsel

[13] 1.4.3. Alay ve Kabalık başlığı altında verilen, muhataba göre kolay/orta/zor iş ve bu işler hakkındaki yorumlar arasındaki uyumsuzluklar, diyakronik uyumsuzluk çerçevesinde değerlendirilebilir.

[14] Bkz. 1. Bölüm, Doğrudanlık ve Dolaylılık.

olarak kullanılan ifadeden ziyade bu sözün ilişki içindeki kişilerin durumlarına uyum göstermemesidir. Culpeper'ın (2016: 439) verdiği bir örnekte denek ve annesi arasında deneğin mali bir konudaki sorumsuzluğundan dolayı sürtüşme yaşanmaktadır. Anne-oğul arasındaki emir kipleri, açık evet-hayır soruları, uyarılar, seslenmeler doğrudan kabalık (bald on record impoliteness) oluşturmaktadır. Ebeveyn-çocuk ilişkisinde bu kabalık biçimleri yaygın olduğu için meşrulaşmıştır ve bundan dolayı kabalık olarak algılanmamaktadır. Burada bağlamla uyuşmazlık gösteren tetikleyici (context driven) deneğin 20 yaşında olması ve kendi kararlarının sonuçlarına katlanabileceğini ifade etmesiyle ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla annenin sözleri, çocuğun yaşı dolayısıyla bağlamla uyuşmamakta ve kabalığı ortaya çıkarmaktadır.

1.4.2. Doğrudanlık ve Dolaylılık

Kabalık ve nezaket algısını belirleyen faktörlerden belki de en önemlisi üsluptur. Herhangi bir istek yahut fikrin muhataba nasıl iletildiği muhatapta oluşacak algı bakımından kilit noktadır. Eğer nazik bir üslup takınılmak isteniyorsa yahut en azından İZT'de bulunma endişesi taşınıyorsa söylenen sözün muhatabın beklentisini karşılayıp karşılamadığı göz önünde bulundurulmalıdır. Bu durumda genellikle akla ilk gelen, sözün nezaket içeren yapılar kullanılarak dolaylı yoldan ifade edilmesinin İZT riskini azalttığı düşüncesidir. Zira BL'ye (1987) göre doğrudanlık genel olarak İZT'ye yol açmakta, dolaylılık ise nezaketi ortaya çıkarmaktadır. Yakınlık veya saygı bildiren hitap şekilleri BL'ye göre (1987: 108) emir cümlelerini güç odaklı bir zorlama biçiminden çıkarıp daha nazik bir yapı olan teklife çevirmektedir:

Buraya gel (dostum-canım-kanka).

Bana kirli çamaşırlarını getir (tatlım-canım-Johnny).

Bu noktada BL'ye (1987) göre emir cümlelerini bir ricaya çeviren ya da en azından emrin açıklığını ve doğrudanlığını yumuşatan en yaygın sözcükten bahsetmemiz gerekmektedir. Bu yumuşatıcı ifade şüphesiz "lütfen"dir. Türkçede "lütfen" olarak İngilizce "please" anlamında kullanılan sözcük; Arapça "lutf"tan türemiştir ve "lütfetmek, bağışlamak" anlamlarına gelmektedir. Sözcüğün kökenine inildiğine asıl olarak konuşurun muhatabı yüceltmesi ve kendisini alçaltması söz konusudur. "Lütfen" bağlama göre istek bildiren cümlelerde muhatabın ve konuşurun

saygınlığını arttırmak, rica veya yalvarma amaçlarıyla kullanılabilmektedir. *Lütfen* sözcüğünün hangi konumdan hangisine yöneltildiği de bu noktada önemlidir. Astın üste bir istekte bulunurken *lütfen* ifadesini kullanması, muhatabın saygınlığına vurguda bulunmak amacıyladır. Örneğin, kendisine bir dahaki toplantı gününün haber verilmesini isteyen bir çalışan, müdürüne yazdığı elektronik postada başka yumuşatıcı ifadelerle birlikte şöyle bir cümle kurabilir:

Sayın *müdür* ***bey, lütfen*** *bir sonraki toplantı tarihini bizimle paylaş****ır mısınız****?*

Yahut ödev teslim tarihini uzatmak isteyen bir öğrenci, öğretmeninden şu şekilde bir ricada bulunabilir:

*Öğretmen****im****,* ***lütfen*** *çarşambaya kadar ek süre ver****in****.*

Reiter (2000: 59) "affedersin(iz)" ifadesini özür işlevinin dışında asıl iletilmek istenen iletiden önce konuyu açıcı bir işlevde kullanılmasıyla ilgili bir örnek vermiştir. Böylece asıl iletilmek istenen düşünce biraz daha emek harcanarak uzatılmış ve yumuşatılmıştır:

Affedersiniz*, tren garına nasıl gidildiğini biliyor musunuz?*

BL'nin (1987) teorisine göre konuşur, dinleyicinin negatif imajını onarmak veya olabildiğince bu imaja zarar verici direkt yönlendirmelerden kaçınmak için dolaylı bir ifade tarzı benimseyebilmektedir. Bu dolaylı ifade tarzı BL'ye göre (1987: 132) açıklayıcı sözlerin eklenmesi biçiminde de görülebilmekte, örneğin bir kişiden tuzluk istemek için negatif nezaket gösterilerek "Tuzluğu uzatmanı rica ediyorum." şeklinde cümlenin sentaktik yapısıyla oynanabilmektedir. –(y)I rica/temenni/istirham etmek yöntemi bu örnekte "Tuzluğu uzat!" emir cümlesinin sentaktik kurgusunun değiştirilmesiyle ifadeyi daha nazik bir hâle büründürmüştür. Dolaylı böyle bir ifadenin kullanımı bu teoriye göre konuşur ve dinleyici arasındaki gerilimi azaltmakta ve kişileri uzlaşıya yaklaştırmaktadır, denilebilir.

Geleneksel nezaket anlayışında dolaylılıkla nezaket arasında paralellik bulunduğu düşüncesi hakimdir. Culpeper (2016: 31-35) ise doğrudanlık/dolaylılıkla kabalık/nezaket arasındaki ilişkiyi yeniden ele almıştır. Astan üste yönelen bir susturma girişimini tasarlamış ve doğrudan (Sessiz oluyorsun!), geleneksel dolaylı (Sessiz olur musun?), gelenek dışı dolaylı (Sessiz değilsin.) şeklinde üç üslup

biçiminin ortaya çıkardığı kabalığı değerlendirmiştir. Doğrudan ve gelenek dışı dolaylı üslupların geleneksel dolaylı üsluba göre daha yüksek seviyede kabalık ortaya çıkardığını tespit etmiştir. Buna göre ilişkinin yapısına göre imalı yahut dolaylı üslubun da yüksek İZT riski taşıdığını söylemek mümkündür.

Dolaylı ifadelerin bazı durumlarda daha kaba olmasının sebebi daha fazla emek sonucu ortaya çıkmasıdır. Burada önemli olan husus muhatabın da kabalık mesajını idrak etmek için fazladan bir çaba göstermesidir, denebilir. Dolaylı ifadelerde gizlenen, en azından üzeri örtülmeye çalışılan mesaj; doğrudan mesaja göre muhatabı keşfetmeye sevk etmektedir. Muhataba mesajı açıkça iletmeden, onu bir anlama çabasına zorlamak da bir yöntem olarak kabalığın derecesini arttırmaktadır. Zira Culpeper (2016: 434) da kabalığa maruz kalan kişinin bunu algılama konusundaki çabasının var olan kabalığı arttırdığını düşünmekte ve Viejobueno'nun (2008: 386) 55 Arjantinli ve 75 Amerika Birleşik Devletli üniversite öğrencisi ile yaptığı ankete dayanarak İZT şiddetine göre kabalık stratejilerini sıraladığı tablosundan bahsetmektedir. Liste yukarıdan aşağı doğru azalan İZT şiddetine göre tasarlanmıştır:

Tablo 2: Viejobueno'nun İZT Şiddetine Kabalık Stratejileri Karşılaştırması

Yakın İlişkilerde	***Uzak İlişkilerde***
Pozitif İmaja- Doğrudan	Pozitif İmaja- Doğrudan
Pozitif İmaja- Dolaylı	Negatif İmaja- Dolaylı
Negatif İmaja- Doğrudan	Negatif İmaja- Doğrudan
Negatif İmaja- Dolaylı	Pozitif İmaja- Dolaylı

Tablo, anlaşıldığı üzere, yalnızca sosyal mesafe ölçütü göz önüne alınarak oluşturulmuştur. Zira Holmes (2013: 8) üslup seçimiyle ilgili bazı ölçütlerden bahsederken sosyal mesafe ölçütünü (yakınlık-uzaklık) "konuşurların birbirini ne kadar iyi tanıdığıyla alakalı olduğu" şeklinde tanımlamıştır. Dolayısıyla tabloda söylemin hangi kaynaktan hangi kaynağa doğru veya hangi ortamda iletildiği göz ardı edilmiş görünmektedir. Bu durumda yapılacak genellemelerde hata payının yüksek

olması olasıdır. Ulaşılan sonuçlar daha fazla ölçüt temelinde yeniden ele alınırsa ulaşılan genellemelerdeki hata payının da daha az olacağı beklenebilir. Bu çerçevede, Viejobueno'nun tablosu sosyal konum ölçütüyle yeniden tasarlanabilir.

Asttan Üste

Tablo 3: Asttan Üste Yönelen Kabalık Stratejilerinin Şiddete Göre Karşılaştırılması

Yakın ilişkilerde	Uzak İlişkilerde
Negatif İmaja- Doğrudan	Negatif İmaja- Doğrudan
Pozitif İmaja- Doğrudan	Pozitif İmaja- Doğrudan
Pozitif İmaja- Dolaylı	Pozitif İmaja- Dolaylı
Negatif İmaja- Dolaylı	Negatif İmaja- Dolaylı

Asttan üste yönelen İZT'ler yakın veya uzak ilişki fark etmeksizin aynı düzeni ortaya koymaktadır. Zira ast-üst ilişkisinde astın üste imaj zedeleyici tutumda bulunması beklenir değildir. Üstle yakın veya uzak ilişkide olmak da burada belirleyici değildir. Bir ast her ne kadar üst ile uzun süredir tanışık olsa da hiyerarşi dolayısıyla öncelikle saygı üslubunu tercih eder. Dolaylı üslubun, -tıpkı saygı gibi- çekinme ile ilişkili olması sebebiyle tercih edilmesi beklenir. Ancak bunun aksi şekilde doğrudan bir İZT tehdidi üstü daha çok etkileyecektir. Negatif imaja yapılan doğrudan bir saldırı üstün özgürlüğünü ve hareket kabiliyetini kısıtladığı gibi onun konumunun ve bağıl gücünün de reddi anlamına geldiği için aynı zamanda pozitif imajına da zarar vermektedir.

Üstün hareket alanını kısıtlayan emir, açık istek gibi ifadeler üstün hem negatif hem de pozitif imajını etkilediği için en şiddetli İZT'ye sahip görünmektedir. Bu açıdan, tabloda fark edileceği üzere ast-üst ilişkisinde yüksek konumdaki kişinin pozitif imajı daha hassastır. Pozitif imajı bu kadar önemli kılansa elbette söylemin alt konumdaki bir kişiden gelmiş olmasıdır. Bu, tamamen imaj beklentisiyle ilgili bir

durumdur ve üst konumdaki kişi, astla ilişkisinde pozitif imaj beklentisi daha yüksek olan kişidir.

Doğrudan ifadenin negatif için de pozitif imaj için de daha fazla imaj zedeleme olasılığı; üstün varlığına yapılan korkusuzca ve onun konumunu da yok sayarak icra edilmesinden kaynaklanmaktadır. Bir kurum sahibine çalışanı tarafından bir toplantı esnasında "Gömleğiniz güzel değil!" denmesi "Daha güzel gömlekleriniz olduğunu biliyoruz." demesinden daha şiddetli bir İZT içermektedir. Dolaylılık üste yapılan pozitif kabalık için "güç farkından bir ölçüde çekinme" olarak algılanabileceği için aynı şekilde, bir öğrencinin öğretmenine "Alanınızda tecrübesizsiniz." demesi "Alanınızda yeni olmalısınız." demesinden daha "cüretkâr" ve "agresif" olarak düşünülmektedir. Asttan üste yönelen İZT türleri şiddetlerine göre önce doğrudan sonra dolaylı şekilde sıralanabilir. Bunlar içinde negatif imaja yönelen doğrudan İZT'nin dolaylı olana göre çok daha fazla şiddete sahip olmasının sebepleri şöyle özetlenebilir:

a) Üstün, yönlendirilme konusunda genellikle bir ön kabulünün *olmaması*,

b) Pozitif imaj beklentisinin negatife göre bu sebeple daha baskın olması,

c) Negatif imaja yapılan yönlendirici söylemin pozitif imaja –sosyal konumun kabul edilmesi isteği- da zarar verme riski taşıması.

Asttan üstün pozitif imajına yapılan doğrudan saldırı dolaylıya göre çok daha şiddetlidir. Bir oğlun babaya söylediği sözlerden hangisinin baba imajını daha zedeleyici olduğuna karar verelim:

(1) Oğul: Ben küçükken benimle hiç ilgilenmedin, beni başkalarına karşı korumadın. Senden hiçbir fayda görmedim! (doğrudan)

(2) Oğul: Ben küçükken genellikle yalnızdım, kavga ettiğimde ya da bana sataştıklarında yanımda olan birileri yoktu. Büyüklerimse kendi işleriyle uğraşıyordu hep. (dolaylı)

(2) numaralı cümlede oğul Watts'ın (2003: 184) *agent avoiders* olarak isimlendirdiği *kişisizleştirme yöntemiyle* dolaylı bir söylem geliştirmiştir. Watts (2003: 184) *kişisizleştirmeyi* dinleyiciye direkt olarak yöneltilmeyen bir İZT'nin edilgen cümle yapısıyla gerçekleştirilebileceği gibi kişiyi genelleştirme (insan, insanoğlu, kişi

vb.) yoluyla da sağlanabileceğini şeklinde açıklamıştır.[15] Böylece bu ifade her ne kadar daha *içli* ve *dramatik* olsa da babanın imajından çekinme, ona saygıyı elden bırakmama ancak buna rağmen mesajını iletme endişesi taşıdığı için bu saldırının etkisi negatif nezaket stratejisiyle azaltılmıştır. Söylem (1) ise babanın hem yaşı hem de rolü itibariyle otoritesi ve daha güçlü olan imajı umursanmadan hatta bu otorite ve imaja kasıtlı bir isyanla oluşturulmuş doğrudan bir ifadedir. Suçlama ve hakaretler doğrudan doğruya muhataba iletilmiş, bu yapılırken astlık-üstlük ilişkisi dolayısıyla babanın yüksek olan pozitif imaj beklentisi de yok sayılmıştır.

Üstten Asta

Tablo 4: Üstten Asta Yönelen Kabalık Stratejilerinin Şiddete Göre Karşılaştırılması

Yakın İlişkilerde	**Uzak İlişkilerde**
Negatif İmaja- Dolaylı	Pozitif İmaja- Dolaylı
Pozitif İmaja- Doğrudan	Pozitif İmaja- Doğrudan
Pozitif İmaja- Dolaylı	Negatif İmaja- Dolaylı
Negatif İmaja- Doğrudan	Negatif İmaja- Doğrudan

Konuşurların sosyal konum, güç, yaş, cinsiyet, samimiyet gibi birçok özelliğine dayanan her türlü iletişim yapısında olduğu gibi üst-ast ilişkisinde de henüz iletişimin başlangıcında bazı kabuller bulunmaktadır. Bunlardan birisi yukarıda belirttiğimiz gibi üstün bulunduğu konum itibariyle pozitif imaj beklentisinin asta göre yüksek olmasıdır. Bir ikincisi ise üstün direktif verme, öğütte bulunma, eleştirme ve herhangi şekilde astı yönlendirme gibi olağan kabul edilen özelliklerinden dolayı astın, iletişimin başlangıcında negatif imaj beklentisini düşük tutmasıdır. Astın yönlendirmeyi ilişkinin başında kabul etmesi dolayısıyla **yakın ilişki** sütununda

[15] Kişisizleştirme yöntemi (impersonalization mechanism) hakkında bilgi için bkz. Brown, P.; Levinson S. C. (1987). Politeness: Some Universals in Language Usage, Cambridge University Press, Cambridge, s. 273.

negatif imaja doğrudan İZT en az şiddetli olarak değerlendirilmiştir. İki kişinin birbirini iyi bir şekilde tanıdığı ast-üst ilişkisinde yönlendirme açıktan açığa değil de dolaylı bir yolla yapıldığında, bu aradaki yakınlığın ve açıklığın ihlali ve üstün mesafeyi açma çabası olarak algılanabileceğinden yakın ilişki sütununda muhtemel en yüksek şiddet negatif imaja dolaylı İZT olarak ele alınmıştır. Üstün bir yönlendirmeyi veya bir isteğini üstü kapalı şekilde ifade etmesi sosyal konum farkının samimiyetin önüne geçirilmesi çabası olarak düşünülebilir. Normal şartlarda evine yıllardır temizliğe gelen bir kadına ev sahibinin "Akşama kadar tüm odaları bitirirsin." demesi muhatabın beklentisiyle paraleldir ve beklenmedik, büyük bir imaj kaybına neden olmamaktadır. Ancak "Akşama kadar iş bitsin." mesajını, "Akşam arkadaşlarımızla planımız var." cümlesinden çıkarması gereken muhatap söylemle yalnız bırakılır. Net olmasa da akşama kadar işin bitirilmesi ve evin terk edilmesi mesajını *keşfeden* muhatap, mesajla yalnız başına kalarak daha büyük bir imaj kaybı yaşar. Bu durum, muhataba dostane/sempatik ilişkiden aniden sıyrılıp ast-üst ilişkisine dönme mesajını da vermektedir ki bu mesaj, İZT'yi en üst noktaya çıkarmaktadır. Aynı şekilde, yıllardır birlikte çalışan ve birbirlerini yakından tanıyan bir patron ve çalışan ilişkisinde, patronun iş yerinde hatalı bir davranış yapan çalışanını genel toplantıda isim vermeden uyarması ve bu uyarıyı dolaylı olarak sezdirmesi çalışan için daha büyük bir imaj zedeleyici tutum olarak algılanır.

Astın üstten beğenilme, kabul görme gibi pozitif imajı beklentisi bulunmaktadır. Üstten gelebilecek, eleştiri, yok sayılma, beğenilmeme gibi bir pozitif İZT'nin doğrudan gerçekleşmesi birbirlerini yakından tanıyan ast-üst ilişkisinde astın pozitif imajını dolaylı ifadeye göre daha çok etkileyecektir. Yakın ilişki birbirini kabul etmeyi de beraberinde getirmektedir ve bu güven duygusunun doğrudan, herhangi bir çekince barındırmadan tehlikeye atılması yakınlık ilişkisine de zarar vermektedir.

Uzak ilişkilerde ve resmiyetin daha ağır bastığı iş yeri, askeriye yahut bürokratik hiyerarşinin baskın olduğu ilişkilerde de ast, negatif imajına gelebilecek zararı kabul etmiş şekilde iletişim kurmaya başlamaktadır. Tıpkı üstün konumu gereği beğeni, takdir toplama, önemsenme isteğinin (pozitif imaj beklentisi) fazla olması gibi bu sefer astın da onun tarafından var kabul edilme, ondan yapılan iş dolasıyla takdir toplama vb. belli istekleri bulunabilmektedir. İki taraf için de tanışıklığın az, farklı konumlar dolayısıyla da resmiyetin yüksek olduğu bir durumda negatif imaj istediğinin daha az olması şaşırtıcı değildir çünkü ast-üst ilişkisinde yönlendirmenin

kimden kime doğru yapılacağı bellidir. Doğrudan bir yönlendirme, kısıtlama gibi negatif İZT daha beklenir olduğu için en alt düzey İZT şiddetine sahip olarak düşünülmüştür. Üstün yönlendirmesini normal kabul eden konuşurlar farklı açılardan pozitif imajı ön plana almaktadır, denilebilir. Dolayısıyla tabloda uzak ilişkiler sütununda pozitif imaj türü ön plana alınmıştır. Birbiriyle uzak ilişkideki kişiler arasında astın üst tarafından doğrudan eleştirilmesi, yok sayılması vb. daha beklenebilir bir durumdur. Üstün kendisini tanımadığını düşünen kişi, konumuna uygun davranışlar sergileyen üstten daha az etkilenecektir. Ancak dolaylı şekilde eleştirilen, beğenilmeyen vb. ast tanımadığı bu üstün kibar olma çabasından dolayı üstün zihnindeki gerçeğin söylenenden daha kötü olduğunu düşünebilir. Astı tanımayan üst, gerçek düşüncesi her ne kadar daha olumsuz olsa da kibar olmaya çalışarak (dolaylı cümle yapısı kullanarak vb.) astın yetersizliğini daha az belli etme çabasını ortaya koymaktadır. Bu sezdirimi edinen astınsa daha şiddetli bir İZT'ye maruz kaldığı düşünülebilir. Bu sebeple uzak ilişki kısmında pozitif imaja yönelen dolaylı İZT daha şiddetli olarak ele alınmıştır.

Eşit Konumdakiler Arasında

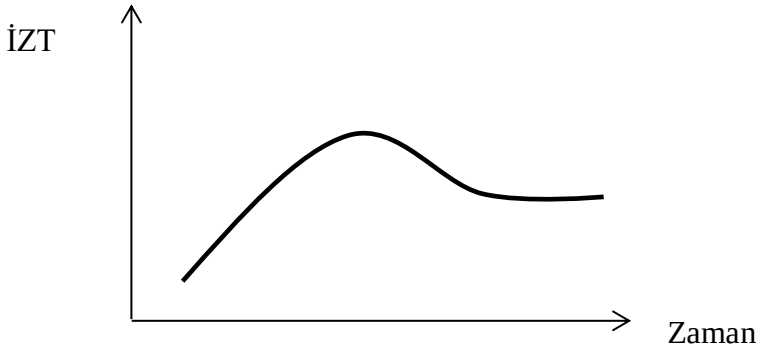
Aynı sosyal konumda olan kişilerin ilişkilerinde iletişimin ast-üst ilişkisine göre daha değişken olduğu görülmektedir. Kimin kime üstünlük sağlayacağı, hangi tarafın daha fazla imajı hak ettiği, kimin ilişkinin sürekliliği içerisinde daha çok çaba harcayacağı ilişkinin başlangıcında belirsizdir. Dolayısıyla ast-üst ilişkisinin başlangıcında kabul edilmiş olan kuralların çoğu bu ilişki türünde bulunmamaktadır. Farklı sosyal konumdakiler arasında genellikle bu tip konular üstün lehine olacak şekilde kabul edilmiş durumdadır ve imajlar arası farklılıklar, hangi edim bilimsel tutumun hangi imaja daha çok zarar vereceği konusundaki değişkenlerin sayısı böylece azaltılabilir. Ancak aynı sosyal konumdakiler için kurallar aslında ilişki esnasında ve ilişkinin evrildiği biçime göre değişiklik göstermektedir. Bu durumda herhangi bir incelemede bulunabilmek için daha fazla değişkene ihtiyaç duyulmaktadır. Aslında bu tür ilişkilerde iletişim esnasında iki taraftan biri hep biraz daha baskın ve üstün durumdadır. Diğer bir ifadeyle eşit konumda özellikle yakın ilişki içinde bulunan kişiler asla tam anlamıyla eşit konum özelliği göstermezler. Belki bu, ilişkinin ilk safhasında henüz ilişkinin kuralları konmadan önce ve uzak ilişki durumundayken eşitmiş gibi görülebilir. Ancak bu bile şüpheyle karşılanmalıdır çünkü kişiler aynı

sosyal statüde, meslek grubunda, zenginlikte yahut popülaritede olsalar da fiziksel görünüş (güzel/yakışıklı, fit/kilolu olmak vb. özellikler), giyim tarzı, konuşma biçimi[16], beden dili [duruş, muhataba özgüven(sizlik) mesajı vb. özellikler] daha ilk aşamada kimin daha güçlü pozisyonda olduğunu belirlemektedir. Bu farklılıkların boyutu ne kadar artarsa baskınlık şiddeti de o derece artacaktır. Elbette bu farklılıkların bir raddeden sonra sosyal konum farklılığını ortaya çıkarması da beklenir.

Aynı konumda olmalarına rağmen aralarında göreceli baskınlık farklılığından dolayı sönük kalan, sürekli alttan alan, yardıma koşan ve fedakârlık yapan taraf için ilişkinin ilk safhasında, normalde aynı konumda olmalarına rağmen iletişimsel baskınlığı hissetmeye başladığı ilk andan itibaren İZT seviyesinde bir artış yaşandığı söylenebilir. Örneğin, aynı yaşta aynı gitar kursuna giden iki ergenden baskın karakterli ve özgüveni görece daha yüksek olan, diğerini sürekli yanına çağırıp onun hatalarını söylemeyi, ona bir şeyler öğretmeyi teklif ederse –sönük karakter daha bilgili bile olsa- muhatabın ilk aşamada sonrakilere nazaran daha yüksek İZT yaşaması muhtemeldir. Ancak aynı İZT yaratan davranış, muhatabın tepkisizliği ya da kabul edişi sebebiyle devam ettiği durumda -kişinin kendinden bu problem hakkında beklentisinin sabit kaldığı düşünüldüğünde- şiddetini kaybetmeye başlayacaktır. Burada elbette muhatabın kendisine yapılan bu davranışı kabul etmesi ve baskın karakterden imaj beklentisinin azalmasının payı büyüktür:

[16] Konuşma biçimi; eğitim, ahlak ve özgüven gibi kişinin soyut varlığı hakkında birçok veri sunmasından dolayı ilişkinin izleyeceği süreci belirleyen belki de en önemli etmen olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, standart dil kullanan bir banka memuru, aynı rütbede bulunan ancak standart dil yerine farklı bir aksanı kullanan banka memuruna prestij konusunda üstün gelecektir. Zira Holmes (2013: 411) bununla ilgili olarak standart dilin prestij açısından en iyi ağız olduğunu söylemiştir. Bu durum elbette standart olarak seçilen ağzın "genel olarak kabul edilmiş olması" ile ilişkilidir. Belli bir yöresel ağzın hâkim olduğu bir köyde standart dille konuşan biri de aynı şekilde yadırganabilir hatta alay konusu olabilir. Böyle bir durumda Holmes'un düşüncesinin aksine o bölgede genel kabule uymayan standart dil, bir prestij kaybı sebebi olarak karşımıza çıkabilir.

Şekil 2: Eşit Konumdaki Kişiler Arası İlişkide Belirli Bir İZT'nin Zamana Göre Şiddeti

Tek tarafın sürekli baskın olduğu ve diğerinin sürekli çaba harcadığı ve yönlendirmelere alıştığı eşit sosyal konumdaki kişilerin bir dengeye sahip olmayan ilişkilerinde sürekli devam eden ve sosyal kabuller açısından bir meşruiyeti olmayan sürekli imaj zedelemesi sonlanmadığı takdirde ilişkinin ömrünün kısa olması beklenir. Zira eşit konumda olma durumu sürekli haksız yere bir İZT'ye maruz kalan muhatabın aklındadır ve sosyal konum eşitliği devam ettiği sürece bu İZT'ye karşılık verme olasılığı yüksektir. Böyle bir karşılık durumunda ise İZT'de bulunmayı olağanlaştırmış olan kişi beklemediği bu davranışı bir kabalık olarak algılayabilmektedir. Zira bu konuda İZT'yi kabullenen kişiden tepkisizlik beklentisi sabit hâle gelmiştir ve bunun aksi bir davranış beklentiyi karşılamadığı için bir İZT olarak bu sefer kendisine yönelmektedir. İki tarafın fedakârlık yahut yönlendirme anlamında eşite yakın olduğu ilişkilerde bir tarafın diğerine bulunduğu İZT şiddetleri şu şekilde tasarlanabilir:

Tablo 5: Eşit Konumdaki Kişiler Arası İlişkide Kabalık Stratejilerinin Şiddete Göre Karşılaştırılması

Yakın İlişkilerde	Uzak İlişkilerde
Pozitif imaja- Dolaylı	Negatif imaja- Doğrudan
Pozitif İmaja- Doğrudan	Negatif İmaja- Dolaylı
Negatif İmaja- Dolaylı	Pozitif İmaja- Doğrudan
Negatif İmaja- Doğrudan	Pozitif İmaja- Dolaylı

BL'ye (1987) göre, **yakın ilişkilerde** kişiler kendi özgür hareketine karışılmasını onay görmemekten daha az imaj zedeleyici olarak algılar. Çocukluk arkadaşı olan ve benzer sosyal statülerde olan iki akranın ilişkisinde birinin diğerine öğüt vermesi, onu yönlendirmesi, ona emir kipiyle tavsiyelerde bulunması vb. aslında samimiyetin bir göstergesi olarak düşünülmektedir. Ancak bu iki dosttan birinin diğerini önemsememesi, lafını dinlememesi, yaptığı bir hata konusunda onu eleştirmesi vb. çok daha güçlü İZT içermektedir. Dolayısıyla böyle bir ilişkide pozitif imaja verilen hasarlar, negatiflere göre daha fazla olmaktadır, denilebilir. Öyle ki uzun yılların bir hediyesi olan dost; yakında düğünü olan bir arkadaşına "Onunla evlenmemelisin." gibi doğrudan yönlendirmede bulunabilir. Ancak bu samimiyetin bir işaretiyken "Sen onunla evlenmeyi hak etmiyorsun." şeklinde pozitif imaja yapılan bir İZT çok daha şiddetli algılanacaktır.

Sosyal konum farkının hissedilmediği yakın ilişkilerde açıklık genel bir kural gibidir ve dolaylı olarak, ima yoluyla yapılan bir İZT bu kuralın da ihlali anlamına gelmektedir. Yakın ilişki sütununda dolaylı İZT türü, bu sebepten dolayı her iki imaj türü için de daha şiddetli olarak gösterilmiştir.

Formal bir ortamda **uzak ilişkide** bulunan yani birbirlerini yeterince tanımayan eşit konumdaki kişiler arasında negatif imajın daha hassas olduğu düşünülebilir. Zira eşit konumdaki kişiler aynı zamanda yakın ilişki içerisinde değillerse konumlarının getirdiği adil bir saygı ortamını öncelikli olarak beklemektedir. Elbette varlığının kabulü, onaylanma isteği de bu şartlar altındaki ilişkilerde son derece önemlidir ancak kişinin hareket alanını sınırlandıracak herhangi bir söz edimi yahut saygısızlık aslında muhatabın konuşurdan daha alt bir konumda hissetmesine sebebiyet verebilir. Diğer bir ifadeyle konumdaşı olan mutahatabı sınırlayan, onu yönlendiren konuşur, ortam içerisinde –aslında öyle olmamasına rağmen- kendisini üst konuma, muhatabı da alt konuma yerleştirmiş olmaktadır. Bu durumda imaj beklentileri kişisel farklılıklar dışında aynı olması gereken iki kişiden birinin diğerini daha alt konumdaymış gibi yönlendirmesi onun konumunu yok sayması anlamına da gelmekte böylece onun hem negatif hem de pozitif imajına zarar vermektedir. Dolayısıyla bu tarz ilişkilerde negatif imajın pozitife göre daha hassas olduğunu söylemek mümkün görünmektedir. Bu sebeple negatif imaj uzak ilişki sütununda daha üste yerleştirilmiştir.

Doğrudan negatif imaja yönelik saldırının daha şiddetli olması da yine bahsedilen durumla ilgili düşünülmelidir. Zira üstten asta doğrudan emirler, yönlendirmeler yahut sorumluluk yükleme gibi davranışlar toplumsal olarak kabul edilmiş, beklenen davranışlardır. Bu doğrudan davranışların eşit konumdaki biri tarafından aynı konumdaki muhataba gerçekleştirilmesi ast-üst ilişkisine daha uygun olduğu için daha çok İZT riski taşımaktadır, denilebilir. Bir öğretmenler odasında uzak ilişkideki iki öğretmenden birinin diğerine "Şu kitaplarını kaldır." demesi; öğretmenin kitaplarının dağınık olduğu bir ortamda "Her yerde kitap var, oturamıyoruz." demesinden daha şiddetli İZT içermektedir.

Eşit konumdaki kişiler arasındaki mesafeli ilişkilerde doğrudanlık, daha riskli bir üslup olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun sebebi üstten asta ilişkilerde doğrudanlığın daha sıradan ve normal olarak algılanmasıdır. Üstten asta uygunluk gösteren doğrudan ifadenin tanınmadık bir konumdaşa yöneltilmesi ona üstünlük sağlama çabası olarak algılanabilir. Dolayısıyla doğrudanlık uzak ilişki sütununda daha şiddetli bir İZT olarak ele alınmıştır. Eşit konumdakiler arası ilişkide uzak ilişki sütununun, üstten asta ilişki tablosu uzak ilişkiler sütunuyla tam ters biçimlendiği göze çarpmaktadır.

Yukarıda Viejobueno'nun farklı sosyal konumdaki kişilerle yaptığı anket sonucunu verdiği tabloda sosyal konuma göre değişkenlik göstermesi gereken bir düzen olduğu düşünülmüş ve tablo sosyal konum ölçütlerine göre ayrılmaya ve teorik olarak tekrar düzenlenmeye çalışılmıştır. Anketin farklı konumdaki kişiler arasında uygulanmasıyla da kesin sonuçlara ulaşılması beklenir. Ancak çalışmamızın kapsamı dışında kalması dolayısıyla bir anket çalışması yapılmamış, nezaketi ve kabalığı belirleyen bazı değişkenler üzerinden teorik bir muhakemede bulunulmuştur.

Tüm bu değişkenler dışında İZT'nin şiddetine etki eden başka bir etmenden daha söz etmek gerekir ki bu da İZT riski taşıyan söz edimin nasıl bir karakterden geldiğidir. Bu açıdan değerlendirildiğinde aynı söz edimin kibirli, alaycı, antipatik birisi tarafında icra edilmesiyle mütevazı, neşeli, kendiyle de alay edebilen, imaj doygunluğu yüksek bir kişi tarafından icrası aynı düzeyde İZT riskini taşımayabilir. Sürekli kendi dış görünüşüyle alay eden birisinin arkadaşına "Burnun otoban gibi." demesiyle, kendisini daima güzel/yakışıklı gören/göstermeye çalışan, soğuk ve gücünü sürekli hissettirmeye çalışan bir kişinin aynı sözü kullanması farklı etkiler

yaratmalıdır. Bu durumun yalnızca eşit konumdaki kişiler arasındaki ilişkilerde değil farklı konumlara sahip kişiler arasında da bu şekilde ortaya çıktığı düşünülebilir.

Nezaket yahut kabalık yalnızca kişilerarası ilişkilerde ortaya çıkan kavramlar değildir. Zira kişi yalnızca farklı bir insanla iletişim hâlinde değil aynı zamanda kendiyle de sürekli bir iletişim hâlindedir. Kişinin toplum içinde yahut kendisiyle iletişim kurarken imaj algısı, takındığı tutuma göre değişkenlik göstermektedir.

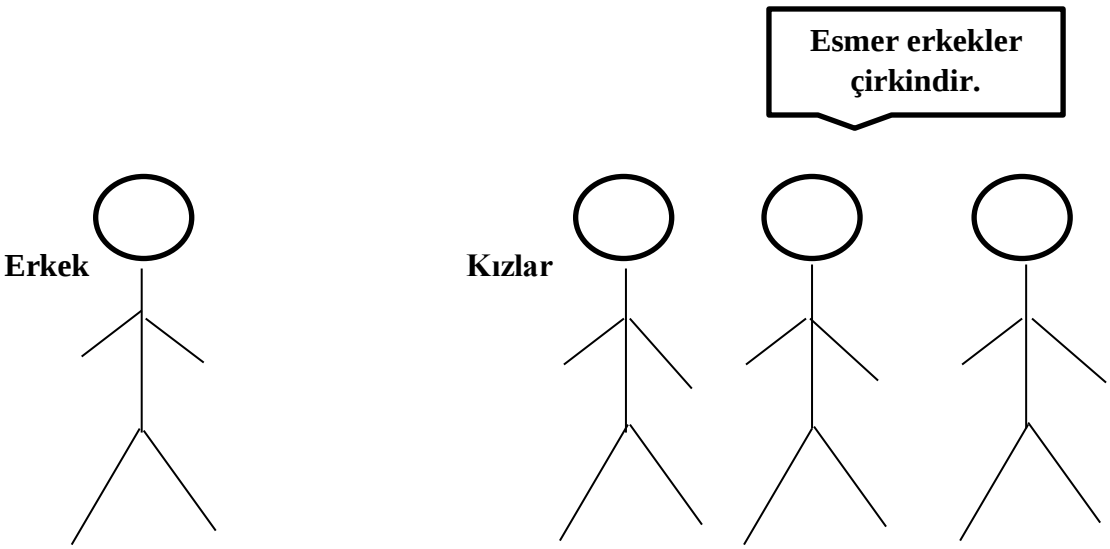
Kişinin kendilik algısı içerisinde de pozitif ve negatif imajı olduğu düşünülebilir. Kendine özgüven aşılayan bir kişi, aslında kendilik algısı içindeki pozitif imajını da beslemektedir. Aynı şekilde kendi kişisel hak ve özgürlüklerinin farkında olan bir kişi de negatif imajını beslemekte, hareket alanını arttırmaktadır. Bunun aksi düşünüldüğünde kişi, kendilik algısı içerisinde pozitif ve negatif imajına zarar da verebilir. Kendini suçlama, aşağılama; kendinden utanma gibi davranışlar kişinin pozitif imajına zarar verirken kendini kısıtlama, *-mAlI* yapısını çok sık kullanarak zorunluluklarını kendi içinde sürekli yenileme, yalnızca dış bir kaynağa karşı üstlendiği sorumluklarını yapma vb. davranışlarla kişi, negatif imajına zarar verir. Ayrıca, kişilerarası ilişkilerde olduğu gibi kişinin kendiyle konuşması esnasında da abartılı ve konu-söz edimi uyumsuzluğu içeren sözler kişinin imajına zarar verecektir. Örneğin, sınav notları kötü olan ve bu konuda imaj hassasiyeti bulunan bir öğrenci son sınavının da kötü geçmesinin ardından kendiyle konuşmasında alaya dayalı bir kabalık yöntemi kullanabilmektedir: *Bravo, başarından çok etkilendiğimi söylemeliyim!* (pozitif imaja dolaylı İZT).

Toplumun bir kişiyi algılayış biçimi kişinin kendini algılayış biçimini etkilediği gibi kişinin kendini algılayışı da toplumda tarafından algılanmasını etkilemektedir. Dolayısıyla içten bir kararlılıkla kişinin kendini kendi zihninde tasvir ettiği imaj, kişinin toplum içerisindeki imajını da etkilemektedir. Kişi dış kaynaklı bir İZT'ye maruz kaldığında kendi imajını onaracak ifadelerle imajını koruma yoluna başvurabilir. Bu onarıcı tutum kişinin kendini algılayışını etkilemekte ve toplumun kişi hakkındaki imaj algısı da bu iç anlayıştan etkilenmektedir. İZT'ye maruz kalan kişi ikinci bir yol olarak dıştan gelen İZT'yi onarmayıp bunu kabullenebilir. Böylece İZT, kişinin kendini algılayışı hâline dönüşebilir. Böyle bir durumda toplumun kişi hakkındaki yargısı da güçlenmekte ve toplum olumsuz yargısında haklı çıkmaktadır.

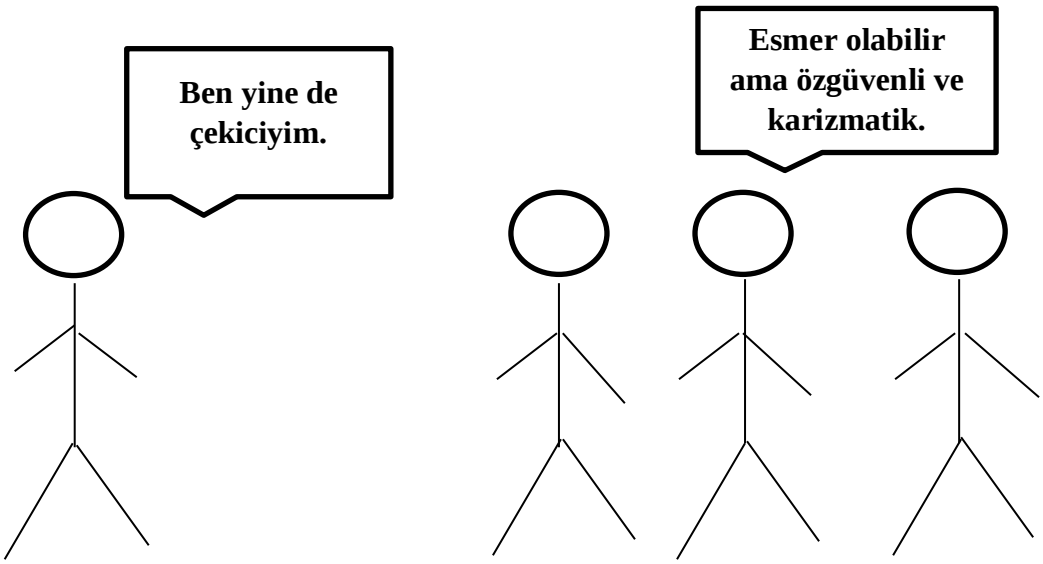
İmaj, kişinin kendi imaj algısıyla toplumun onun hakkındaki algısının bir ortaklığıdır. Yine de kişinin imajının şekil almasında toplumun algısına karşılık bireyin verdiği iç tepkiler daha belirleyicidir. Birey kendi imajının baskın olan belirleyicisidir. Hatta böyle olmadığını düşünürken bile belirleyici konumundadır:

[13-18 yaş aralığında ergen erkek (esmer)- ergen kız topluluğu; yakın ilişki, konum farkı yok]

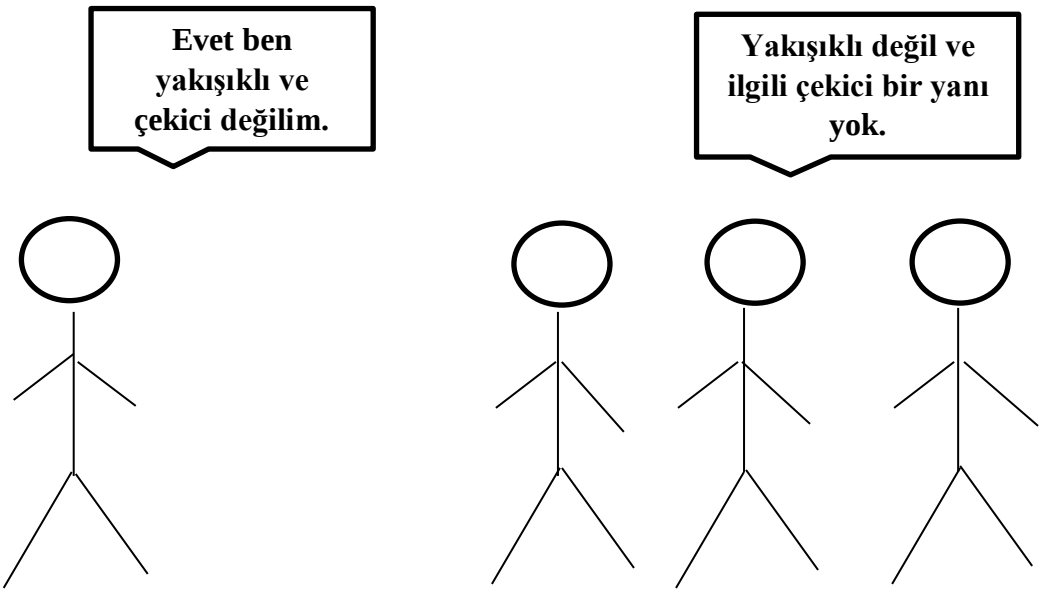
Şekil 3: Dış Kaynaklı İZT'ye bir örnek [1]

Şekil 4: İç İmaj Onarımı ve Dış Kaynaklı Algıya Etkisi [2a]

Şekil 5: İZT'yi Kabul Etme ve Dış Kaynaklı Algıya Etkisi [2b]

[1]'de 13-18 yaşında bir ergen erkek ve aynı yaşlarda ergen bir kız grubu olmak üzere iki konuşur bulunmaktadır. Henüz kendinin farkına varamamış, imaj beslemesi yönünden zayıf ve dolayısıyla imaj yoğunluğu düşük olan ergen bir erkek pozitif imajına dolaylı bir İZT ile karşılaşmıştır. Eşit konumdakiler arasında yakın ilişkilerde en yüksek imaj kaybına yukarıda belirttiğimiz üzere pozitif imaja dolaylı bir İZT sebep olmaktadır. Bu tarz bir İZT'ye maruz kalan genç birey karşılaştığı söz edimine kendi iç dünyasında [2a] ve [2b]'de olduğu gibi iki farklı şekilde tepki verebilir. [2a]'da olduğu üzere kendi pozitif imajını onarma yolunu seçtiğinde kendine olan özgüveni en az hasar gördüğü yahut bu beslemeyle birlikte belki daha da arttığı için bu durum, topluluk içerisindeki imajını da olumlu yönde etkileyecektir. Ancak [2b]'de olduğu gibi dış kaynaklı bir İZT'yi onarmayıp kabullendiği ve hatta desteklediğinde imaj doygunluğu da azalacak, bu konuda daha güvensiz ve hassas bir hâle gelecek, kendi pozitif imajını kendi kendine düşüren bireyin topluluk tarafından algılanan pozitif imajı da [2a]'daki duruma göre daha düşük seviyede kalacaktır. Dolayısıyla kişinin toplum içindeki imajını belirleyen etmenlerden birinin de iç konuşma yoluyla kendilik algısının yönetilmesi olduğu söylenebilir.

1.4.3. Alay ve Kabalık

İnsanlar arası ilişkilerde samimiyet göstergesi, konumun ve göreceli gücün muhataptan yüksek olduğunu gösterme aracı olarak kullanılan alay yöntemi, kabalık yöntemlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Alay, aynı sosyal konumdaki insanlar arasındaki samimi ilişkilerde *bir raddeye kadar* samimiyet ve güzel vakit geçirmenin bir göstergesidir. Burada muhatabın içinde bulunduğu psikolojik durumun da etkisi vardır. Alay sözlerinin, "bam teline" basılmadığı takdirde muhatap tarafından olumlu bir şekilde algılanması muhtemeldir. "Az ye de kendine çalışan bir telefon al!" cümlesi aynı sosyal konumda olan samimi ilişkilerden ilk iki koşulda herhangi bir İZT oluşturmazken üç ve dördüncüsünde kırıcı ve imaj zedeleyici bir etki yaratmıştır:

(1) Muhatap zayıf ve yeterli parası var, telefonu sağlam, kilolu veya fakir olmayı önemsemeyen biri (kişisel koşul)

(2) Muhatap ve konuşurun bulunduğu ortamda muhatabın imaj beklentisinin yüksek olduğu flört, patron gibi kişilerin bulunmaması. (ortamla ilgili koşul)

(3) Muhatap şişman veya yeterince parası yok, telefonundan utanıyor, fakir veya kilolu olmayı dert edinen biri (kişisel koşul)

(4) Muhatap ve konuşurun bulunduğu ortamda muhatabın imaj beklentisinin yüksek olduğu kişilerin bulunması. (ortamla ilgili koşul)

Farklı sosyal konumlardaki insanlar arasında alay, asttan üste ve üstten asta birbirinden ayrı sonuçlar doğurmaktadır. Üst herhangi bir kaba tutumda bulunduğunda astın imajı, kendisiyle aynı veya daha alttaki bir konumda olan birinin oluşturduğu İZT'ye göre daha az zarar görmektedir. Culpeper (2009: 15) da konuyla ilgili olarak kaba davranışta bulunan kişinin gücü ne kadar artarsa İZT gücünün o kadar azalacağından bahsetmiştir. Ast-üst ilişkisinde üstün gücünün ve kendisinden yüksek olan imajının farkında olan ast; bu ilişki esnasında imaj beklentisini genellikle daha düşük tutmaktadır. Böylece ast kendisinden yahut üstten gelebilecek herhangi bir İZT riskini kabullenmiş durumdadır. Beklentinin düşmesi, herhangi imaj zedeleyici bir edimsel davranışın muhatap tarafından *aynı sosyal konumdakilerin oluşturduğu İZT'lere göre* daha az şiddetli hissedilmesine yol açmaktadır.

Blas Arroyo'nun (2001: 22) alaycı tutumun negatif imajdan ziyade pozitifi etkilediğini söylemesine (Culpeper, 2016: 428) katılmak gerekmektedir. Çünkü pozitif imaj herkesin kendisinde görmek istediği; onaylanmaya, kabule dayalı imajdır. Bu, kişinin gerçek anlamda yüceltilmesine dayanır. Ancak alay etme davranışı, pozitif imajı ters biçimde etkilemekte; kişinin özelliklerini veya kişiyi yüceltmenin aksine aşağılamaktadır. Alay kişinin pozitif imajını genel olarak iki yolla zedelemektedir: (a) muhatabın pozitif imajının suni bir yolla, samimiyetsizce yükseltilmesi (Culpeper, 2016: 425) (b) muhatabı doğrudan küçümsemek, onun eksik veya hatasını yüzüne vurarak eğlenmek, onu taklit etmek, geçiştirmek veya önemsememek.

Muhatabın küçümsenmesi isteği aslında onu konuşurdan daha düşük bir dereceye düşürmek içindir. Dolayısıyla Culpeper'ın (2016: 428) da dediği gibi aşağılamak, istihzada bulunmak saygının zıddıdır ve eşitlik hakkına bir saldırıda bulunmak anlamına gelmektedir. İstihzada bulunan taraf eğer görece yüksek konumdaki kişiyse bu kendisinin (yüksek konumdakinin) pozitif imajını beslemektedir. Zira karşısındakinin pozitif- negatif imajı kendi sayesinde düşmekte ve aradaki imaj farkı, üstün lehine artmaktadır. Dolayısıyla bir kişinin imajını zedeleme isteği aslında tek başına imaj zedelemesi isteği anlamını taşımamakta aynı zamanda saldırıda bulunan kişinin imajını da yükseltmek istemesi anlamına gelmektedir. Bazı durumlarda küçümseme yoluyla saldırıda bulunan kişi muhatabın imajını zedeleyip kendi imajını aynı oranda arttırırken küçümsemenin suni, haksız ya da kötü bir üslupla yapıldığı durumlarda tam ters bir etkiyle karşılaşılmaktadır. Bir kişiyi ahmakça ya da beceriksizce küçümsemek muhatap yahut çevredeki diğer kişiler tarafından garip ve olumsuz karşılanabilmektedir. Bazı edebî eserlerde yahut dizi/filmlerde kasıtlı olarak yüceltilmek istenen kahramanın onun zıddı bir kahraman tarafından beceriksizce küçümsenmesine izin verilir. Türkiye'de yakın bir geçmişte popüler bir dizi olan *Seksenler* dizisinde dünürler Muzaffer ve Necla ile Fehmi ve Rukiye arasında geçen diyaloglar küçümsemenin kasten muhatabın değerini yükseltmek için kullanıldığı durumlara örnektir. Rukiye sıradan ve halk kesiminden, samimi, geçim sıkıntısı çeken ve geleneğe bağlı bir kadındır oysa Necla Hanım dizideki diğer kişilerin ve özellikle geleneksel yaşama sahip kadınların aksine zengin, seçkin bir dile ve yaşantıya sahip, insanları sürekli eleştiren ve beğenmeyen, sürekli sorun çıkaran bir tiptir. Dizinin 81. bölümünde Necla ve eşi, evlerini su bastığı için dünürlerinde (Rukiye ve Fehmi)

gecelemek zorunda kalır. Ortamda Fehmi, Muzaffer, damat ve Necla Hanım bulunmaktadır:

Necla: (Eşine) Ne gerek vardı, bir otele gitseydik Muzaffer'ciğim!

Fehmi: Olur mu ya aa! Bizim ev dururken otele gidilir mi! Hem otel dünyanın parasıdır şimdi, pahalıdır ya!

Necla: (İstihza gülümsemesiyle) Pahalılık göreceli bir şeydir efendim.

Fehmi: (Anlamayarak ve oğluna bakarak) Nereliymiş?

Necla: (Yeni bir sözcük öğretircesine) İzafidir, efendim. İzafi.

Muzaffer: Öhöm öhöm… (Necla'ya yaklaşarak kısık sesle) Necla seni mantıklı olmaya davet ederim. Konuştuk bitti işte, otel motel yok, tamam.

Dizideki tek güçlü kadın karakter olan Necla Hanım, yaptığı eleştiriler dolayısıyla yukarıdaki bu örnekte olduğu gibi çevresi tarafından garipsenmekte aynı zamanda eşi ve kızı tarafından sürekli uyarılmaktadır. Dolayısıyla bulunduğu alay davranışı onu yükseltmemekte aksine muhatapları haklı çıkarmaktadır.

Alay; aslına bakılırsa muhatabı, kendisini gördüğü değerden daha düşük bir değerde gösterme davranışıdır. Kişiyi ilişki esnasında kabul ettiği konumdan ilişkinin doğal seyri dışında zıt bir noktaya taşımak da suni bir samimiyet yahut saygı algısı oluşturabilmektedir. Samimi ilişkilerde resmiyete dayalı seslenme (soyadıyla veya bey, hanım gibi ifadelerle), resmî ilişkilerde samimi seslenme (adıyla veya canım, kardeşim gibi sevgi ve yakınlık bildiren ifadelerle) (Culpeper, 2016: 25) aslında muhatabı kendisi için kabul ettiği değerinden daha düşük değerde gösterme olarak açıklanabilir. Burada elbette bağlam ve söz malzemesi arasında bir çelişkiden bahsetmek gerekir. Zira Culpeper (2011: 31) da biçimsel ve içeriksel uyumsuzluğun alay olarak kabul edildiğini, örneğin abartılı şekilde ve kendisine haksızlık yapan bir kişiye karşı "teşekkürler" ifadesinin kullanılmasının imaj zedeleyici olduğunu ifade etmiştir.

Muhatabın imajını zedelemek için onu gerçek olmayan bir biçimde yüceltmek pozitif kabalık olarak karşımıza çıkmaktadır. Alaycı bir şekilde yüceltmede İZT'nin şiddeti muhatabın bu yüceltmeyi öncelikle gerçekçi bulması ve sonra alayı fark etmesi durumunda en yüksek seviyededir. Yüceltme konusu ve yüceltme şiddetinin sosyal konum değişkenine göre muhatapta oluşturacağı İZT şiddeti (kişinin bam teline basılmadığı varsayılarak) şu şekilde tasarlanabilir:

Muhataba göre kolay bir iş/özellik + abartılı övgü

Aynı sosyal konumda ve yakın mesafeli kişiler arasında bu koşulda yapılan alay, gerçeklikle alakasız olduğu için yalnızca bir şaka veya takılma olarak algılanabilmektedir. Burada ortam her zamanki gibi kilit bir noktadadır. Ortamdaki herkes muhataba alay eden samimi konuşur kadar yakınsa İZT yine düşük olacaktır.

Ancak abartılı övgü, konuşur ve muhatap arasında ast-üst ilişkisinin bulunduğu bir bağlamda, muhatap görece hangi konumda olursa olsun pozitif imaja zarar verecektir. Kişi üst konumdaysa astın yaptığı bu övgü gerçekçi olmadığı için aslında samimiyetsiz yahut yalnızca onun konumca alt seviyede olmasından dolayı üsttekini övgü yoluyla *kandırma girişimi* olarak algılanabilir. Bu durumda muhatabın övgüye ihtiyacı gerçeklikten uzak olarak suni şekilde giderilmeye çalışıldığı için karşılanamaz ve üst seviyedeki muhatap isteğini karşılayamadığı için "hayal kırıklığı"na uğrar. İmaj ihtiyacının suni şekilde veya gerçeklik dışı karşılanma teşebbüsü muhatapta aynı zamanda bir alay şüphesi de uyandırabilir. Bu çerçevede astan üste suni yüceltmenin yüksek bir imaj zedelenmesine yol açabileceğini söylemek mümkündür.

Üstten asta uygulanan gerçek dışı yüceltme edimsel davranışının, muhatap için kolay bir iş/özellik ile ilgili olduğu durumda ast kendisini yetersiz hissedecek yahut üst tarafından gerçek değerinin bilinmediğini düşünecektir.

Tablo 6: Muhatapça Kolay Bir İşe Yapılan Abartılı Övgünün Konuma göre İZT Şiddeti Karşılaştırması

Muhatap/Yüceltme Konusu/Ortam/ Yüceltme İfadesi	Türkçe öğretmeni / Sıfatın ne olduğunu Bilmek/ Yalnızca Konuşur ve Muhatabın Olduğu Ortam/ "Gördüğüm en bilgili öğretmen sensin!"
Konumdaş ve samimi ilişki	Düşük İZT Şiddeti
Asttan üste	Yüksek İZT Şiddeti
Üstten asta	Yüksek İZT Şiddeti

orta zorlukta bir iş + abartılı övgü= yüksek İZT

Kişinin pozitif imajı; doğası gereği, verilen emek karşılığında bir övgü yahut iltifat alma ihtiyacı duymaktadır. Türkçede bu durumu çok iyi açıklayan bir atasözü de bulunmaktadır: Marifet iltifata tabiidir. Ancak aynı konumdaki kişiler arasında sosyal mesafenin düşük olduğu durumlarda emek isteyen ve kendisini aslında bir dereceye kadar zorlayan bir işin başarılması durumunda eşit konumdaki bir yakını tarafından abartılı bir şekilde övülen muhatap, verdiği emek karşılığı kadarki imaj beslemesinden fazlasıyla karşılaşmış demektir. Beklenilen imaj beslemesinden fazlasıyla karşılaşan muhatap bu durumun bir alay olduğunu fark ettiğinde pozitif imajı beklentisini karşılama konusunda yine bir hayal kırıklığına uğramaktadır. Bağlama, verilen emeğe ve konuşura göre değişen pozitif imaj beklentisi uygun ölçüde karşılanmadığında pozitif kabalık (pozitif imaja İZT) ortaya çıkmaktadır. Aslında muhataba göre düşük zorlukta bir işin başarılması durumunda kişinin imaj beklentisi de düşük olduğu –yahut beklentisi olmadığı- için samimi bir tanıdığı tarafından maruz kaldığı abartılı övgünün gerçek olmaması bunun bir şaka, takılma olarak algılanmasına sebep olmaktadır. Ancak yapılan veya başarılan iş için belli bir emek harcandığında kişinin pozitif imaj beklentisi ilk duruma göre artmakta ve *gerçek* bir imaj beslemesine ihtiyaç duyulmaktadır. Yapılan abartılı övgü gerçek olamayacak kadar fazla olduğu durumda iltifat/övgünün suni oluşu, aşağılanma ve alay edilme olarak algılanacaktır. Böyle bir durumda alay eden kişi muhatabın yaptığı işin aslında muhatabın algıladığı kadar zor olmadığını bu işin *ona* bu zorlukta geldiğini dolayısıyla bu konuda yeterli olmadığı mesajını vermiş olmaktadır. Buna ek olarak muhataba göre orta derecede emek gerektiren bir iş için beklentinin altında bir iltifat yahut övgüde bulunmak da muhatabın ve onun yaptığı işin önemsenmediği algısını yaratacağından tıpkı abartılı övgüde olduğu gibi pozitif kabalık riski yüksek olarak değerlendirilmelidir.

Astan üste yapılan abartılı övgüde ast kendi pozitif imajını düşürmektedir. Zira üste göre orta zorlukta olan bir iş için kullanılan abartılı ifadeler muhatapta konuşurun (1) yetersizliği, cahilliği yahut (2) kurnazlığı olarak algılanabilir. Abartılı övgünün gerçek olarak algılanması durumunda ilk algının, suni olduğunu sezildiğinde ise ikinci algının ortaya çıktığı söylenebilir. Burada kritik nokta şudur: Abartılı övgünün ilk aşamada gerçek olduğunu düşünen üst aslında suni bir beslemeyle karşılaştığını fark ettiğinde imaj zedelenmesi en şiddetli düzeye çıkmaktadır. Üstün pozitif imaj

gereksinimini beklenilenden daha az karşılayan ast ise işin zorluğunu bilmemekle yani cehaletle yahut saygısızlıkla yaftalanabilir.

Üstten asta yapılan abartılı övgüdeyse durum farklıdır. Konum olarak aşağıda olan kişi, üstte olan kişi karşısında görece daha az imaj beklentisi içinde olduğu için yapılan abartılı övgü, imajı asttan üste yapılan abartılı beslemeye göre daha az etkileyebilmektedir. Besleme gerçek algılanmasa bile bu, takılmak veya sevgi ifadesi olarak görülebilir.

Tablo 7: Muhatapça Orta Zorlukta Bir İşe Yapılan Abartılı Övgünün Konuma göre İZT Şiddeti Karşılaştırması

Muhatap/Yüceltme Konusu/Ortam/ Yüceltme Cümlesi	Reklam Yazarı/Standart Bir Reklam Yazmak/Yalnızca Konuşur ve Muhatabın Olduğu Ortam/"Sen reklamcıların şahısın!"
Konumdaş ve Samimi İlişki	Yüksek İZT Riski
Astan Üste	Yüksek İZT Riski
Üsten Asta	Düşük İZT Riski

yüksek zorlukta bir iş +abartılı övgü = düşük izt

Böyle bir durumda orta zorluktaki işlere göre verilen emek ve elde edilen başarı daha yüksek olduğu için övgünün abartılı oluşu muhatabın olumlu imajına daha az zarar vermektedir. Çünkü abartılı övgü ile başarılan iş arasındaki fark daha azdır ve övgü daha gerçekçi ve inandırıcıdır. Burada işi başaran kişi, zor bir işi başardığını bildiği için yapılacak takdir ve övgülerin yüksek olmasının doğal olduğunu içten içe bilecektir. Beklentiye daha yakın olma durumu muhatabın imajı açısından en istenir durumdur. Abartılı övgüyle başarı arasındaki farkın az olması İZT riskini azaltmaktadır. Konuşurun yapılan işi övme veya takdir etme şiddeti gerçek dışı olarak algılanacak kadar artarsa söylemin İZT şiddeti de artacaktır.

Tablo 8: Muhatapça Zor Bir İşe Yapılan Abartılı Övgünün Konuma Göre İZT Şiddeti Karşılaştırması

Muhatap/ Yüceltme Konusu/ Ortam/ Yüceltme Cümlesi	Doktor/ Ülkedeki İlk Kalp Nakli Ameliyatı/ Yalnızca Konuşur ve Muhatabın Olduğu Ortam/ "Dünya'da gelmiş geçmiş en iyi doktor sensin!"
Konumdaş ve Samimi İlişki	Düşük İZT riski
Astan Üste	Düşük İZT riski
Üstten Asta	Düşük İZT riski

Abartılı övgünün yanı sıra kişinin beklenti içinde olduğu imaj beslemesi aralığından daha düşük seviyede bir beslemeyle –ya da kişiyi yok saymak gibi sıfır beslemeyle- karşılaşması da bazı durumlarda alay kavramı içinde değerlendirilebilir. Kişinin iletişim esnasında yok sayılması en temel pozitif imaj beklentisi olan var kabul edilme beklentisinin karşılanmaması anlamına gelmektedir. Böyle bir tutumun alay kavramı içinde değerlendirilebilmesi için şüphesiz konuşurun bunu kasıtlı olarak yapması ve kasıtlı olarak az seviyede bir beslemenin verildiğini muhataba sezdirmesi gerekmektedir. Hasan Ali Toptaş'ın *Beni Kör Kuyularda* romanında bir sahnede şikayet ve tepkiye karşılık neredeyse tepkisizlikle cevap verilmiştir: Muzaffer, Güldiyar'ın babasıdır ve köye gelen bir çete kızın gözlerinden yaş yerine taş aktığına inanan halktan, kızı göstermek karşılığında para kazanmak için kızın sürekli ağlaması gerektiği kanaatine varır ve çeteden bir kişi ağlamaktan göz pınarları kurumuş kızın sırtını gizlice bıçakla dürtmeye başlamıştır. Böylece kız sürekli ağlayacak ve daha çok para kazanacaklardır. Durumu gören Muzaffer çılgına döner:

Ne yapacağını şaşıran Muzaffer, Güldiyar'ın yanına koşmuştu o sırada, eğilmiş, sırtına bakıyordu. Bıçağın deştiği yerden sızan kanı görünce can havliyle döndü hemen, yaralı bir kuş gibi, yalpalayarak Nedim'e doğru seğirtti.

"Delirdiniz mi siz?" diye bağırdı salonun duvarlarını titreten ağlamaklı bir sesle. "İnsafınız hepten mi kurudu, hepten mi?"

Nedim başını çevirip baktı ona.

Gözlerinin bulunduğu yükseklikten değil, çok daha yukarıdan, etrafında gezinip duran küçük bir sinek vızıltısına bakar gibi baktı.

"Dikkat et." dedi sonra Hakan'a dönerek. "Dürterken parmakların daima bıçağın ucunda olsun. Ölçüyü kaçırıp da durduk yerde başımıza iş açma!..."(s. 124)

Çete lideri Nedim'in verdiği tepki tamamıyla Muzaffer'i yok saymak ve onun sesini sinek vızıltısına benzeterek alay etmek şeklinde ortaya çıkmıştır. Muzaffer'e aslında söylediğinin hiçbir önemi olmadığını sadece herhangi anlamsız bir ses duymuş gibi başını o yöne çevirerek ve herhangi bir söz kullanmadan sezdirmiştir.

Tüm bunlar dışında konuşurun kendisini küçümsemesi yahut kendisiyle alay etmesinin farklı durumlara ve derecelere göre değişen sonuçları olabilmektedir. Bu noktada kişinin alay ettiği özellik/konu algıyı doğrudan etkilemektedir. Dolayısıyla kişinin kendiyle alay edebilmesi aynı zamanda ondan beklentiyle de ilişkili olmaktadır. Zira özellikle ast-üst ilişkisinde üst karşısındakinin, sorumluluklarını yerine getirmiş olmasını beklemektedir dolayısıyla astın yapması gereken bir işi yahut kazanması gereken bir özelliği kazanamadığı için kendiyle alay etmesi kendi imajına zarar vermektedir.

Üsten asta yönelen söylemde konuşurun değiştiremeyeceği şeylerle ilgili olarak kendisiyle alay etmesi, samimiyet, olgunluk ve alçakgönüllülük olarak algılanabilir ancak değiştirebileceği ve başarabileceği konularda kendi eksik yönlerinden bahsetmesi pozitif imajına zarar verir. Bir toplantıda CEO'nun çalışanlara "Ben de hata yapıyorum." demesi imajına zarar vermek bir yana genellikle imajını yükseltir. Hata yapmak insanın kaçamayacağı ve değiştiremeyeceği genel bir özelliktir ve bu cümle hata yapmanın kaçınılmaz olduğunun farkında muhataplar tarafından bir olgunluk belirtisi olarak karşılanır. "Ben de çok fazla hata yapıyorum." ise konuşur açısından olumsuz algılanmaya daha açıktır. Zira hata yapmak herkesin deneyimlediği ve kimsenin elinde olmayan bir davranışken çok fazla hata yapmak kişinin önleyebileceği ve aksini başarabileceği ve hatta bir CEO olarak üstesinden gelmesi gereken bir durumdur. Dolayısıyla CEO'nun konuşmasında kendini bu şekilde eleştirmesi imajına topluluk önünde zarar vermektedir, denilebilir.

Kişinin değiştiremeyeceği özellikleriyle alay etmesine verilebilecek bir örnek de Metin Şentürk'ün tüm Türkiye'ye kendisiyle ilgili anlattıklarıdır. Gözleri görmeyen ünlü şarkıcı Metin Şentürk, değiştiremeyeceği bu özelliğiyle sürekli alay etmektedir.

Katıldığı bir TV programında kahkahalar eşliğinde "Ben ilkokula gittiğimde yatılı okulda okuyordum. Körler okulu deniz manzaralıydı, komik değil mi ya? Bari sağırlara yapaydınız onu, adamların işine yarar, görüyorlar filan." demesi aynı şekilde sosyal medyada kendi fotoğrafının altına "Aynaya bakmadan asla sokağa çıkmam dostlar ;)" yazması gibi örnekler aslında onun imajını arttıran davranışlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira onun "kör olma" durumunu değiştiremeyeceği muhataplarca bilinmektedir. Bu durumu bir "ayıp", "günah" veya "sorumsuzluk" olarak algılamayan muhatap, konuşurun kendisiyle bu konuda alay etmesini hoş karşılamaktadır. Ancak Şentürk bu sözleri, dünyada kör olanları "kendi yaptığı bir davranıştan, sorumsuzluktan yahut var oluşundan dolayı günahkâr, suçlu, lanetli" gibi algılayan bir cemaat vb. topluluğa ait bir muhataba karşı söyleseydi elbette bu söylem Şentürk'ün imajını düşürecekti.

Kişi durumu tersine çevirir ve alayı değiştirebileceği hatta değiştirmesi gereken özelliklerine yöneltirse algı da aynı şekilde değişmektedir. Ünlü şarkıcı Şentürk'ün kendiyle alay eder gibi gülerek "Ben o tona çıkmayı denemedim hiç, çıkamıyorum. Bu araba sürmeyi bilmeyen taksi şoförü gibi değil mi ya!" yahut "Ben Türk sanat müziği sanatçısıyım ama çoğu şarkıyı bilmiyorum. Acaba bende mi sorun var?" demesi elbette onun pozitif imajına zarar verecektir. Zira bu özellikler onun sorumluluğunda değiştirilmesi, öğrenilerek kazanılması gereken özelliklerdir ve eğer ortada bir sorumsuzluk sonucu ortaya çıkan eksiklik, bozukluk üzerinden bir alay varsa elbette bu pozitif imaja İZT olarak karşımıza çıkmaktadır.

Eşit konumdakiler arasında samimi ilişkilerde kişinin kendiyle alay etmesi eğer kişinin konuyla ilgili özel bir yaşanmışlığı ve hassasiyeti yoksa genellikle İZT açısından nötr olarak değerlendirilir. Samimi ilişkilerde toleransın ast-üst ilişkisine göre fazla oluşu kişinin kendi özellikleriyle alay etmesinin bir eğlence aracı ve kendiyle barışık olma/ olgunluk göstergesi olarak algılanmasına sebep olmaktadır.

1.5. Nezaket Teorisi ve Yaklaşımları

Nezaket teorisiyle ilgili dil bilimi çalışmaları 20. yüzyılın ikinci yarısında yapılmaya başlamıştır. Dilbilim açısından nezaket kavramını ele alan yaklaşımları birinci akım ve ikinci akım yaklaşımlar olarak ele almak mümkündür (Culpeper, 2011). Birinci dalga akımlar dört farklı yaklaşımla karşımıza çıkmaktadır. Toplumsal görgü

kurallarına dayanan sosyal norm (social norm), pratikte daha çok faydacılığa dayanan ve alt metindeki imayı da içeren ilkelerin oluşturduğu konuşma ilkeleri (conversational maxim), konuşurun ve muhatabın toplum nezdindeki imajını korumasını temel alan imaj koruyucu model (face-saving model) ve konuşma mutabakatı (conversational contract) yaklaşımları olarak ifade edilen bu dört yaklaşım nezaket alanındaki çalışmalara temel oluşturmaktadır. 90'lı ve 2000'li yıllarda ise klasik yaklaşıma karşı çıkılmış ve daha çok sosyokültürel özelliklerin ağır bastığı ve pragmatizmle daha çok ilişkili bir yaklaşım benimsenmeye başlamıştır (Culpeper, 2011: 391).

1.5.1. Klasik Nezaket Yaklaşımları

1.5.1.1. Sosyal Norm Yaklaşımı

Fraser (1990: 3) sosyal norm yaklaşımının, genellikle İngilizce konuşan dünya tarafından benimsenen tarihsel anlayışı yansıttığını ifade etmiştir. Ona göre bu yaklaşım, her toplumun belirli bir davranışını, ilişki durumunu, bir bağlamdaki düşünme biçimini salık veren sosyal normları olduğunu varsaymaktadır. Nezaket, eylemin sosyal normla uyuşması durumunda; kabalık ise uyuşmaması durumunda ortaya çıkmaktadır. Jespersen ve Quirk gibi araştırmacıların benimsediği bu anlayışta, resmiyet derecesi arttıkça nezaketin de arttığını kabul etmektedirler.

1872'de Florence Hartley tarafından yazılmış "Ladies Book of Etiquette and Manual of Politeness" (Fraser: 1990: 2), 1954'de Amy Vanderbilt tarafından kaleme alınmış "Complete Book of Etiquette" gibi görgü kurallarını anlatan kitaplardaki kurallar da sosyal norm yaklaşımının içerisinde değerlendirilmektedir. Sosyal norm yaklaşımına göre nezaket, toplumsal kalıpların ve görgü kurallarının üsluba biçim vermesiyle ortaya çıkmaktadır, denilebilir. Bu yaklaşımın adeta nezaket olgusunu formülize ettiği ve formüle uymayan söylem ve üslubun kabalık olarak nitelenmesi söz konusudur. Yapıya dayalı bu yaklaşımda toplumsal kurallar belirleyici ölçüttür.

Sosyal norm yaklaşımı Reiter'e göre (2000: 6) her toplumun farklı kültürel şartlarda kendine has yerleşik sosyal kurallarının olduğunu kabul etmektedir. Bu kesin kurallar genellikle konuşma biçimine, resmiyet derecesine işaret etmektedir ve yalnızca kural hâline getirilmekle kalmamıştır aynı zamanda dil içerisinde kutsallaştırılmıştır. Reiter, bazı dillerde geçerli olan *tu* (sen) ve *vous* (siz) ayrımı ve kullanım biçimlerini sosyal norm yaklaşımı içerisinde değerlendirmiştir.

Fraser (1990: 4-5) sosyal norm yaklaşımının tarihsel olarak nezaketi bir konuşma biçimi olarak algıladığını düşünmektedir. Ona göre resmîlik derecesi arttıkça insanlar tarafından nezaketin de arttığı düşünülmüştür.

Sosyal norm yaklaşımının nezaketi formülize etme ve belli kalıplara sığdırma, bu sayede kesin ve net hükümler verme çabasının bir sonucu olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Sosyal norm yaklaşımında bağlam, bireysel farklılıklar gibi değişkenler göz ardı edilmiştir. Bu durum, sosyal norm yaklaşımı aracılığıyla toplumsal statü, kültürel değişkenler, cinsiyet, yaş, bağlam, kişinin imaj beklentisi ve yoğunluğu gibi farklı koşullar altında nezaketin varlığı, yokluğu veya derecesini tespit etmeyi neredeyse imkânsız hâle getirmektedir.

1.5.1.2. Konuşma İlkeleri Yaklaşımı

Konuşma ilkeleri yaklaşımı Grice'nin 1975'te yayımlanan "Logic and Conversation" makalesine dayanmaktadır. Grice'in nezaket üslubunu oluşturan "İş Birliği Prensipleri" adını verdiği kurallar aslında insan ilişkilerinde uyum sağlamak ve çatışmadan kaçınmayı amaçlamaktadır. Fraser'a (1990: 6-7) göre Grice'nin ortaya attığı ve konuşma ilkeleriyle yakın ilişki içerisinde olan "İş Birliği Prensipleri", konuşmadaki bilgi alışverişinin doğru bir şekilde sağlanmasına dayanmaktadır. Fraser, bu ilkelerden bazılarına ters bir şekilde davranıldığında gerçek veya görünürdeki ihlallerin konuşmayla ilgili bir sezi oluşturduğundan bahsetmiştir. Bu sezi konuşur tarafından ima edilen veya dinleyen tarafından çıkarımda bulunulan açık olmayan mesajları içermektedir. Buna bir örnek olarak da bir öğrenciye burs önerisinde bulunmak için bir yazı kaleme alındığında "Bayan Jones her zaman işe zamanında gelir ve zengin notlar çıkarır." cümlesini vermiştir. Ona göre bu cümle en azından "İlgili Olma" ilkesiyle çelişmektir.

Fraser, bu konuşma ilkelerinin dilin makul kullanımıyla ilgili ilkeler olduğunu ve dilbilimsel bir kavram olan gramerden ayrıldığını belirtmiştir. İlkeler gramatikal olarak açık formülleri ortaya koymasalar da dilin kullanımında bazı sınırlamalar getirmektedirler (Fraser, 1990: 6-7). Örneğin Grice'nin öne sürdüğü "İlgili Olmak" ilkesi ifadenin konuyla ve bağlamla ilgili olması gerektiği konusunda bir sınırlandırma getirmektedir. Yahut yine Grice tarafından ortaya atılan "Nazik Olmak" ilkesi iletişim esnasında kullanılabilecek kaba ifade, morfem veya sentaktik yapıları engellemektedir.

Böylece konuşma ilkelerinin gramer kitaplarındaki gibi bir formüller sistemini oluşturmasa da semantik ve biçimsel açıdan dile sınırlamalar getirdiği açıktır.

Fraser (1990: 7-8), Lakoff ve Grice'nin nezaketle ilgili "Konuşmanın İlkeleri" kurgusu konusunda birbirlerinin düşüncelerine yakın olduklarını ifade etmiştir. Ona göre, Lakoff 1973'te yazdığı makalesini her ne kadar "Nezaketin Mantığı" diye isimlendirmiş olsa da aslında hiçbir suretle nezaketin tam olarak ne olarak ele aldığını söylememiştir. Ancak yine de Fraser, onun nezaketi "incitmekten kaçınma" olarak düşündüğü anlamını çıkarmıştır. Çünkü Lakoff'un yazısında açık konuşma ve nezaket arasındaki çatışma ile ilgili olarak "nezaket" genellikle şu görevi üstlenmektedir: Konuşmada kırıcılıktan kaçınma, açık ifadeden daha önemlidir, bu ise mantıklıdır çünkü en teklifsiz, yakınlık içeren konuşmalarda, önemli düşüncelerin iletimi ilişkinin güçlenmesi ve tekrar onaylanması açısından geri planda kalmaktadır.

Fraser (1990: 8) sonraki çalışmalarında Lakoff'un daha açık olduğunu söylemiştir. Lakoff bu çalışmalarında, nezaketi "kişilerarası ilişkilerde uyuşmazlığı azaltmak için kullanılan bir araç" olarak tanımlamış ve kişilerarası ilişkilerde edim bilimsel kabiliyetle ilgili iki kuraldan bahsetmiştir: Açık ve kesin ifade, nazik ifade. Bu ifadelerin bazen ilişkiyi pekiştirdiğine bazense uyuşmazlık yarattığına değinmiş ayrıca birkaç farklı alt ilke önermiştir. Aşağıda belirtilecek olan "İyi Hissetirmek" ilkesinin genelleştirilebileceğine ve bunun aslında tüm nezaket ilkelerinin amacı olduğuna değinmiştir:

İlke 1: Dayatmada Bulunmamak (Resmî veya kişisel ilişkilerde kullanılır.)

İlke 2: Seçenek Sunmak (Saygı ile ilintili kullanılır.)

İlke 3: İyi hissettirmek (Samimi ilişkilerde kullanılır.)

Leech ise konuşma ilkelerini nezaket çerçevesinde ele almış ve şu maddeleri ortaya çıkarmıştır:

İncelik İlkesi (Tact Maxim): Başkalarına karşı sahip olunun zararın azaltılmasını ya da başkalarına sağlanan yararın arttırılması.

Büyüklük İlkesi (Generosity Maxim): Bireyin kendine bir yararı göz ardı etmesi veya bir zararı kendi üstüne mal etmesi.

Takdir İlkesi (Approbation Maxim): Başkalarını kötülememek ya da başkalarını övmek.

Alçakgönüllülük İlkesi (Modesty Maxim): Kendini övmekten kaçınmak ya da kendini ayıplamak.

Uzlaşma İlkesi (Agreement Maxim): Başkalarıyla aranızdaki anlaşmazlığı en aza indirmek ya da uzlaşmayı en üst seviyeye çıkarmak

Sempati ilkesi (Symphaty Maxim): Başkalarıyla aranızdaki antipatiyi en aza indirmek ya da sempatiği en üst seviyeye çıkarmak (Nazlı, 2013: 50).

Leech'in görüşüne göre sosyal mesafe arttıkça bir durumu dolaylı yoldan ifade etme ve dinleyene seçenek sunma ihtiyacı artar. Leech'e göre İncelik İlkesi bir nezaket türüdür ve nezaketle ilgili şu ölçekler söz konusudur:

Zarar-Fayda Ölçeği: Bir eylemin konuşur veya dinleyiciye vereceği zarar veya faydayı ortaya koyar.

Seçenek Ölçeği : Konuşurun dinleyici için sunacağı birtakım seçeneklerle oluşturulmuş göreceli söz edimini ortaya koyar.

Dolaylılık Ölçeği: Dinleyicinin konuşurun niyeti hakkında anlam çıkarmaya çalışmasıyla oluşan göreceli söz edimini ortaya koyar.

Yetki Ölçeği: Konuşurun dinleyiciye kendi isteklerini dayatmasıyla ilgili göreceli hakkı ortaya koyar.

Sosyal Uzaklık Ölçeği: Konuşur ve dinleyici arasındaki yakınlık derecesini ortaya koyar. (Fraser, 1990: 11).

Reiter (2000: 11) Leech'in teorisiyle ilgili bir eylemin doğası gereği nazik veya kaba olması durumundan bahsetmiştir. Ona göre Leech'in teorisinde kültürel farklılıklar ve şartlara bağlı içerik göz ardı edilmiştir. Reiter aynı zamanda diğer bazı araştırmacıların (Dillons ve diğerleri 1985; Thomas 1986; Brown ve Levinson 1987; Lavandera 1988; Fraser 1990 ve Turner 1996) bu yaklaşıma nezaket ilkelerinin sayısının belli olmaması açısından eleştiri getirdiklerini söylemiştir. Zira bu ilkeler sonsuz sayıda türetilebilir durumdadır.

1.5.1.3. İmaj Koruyucu Model (Face- Saving Model)

Brown ve Levinson tarafından ortaya atılan imaj koruyucu model, diğer nezaket yaklaşımlarına göre sınırları daha belli, kesin çizgilerle ayrılan kavramlardan

oluşturulmuş ve birçok araştırmacı tarafından ayrıntılı bir şekilde incelenip nezaket teorisiyle ilgili çalışmalarda faydalanılmış bir yaklaşımdır. Genel itibarıyla insanların birbirlerinin toplum içindeki üst benliklerine bağlı oluşturdukları imajı koruma ve yükseltme isteklerinden yola çıkılarak oluşturulmuş daha kapsamlı ve ayrıntılı bir teori olarak kabul edilmektedir.

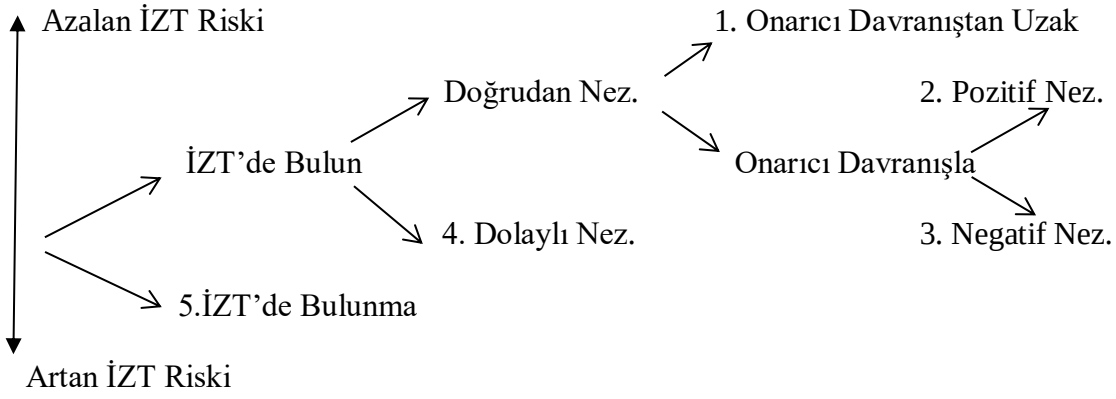
İmaj Koruyucu Model'i oluştururken Brown ve Levinson (1987: 38) bir Model Kişi tasarlamışlardır. Bu model kişi hem kendisinin hem de karşısındakinin imajını hesaba katarak davranan akılcı biridir. Diğer bir tabirle, Model Kişi'nin iki özelliği bulunmaktadır. Bunlardan biri akılcı olması diğeri de imaj denilen kavramı düşünmesidir. İmaj denilen kavramsa temelde iki arzuya dayanmaktadır: engellenmeme ve kabul görme arzusu.

BL (1987: 61) imaj (face) kavramının "kişinin herkesin kendisi için istediği toplum içindeki görünüşü" olduğunu belirtmiştir. İmajın İngilizce bir halk tabiri olduğundan ve aslında "imajı yitirme, utanç duyma, aşağılanma" anlamlarına geldiğinden; imaj kavramının duygusal bir dayanağının olduğundan, kaybedilebileceğinden, korunabileceğinden, genişleyebileceğinden ve etkileşim sırasında sürekli devrede olduğundan bahsetmiştir.

BL imajı, pozitif ve negatif imaj olarak ikiye ayırmıştır. Ona göre negatif imaj bir konuşurun başkaları tarafından engellenmeme isteğiyle ilişkilidir. Negatif imajda cezadan, kısıtlanmaktan kaçma içgüdüsü hakimdir ve nezaket denilince akla ilk gelen resmî üslup, negatif imajı korumak için geliştirilmiştir. Pozitif imaj da başkaları tarafından onaylanmak, anlaşılmak ve beğenilmek için devreye girmektedir. Herkesin veya muhatabın istediği maddi veya soyut bir şeye sahip olmak ve bu şeyin takdir edilmesi gerekmektedir. Ancak pozitif imajda istenilen şeye kimin sahip olmasının istendiği tam olarak belli değildir. Bu durum koşullara göre değişebilmektedir. Örneğin bir kadının kıyafetini takdir eden bir erkek bu güzel kıyafet isteğini kadına yani dinleyiciye yöneltmiş durumdayken gül yetiştiren bir bahçıvana "Ne güzel güller bunlar, keşke benimkiler de böyle görünse!" diyen kişi isteği kendisine yöneltmiştir. Bunların dışında insanlar kendi tutkuları, başarıları veya ulaştıkları amaçlarının alelade kişilerce değil tutkuları, başarıları veya ulaştıkları amaçlara uygun bir biçimde ilgili kişilerce takdir edilmesini, onaylanmasını istemektedirler. Örneğin, gül yetiştiren bahçıvan güllerinin bir bahçıvan tarafından beğenilmesi ve arzu edilmesini arzulamaktadır (BL, 1987: 62).

Bu modele göre İZT ile nezaket stratejilerinin çeşitliliği arasında doğru orantı bulunmaktadır. BL (1987: 60) konuşurun veya dinleyicinin imajı üzerindeki İZT arttıkça konuşurun aradaki bu açığı kapatmak için daha fazla nezaket stratejisine başvuracağını ortaya atmıştır:

Şekil 6: Brown ve Levinson'un İZT'de Bulunma Stratejileri (BL, 1987)

Brown ve Levinson birbirinden farklı üç dil olan İngilizce, Tamilce ve Tzeltal dilini nezaket stratejileri yönünden incelemiş ve bu stratejilerin sadece bu üç dil için değil diğer dillerle de ortaklık taşıdığını gözlemlemişlerdir. Goffman'ın (1967) "face" (imaj) kavramını kullanarak ve Grice'nin konuşma ilkeleri yaklaşımının kapsamını genişleterek yeni bir yaklaşım ortaya koymuşlardır. İmaj koruma stratejilerini geliştirmek için bir model kişi tasarlamışlardır. Konuşma ilkeleri yaklaşımından da etkilenen Brown ve Levinson bu yaklaşımla ortaya atılan toplumsal mesafe (social distance), bağıl güç (relative power), kültüre bağlı yükümlülükler sıralaması (absolute ranking) ölçeklerinden faydalanmıştır. Bunlardan toplumsal mesafe, konuşurlar arasındaki samimiyet, yakınlık ve resmîlik-gayriresmîlik ilişkisini; bağıl güç, konuşurların sosyal statüsünün bir sonucu olarak birinin diğerine baskın gelmesini; kültüre bağlı yükümlülükler ise nezaketin kültürel farklılıklara göre bulunduğu konumu ortaya koyan ölçekler olarak karşımıza çıkmaktadır (Reiter, 2000: 11-13).

BL (1987: 66) İmaj Koruyucu Model'de imajın o anki durumunu ve devamlılığını etkileyen İmaj Zedeleyici Tutum'un (İZT), konuşurun veya dinleyicinin pozitif veya negatif imajına ters düştüğünden bahsetmiştir. Ona göre, ricalar, emirler,

tehditler, öneriler ve tavsiyeler dinleyici üzerinde tutum ve davranışlarda bir kısıtlama getireceği için negatif imaj üzerinde bir tehdit oluşturmaktadırlar.

BL'ye göre teşekkür beyanı konuşurdaki bir eksikliğin veya kusurun muhatap tarafından kapatılması anlamını taşıdığı için negatif nezaketi zedelemektedir. Teşekkür ederken konuşur bir borca girmiş gibi hissetmekte ve bu da kendi imajını alçaltmaktadır. Teklif kabul ederken de konuşur bir borcu kabul ederek tıpkı teşekkür beyanında olduğu gibi muhatabın negatif imajını ihlal etmiş olmaktadır. Özür dilemek, konuşurun daha önce yaptığı bir İZT'den pişman olması ve kendi pozitif imajına zarar vermesiyle sonuçlanmaktadır. Bunun yanı sıra konuşurun muhatabı bir davranışı yapmaması konusundaki baskısı, onu bu davranışı yapması konusunda sınırlandırması veya men etmesi de dinleyicinin negatif imajına zarar vermektedir (BL, 1987: 66-67).

Negatif imajı zedeleyen kısıtlayıcı tutumlarla ilgili birkaç örnek vermek gerekirse:

- *Bir daha işe geç kalırsan çıkışını alırsın!* (Patrondan Çalışana) Üst ↘ Ast

- *Maaşımı geç yatırmayın.* (Çalışandan Patrona) Ast ↗ Üst

- *Bana bir daha el şakası yapma!* (Bir Arkadaştan Diğerine) Eşit → Eşit

Bu kısıtlama BL'nin (1987: 66) görüşüne göre emir veya bir davranışı *yapmamayı* önermek şeklinde olabileceği gibi dinleyiciye bir şeyi *yapmayı* önermek, hatırlatmak, onu tehdit etmek, uyarmak veya ona meydana okumak şeklinde de görülebilmektedir. Bu tarz eylemler sosyal konum (ast-üst ilişkisi) fark etmeksizin karşımıza şu örneklerdeki şekilde çıkacaktır:

Bence günde en az yarım saat spor yapmalısın. (öneri)

Akşamüstü anneanneni aramayı unutma. (hatırlatma)

Bir daha bana sesini yükseltirsen tepkim bu şekilde olmaz. (tehdit)

BL (1987: 66) bu noktada muhatabı övme ve ona imrenme tutumları ile ona karşı yoğun olumsuz duyguların ifade edilmesinin de olumlu veya olumsuz fark etmeksizin muhatabın sahip olduklarını koruması veya onlardan kurtulması gerektiği mesajı verdiği için negatif imaja zarar verdiğini düşünmektedir. Bunlara birer örnek verecek olursak:

Saçın böyle harika görünüyor. (Muhataba saçını hep bu şekle sokması gerektiği konusunda kısıtlama)

Bu nasıl saç böyle, zibidiye dönmüşsün! (Muhataba bir daha saçını bu şekle sokmaması konusunda kısıtlama)

Övgü kabul etmede ise konuşur kendisini karşılıklı olarak övmek konusunda zorunlu hissetmekte ve kendi pozitif imajına zarar vermektedir. Teklifler ve söz vermeler muhatabın reddi veya kabulüne sunulmaktadır. Bu, seçim yapmaya zorlama durumu muhatabın imajına zarar vermektedir. (BL, 1987: 66). Bazı durumlarda negatif imajın yanında kişilerin onaylanma ihtiyacına dayanan pozitif imajının da zedelenmesiyle karşı karşıya kalmaktayız. Dinleyiciyi onaylamaya, onu takdir etmeye, onun istekleri ve karakterini kabul etmeye zıt düşen herhangi tutum ve davranış dinleyicinin pozitif imajına zarar vermektedir. BL (1987: 66) pozitif imaja zarar veren tutumları şu şekilde sıralamıştır: kınama, eleştiri, aşağılama ve alay etme, şikayette ve serzenişte bulunma, itiraz ve çekişme, kontrolsüzce karşıdakini korkutma, saymamazlık ve tabu konulardan bahsetme, dinleyici hakkında kötü haber verme, konuşurun kendi hakkında böbürlenerek iyi haber vermesi, politika veya din gibi ayrıştırma olasılığı olan konuların açılmasıyla imaj tehdit eden bir ortamın oluşturulması, iletişimde umursamazlık ve muhatabın yersizce lafını bölme, rastlaşmada dinleyiciye yanlış bir hitapla seslenmek.

İZT'nin şiddetini ölçmek belli kıstaslara dayanır. İletişimde bulunan kişilerin birbirleriyle arasındaki benzerlik veya farklılıklar muhtemel bir İZT'nin şiddetini arttırıp azaltabilmektedir. BL (1987: 76) İZT şiddetinin toplumsal konum, resmiyet ve kültürel dayatmalar ölçütleriyle değerlendirilebileceğini düşünmüş ve şöyle bir formülle İZT şiddetinin ölçülebileceğinden söz etmiştir:

İZT Şiddeti = Toplumsal mesafe (M) + Bağıl güç (G) (Dinleyen ve konuşur arasında) + Kültürel baskı (K)[17]

Formülde ikinci sıradaki değişken olarak yer alan bağıl güç, konuşur ve dinleyen arasındaki toplumsal saygınlık, rütbe anlamındaki farklılıklardır. Hemen her

[17] İZT Şiddeti I. Bölüm, İmaj Beklentisi ve Yoğunluğu başlığı altında tekrar formülize edilmiştir.

türlü ortamda sosyal güç farkının bulunması, yapılması olası bir İZT'nin şiddetini etkileyeceği için formülde yer bulmuştur. Bu formülle BL bağıl gücün arttığı durumlarda muhtemel bir İZT'nin imaja daha zarar verici ve onu daha çok bozucu bir etki yaptığını ortaya atmış olmaktadır. Ancak bu durum bağıl gücün arttığı durumlarda İZT'nin şiddetinin azaldığı şeklinde de yorumlanabilir. Zira birbirine yakın güçteki kişilerden güçsüz olan herhangi bir kısıtlama durumunda bu duruma daha çok içerleyecek ve yapmak zorunda olduğu davranış onun imajını daha çok zedeleyecektir. Bir şirkette şirketin sahibinden alınan emirle şube müdür yardımcısından alınan emir ele alındığında BL'ye göre kısıtlayıcılığı arttırdığı için patrondan alınan emir daha şiddetli bir İZT'dir, ancak aynı emri şube müdür yardımcısının isteğine üzerine yerine getirmekle patronun isteği üzerine yerine getirmek arasında pozitif imajın beslenmesi açısından fark bulunmaktadır. Öncelikle kişiler arasındaki güç ve konum farkı arttıkça astın üstten negatif imaj beklentisi azalmaktadır. Dolayısıyla aslında aradaki farkın azaldığı durumda İZT şiddetinin arttığından bahsetmek gerekir. Bir belediye başkanı emriyle mesaiye kalması gereken hademenin maruz kalacağı İZT, bir bölüm sekreterinin isteği ile mesaiye kalması gerektiğinde artmaktadır. Bunun dışında belediye başkanının isteğiyle direkt muhatap olan kişi yaptığı iş sonucunda daha büyük bir pozitif imaj kazanacağı için kaybedeceği negatif imaj bir ölçüde telafi edilmiş sayılmaktadır.

Eşit konumdaki iki çalışan arasında "Şu bilgisayara bir bak, çalışmıyor." tarzında alınan bir emir ise BL'nin teorisine göre İZT açısından daha az şiddetlidir. Ancak bu noktada durumu iyice irdelemekte fayda var gibi görünmektedir. Bağıl gücün az olduğu böyle bir durumda emri alan kişi toplumsal statü farkı bulunmayandan böyle bir emir aldığını fark ettikten sonra emrin doğası gereği üstten asta olmasını bekleyebilir ancak buradaki istisnai durumun kendi imajına karşı suni ve kasıtlı bir biçimde ortaya çıktığını düşünebilir. Buna göre, müdürden emir almak şirketin yazılı/yazısız bir kuralıdır ancak müdürle neredeyse aynı resmiyet derecesinde bulunan ve onunla eşit sosyal konumda olan bir kişinin muhataba sadece mesajı ifade edip hiçbir nezaket formuna yer vermeden emirde bulunması dinleyenin imajını daha çok etkileyecektir, denebilir.

Bağıl gücün şiddeti, içinde bulunulan bağlama ve yeni şartlara göre değişebilir hatta bağıl güç kişiler arasında tam tersine dönebilir. BL (1987: 78) bir patronun işçisine göre daha üst bir statüde ve güçte olmasına rağmen işçinin kendi sendikasını

temsil ettiğinde ve eline bir silah alıp patronuna doğrulttuğunda güç dengesinin tersine dönebileceğinden bahsetmiştir.

Sosyal mesafe ve kültürel baskının ön plana çıkmadığı durumlarda nezaketin ölçüsü bağıl güçtür. Bağıl gücün şiddetli veya az olmasına göre iki kalıptan biri seçilebilir:

Affedersin bayım, sigara içmem uygun mu?

Sigara içsem sıkıntı olur mu? (BL, 1987: 80).

Kültürel baskı ve bağıl gücün az ve sabit olduğu varsayıldığında sosyal mesafe (yakınlık ve uzaklık) ile iki tür üslup oluşabilir:

Pardon, saati söyleyebilmeniz mümkün mü?

Saati biliyor musun, kanka? (BL, 1987: 80).

Fraser, İmaj Koruyucu Yaklaşım'da amacın, iletişim esnasında karşı tarafın ve kendinin imajını hasara uğratmamak olduğunu belirtmiş ve bunun da yumuşatıcılarla mümkün olduğunu ifade etmiştir. BL nezaketle ilgili çalışmalara "mesaj" kavramını da eklemiştir ve mesajın tek başına kullanılmasının nezaket açısından bir tehdit unsuru olabileceğinden söz etmiştir. Örneğin "Kapıyı kapat!" ifadesi yalnızca mesaj içermekte ancak nazik olmakla ilgili bir niyeti arka planda da olsa belli etmemektedir. Ancak "Kapıyı kapatırsan çok mutlu olacağım." şeklinde yumuşatılmış bir ifade mesajla birlikte nazik olma konusundaki niyeti de karşı tarafa iletilmiştir (Fraser, 1990: 15). Bu noktada, BL'ın düşüncesinden yola çıkarak salt mesaj vermek yerine muhatap için saygı, anlayış veya herhangi bir sebeple yumuşatıcı bir ifade yolu seçmek, bu ifadenin icrası için bir "emek" ve "zaman" harcamak gerekmektedir. Aslında nazik davranışın bir amacı veya başka bir amaca ulaşmak için bir yöntemi de "karşısındakini iyi hissettirmek"tir.[18] O hâlde konuşur, muhatabın ve kendi imajını hesaba katması durumunda hangi stratejileri geliştirmektedir? BL'nin İZT'nin artması durumunda geliştirilebilecek nezaket stratejileri şu şekildedir: *onarıcı tutumdan uzak açık nezaket, örtük nezaket, pozitif nezaket, negatif nezaket*.

[18] Bkz. I. Bölüm, Konuşma İlkeleri Anlayışı.

Onarıcı tutumdan uzak, dobra davranışın bunlardan ilki olduğu ve bir ifadenin belirsizliğe mahal vermeden, kesin bir biçimde dinleyiciye aktarılması şeklinde gerçekleştiği BL tarafından ifade edilmiştir. Örneğin bir teklif yapmak için emir ifadesi kullanmak onarıcı tutumdan uzak davranıştır. Emir yapılarında olduğu gibi herhangi bir yumuşatıcı veya onarıcı ifade kullanmaksızın kaba bir üslup kullanmak en doğrudan, net, belirsizliğe mahal vermeyen yöntemdir. Bu tarz bir yöntem, konuşur ve dinleyenin aciliyet ve işin önemli olması durumunda imaj taleplerini askıya aldığı, dinleyici imajının tehlikeye girme riskinin az olduğu veya konuşurun dinleyici üzerinde mutlak üstünlüğünün olduğu durumlarda benimsenmektedir (BL, 1987: 69).

BL tarafından diğer bir strateji olarak öne sürülen *örtük nezaket*, ifadenin alt metinde farklı bir niyetin veya bir isteğin bulunduğu nezaket türüdür. Örneğin "Hay aksi, yanımda nakit param yok; bankaya gitmeyi unuttum bugün.", bu sözcüklerin ifade ettiği anlamı taşırken aynı zamanda dinleyicinin yardımına açık olunduğu hatta ondan nakit para istendiği anlamını da içermektedir. Açıkça "Bana nakit versene!" -açık nezaket- yerine kullanılan böylesine kapalı bir üslup örtük nezaketi oluşturmaktadır. Bu tarz bir yöntem; sözün yarıda bırakılmasına denk düşmekte, metafor ve ironi içermekte bu sebeple tartışmalı bir anlam ortaya çıkmaktadır (BL, 1987: 69).

Onarıcı davranış, karşıdakinin imaj isteğinin farkında olup bu imaj isteğini cümle kurgusuna belli eklemeler yaparak karşılama niyetini göstermektir (BL, 1987: 69):

Kapıyı kapa! [onarıcı tutumdan uzak açık nezaket (bald on record)]

Lütfen, kapıyı kapatır mısın? [onarıcı davranış içeren açık nezaket (redressive action)]

BL'nin (1987: 70) ortaya attığı diğer iki nezaket stratejisi ise *pozitif nezaket* ve *negatif nezakettir*. Buna göre, pozitif nezaket, konuşurun dinleyici kişiliğini, tutum ve davranışlarını, isteklerini tanıdığı ve onayladığı, onu bağlı olunan grup içinde gördüğü, arkadaş olarak kabul ettiği; kısaca onun maddi ve soyut varlığını onayladığı nezaket stratejisidir. Diğer bir deyişle pozitif nezaket dinleyicinin pozitif imajını besleyen nezaket stratejisidir. Wardhaugh (2006: 277) pozitif nezaketin sağlanması için muhataba bir arkadaş veya dost olarak davranmak gerektiğini, ona bir şeyi dayatmamak gerektiğini ifade etmiştir. İki kişi arasında dinleyicinin imajını tehdit

eden bir durum meydana çıksa dahi konuşurun muhatabın pozitif imajını desteklemesi, onun isteklerinden en azından bazılarını istemesi ve onaylaması İZT'nin olumsuz etkisini ortadan kaldıracaktır. Buna örnek olarak şöyle bir ifade verilebilir:

Günde 12 saat çalışmanın senin için ne kadar zor olduğunu biliyorum ve ben de olsam senin kadar yorulurdum ancak eve geldiğinde bu yorgunluğunu ailene yansıtmaman gerekir.

Bu örnekte konuşur, normalde onarıcı ifadelerin olmaması durumunda dinleyicinin negatif imajına zarar verecek olan "… bu yorgunluğunu ailene yansıtmamalısın." sözünden önce onu anladığını, yaşadığı durumla ilgili empati yaptığını söylemiş yani onun pozitif imajını beslemiştir. Çünkü "… senin için zor olduğunu biliyorum, ben de olsam aynı şeyi hissederdim." tarzındaki onarıcı davranışlar dinleyicinin içinde bulunduğu durumu kabul ettiği, bu duruma ve dinleyicinin kendisine anlayışla yaklaştığı mesajını vermektedir. Böylece konuşur, sonradan söyleyecek olduğu negatif imaja zarar verici ifadenin etkisini en aza indirmiş, bu tarz bir yol izleyerek pozitif nezaket stratejisini uygulamıştır, denebilir.

Negatif nezaket kavramını öne süren BL, bu kavramı negatif imajın beslenmesi olarak nitelendirmiştir. Negatif nezaket stratejisi dinleyicinin bir şeye zorlanmama ve özgür karar verme isteğini hesaba katarak, müdahalecilikten ve kişisel özgürlük sınırlarını aşmaktan kaçınma yoludur. Negatif imajın zarar gördüğü durumlarda konuşurun imajı zedelenmiş, bir şeye zorlanmış olan dinleyiciden özür dilemesi imaj zararını telafi etmektedir. Negatif imajın zarar görmemesi için edilgen fiil kalıplarının kullanılması böylece zorlayıcı bir talebin direkt olarak dinleyiciye yönelmemesi sağlanabilmektedir (BL, 1987: 70).

Brown ve Levinson tarafından ortaya atılan İmaj Koruyucu Yaklaşım, Fraser (2005: 68) tarafından saygı ve nezaket arasında bir ayrım yapmamış olmasından ötürü eleştirilmiştir. Kasper (1990: 2) ortaya atılan teoriler arasında Brown ve Levinson'un İmaj Koruyucu Yaklaşımı'nın en açık teori olduğunu düşünmektedir. Ancak ona göre bu yaklaşım, iletişimi tehlikeli ve düşmanca bir eylem olarak görmektedir. Ayrıca Schmidt'in (1980) teoriyi "insan ilişkilerine tamamen kötümser ve epey paranoit bir yaklaşım" olarak değerlendirdiğini de dile getirmektedir.

Teori, bunlar dışında, her ne kadar tüm insanlığa uygulanabilecek imaj ve bu imaj koruma stratejilerini ortaya koymaya çalışmışsa da evrensel olarak tüm kültürlere uygulanabilir olduğu tartışmaya açıktır. Zira Kasper (1990: 2-3) Doğu dünyasındaki nezaketle ilgili çalışmalar yapan bazı araştırmacıların bu teoriyi farklı biçimde uyguladıklarından bahsetmiştir. Buna örnek olarak Japon toplumunda Batı'daki bireyselciliğin tersine aidiyet, empati, bağlılık gibi kavramları kapsayan bir sosyal göreliğin hâkim olduğunu vurgulayan araştırmacılardan bahsetmiştir. Locher ve Watts (2005: 10) BL'nin yaklaşımını, araştırmacıların nezaket çalışmalarını çok daha ileri seviyeye taşımalarını sağlayan sistemli bir çalışma olarak görmüştür. Onlara göre BL'nin yaklaşımı bir nezaket teorisi değil imaj hasarlarının nasıl gerçekleştiği ve nasıl azaltılabileceğiyle ilgili bir imaj çalışmasıdır.

BL'nin teorisi genel itibariyle sanal bir konuşurla dinleyici arasındaki iletişimde meydana gelen İZT yahut İBT ifadelerini temel almaktadır. Üçüncü kişilerin üzerinde yeterince durulmayışı teorinin eksik bir yanıdır. Zira üçüncü kişiler İZT şiddetini ve buna bağlı olarak geliştirilen nezaket yöntemini de etkilemektedir.

1.5.1.4 Konuşma Mutabakatı

Konuşma mutabakatı yaklaşımı ilk kez Nolen ve Fraser (1981) tarafından ortaya atılmıştır. Bu yaklaşıma göre nezaket aslında konuşur ve dinleyici arasındaki iletişimi kısıtlayıcı, üslubu bir kalıba koyan bir kavramdır. Konuşurun ve dinleyenin iletişim esnasındaki durumuna göre arada kullanılabilecek ve kullanılamayacak konuşma biçimleri konusunda bir anlaşmaya varılmakta ve bu anlaşma karşımıza nezaket olarak çıkmaktadır. Fraser (1990: 24) nezaketin önceden bir şekilde belirlenmiş sosyal ve kuralcı davranışlar şeklinde ortaya çıkamayacağını, o ana özgü ve yegâne biçimde ortaya çıkan aynı zamanda çeşitli yollarla kurallaştırılamayacak bir bağlama uygun biçimde ortaya çıktığını bundan dolayı da sosyal norm yaklaşımının kabul edilemez olduğunu düşünmektedir.

Fraser'a (1990: 20) göre konuşurlar ilk aşamada birbirlerinden beklentilerini yansıtan zorunlulukları ve hakları birbirlerine bildirirler ancak zamanla bu zorunluluk ve haklarda kişilerin arasındaki iletişime bağlı olarak değişikler yapılabilir. Bazı ilkelerse kalıplaşmış yazısız kurallarla belirlenmiş vaziyettedir ve konuşurun duyulabilecek ses seviyesinde konuşması, anlaşılabilir bir dil kullanması gibi hemen

her konuşmada genel geçer kuralları ifade etmektedir. Fraser (1990: 21) yine konuşmaya ve bağlama göre değişebilen ilkelerden bahsetmiştir. Örneğin kilisede fısıltıyla konuşmak, mahkemedeki şahidin ancak kendisine soru sorulduğunda konuşması gibi gerekliliklerle nadiren karşılaşılsa da bağlam ve konuşmaya katılanlar değiştiğinde bu ilkelerin zorunluluk dereceleri değişebilmekte ve uyulma zorunluluğu da ortadan kalkabilmektedir. Ona göre diğer ilkeler koşullara ve konuşurların güç, statü, her bir konuşurun rolü ve koşullara göre değişen algılarına göre şekil alabilmektedir. Fraser (1990: 21-22) konuşma mutabakatına örnek olarak, bir çocuğun genellikle ebeveynlerini yönlendirme yetkisinin bulunmadığı, çalışanın işvereni eleştirme konusunda özgür olmadığı, ayak hastalıkları uzmanının hastalık dışı bir konu olarak özel yaşamla ilgili sorular sorma yetkisinin olmadığından bahsetmiştir. Ona göre kişiler bir konuşmaya o hâldeki konuşma mutabakatlarıyla başlamakta ve devam etmektedir ve nezaket işte bu konuşma mutabakatının yürürlükte kalmasını sağlamaktadır.

Saygı, incelik, terbiyeli tutum; yaygın bir görüşle nezaket kavramının içinde düşünülmüştür. Crystal (2008) gibi araştırmacılar saygı, incelik, terbiyeli tutum gibi kavramları genellikle nezaket kavramını oluşturan alt kavramlar olarak ele almış hatta nezaket tanımlarında bu kavramları da kullanmışlardır. Ancak Fraser (1990: 24) nezaketin saygı, incelik, terbiyeli tutum gibi kavramlardan farklı olduğunu ve bu farklılaşmanın sebepleri üzerinde durulması gerektiğini düşünmektedir. Ona göre (1990: 22) Brown ve Levinson'ın imaj teorisi daha ziyade vurgulanmış bir saygıyı içermektedir.

Fraser (1990: 25) kendi teorisiyle Brown ve Levinson'ın imaj modeli arasındaki farklılık ve ortaklıkları ortaya koymuştur. Ona göre, imaj koruyucu yaklaşımda nezaket ima edilen bir kavramken, konuşma mutabakatı beklenti içinde bulunulan bir kavramdır. İmaj yaklaşımı dinleyicinin imaj kaybını göz önünde bulundururken konuşma mutabakatı konuşma ilkeleri sayesinde iletişimin devamlılığını dikkate alır. Aynı şekilde imaj koruyucu modelde nezaket için en üst düzeyde bir çabanın imaj kaybı yaratmamak veya imajı berkitmek için yön değiştirildiği görülmesine rağmen konuşma mutabakatında nezaket bu en üst düzey çabanın özünde bulunan, doğal bir kavramdır. Bu iki yaklaşımın ortaklaştığı nokta ise ikisinde de konuşmacının dinleyici üzerindeki sorumluluğunun farkında olmasıdır.

Fraser, Brown ve Levinson'ın imaj koruyucu modelini kültürel ortam içinde tanımlanamaması yönüyle eleştirmiştir.

1.5.2. İkinci Dalga Nezaket Anlayışı

Klasik nezaket anlayışlarının aksine *beklenti, algı, çerçeve, ortam* ve *kültürel farklılıklar* göz önünde bulundurularak ortaya çıkan ikinci dalga nezaket anlayışı yaklaşık kırk yıldır birçok araştırmacı tarafından çalışılmakta ve geliştirilmektedir. Kadar (2017) pragmatik nezaket anlayışının 70'lerin sonundan beri geliştiğini, birinci dalga anlayış evrensellikle, muhatabın tahmin edilebilir oluşuyla ve kabalıktan kaçınma davranışıyla, ikinci dalga nezaket anlayışının ise bireysellikle ön plana çıktığından bahsetmiştir. Kadar, ikinci dalga nezaket anlayışının konuşurun niyetinden ziyade mutahabın yorumlarıyla daha çok ilgilendiğini ifade etmiştir. İkinci dalga anlayışında, yukarıda verilen klasik nezaket anlayışları arasında özellikle Goffman'ın imaj kavramı ve BL'nin "soyut evrensel insan" üzerinde kurguladığı nezaket stratejileri tekrar değerlendirilmiş ve daha *esnek* bir anlayış geliştirilmiştir. Bu yeni anlayışın esnek olması elbette söylem odaklı yani *belli bir söz belli bir sonucu doğurur* şeklindeki bir anlayışın aksine *beklenti-algı-ortam-kültür* odaklı daha fazla değişkene sahip bir bakış açısının gelişmesiyle mümkün olmuştur. Watts (2003: 97,119) bu doğrultuda nezaketi konuşurun davranışından çok muhatabın değerlendirmesinin belirlediğini ifade etmiştir. Burada *algı* kavramı devreye girmektedir. Yukarıda belirttiğimiz üzere algıyı etkileyen birçok faktör vardır. Kişinin bebeklikten itibaren geliştirdiği şemalar, yaş, konum, konuşurla arasındaki sosyal mesafe, beklenti, ortam gibi pek çok değişkenle şekillenen algı aynı davranışın farklı nezaket düzeylerinde ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Kadar (2017: 16) birinci dalga nezaket anlayışının suni örneklerine karşılık ikinci dalga nezaket anlayışında kaynakların çeşitlendiğini ve araştırmacıların reality şovlar, aile bilgileri, iş yazışmaları, politikacıların konuşmaları gibi yazılı ve yazısız birçok kaynağa başvurduğunu söylemiştir.

Algıyı etkileyen değişkenlerden biri olan ve Minsky (1975: 212), Ide (1978: 289-91), Terkourafi (2001: 25) gibi araştırmacılar tarafından *çerçeve* (frame) olarak isimlendirilen kavram, psikolojideki *şema* (schema) ile karşılanabilir. Zira Minsky (1975: 212) *çerçeveyi* "kalıplaşmış durumları hatırlamak için bir bilgi depolama yapısı" olarak tanımlamıştır. Bu açıdan *çerçeve* aslında bireysel yahut sosyal hafızanın

sıklıkla karşılaştığı durumlar için kullandığı davranış yahut algıyı kolaylaştıran bir kısayol olarak da düşünülebilir. Ide'ye göre (1978: 289-91) ise kültürlerarası tercihler farklı nezaket modları için erken yaşta ortaya çıkmaktadır (Terkourafi, 2001: 25). Ayrıca Terkourafi (2001: 25-26) de *çerçevenin* sosyalleşme sırasında bir durumun genelleştirilmesi sonucu ortaya çıktığını ve bir durumla hakkında neyin normal kabul edildiğiyle ilgili olduğunu düşünmektedir. Üç araştırmacının farklı özelliklerini verdiği *çerçeve* kavramı aslına bizi psikolojideki *şema* kavramına götürmektedir. Zira bu üç tanımın özünü oluşturan "kalıplaşmış durumların hatırlanması", "erken yaştan itibaren oluşmaya başlaması" ve "bir genelleştirmeye dayanması" özellikleri psikolojideki *şema* kavramıyla örtüşmektedir. İnsanoğlu, evren ve hayatın boşluğu içerisinde tutunmaya çalışmaktadır. Bu aslında zihnen ve fiziken hayatta kalabilmenin de bir ön koşuludur. Bunu gerçekleştirebilmek için insan doğuştan itibaren zihninde acıdan kaçmak ve doyuma ulaşmak için şartlı cümle yapıları, tanım cümleleri vb. belli kurallar oluşturmak zorundadır. Henüz emekleyen bir bebeğin zihninde "Buzdolabına gidersem çikolata yiyebilirim." şeklinde bir şartlı cümle yapısı bir kural olarak yer almaktadır. Aynı zamanda oyuncaklarını kırıp atsa da sık sık oyuncak alınan bir çocuk "Oyuncağımı kırsam da yeni oyuncak alınır." şeklinde bir şartlı cümle yapısıyla hayata dair bir şey öğrenmektedir. Bu kural henüz çok küçük yaşta oluşmaya başladığı için ileriki yaşlarda "Elindekileri ve çevrendeki insanları harcasan da yenileri gelecek." gibi istemsizce kabul edilmiş, sorgulanması ve uygulamadan kaldırılması güç bir kurala dönüşecektir.

Bu kurallar aynı zamanda küçük yaştan itibaren bir genelleştirme sonucu oluşmaktadır. Aşı yapılan bir çocuğun, çektiği acı sonucu tüm beyaz önlüklülerden korkmasının sebebi budur. Yahut küçükken odaya kilitlenen ve günlerce kapalı kalan bir çocuğun gelecekte kapalı bir ortamda sanki oradan uzun süre yahut hiç çıkamayacakmış gibi hissetmesi ve fobik bir tepki göstermesi muhtemeldir. Tüm bunlar şemaların, kalıba benzer bir olay yahut durumla karşılaşıldığında benzer tepkinin verilmesi/aynı tepkinin hatırlanıp kullanılması şeklinde şimdiki ve gelecekteki yaşantılarımızı etkilediğini göstermektedir. O hâlde geçmiş yaşantılar, gelecekteki benzer bir tutumun İZT (imaj zedeleyici tutum) yahut İBT (imaj besleyici tutum) olarak algılanmasında büyük rol oynamaktadır, denilebilir. İnsan, şemalarını küçük yaştan itibaren içinde bulunduğu toplumla ilişkisi sonucu edinmektedir. Terkourafi (2001: 26) de bu anlamıyla şemanın bir toplumda neyin normal ve beklenir

olduğunu bildirdiğini düşünmektedir. Bu konuda kısaca, şemalar toplumun normal olarak kabul edilen davranışlarından doğrudan etkilenmektedir ve aynı zamanda toplumda yaşayan insanların bir durum hakkındaki baskın şeması da o toplumun normalini belirtmektedir, denilebilir.

Şemalar insanın değer yargıları ve davranışları üzerinde farklı düzeylerde etki bırakmaktadır. Terkourafi (2001: 25) kişinin kalıp durumla ne kadar çok karşılaşırsa şemanın da o denli pekişeceğini belirtmiştir. Bu ifade Minsky'nin şemayı bir depolama alanı olarak görmesiyle de ilişkilidir. Zira şema bir öğrenme ve dolayısıyla hafızada tutup uygulamayı içeren bir kavramdır. Hafızada tutma ve uygulama tekrar edildiğinde elbette sağlamlaşmaktadır. Ayrıca şemanın zayıf yahut kuvvetli olmasında tekrar kadar şartlı cümle yapısı içerisinde söz konusu davranışın *ne kadar büyük bir zevke yahut acıya bağlandığı* da önemli olmalıdır. Bir şeyin ne kadar acı vereceği veya ne kadar zevk vereceği de başlı başına öznellik içeren bir durumdur. Bunlar göz önüne alındığında aynı kalıp durumlarla karşılaşan kişiler ileriki yaşamlarında bu durumlardan şemanın kuvveti dolayısıyla aynı oranda etkilenmemektedir.

Şemanın kuvveti; tekrarı ve duygusal yoğunluğundan başka, şemaya zıt kalıp durumlarla ne kadar karşılaşıldığıyla da ilgilidir. Edinilmiş bir şema tekrarlı ve yoğun acı-zevk bağlantılı zıt bir kalıp durumla karşılaştığında eriyebilir ve bu zıt duruma ne kadar erken maruz kalınırsa önceki şemayı eritme gücünün de o denli yüksek olması beklenmelidir.

Klasik nezaket yorumları içerisinde Brown ve Levinson'un çalışması (1987) en ayrıntılı ve sistematik çalışma olarak kabul edilmektedir. Ancak ikinci dalga nezaket anlayışına paralel olarak birçok açıdan eleştiri toplamıştır. BL'nin sisteminde açık veren en büyük nokta salt söylemin, nezaketi yahut kabalığı ortaya çıkarmasıdır. Good'a göre (1995: 146) bazı davranışların doğası gereği İZT içermesi, imajın yaygın olarak tekrar belirlenebilir olmasından ötürü kolayca ispatlanamaz. Dolayısıyla genellikle bir söylem tek başına İZT için yeterli değildir. Hatta ilginç olan nokta şudur: BL'nin sisteminde söylem İZT içerirken bu yeni anlayışta söylem uygun koşullar altında İZT'ye sebep olur. Yani İZT söylemden sonra muhatabın zihninde gerçekleşir. Buna paralel olarak Bourdieu (1990: 61) da nezaketin davranıştan sonra ortaya çıktığını söylemektedir. Diğer bir ifadeyle nezaket veya kabalık, muhatabın algısıyla doğrudan ilişkilidir.

BL'nin eleştirildiği diğer bir husus da kurdukları sistemin yalnızca bireyci anlayışın hâkim olduğu toplumlar için işlemesi ve kültürel farklılar açısından esneklik gösterememesidir. Matsumoto (1988: 405), Gu (1990: 241-2), Rhodes (1989: 254-257), Nwoye (1992: 324), Wierzbicka (1991), Sifianou (1992) gibi araştırmacılar BL'nin negatif imajı pozitiften üstün tutmasını Batı'nın bireyci anlayışıyla alakalı bir önyargı olarak kabul etmişler ve sistemin Japonca, Çince, Ojibva, İgbo, Lehçe ve Yunancaya uyumsuz olduğunu belirtmişlerdir. Kişi, içinde bulunduğu kültürün özelliklerine göre kendini farklı bakış açılarına göre tarif etmektedir. Kişinin kendini tarif etmesi sırasına çevresiyle kurduğu bağlantı düzeyi onun bireysellik/toplumsallık düzeyini de ortaya koymaktadır. Scollon ve Scollon (1995: 132-133) Batı ve Doğu medeniyetlerine ait toplumlarda yaşayan insanların kendilik algısındaki farklardan bahsetmiştir. Buna göre Çin toplumundaki kişiler kendilerinin tanımlarken yakın çevresini de bu tanıma dâhil etmekteyken Batı'da kişi kendini çevresinin dışında tasvir etmektedir (Terkourafi 2001: 21-22). Dolayısıyla BL'nin oluşturduğu sistem, bireycilik ön yargısı sebebiyle de tüm kültürlere uyum gösterememektedir.

Söylem yalnızca muhatabın üzerinde etki bırakmamaktadır. Konuşurun tavrı ve üslubu muhatabın imajını etkilediği kadar konuşurun kendi imajını da etkilemektedir. Arkadaşlarına sürekli bağıran, onları küçük düşürücü şeyler söyleyen ve saldırgan bir tutum sergileyen bir kişinin arkadaşları arasındaki imajı da zarar görmeye açıktır. Buna paralel olarak Matsumoto (1988) ve Bayraktaroğlu'nun (1992) Türkçe ve Japoncadan verdiği örneklerde bir davranış hem İZT hem İBT olarak düşünülebilmektedir. Hatta Japonca örneklerde Matsumoto (1988: 410) birinin imajını beslemenin kişinin kendi imajını da arttırdığını söylemektedir. Elbette bu son düşünce bazı örneklerde doğrulanabileceği gibi bazı örneklerde zıt bir sonuç doğurabilir. Burada ortam, konuşurların konumları, kişilerin geçmişten getirdiği şemalar, hassas oldukları konular vb. birçok değişken konuşurun yaptığı İBT'nin kendi üzerindeki etkisini belirleyecektir. Matsumoto ve Bayraktaroğlu'nun düşüncelerini Terkourafi (2001: 21) de desteklemiş ve imaj beslemesinin çift taraflı olduğunu, başkası olmadan ben olgusunun da olamayacağını söylemiştir. Ancak iletişim geniş kapsamlı olarak incelendiğinde söylemin karşıdaki insana, karşıdaki insandan kendine ve kendinden kendine olmak üzere üç yönlü olduğu görülmektedir. Dolayısıyla İBT yalnızca sosyal ortam içinde başkalarıyla sayesinde ortaya çıkmamakta, aynı zamanda kişinin kendi iç dünyası için de geçerli olmaktadır.

2. BÖLÜM

ESKİ UYGUR TÜRKÇESİNDE YAPISAL NEZAKET VE KABALIK İFADELERİ

2.1. Eski Uygur Türkçesinde Yapısal Nezaket İfadeleri

Nezaket teorisi açısından belli başlı işlevleri bilinen dil bilgisel yapılar bulunmaktadır. İlk bakışta görevi tespit edilebilen unsurların; nazik mi kaba mı, bunlardan biri ise hangi konumdan hangi konuma yönelen ifadelerde nazik veya kaba olduğu bazıları için oldukça açık iken bazıları için belirgin değildir. Bunun dışında yapıların benzer/yakın kavram alanındaki diğer yapılarla İZT ve İBT şiddetleri arasında ne gibi benzerlik ve farkların bulunduğu da ele alınması gereken konular arasındadır.

Eski Uygur Türkçesi metinlerinde, morfolojik, leksik, sentaktik ve semantik alanların hepsinde nezaket teorisiyle ilişkili unsurlar tespit edilmeye çalışılmıştır. Ele alınan parçalar genellikle Eski Uygur Dönemi dilbilgisi, sözvarlığı ve korpusu açısından değerlendirilmiş, gerekli noktalarda Eski Türkçenin diğer dönemleri ile mukayese edilmiştir.

2.1.1. Ek Hâlindeki Nezaket Yapıları

2.1.1.1. Çokluk Eki -lAr

Türkçenin ilk metinlerinde çokluk eki kullanmaksızın da birden fazla varlığın gösterildiği bilinmektedir. Grönbech (2011: 53) günümüz Türk dillerinde yahut diğer dillerde nesneleri tek tek algılamak suretiyle belirttiğimiz çokluğun, Eski Türkçede tekil cins adlar üzerinden verilmekte olduğunu ancak uluslararası kültürle çok daha sıkı bağları bulunan Eski Uygurların bu mantıktan sıyrılarak nesneleri günümüzdeki gibi tek tek algıladığı ve çoğulu için daha yaygın şekilde ek kullandığını belirtmiştir.

Eski Türkçede çokluk ifade etmeye yarayan *+(I)t, +(A)n, +s, +gUn, +(A)gU, +lAr* ekleri bulunmaktadır ve bunlardan *-lAr* eki saygı ifade etme işlevine de sahiptir. *+lAr* çokluk ekinin etimolojisi ile ilgili birçok görüş bulunmaktadır. Bu görüşlerden bazıları şu şekildedir: Munkácsi ve Budenz *ol* zamiri + Altayca çokluk eki *+r*; W. Bang *ula-* + genis zaman eki *-r*; Räsänen *il-* + geniş zaman eki *-r* ile *+li* birliktelik eki + *er*

‘adam’; Fuchs isimden fiil yapma eki +*la* + geniş zaman eki -*r*; Sinor, Pritsak ve Poppe Altayca çokluk eki +l + +r vb. (Ata, 2009: 90).

Erdal (2004: 158-159), +*lAr* çokluk ekinin Köktürkçede *begler* ‘beyler’, *kunçuylar* ‘prensesler’ gibi örneklerde olduğu gibi insana atfedilen çokluk biçimlerini oluşturmak için kullanıldığından bahsetmiştir. Bunun yanı sıra Gabain (1988: 168) *bodisawatlar* gibi örnekleri öne sürerek +*lAr* ekinin çokluk işlevinin belki de bir ikinci işlev olduğunu, zira ekin özellikle saygı gören bir isme geldiğinde teklik de ifade edebildiğini söylemiştir. Erdal (2004: 530) da fiil çekiminde ve nadir de olsa isimlerde çokluk biçimlerinin saygı amaçlı kullanıldığından bahsetmiştir.

Eski Türkçede akrabalık adlarıyla saygı duyulan ve konumca yüksek kişiler için kullanılan -*lAr* ekinin diğer çokluk eklerinden saygı ifade etmesi yönüyle ayrıldığı görülmektedir. Zira Tekin (2000: 102) de bu ekin Köktürkçedeki sınırlı kullanımına vurguda bulunmuş ve akrabalık adlarıyla, *beg* sözcüğünde ve *taŋ* ‘tay’ sözcüğünde kullanıldığını söylemiştir. Tekin’in verdiği *taŋ* örneği -*lAr* ekinin saygı ile ilişkisine iyi bir örnek olarak görülmelidir. Zira Eski Türklerde atın değeri ve kutsiyeti göz önünde bulundurulduğunda Köktürkçede insan dışı bir varlık olmasına rağmen *taŋ* için de -*lAr* çokluk ekinin kullanılması ekin nezaket teorisi içerisindeki yeriyle ilişkilidir.

Eski Uygur Türkçesine ait metinlerde ise ekin daha yaygın bir şekilde kullanıldığı ve başka varlıklar için de çokluk oluşturabildiği görülmektedir (Ercilasun, 2005: 280). Ancak bu yaygınlaşmanın ekin diğer çokluk eklerine göre ayırt edici özelliği olan nezaket anlamını kaybettirmediği görülmektedir: *körü kanınçsız körkle burhan körki ülgüsüz üküş kolti sanınca ezrua t(e)ŋriler kuvragı üze tegriglep tapıg udug agır ayag alu üzeliksiz üstünki yer sukançıg noş tatıglıg nom tilgenin evire nom nomlayu* ***y(a)rlıkamışları*** *közünür* (AY IV, 315/6-13) “Görmeye doyulmaz güzellikteki Buddha sureti sayısız pek çok koti sayısınca Brahma tanrılar topluluğu ile çevrelenmiş **itaatle derin bir saygı görerek** mükemmel, yüce, seçkin ve hoş öğreti tekerleğini çevirip (bu) öğretiyi haşmetle açıkladıkları görünür.”. Bu alıntıda *yarlıka-* eylemini Burkan’ın yaptığı anlaşılmaktadır. Anlatıcı, tek bir varlık olan Burkan’ın eylemini çokluk ekiyle saygı ifadesi kullanarak dile getirmeyi tercih etmiştir.

Çokluk eki kutsal ve üst konumdaki varlıklar için alt konumdaki konuşurlar tarafından kullanıldığı gibi bunun aksi yönünde üstten asta şekilde de kullanılmaktadır. Elbette bu iki kullanım arasında nezaket teorisi açısından bir fark bulunmaktadır.

Öncelikle asttan üste yönelen ifadelerde *+lAr* çokluk ekinin kullanımı daha yaygındır. Bu kullanım astın üste saygısını ve dolayısıyla konum farkını vurgulamaktadır. Ancak üstten asta *+lAr* çokluk eki daha kısıtlı kullanım alanına sahiptir ve astın pozitif imajını desteklemek amacıyla tercih edilmektedir. Bu açıdan konum farkını azaltıcı bir yöntemdir ve imaj yoğunluğu yüksek konuşurlar tarafından tercih edilmesi daha olasıdır: *süü çerig adası üzeki korkınç ayınç bultukmagay t(e)ŋrim tep ötündiler. Anta ötrü tükel bilge t(e)ŋri t(e)ŋrisi burhan yana tört m(a)haaraç teŋrilerke <ınçe tep yarlıkadı* ***tört mahaaraçlar*** *a* ***eşidiŋ sizler***> "Askerî tehlike korkusu ortaya çıkmayacak Tanrı'm, diye belirttiler. Ondan sonra bilge, tanrılar Tanrı'sı Buddha yine dört Mahārāja tanrılara şöyle buyurdu: Ey **dört Mahārājalar**, **dinleyin**!" (AY VI, 409/14-19). Maharaçlar Burkan'ın emirlerini yerine getiren ve diğer canlılardan, insanlardan üstün ve kutsal varlıklardır. Onların bu kutsallığı ve diğer canlılara göre kendisine daha yakın olmaları sebebiyle Burkan'ın onlara pozitif İBT'de bulunduğu düşünülebilir. Hem seslenmede kullanılan hem de hemen sonrasında *siz* sözcüğüne eklenen çokluk eki, odağı Burkan ile Maharaçlar arasındaki sosyal konum farkından çekerek söze nazik bir özellik kazandırmaktadır. Muhatabın imajını yükseltmenin konuşurun imajını da arttırdığı (Matsumoto, 1988: 410) göz önünde bulundurulduğunda imaj yoğunluğu yüksek bulunan Burkan'ın Maharaçlara nezaket ifadesi kullanması bir asalet göstergesi olarak kendi imajını da beslemektedir.

Ağca (2020: 112) 2. kişiye ait fiil çekimlerinde görülen –(X)ŋ, -(X)ŋ(X)z – (X)ŋ-lAr ve *+(X)ŋ(X)zlAr* biçimlerinden *+lAr* ekli biçimlerin 2. çokluk kişiyi ifade etmekten ziyade nezaket ve saygı anlamında kullanıldığını söylemiştir. 2. Bölüm, "Kişi Çekimi" başlığı altında ayrıca ele alınacak olan bu tür kullanımlardan sadece çokluk ekli *+(X)ŋ-lAr* ve *+(X)ŋ(X)zlAr* biçimlere incelenecek olursa bu biçimlerin özellikle üstten ast bir topluluğa verilen emirler veya öğütlerde kullanıldığı görülmektedir: *ötrü tükel bilge (biligl)ig t(e)ŋri t(e)ŋrisi burhan ol (tali)m kuvragıg öge alkayu [y(a)rlı]kap takı edgüti tutuzu y(a)r(lıka)dı […] bo nom erdinig isig özüŋüzler tıda katıglanıp küyü küzetü* ***tutuŋlar*** "Sonra muhteşem bilgili, tanrılar Tanrı'sı Buddha o pek çok topluluğu övüp (şöyle) buyurdu: […] bu öğreti mücevheri(ni) sıcak vücudunuzu göndererek, gayret ederek, gözeterek **tutun**" (AY IV, 342: 9-19). Burkan, toplulukları överek pozitif İBT'de bulunmuş ve buna paralel olarak topluluklara verdiği emiri pozitif bir İBT içerecek şekilde çokluk ekiyle ifade etmiştir. Çokluk eki, üstten asta verilen emrin daha nazik bir biçime kavuşmasını

sağlamış böylece asta övgünün geçerli olduğu bir bağlamda üstün *nezaket yöntemi kullanan bir emredici* olması dolayısıyla kendisinin de pozitif imajına bir katkıda bulunmuştur, denebilir.

2.1.1.2. İyelik Çekimi

Eski Uygur Türkçesinde birinci teklik için *–(X)m,* çokluk için *-(X)m(X)z*; ikinci kişi teklik için +(X)ŋ, çokluk için *+(X)ŋ(X)z*/ *+(X)ŋ(X)zlAr*; üçüncü kişi teklik için için *+sI,* çokluk için *+lArI* iyelik biçimleri kullanılmaktadır (Gabain, 1988: 193).

İyelik eklerinin nezaket yapısı olarak kullanımı irdelendiğinde bu eklerin daha çok hitap sözlerinde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Kullanılmış olan iyelik ekine göre konuşur ve muhatap arasındaki ilişki hakkında farklı veriler elde etmek mümkün görünmektedir. Erdal (2004: 166) birinci teklik iyelik ekinin saygı anlamı katmasına saygı açısından nötr *eke* "abla" ve saygı bildiren *ekem* "ablam" örneklerini vermiştir. Ağca (2020: 116) *+(X)m* birinci teklik iyelik ekinin hitaplara muhtemelen sahiplenme ilgisiyle saygı anlamı kattığını ifade etmiştir. O hâlde birinci teklik iyelik ekinin sahiplenme anlamının konuşur ve muhatap arasındaki yakınlığı arttırdığı söylenebilir. Bu durum Eski Uygur Türkçesinde özellikle dualar, tövbeler veya kurgu esnasındaki diyaloglarda karşımıza çıkmaktadır.

Üstten asta veya asttan üste fark etmeksizin birinci kişi iyelik ekleri pozitif imaj besleyici bir nezaket yöntemi olarak kullanılmıştır. *kaŋı kaŋ ınçe tep yarlıgkadı amrak* ***ögüküm*** *yer teŋri törümüşte berü bay yeme bar yok çıgay yeme bar* "Babası han şöyle deyip buyurdu: Sevgili **çocuğum**, yer ve gök yaratıldığından beri zengin de var, yoksul da var." (İKPÖ, 5-6) örneğinde hükümdar, oğlunun tehlikeli yolculuğa çıkmasını önlemek için onu ikna etmeye çalışmaktadır. Ona sevgi ifade eden *amrak* ile birlikte birinci kişi iyelik ekli *ögüküm* sözcüğüyle seslenerek pozitif İBT'de bulunmaktadır. Bu yöntem, üst olan hükümdarın ast olan prensle arasındaki konum farkını azaltmaya yönelik pozitif bir nezaket yöntemidir. *ınçe (tip yar)lıḳadı* ***tözünüm*** *birük bu yirtinçüde sansız tümen t(ınlıglar) emgenser ol emgekinte kuanşi im pusarḳa umug ınag tutup [ ] atsar [ ] bu bodisvt kentüni atamış üçün anta oḳ eşidür o[ ]emgeklerinte ara kirip ḳutgarur* "Şöyle buyurdu: "**Asîlim**, eğer bu yeryüzünde sayısız canlı varlıklar [bulunsa ve] ızdırap çekip, o acıları içinde Kuanşi İm Pusar'a sığınıp [ ] (adını) anarsa [ ] bu bodhisattva kendisini andıklarını hemen işitir. (İşitir

işitmez) ızdırapları arasına girip (onları) kurtarır." (KP, 8-11) örneğinde üstten asta bir nezaket yöntemi olarak birinci teklik iyelik eki kullanıldığı görülmektedir. Burada üst konumda olan Burkan, Tükenmez Gönüllü Bodisvt'in Kuanşi im Pusar ile ilgili sorusuna cevap vermektedir. Üstten asta yönelen bu ifadede hem *tözün* 'asil' sözcüğü olumlu bir özellik olarak muhatapla ilişkilendirilmekte hem de birinci teklik iyelik ekiyle ast durumundaki Tükenmez Gönüllü Bodisvt'e lütfedilerek sahiplenme bildirilmektedir. Bu yönüyle ifade, üstten asta yönelen pozitif bir İBT olarak karşımıza çıkmaktadır.

Asttan üste yönelen söylemlerde ise konuşur ve muhatap arasındaki konum farkının azaltılmasından ziyade üste bağlılığın bildirilmesi ve üstün gücünün kabulü söz konusudur. Bu tarz ifadeler *ol ödün agıçı ulugı kanka ince tep ötünti* ***teŋrim*** *aglık kurug kalır* "O zaman hazine başkanı hana şöyle arz etti: **Haşmetlim**, hazine kurumak üzere." (İKPÖ, 7) ve *antada basa şakimuni teŋri teŋrisi burkanıg bir körmişke* ***bakşım*** *siz tip yinçürü yükünüp sevip taplap toyın bolup vzanpat edgüsiŋe tegd(i)* "Bundan sonra Şākyamuni'yi tanrılar Tanrı'sı Burkan'ı bir defa görmekle 'Siz **üstadımsınız**!' diye secdeye vararak sever ve kabullenir. Rahip olup Upasampadā şerefine nail oldu." (Maytr., 56/9-13) örneklerinde olduğu gibi bağlılığın bildirilmesi muhatabın unvanına getirilen birinci teklik iyelik ekiyle sağlanmıştır.

+(X)m(X)z birinci çokluk iyelik eki, Eski Uygur Türkçesi metinlerinde asttan üste ifadelerde bağlılık bildiren pozitif bir nezaket yöntemi olarak kullanılmıştır. *+(X)m* ekinden farklı olarak yalnızca konuşurun değil konuşurun içinde bulunduğu grubun muhataba bağlılığını ve muhatabın bu grup üzerindeki etkisi ve göreceli gücünü bildiren bir saygı yapısıdır. Bu açıdan bakıldığında birinci çokluk iyelik ekinin birinci teklik iyelik ekine göre daha şiddetli bir saygı biçimi olduğu söylenebilir: *anı eşidip ol tamuluglar ikile kolların örü kötürüp ulug ünün ıglayu maytrı burkanka ince tip ötüntiler ince ök erdi* ***begimiz*** *antag ok erdi* ***kaŋımız*** "Bunu işitince bu cehennemlikler her iki kollarını yukarı kaldırıp yüksek sesle ağlayarak Maytrı Burkan'a hürmetle şöyle derler: 'Aynen böyle idi, **efendimiz**! Tıpkı bunun gibi idi, **babamız**!'" (Maytr., 65/1-4).

İkinci kişi çokluk iyelik eki *+(X)ŋ(X)z* Eski Uygurca metinlerde bir veya birden çok kişi için kullanılabilmektedir. Eski Türkçede ikili olma anlamı kattığı Poppe (2008: 105), Gabain (1988: 71) gibi bazı araştırmacılar tarafından kabul edilen *+(X)z* eki ikilik bildirmesi açısından çokluk işlevi gördüğü kabul edilmektedir. Erdal (2004: 162) da

+(X)z'nin birinci ve ikinci kişi iyelik çekiminde çokluk işaretleyicisi olduğunu ifade etmektedir. Bu çerçevede ekin birden fazla olma anlamının ikinci kişi iyelik ekine de sirayet ettiği kabul edildiğinde tek kişi için kullanılan *+(X)ŋ(X)z* işaretleyicisinin "değer açısından çok olma" ilgisiyle muhatabın üstünlüğü bildirme işlevi gördüğü söylenebilir. Erdal (2004: 163) bu çokluk şekli ile nezaketin istikrarlı ve kurallı bir uyum göstermemesine *mini senin ıdlıg yıparlıg yemişlikiŋizke kigürüŋ* (Man., III 9/10-12 [25]) "Beni misk kokulu bahçenize alın." örneğini vermiştir.[19] Yine de ikinci kişi iyelik eki ile ona bağlı zamir genellikle uyumludur: *teŋrim […]* ***etözüŋüz*** *y(a)rukı kopdın sıŋar y(a)rutur* (AY V, 346: 16-18) "Tanrı'm […] **varlığınız(ın)** ışığı her yeri aydınlatır."; *t(e)ŋrim* ***siziŋ yüüzüŋüz*** *tolun ayka ogşatı erür, yüz miŋ kün t(e)ŋri birgerü y(a)rutu yaşutu turur teg* ***közüŋüznüŋ*** *etigi kök lenhuaka ogşayur tüzdem yürüŋ* ***tişiŋiz*** *karlıg tag teg yaltrıyur* "Tanrı'm **sizin yüzünüz** dolunaya benzer. Yüz bin Güneş Tanrısı ile birlikte aydınlatıyormuş gibi. **Gözünüzün** biçimi (güzelliği) mavi lotusa benziyor. Düzgün beyaz **dişiniz** karlı dağ gibi parlıyor." (AY VI, 450/4-9).

İkinci çokluk kişi için kullanılan diğer iyelik eki ise *+(X)ŋ(X)zlAr*'dır. Ekin peş peşe *+(X)z* ve *+lAr* olmak üzere iki çokluk eki aldığı açıkça görülmektedir. Erdal (2004: 165) bu açıdan *+IŋIzlAr* iyelik ekinin kompozit bir ek olduğunu ifade etmiştir. Bu eklerin sıralaması ise ifadenin saygı mı yoksa çokluk mu bildirdiğini belirlemektedir. Erdal (2004: 165) *+lAr+IŋIz* yapısının eklendiği varlığın çokluğunu ve sahibini bildirdiğini ifade etmektedir: *alku tetse[lıg]terin kuvraglarıŋızını yana nomlug yagmurın barçanı toşgurur tüketür siz* "Tüm öğrencilerinizi öğreti yağmuruyla donatır ve mükemmel hâle getirirsiniz.". Bu örnekte Erdal, *+larıŋız* biçiminin topluluğun sayıca çokluğunu ortaya koyduğunu belirtmiştir. Ancak *m(e)n si[zleriŋ* ***tapıgçı]ŋızlar*** *ermez m(e)n* (BT XXXVII, 8349-8350) "Ben sizlerin **hizmetçiniz** değilim." cümlesinde önceki örneğin tersi dizilimde bir ek kalıplaşmasına uğrayan *+IŋIzlAr* yapısının sahip olunan varlığın çokluğunu değil sahibin üstünlüğünü ifade ettiği görülmektedir. Zira *tapıgçıŋız*'a ait zamire eklenen çokluk eki de aynı öznenin saygınlığını vurgulamaktadır.

Eski Uygur Türkçesinde üçüncü kişi iyelik eki teklik ve çokluk için *+(s)I* şeklindedir. Ağca (2020: 117-118) teklik üçüncü kişi ekinin "ya ilgi eki almış bir isim

[19] Le Coq (1922: 25) parçanın çevirisini "***du*** führe mich hinein in deinen duftenden. moschusgeruch aus-strömenden garten" şeklinde yapmıştıur.

soylu sözcükten sonra gelen isme yahut sadece tek bir isim soylu sözcüğe eklenerek birinci ve ikinci kişiye uzak kişi, nesne ve kavramları bildirdiğini" söylemiştir. Aynı zamanda Eski Uygur Türkçesinde sentaksa uymayan bir formülle saygı ifadesi oluşturmada görev aldığını belirtmiştir: *ulugı tŋrim bu çmbudvip (uluşta)* (Maytr., 20/13) "(Tanrıların en) yücesi (olan) Tanrı'm, Çambudvip denilen memlekette"

2.1.1.3. Kişi Çekimi

Bilindiği üzere Eski Uygur Türkçesinde fiil çekimi zamir kaynaklı ve iyelik kaynaklı olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Zamir kaynaklı biçimler 1. teklik *ben/men*, 2. teklik *sen*, 3. teklik *ol/ Ø*, 1. çokluk *biz*, 2. çokluk *siz/sizler*, 3. çokluk *-lAr* olarak, iyelik kaynaklılar ise 1. teklik *-m*, 2. Teklik *-ŋ*, 3. teklik *Ø*, 1. çokluk *-mIz*, 2. çokluk *-ŋız*, 3. çokluk *-lAr* şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda emir-istek çekiminde 1. teklik için *-(A)yIn*, 2. teklik için *-gIl/ Ø*, 3. teklik için *-zUn*, 1. çokluk *-(A)lIm*, 2. çokluk için *-(X)ŋ/ -(X)ŋlAr*, 3. çokluk için *-zUn/ -zUnlAr* biçimleri bulunmaktadır (Şen, 2014: 66). Eski Uygur Türkçesine ait tüm kişi eklerinin nezaket teorisinde bir karşılığı bulunmaktadır. Kişi ekleri emir-istek ve diğer fiil çekimlerinde kullanılanlar olarak ikiye ayrıldığında nezaket yöntemleri açısından farklılıklar olduğu görülmektedir. Bunların ortak noktası iki tür çekimde de çokluk biçimlerinin bir morfo-semantik anlam genişlemesiyle sayıca *çok olma > değerce çok olma, saygınlık*[20] şeklinde soyut anlam kazanmış olmalarıdır. Bir başka ortak nokta ise iki grupta da 3. kişi çekimlerinin saygı amacıyla 2. kişi yerine de kullanılabilmesidir. Tolkun (2015) "Doğu Türkçesi Metinlerinde Başlangıcından Günümüze Saygı ve Nezaket İfadesi Sorunu" adlı makalesinde kişi çekimlerinin kullanım farklılıklarından ve nezaket oluşturma biçimlerinden bahsetmiştir. Sümeyra Alan (2021) "Doğu Sahası Tarihî Türk Yazı Dillerinde Nezaket ve Saygı Bildiren Söz Varlığı" adlı doktora tezinde Eski Uygur Türkçesinde birbiri yerine kullanılan nezaket işlevli kişi çekimlerini örneklerle ortaya koymuştur.

Emir-istek çekiminde 1.TK eki –*(A)yIn*, konuşurun kendi yapacağı eylemle alakalı niyetini belli etmektedir. Konuşur bu ekle söz konusu eylemi yapmak istediğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla asttan üste ifadelerde muhatabın imajını besleyici bir

[20] Azılı ve Koç (2021) da *agır* sözcüğünün fiziksel ağırlıktan değerli olmaya evrilen aşamalarını ortaya koymuşlardır.

eyleme eklenen 1. TK emir-istek eki konuşurun kendi imajını göreceli olarak düşürüp muhatabınkini arttırma isteğini göstermesinden dolayı bir pozitif İBT olarak kullanılmaktadır. Burada üslubu belirleyen nokta, kişinin herhangi bir saygı eylemini yapmak zorunda olmasına rağmen bunu gereklilik veya gelecek zamandan ziyade istek kipiyle ifade ederek saygıyı *istekle ve samimi bir çerçevede* sunmasıdır: *kamag tınl(ı)g oglanı birle [t(e)rk][k](i)ye üdün **tapınu tegineyin*** (HT X, 594-595) "Bütün canlı nesliyle hemen **saygıyla tapınayım**.", *on küçlüg ayagka tegimliglerniŋ üskinte **açа yada ötüneyin*** (AY II, 109/1-3) "On gücü elinde tutan saygıdeğerlerin (Burkanların) huzurunda uzun uzadıya **saygıyla konuşayım**.". –(A)lIm eki Eski Uygur Türkçesi metinlerinde istenilen saygı eylemini tüm topluluk adına ifade ederken kullanılmaktadır. Özellikle kutsal varlıklara yönelen söylemde konuşurun da içinde bulunduğu insan topluluğunun İBT isteği veya bir dua bu ekle ifade edilmektedir: *ol edgü (k)ılınçlar k(ı)lıp kim maytrı burkan birle **tuşalım sokuşalım*** "Bu iyi amelleri işleyip Maytrı Burkan'a **rastlayalım**." (Maytr., 100/15-17), *yme tüzün barça et'özümüz butünün kadakın turzun igsizin adasızın **turalım*** (Man. I/25-27 [22]) "Ve tüm vücudumuz sağ salim olsun. Hastalıksız ve tehlikeden uzak **olalım**.", *kamug begler kadaşlar tan t(e)ŋrig **ögelim** körügme kün t(e)ŋri siz bizni közediŋ körügme ai t(e)ŋri siz bizni kurtgarıŋ* (Man. II/4-7[9]) "Tüm beyler (ve) kardeşlerim mükemmel olan Tanrı'yı **övelim**, gören (ve bilen) Gün Tanrı'sı siz bizi gözetin. Gören (ve bilen) Ay Tanrı'sı, siz bizi kurtarın."

Erdal (2004: 231, 237) Köktürk metinlerinde emir-istek kipi çekiminde *-(X)ŋ* ve *-zUn* olarak kullanılan ve birden fazla kişiye işaret eden şahıs eklerinin Uygurlarda *-(X)ŋlAr* ve *-zUnlAr* biçimlerine de sahip olduğunu ve buradaki *-lAr* biçiminin öncelikle sıfat fiiller ve diğer isim biçimlerinin yüklemleştiği durumlarda yükleme eklenip sonrasında analoji yoluyla fiil çekiminde kullanılmış olmasının mümkün olduğunu ifade etmiştir. O hâlde Köktürk metinlerinde sınırlı kullanımı olan *+-lAr* çokluk ekinin, Eski Uygur Türkçesi metinlerinde yaygınlaşarak önce isimlerde sonra ise fiil çekimlerinde kendini göstermeye başladığından bahsedilebilir. Gabain (1988: 215) –(X)ŋ ekinin nezaket ifadesi olarak da kullanıldığını ancak *–(X)ŋlar* biçiminin sadece çokluk için kullanıldığını ifade etmiştir. Ancak Eski Uygur Türkçesi metinlerinde –(X)ŋlAr biçiminin tek varlığa yöneldiği örnekler de mevcuttur. Bu örneklerde -tek kişi için emir-istek çekiminde –(X)ŋ kullanımı hâlihazırda bir honorifik yapı olarak bulunuyorken- *–(X)ŋlAr* biçiminin tercih edilmesi nezaketin

pekiştirilmesi anlamına da gelmektedir: *teginür biz teŋrim bu emgekimizni* ***boşuyu biriŋ*** "Saygı ile […] biz Tanrı'm! Bu acımızı **bağışlayın**." (Maytr., 69/25-27) ancak *ol üdün tükel bilge biliglig t(e)ŋri t(e)ŋrisi […] ınça tip y(a)rlıkadı tözün t(e)ŋri kızıya* ***s(e)n*** *amtı ınçıp ınça ukgıl […] sizlerke anı amtı nomlayu bireyin titrü* ***tıŋlaŋlar*** *edgüti* ***öyünler sakınıŋlar*** (AY V, 345/10-22) "O zaman mükemmel bilge, hikmetli Tanrı Tanrı'sı Burkan […] şöyle diyip buyurdu: Ey asil Tanrı kızı! Sen şimdi iyice düşün […] Sizlere onu şimdi vaaz edeyim, dikkat dinleyiniz, iyice düşününüz, idrak ediniz.". Son örnekte görüldüğü üzere muhatap tek kişi olmasına rağmen emir-istek yapıları 2. çokluk kişiye dönüştürülerek *-lAr* ekinin pozitif imaj besleyici gücünden yararlanılmıştır.

2. teklik için 3. teklik ve çokluk kişi çekiminin kullanımına, günümüz Türkiye Türkçesinde nadiren rastlansa da Eski Uygur Türkçesi metinlerinde sıklıkla karşılaşılmaktadır. Bu nezaket yöntemine çoklukla *yarlıka-* fiilinin çekiminde, dolayısıyla kutsiyet atfedilen kişi ve varlıkların astlarına yönelen eylemlerinde başvurulduğu anlaşılmaktadır, yine de iç anlamında nezaket veya saygı barındırmayan başka fiillerin çekiminde de aynı yöntem kullanılmıştır: *elig beg bo montag savlarıg sakınıp bramanka ince t[ep] tedi* ***alı y(a)rlıkazun*** *t(e)ŋri b[a]hşı nomlamış nom erdniniŋ ögdirin ançosın* (BT XXXVII, 4977-4981) "Hükümdar böyle sözleri düşünüp brahmana şöyle dedi: **Kabul buyursun** ilahi hoca vaaz edilmiş öğreti mücevherinin mükâfatını"**,** *bir buryuk t(e)rkin tavratı kelip elig begke yakın tegip ay ulug elig beg busanu* ***y(a)rlıkamazun*** *[…] tep ötündi* "Bir kumandan alelacele gelip hükümdara yaklaşıp 'Ey büyük hükümdar, üzülmeyin **lütfen'** […] diye arz etti." (AY X, 623/2-8)**,** *iki eçileriŋe azk(ı)ya öŋre* ***yorıyu turzunlar*** *m(e)n una basa yetdim tep ötünüp*… "İki ağabeyine '(Siz) azıcık ileri **yürüyüverin**, ben hemen yetişirim.' diye rica edip" (AY X, 615/13-15). Ayrıca bu yönteme muhatabın gıyabında da başvurulmaktadır: *kin ödteki yalaŋuklarnıŋ tözin bo bitigte körüp ötügümüzni sıgurup ikileyü anı* ***ornadzunlar*** (BT I, A_2/37-39) "Son zamandaki insanların özünü bu kitapta görüp duamızı beğenip yeniden onu **kabul etsinler**", *kşanti ötügümün alı y(a)rlıkap busuşdın emgekdin kutgaru y(a)rlıkasunlar* (AY II, 106/18-20) "Bağışlanma dualarımı almayı lütfederek sıkıntı (ve) acıdan **kurtarsınlar**". Elbette, Tanrısal özelliklere sahip muhatabın zaten ortamı gözetleyip işittiğine inanan konuşur söylediği sözlerin muhataba o anda ulaştığını da kabul etmektedir. Böyle bir durumda söylem aslında yine muhatabın gıyabında değil, muhataba yöneltilmiş olarak düşünülebilir.

Eski Uygur Türkçesinde emir-istek kipi bağlamında 1, 2 ve 3. kişi eklerinin nazik anlam taşıyıp taşımadığı yapısal bir bakış açısıyla şu tablo ve ona bağlı örneklerle özetlenebilir:

Tablo 9: Nezaket/Kabalık Bildirme Açısından Eski Uygur Türkçesindeki Emir-İstek Kip Ekleri

Kişi	Ek	İBT / İZT/ Nezaket Nötr
1. TK	-(A)yIm	(a) Saygı Bildiren Eylem çekiminde Pozitif İBT
1. ÇK	-(A)lIm	(b) Saygı Bildiren Eylem Çekiminde Pozitif İBT
2. TK	-gIl/∅	(c) Üstten Asta Negatif İZT
2. ÇK	-(X)ŋ	(ç) Tek Varlık için Pozitif İBT
		(d) Birden Çok Varlık için Nezaket Nötr
	-(X)ŋlAr	(e) Tek Varlık için Pozitif İBT
		(f) Birden Çok Varlık için Pozitif İBT
3. TK	-zUn	(g) 2. TK için Pozitif İBT
		(h) 3. TK için Nezaket Nötr veya Negatif İZT
3. ÇK	-zUnlAr	(ı) 2. TK için Pozitif İBT
		(i) 3. TK için Pozitif İBT
		(j) 2. ÇK için Pozitif İBT
		(k) 3. ÇK Nezaket Nötr (Çokluk)
		(l) 3. ÇK Negatif İZT

(a) Saygı Bildiren Eylem Çekiminde Pozitif İBT: *alku tınl(ı)glarıg küyü küzetü tutup enç meŋilig kıldaçı utunçsuz atl(ı)g d(a)r(a)ni nomug ötünü tegineyin tep ötrü d(a)r(a)ni nomın ince tep ötündi* "Bütün canlıları gözetip koruyarak huzurlu (ve) mutlu kılıcı (olan) yenilgisiz adlı dharani öğretiyi arz edeyim, diye ricada bulundu." (AY VII, 468/11-14).

(b) Saygı Bildiren Eylem Çekiminde Pozitif İBT: *arıg kirtü dintarg tapınalım ötünelim köŋlin biligin brtmalım* (Man. III/4-6 [30]) "Temiz (ve) gerçek rahibe tapınalım, (ona) dua edelim. Gönlünü kırmayalım."

(c) Üstten Asta Negatif İZT: *şariputriya s(e)n amtı ınçe ukgıl* "Ey Şariputri, sen şimdi şöylece anla" (AY VII, 459/10-11).

(ç) Tek Varlık için Pozitif İBT: *teginür biz teŋrim bu emgekimizni boşuyu biriŋ* "Saygı ile […] biz Tanrı'm! Bu acımızı bağışlayın." (Maytr., 69/25-27).

(d) Birden Çok Varlık için Nezaket Nötr: *anca biliŋ: edgü ol* (IrkB, 2) "Şöyle bilin ki bu iyidir.".

(e) Tek Varlık için Pozitif İBT: *ol üdün tükel bilge biliglig t(e)ŋri t(e)ŋrisi […] ınça tip y(a)rlıkadı tözün t(e)ŋri kızıya* ***s(e)n*** *amtı ınçıp ınça ukgıl […] sizlerke anı amtı nomlayu bireyin titrü* ***tıŋlaŋlar*** *edgüti* ***öyünler sakınıŋlar*** (AY V, 345/10-22) "O zaman mükemmel bilge, hikmetli Tanrı Tanrı'sı Burkan […] şöyle diyip buyurdu: Ey asil Tanrı kızı! Sen şimdi iyice düşün […] Sizlere onu şimdi vaaz edeyim, dikkat dinleyiniz, iyice düşününüz, idrak ediniz.".

(f) Birden Çok Varlık için Pozitif İBT: *bir ikintişke* ınçe tep teştiler takı negü küder* sizler terkin munı sançıŋlar bıçıŋlar isig özin üzüp adın ajunka ıdıŋlar* (BT XXXVII, 8698-8702) "Birbirlerine şöyle dediler: 'Daha ne duruyorsunuz? Hemen bunu paramparça edin, doğrayın, bedenini kesip öbür dünyaya atın."[21]

(g) 2. TK için Pozitif İBT: *anı yme körüp ulug tına ınçıklayu bilge bahşıka ötünti t(e)ŋrim munı körü y(a)rlıkazun* (BT XXXVII, 315-318) "Bunu da görünce (öğrenci) derin bir iç çekti ve bilge öğretmenine konuştu: Efendim bunu görsün."

[21] Müller ve Gabain (1945: 16-17) parçadaki emir kiplerini *sançıŋlar* 'sancınız', *bıçıŋlar* 'doğrayınız' ve *ıdıŋlar* 'atınız' şeklinde çevirmişse de birbirlerine yani çoğul kişiye yönelen bu ifadelerin nezaket amaçlı mı yoksa çokluk bildirme amaçlı mı kullanıldığı hakkında kesin bir değerlendirme yapmak mümkün değildir. Yine de fiillerden önce kullanılan *sizler* ifadesi pozitif İBT bağlamına işaret etmekte olduğu için -lAr ekinin buradaki kullanımı nezaketle ilişkilendirilebilir. Ayrıca 2. Çokluk muhatap için Eski Uygur Türkçesinde *anta ötrü tükel bilge teŋri teŋrisi burhan yana tört m(a)haaraç teŋrilerke ınçe tep yarlıkadı tört mahaaraçlar a* ***eşidiŋ*** *sizler*.. "'…askerî tehlike korkusu ortaya çıkmayacak Tanrım' diye belirttiler. Ondan sonra bilge tanrılar tanrısı Buddha yine dört Mahārāja Tanrılara şöyle buyurdu: Ey dört Mahārājalar, dinleyin!" (AY VI, 409/14-19) gibi örneklerde -(I)ŋ ekinin kullanılabiliyor olmasına rağmen *-(I)ŋlAr* tercihi, yapının nezaket biçimi olduğunu düşündürmektedir.

(h) Nezaket Nötr: *[ö]lnüŋ ötüşnün[g] [için]te ögükeyem ya[t]mazun tip* (BT XIII, 12/97-98 [79]) "Küçük sevgilim nemin rutubetin içinde yatmasın diyip".[22]

Negatif İZT: *ınanzun üç erdini kutıŋa t(e)ŋrilerke yalvarıp küzetü bergüke ötünzün* "İnansın üç mücevherin kutsallığına. Tanrılara *yalvarıp* gözetilip korunmayı dilesin." (AY VII, 484/6-8),

(ı) 2. TK için Nezaket: *küsüşüm teginür m(e)n kşanti ötügümün alı y(a)rlıkap busuşdın emgekdin kutgaru y(a)rlıkasunlar* (AY II, 106/ 17-20) "Saygıyla dua ederim: Bağışlanma dualarımı almayı lütfederek sıkıntı (ve) acıdan kurtarsınlar."

(i) 3. TK İçin Nezaket: *burhan bahşımız bolarnı kertgünç köŋülin* ***ozzunlar*** "Buddha ustamız bunları, korku (ve) kuşku duymadan inançlı gönülle **kurtarsın**." (AY VII, 486/1-2)

(j) 2. ÇK için Pozitif İBT: *ötrü iki eçileriŋe azk(ı)ya öŋre* ***yorıyu turzunlar*** *m(e)n una basa yetdim tep ötünüp* "Sonra iki ağabeyine '(Siz) azıcık ileri **yürüyüverin**, ben hemen yetişirim.' diye rica edip" (AY X, 615/13-15)

(k) 3. ÇK için Nezaket Nötr: *tınl(ı)glar erig sarsıg sav sözlemekdin tıdılzunlar tep ötünti* "(BT XXXVII, 5339-5340) "Canlılar kötü ve kaba söylemekten alıkonsunlar, diye rica etti"

(l) 3. ÇK için Negatif İZT: *bo dar(a)nig sözleyü mini okızunlar ötünzünler* (AY VIII, 535/12-14) "Bu dharaniyi söyleyerek beni zikretsinler, (bana) dua etsinler."

Emir-istek kipleri dışında kalan diğer kip çekimlerinde kullanılan kişi ekleri veya zamirleri de nezaket yapma yöntemleri arasında yer almaktadır. Burada yine 2. TK yerine kullanılan 3. TK çekimi ve sen-siz üslubu nezaketi belirleyen unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır: *ol üdün ol hatunnuŋ bir tapıgçı kızı taştın turur erken kıyça erter yolkı kişitin teginig tilep takı bulmaz ermiş tep sav eşidti, ne monı eşidü birle ök ürküp beliŋlep ötrü ordoka kirip hatunka ince tep ötünti hatun* ***uka yarlıkadı*** *mu erki taştın bir antag sav turur* "O esnada kraliçenin bir hizmetçi kızı dışarıda duruyorken yolda geçen kişiden 'Prens aranıp henüz bulunamamış.' diye söz işitti. Bunu işitince (hizmetçi kız) korkup hemen saraya girip kraliçeye şöyle arz etti:

[22] Bu örnekte sevgili için iyi temennide bulunma durumu nezaket olarak değerlendirilebilir ancak bu nezaket durumunu sağlayan unsur cümlenin iyi niyet, dua anlamı içermesidir. *-zUn* tek başına sadece üçüncü kişi için bir istek durumunu dile getirmektedir ve bu parçadaki niyetin iyi olması cümlenin anlamıyla ortaya çıkmaktadır.

‘Kraliçe **işittiler** mi acaba, dışarıda böyle bir söylenti var.” (AY X, 621/17-622/2) örneğinde konuşur karşısındaki üste 2. kişi ekiyle hitap edememekte bunun yerine nötr bir kişi olan 3. kişi çekimiyle resmiyeti ve konum farkını ön plana çıkararak seslenmektedir. Aynı şekilde emir istek çekiminde 2. TK için 3. ÇK ekinin kullanımı, dua edilen veya istekte bulunulan kişiye saygı ifade etmektedir: *Burhan bahşımız bolarnı kertgünç köŋülin* ***ozzunlar*** (AY VII, 486/1-2) “Burkan ustamız bunları imanlı bir gönülle **kurtarsınlar**.”.

2. ÇK çekiminin çokluk bildirmek dışında saygı anlamı da ifade ettiği bilinmektedir. Hatta bazen saygı bildirmeyen bir fiili honorifik bir biçime de dönüştürebilmektedir. *t(e)ŋri bahşı bir ugurta maŋa ince tep tediŋiz* (BT XXXVII, 1994-1995) “Sayın hocam bir zaman bana şöyle dediniz.” örneğinde *te-* fiilinin 2. ÇK çekimiyle asttan üste nezaket biçimine getirilebildiği görülmektedir. Söz Tanrı veya Tanrısallık taşıyan yönetim sınıfından biri tarafından söylenmediği için *yarlıka-* kullanılmamıştır ancak yine de *te-* fiilinin 2. ÇK ile çekimlenmesi ifadeye honorifik bir özellik kazandırmaktadır.[23] Dolayısıyla *te-* fiilinin, *yarlıka-* fiilinin “üstten asta eyleme” anlamını bu ek sayesinde kazandığı düşünülebilmektedir. –(X)ŋlAr biçimi ise 2. ÇK çekiminde saygının derecesinin çokluk ekiyle arttırıldığı bir biçimdir: *k[içi]k ögümüz tugum ajun tutmışımızta tumlugta isigde emgenip tokuz ay on k[ü]n kötürüp tolgatu tugurtuŋuzlar tugtumuz erser ögüçümüz* (BT XIII, 12/81-85 [79]). “(Bizim) küçük anneciğimiz, dünyaya geldiğimizde, dokuz ay on gün soğukta (ve) sıcakta (bizi) taşıyıp acıyla doğurdunuz.”

Eski Uygur Türkçesinde kişi çekiminin kişi zamirleri vasıtasıyla da gerçekleştiği bilinmektedir. Kullanım amacına uygun olarak zamir kökenli 2. TK kişi çekimi eşit konumdakiler arasında samimiyet ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır: *öz yürekiŋe ince tep tedi ay meniŋ yürekim kanu kanu bartı seniŋ emgekte çökmedin katıgın kınıgıŋ agızımdakı kırkk(ı)ya tişimin tartmış emgekig* ***serü umasar s(e)n*** *aviş tamudaki tınl(ı)glar neteg serzünler* (BT XXXVII, 1321-1328) “Kendi yüreğine şöyle dedi: Ey benim yüreğim! Kim gitti acıdan yılmadan? Sert ve zorla ağzımdaki küçük kırk dişin çekildiğinde acıya **dayanamazsan** Avici cehennemindeki canlılar nasıl dayansınlar?”. Bununla paralel olarak siz zamiri ile zamir kökenli 2. ÇK çekimi de honorifik bir yapı olarak kullanılmaktadır: *ol lenkua yolug yoguru** ***usar siz*** “Eğer bu

[23] *te-* fiili için bkz. 2. Bölüm, Eşit Konumdakiler Arası Nezaket Nötr İfadeler, *yarlıka-* fiili için bkz. 2. Bölüm, Üstten Asta Nezaket İfadeleri.

lotus yolunu **aşabilirseniz**" (İKPÖ, 39). Günümüz Türkçesinde *siz* zamirinin yanı sıra saygıyı pekiştirmek amacıyla kullanılan *sizler*, Eski Uygur Türkçesi metinlerinde de muhatabın pozitif imajını arttırmak ve saygının derecesini yükseltmek işleviyle kullanılmıştır: *(ayagka) tegimlig maytrı burkan [ ] ünün toyın (dıntar)[ ] ince tip yarlıkayur küsey(ür) mu **sizler** toyınlar ayıg kılın(çlıg) tınlıglarnaŋ ayıg yavlak tüşlerin teginmişlerin yügerü körgeli* "(Hürmete) layık Maytrı (burkan) [ ] bir sesle rahipler şöyle haşmetle der: 'İster misiniz **siz** rahipler, günahkâr yaratıkların kötü akıbetlerine (nasıl) duçar olduklarını şimdi görmek?'" (Maytr., 64/4-10).

2.1.1.4. Küçültme Ekleri

Boyut olarak küçük olma, sevgi, merhamet, acıma, zamanın kısalığı ve benzerlik gibi birçok işlevde kullanılan küçültme ekleri ad türetiminde, sıfat ve zarflarda kullanılmaktadır. Eski Uygur Türkçesinde *+(A)k, +(X)ç, +çA, +çAk, +GAk, +k, +kIńA, +mAn* küçültme ekleri bulunmaktadır (Eraslan, 2012: 94-100). Bunlardan bazıları somut küçültme anlamından bir anlam genişlemesiyle muhtemelen küçük> tehlikesiz> sevimli olma ilgisiyle sevgi bildirme anlamı kazanmış olmalıdır.

+(A)k/+(I)k ekleri somut küçültme işlevi dışında sevgi ifadesi olarak da kullanılmaktadır. Eraslan (2012: 94) *yulak* "derecik" ve *ögek* "annecik" örnekleriyle ekin somut küçüklük ve sevgi bildirme işlevinden bahsetmiştir. Altun Yaruk'ta geçen *yuullar yulaklar sögüt ıgaçlar* "Pınarlar, ağaçlar" (AY VIII, 529/4) ve *amrak ögüklerimin tileyin* "Sevgili çocuklarımı arayayım." (AY X, 622/19-20) parçaları ekin somut ve soyut işlevlerine örnektir.

+(X)ç ekinin sınırlı bir kullanım alanı bulunmaktadır. Erdal (2004: 145) ekin aile üyelerine sevgi ifadesinde kullanıldığını ve *kaŋıçıŋka* 'sevgili baban' gibi nadir örnekler dışında 1. kişi iyelik ile çekimlendiğini belirtmiştir. Berlin serisinde geçen *bodis(a)t(a)v atasıŋa tegip ayasın kavşurup ayayu çilteyü ötünti kut t(e)ŋrisiŋe ogşatı kolusuz kutlug **ataçım kaŋıçım*** (BT XXXVII, 945-948) "Bodhisattva babası(nın huzuruna) ulaşıp ayalarını birleştirip hürmetle konuştu: Kut Tanrı'sı gibi sonsuz kutlu **babacığım**" ve *k[içi]k ögümüz tugum ajun tutmışımızta tumlugta isigde emgenip tokuz ay on k[ü]n kötürüp tolgatu tugurtuŋuzlar tugtumuz erser ögüçümüz* (BT XIII, 12/81-85 [79]). " (Bizim) küçük anneciğimiz, dünyaya geldiğimizde, dokuz ay on gün

soğukta (ve) sıcakta (bizi) taşıyıp acıyla doğurdunuz." [24] örnekleri sevgi ve yakınlık bildirmesi dolayısıyla pozitif İBT olarak değerlendirilmelidir.

Erdal (2004: 146) *+kIńA*, ekinin Uygur Türkçesinde *+kIya* ve daha az yaygın olmak üzere *+kIna* şekillerinden bahsetmiş ve bu ekin konuşur için bir alçakgönüllülük ve kendini değersizleştirme, boyut olarak küçüklük, kısa zaman dilimi ve benzerlik ifade ettiğini ortaya koymuştur. Ekin morfo-semantik kavram alanı göz önünde bulundurulduğunda, eklendiği ismin karşılığı olan varlığı sevgi ile yücelttiği düşünülebilir. *[ö]lnüŋ ötüşnün[g] [için]te* ***ögükeyem*** *ya[t]mazun tip* (BT XIII, 12/97-98 [79]) "**Küçük sevgilim** nemin rutubetin içinde yatmasın diyip" örneğinde *ögükeyem* şeklinde yazılan sözcüğün *ög-ük-kiye-m* şeklinden kısaldığı açıktır. *[yara]gsız yavız edler [ ] [yara]tıgı bolmış özkeyem* (BT XIII, 12/115-116 [80]) "Faydasız ve kötü şeyler [ ] nefsimin özelliği hâline gelmiş." örneğinde *özkeyem* Zieme tarafından "nefsimin" olarak çevrilmiştir. Parçada *öz* ismine küçültme ve sevgi işlevli *+kIyA* ekinin gelmiş olması maddi ve dünyevi şeylerden ötürü zarara uğrayan konuşurun kendi nefsine bir merhamet anlamı kattığını akla getirmektedir.

2.1.1.5. Tasarlama Kipleri

Bir ihtiyaç veya beklentiyi zorunluluk derecelerine göre muhataptan talep etme ve bunu ifade etme yöntemleri nezaket teorisinin araştırma alanına girmektedir. Bu noktada dilek kiplerinin kullanımı konuşur ve dinleyenin konumu, yakınlığı ve güç dengesine göre değişiklik göstermektedir. Dilek kiplerinin eyleme geçirilme açısından farklı yoğunluklara sahip olduğu, buna göre dilek şart kipinin, tasarı ile ilgili olması dolayısıyla en hafif yoğunluğa, istek kipinin dileğin harekete yakınlığı dolayısıyla daha yoğun olduğu bilinmektedir. Yine gereklilik kipi eylemin zorunlu olmasıyla ilişkilidir ve bir üst derece yoğunluğa sahiptir. Nihayet emir kipi zorunluluğun en üst noktasını bir güç tehdidiyle birlikte içermekte ve en yoğun dilek kipi olarak düşünülmektedir. Bu, aslında dilek kiplerinin muhataba yaptırım gücü ve baskı derecesini de göstermesi açısından negatif imaj tehdidiyle doğrudan ilişkilidir.

[24] *kiçig ögümüz* söz grubu Zieme (1985: 79) tarafından 'unsere kleine (?) mutter' (bizim küçük annemiz) olarak çevrilmiştir. İfadede bir varlığı küçültme ile ona sevgi duyma arasındaki ilişki leksik bir biçim olan *kiçig* sıfatıyla sağlanmıştır. Nasıl ki ismin karşılığı olan varlığa küçültme ekiyle ve sevgi anlam ilgisiyle bir değer kazandırılıyorsa bu örnekte de bir sözcük olarak *kiçig*'in aynı görevi yerine getirdiği düşünülebilir. Dolayısıyla *kiçig ögümüz* 'küçük annemiz', "anneciğimiz" olarak da çevrilebilir, bu durum küçültme>sevgi anlam genişlemesine leksik bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tasarlama kipleri Eski Uygur Türkçesinde şart, gereklilik ve emir-istek kipleri şeklinde ortaya çıkmaktadır. Emir istek kiplerinin nezaket açısından değerlendirmesi 2. Bölüm, Kişi Çekimi başlığı altında yapıldığından burada ele alınmayacaktır. Şart ve gereklilik kipleriyle ilgili malzeme eklerin nezaket teorisindeki yeri çerçevesinde incelenecektir.

2.1.1.6. Şart Kipi

Türkçenin ilk yazılı metinlerinden günümüze kadar bazı anlam ve biçim değişimleriyle kullanılagelen bu kip ekinin *sa-* 'farz etmek, zannetmek' fiiliyle ilişkili olduğu düşünülmektedir. Bununla ilgili olarak Erdal (2004: 320) ekin *sa-* fiiline eklenen geniş zaman eki *-r* ile oluştuğu hipotezini savunan Johansson (1995) gibi araştırmacıların olduğunu belirtmiştir.

-sAr Köktürkçe metinlerde bir zarf fiil olarak ve kişi çekimine girmeden kullanılmaktadır. Eski Uygur Türkçesinde ise zamir kökenli kişi çekimine girmektedir. İyelik çekimli biçimleri Karahanlı Dönemi'nden itibaren başlamaktadır. Karahanlı metinlerinde, aynı zamanda, Eski Uygur Türkçesinde bazı ağızlarda, astroloji ve tıp ile ilgili metinlerde ve atasözlerinde nadiren kullanılan biçim olan *-sA* (Erdal, 2004: 320) da yoğun olarak kullanılmaya başlanmıştır.

-sAr ekinin zaman mı yoksa şart mı bildirdiği bazı durumlarda kesin olarak tespit edilememektedir. Erdal (2004: 480) bu konuda *-sAr* çekimli yan cümlenin ancak geçmiş zamanlı bir yüklemle "*-DIğI zaman, -DIğIndA"* şeklinde zaman ifade edebileceğini bunun dışındaki örneklerde anlamın zaman mı yoksa şart mı olduğunu belirlemenin güç olduğunu ifade etmiştir. Ek geçmiş zaman belirtmediği durumlarda şarta bağlı bir tasarı bildirmektedir. Dolayısıyla bağlama göre geleceğe yönelik ödüllendirme veya tehdit tasarıları da ifade edebilmektedir. Şart çekiminin nezaket teorisi açısından önemi yukarıda da belirtildiği gibi *-sAr* ekinin *sA-* 'zannetmek' fiiliyle ilişkisi ve dolayısıyla tasarı oluşturma özelliğidir.

Şarta bağlı ödül veya ceza tasarısını dile getirmek muhatap açısından yönlendirici bir tutum olması bakımından negatif bir İZT olarak karşımıza çıkmaktadır. İyi ve Kötü Prens Öyküsü'nde babasından izin almak isteyen İyi Prens şöyle bir tehditte bulunmaktadır: ***yarlıg bolmaz erser*** *bu yerde yokkaru yokkaru turmaz men, aş aşamaz men ölgey men tep tedi* "Eğer **kral buyruğu (=izni) verilmezse** buradan

kalkmayacağım, yemek yemeyeceğim ve öleceğim, dedi." (İKPÖ, 19-20). Asttan üste yönelen bu tehdit hükümdarın hareket alanını kısıtlaması sebebiyle negatif bir İZT olarak düşünülmektedir. Samimi ilişkide tolere edilebilecek böyle bir İZT, resmî ortamla uyumsuzluk gösterme sebebiyle şiddetini daha da arttırmaktadır.

Aynı şekilde insandan Burkan'a yönelen ve onun güvenirliliğine şüphe oluşturan bir tehdit; konuşur ve muhatap arasındaki güç farkının dramatik şekilde fazla olmasından ötürü Burkan açısından yüksek bir negatif İZT olarak karşımıza çıkmaktadır. *monçulayu ötünüp tılaŋurmak edrem küseyü apam birök iş yme* ***bütürmez ök erser*** *siz t(e)ŋrim siziŋ agızanmış köni kertü savıŋız alku barça buzulup ezüg bolgay seziksiz* "Hitabet kabiliyetinin arzusuyla böyle arz ettiğimde eğer (bu) işi **tamamına erdirmezseniz** efendim ağzınızdan çıkmış olan (bütün) gerçek sözler bozularak şüphesiz yalan olarak algılanacak." (AY VIII, 506/23-507/6).

Üstten asta yönelen bu tehdit ise kişinin eylemlerinin ötesinde düşüncelerini de kontrol etme amacı taşımaktadır dolayısıyla yine negatif bir İZT olarak değerlendirilmelidir: ***övke köŋül turgursar*** *ötrü ançata ok bo bütmiş işin ıçgınur, ikileyü takı ed tavar bolmaz, anın bo savlarta saklanmış yıçanmış k(e)rgek* "**Öfke düşüncesini ortaya çıkarsa** o zaman işte bu tamamlamış işini kaybeder ve yeniden mal-mülk olmaz. Onun için bu sözlerden saklanmalı" (AY VI, 443/13-17).

Üstten asta şarta bağlı ödül bildiren bu cümleyse, kutsal kabul edilen bir varlık tarafından ifade edilmiştir: *bo nom erdinig eşidserler tıŋlasarlar olar ötrü sakınu sözleyü yetinçsiz başdınkıta başdınkı ulu ögrünçlüg sevinçlig ençgü menig bulgaylar* "…bu öğreti mücevherini dinlerse o zaman düşünüp anlatması imkânsız, büyük bir sevinç, huzur bulacaklar." (AY VI, 415/2-6) Burada bir topluluğu din açısından doğruya yönlendirme çabası şarta bağlı ödül yöntemi tercih edilerek ortaya konmaktadır. Böyle bir yönlendirme yapısal açıdan muhatabın hareket alanını kısıtladığı için negatif bir İZT olarak düşünülmelidir.

2.1.1.7. Gereklilik Kipi

Tasarlama kipleri arasında gereklilik, eylemin zorunlu olarak yerine getirilmesini isteme durumudur. Eski Uygur Türkçesinde gereklilik daha çok analitik yapılar vasıtasıyla belirtilmiştir: *kergek, -gu kergek, -mIş kergek, -mAk kergek, -gU ol, -gUlUk ol.*

Gerekliliğin, Eski Uygur Türkçesinde kişisizleştirme yoluna başvurularak ortaya konduğu örnekler bulunmaktadır. Erdal (2004: 525-526) *-gU ol* yapısını açıklarken konuşurun zorunluluğu kendi isteğiyle oluşturmadığını ve bu zorunluluk ifadesinde belli bir muhatabın da bulunmadığını söylemiştir: *turuş tütüşte saklangu ol; ed yol tilemekte ıçangu ol* (TT I, 196-197) "Kişi kavgada dikkat etmeli, varlık ve baht isterken özenli olmalı.". Aynı durumu *-gU kergek* ve *-gU er-* yapıları için de örneklendirmiştir: *bo iki törlüg edgül[erke] tükel]lig bolgu kergek* "Bu iki türlü erdemle donanmak gerek." (AY, 23/6-7), *övkelengü kakıgu ermez* (AY VI, 443/9) "Sinirlenmemeli.". Bunun dışında iyelik çekimi ve zamirle kişinin belirlendiği örnekleri de paylaşmıştır. *sen yme [köŋülüŋin] ıdmış krgek* (U III, 21-22 [248]) "Sen(in) de gönlünü dolaştırman gerek" ikinci kişi zamiriyle zorunluluğun muhatabını göstermektedir. *kirlerin tapçaların yumış arıtmış kergek* 'Pislik ve kirlerini arıtman gerek.' ise ikinci kişi iyelik ekiyle zorunlu eylemin muhatabına işaret etmektedir.

Zorunluluğa maruz bırakılan kişinin belirtilmesi ve belirtilmemesi arasında nezaket teorisi açısından bir fark bulunmaktadır. Elbette zorunluluk ifadeleri, yöneldiği kişinin hareket alanını kısıtlamakta, onun önceki/olası kararının üzerinde bir baskı oluşturmakta ve bu kararı saymamaktadır. Bu yönüyle negatif İZT içeren bu analitik yapılar kişinin belli olduğu durumlarda İZT şiddetini arttırmaktadır. *kamag yalaŋuklar ayayu agırlayu tutmış kergek* "Bütün insanların (onu) gece gündüz unutmamaları için (ona) dâima saygı göstermeleri gerekir." (KP, 72-73) örneğinde tüm insan topluluğu belli davranışlara yönlendirilerek negatif İZT'ye maruz kalmışlardır. *ay t(e)ŋri künin sayu t(e)ŋrike nomka arıg dendarlar suyumuznı, yazokumıznı boşuyu kolmak k(e)rgek erti* "Ay Tanrı gününde Tanrı'ya, dinimize ve temiz rahiplere dua ederek günahlarımız için tövbe etmemiz gerekliydi." (Hu., 299-303) örneğinde ise zorunluluk konuşurun kendisine ve kendisinin içinde bulunduğu gruba yönelmektedir. Burada konuşur tövbe esnasında kendi pozitif imajına bir İZT'de bulunmaktadır. Zira zorunluluk geçmişte kaldığı ve yerine getirilmediği için konuşurun kusurunu ortaya koymak anlamına gelmektedir. Aslında zorunluluğun geçmişte kalmış olması, zorunluluğa maruz kalan kişinin hareket alanını kısıtlamamakta, yalnızca kişinin geçmişte hareketlerine yön vermesindeki kısıtlık dolayısıyla pozitif imajını zedelemektedir. Burada negatif imajın pozitif imajı etkilemesiyle ilgili bir durum söz konusudur. Gerçekten de negatif imajı kısıtlanan kişi aslında pasif ve özgürlüğü kısıtlanmış bir hâlde olmasından dolayı pozitif imajından da kaybetmektedir. Bu

açıdan değerlendirildiğinde geçmiş zamana isnat edilen bir gereklilik, artık geçerli olmadığı durumlarda kişinin negatif imajını değil pozitif imajını zedelemektedir, denilebilir. Bunun aksine yukarıdaki örneklerde olduğu gibi zorunluluğun şu an veya gelecekte devam ettiği durumlarda zorunluluğa maruz kalan kişinin karar mekanizmasına müdahalede bulunulmakta, hareket alanı kısıtlanmakta dolayısıyla kişi negatif bir İZT ile karşılaşmaktadır şeklinde bir yorum yapılabilir. *etözümin titip ıdalap üzeliksiz üstünki yeg apamulug meŋü nirvanıg tilegülük* "Vücudumdan vazgeçip en üstteki sonsuz Nirvana'yı istemeli" (AY X, 614/14-16) örneği ise zorunluluğun devam etmesi dolayısıyla konuşurun kendisine bir negatif İZT'si olarak karşımıza çıkmaktadır.

törö bar erti gereklilik anlamı veren ilginç bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Sözlük anlamıyla günümüz Türkçesine 'kanun vardı' anlamına gelmektedir. Ancak metinlerde gerek bu metinleri transkribe edip Türkiye Türkçesine çeviren araştırmacıların ortak şekilde eki gereklilik kipiyle çevirmeleri gerekse *törö* 'kural, kanun, töre' sözcüğünün içerdiği zorunluluk anlamı dolayısıyla bir gereklilik yapısı önerilmesi mümkün görünmektedir: *yeti türlüg puşi arıg nomka ançolasık törö bar erti* "Temiz öğreti için yedi tür sadaka verme kuralı vardı." (Hu., 259-261), *beş t(e)ŋri y(a)rukın biz(i)ŋerü k(e)lürdi erser biz adrok adrok etip y(a)ratıp nomka kigürsüg törö bar erti* "Beş Tanrı'nın ışığı yükselip, serbest kalıp bize getirildiğinde bizim (onu) daha üstün tutarak tapınağa ulaştırmamız dinimizin gereğiydi." (Hu., 264-268). Bu yapı, gereklilik kiplerinde olduğu gibi kişiye yönelik veya kişiden soyutlanmış şekilde farklı düzeylerde negatif İZT içermektedir.

2.1.1.8. Yeterlilik Tasvirî Fiili

Türkçenin ilk metinlerinde sözlüksel anlamıyla kullanılan *u-* 'muktedir olmak' fiili gramerleşerek asıl fiile yeterlilik ve olasılık anlamı katan bir yardımcı fiile dönüşmüş ve Eski Uygur Türkçesi metinlerinde de yeterlilik tasvirî fiili olarak kullanılmıştır. Olumsuz biçimlerden biri olan *-U uma-* belirli bir öznenin yetersizliğini belirtirken *-U bolma-* kişisizleştirilmiş bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır: *yeti türlüg puşi nomka tüketi berü umad(ı)m(ı)z erser* (Hu., 270-271) "Yedi çeşit sadaka öğretisine (uyarak) sadakayı tastamam veremediysek", *bo oronta bodıs(a)t(a)vlar öŋretin berü bolmayuk* "Bu yerde Bodhisattvalar önceden beri bırakılan" (AY IV,

315/19-20). Aynı durum *-gAlI bol-* için de geçerlidir: *neŋ olortın ozgalı ... bolmaz* "Onlardan kaçmak mümkün değildir." (Erdal, 2004: 258-259). Dolayısıyla yeterlilik tasvirî fiili *u-* yerine *bol-* ile oluşturulduğunda kişisizleştirme yöntemi tercih edildiğinden yetersiz, güçsüz olma özelliği herhangi bir kişiye yönlendirilmemektedir. Bu yöntem ise öznenin pozitif imajına muhtemel bir İZT'yi önlemektedir.[25]

Herhangi bir işi yapmaya muktedir olma anlamı, elbette, yüceltme veya övgü amacıyla da kullanılmaktadır. *t(e)nrim siz y(e)me **uduŋuz** bilgeli ukgalı "Sadece Tanrı'm siz, sadece siz bilebildiniz, anlayabildiniz."* (AY IV, 335: 3-4) örneğinde asttan üste yönelen ifade muhatabın söz konusu eylemi yapabilme gücünü vurgulamaktadır. Olumlu bir yeterlilik tasvirî fiili, esas eylem konusunda muhataba pozitif bir İBT olarak düşünülmelidir.

Kişinin suçunu kabul etmesi ve bu özeleştirisini ikrar etmesi suçlu olmak açısından bir pozitif İZT olarak düşünülmelidir. Ancak bu öz eleştiri olumsuz bir yeterlilik fiiliyle yapıldığında İZT'nin şiddeti düşmektedir. Çünkü yapılması gereken şeye herhangi bir sebepten ötürü gücü yetmediğini kabul etmek, suçta dış etkenlerin veya istemsiz başka sebeplerin de etkili olduğu anlamına gelmektedir. Bu elbette suçun veya hatanın kişi üzerindeki yükünü hafifletmektedir. *yeti türlüg puşi nomka tüketi berü umad(ı)m(ı)z erser…* (Hu., 270-271) "Yedi çeşit sadaka öğretisine (uyarak) sadakayı tastamam veremediysek" örneğinde *berü umadımız* yerine *bermedimiz* kullanılsaydı bu davranış bir tercihe dönüşürdü. Hatanın veya günahın tercih edildiğini kabul etmek şüphesiz kişiyi daha suçlu bir duruma düşürmektedir. Ancak metinde yeterlilik fiilinin olumsuzu kullanılarak bu sevabı işlemeye güçlerinin yetmediğine, maddi olarak bu öğretiyi yerine getirmelerinin mümkün olmadığına işaret edilmektedir. Dolayısıyla bu durum günahın derecesini günahkâr kişinin zihninde azaltmaktadır. [26]

[25] Muhatabın imajını zedelemekten kaçınmaya yönelik söylem negatif nezaket olarak bilinmektedir. Bkz. 1. Bölüm, Saygı ve Nezaket Ayrımı.

[26] Aynı şekilde bkz. *t(e)ŋrim yeti y(i)mki tüketi oloru umadımız erser* "Tanrı'm yedi yimki törenini gerektiği gibi yapamadıysak (kutlayamadıysak)" (Hu., 318-319). Ayrıca krş. *bir yılkı yazokumızını bir biligin köŋülte b(e)rü boşuyu kolmad(ı)m(ı)z erser* "Bir yıl (boyunca işlediğimiz) günahımızdan arınmayı (affedilmeyi) dilemediysek" (Hu., 324-327).

2.1.1.9. *+kAn* Eki

Türk dilinin en eski yazılı metinlerinden itibaren görülen *+kAn* eki, eklendiği sözcüğe kutsallık anlamı katmaktadır. Gabain (1988: 48) eki *+ḫan* ve *+kAn* biçimleriyle ele almış ve ekin unvan bildirdiğini söyleyerek şu örnekleri vermiştir: *teŋriken* 'ilahi, hazretleri', *burhan* 'Buda', *tarhan* 'yüksek bir mevkii', dağlar isimleri olarak *Ötüken* ve *Kadırkan*, yıldız ismi olarak *yitiken* 'yedi beyler, büyük ayı'.

Aydın (2008: 35) "Ongi Yazıtları Üzerine" makalesinin notlar kısmında *teŋriken*'le ilgili açıklamalar yapmış ve Bang'in (1980: 17) *teŋri kan* olarak ele aldığı sözcüğün "yüce başbuğ, hazretleri" şeklinde anlamlandırılabileceğini ifade etmiştir. Clauson (1972: 525) *teŋriken* sözcüğünün "semavi, kutsal"dan ziyade "adanmış, mütedeyyin" anlamıyla ve hükümdarlar için kullandığını söylemiştir. Clauson'un aksine Le Coq (1936: 43), *t(e)ŋriken kunçuy* (Man. III/4 [36]) sözünü "semavi prensesler" olarak çevirmiştir. Sözcüğün her iki durumda da kutsiyet ifade ettiği ve hükümdarlar ailesi için kullanıldığı açıktır. Bu durumda *+kAn* eki, Eski Türklerde eklendiği sözcüğe yücelik ve kutsallık atfeden ve saygı bildiren bir ektir, denebilir. Muhatabın üst konumda oluşunu, onun yüceliğini bildiren bu ek pozitif bir imaj beslemesi olarak düşünülmelidir.

2.1.2. Sözcük Hâlindeki Nezaket İfadeleri

Leksik birimler, Eski Uygur Türkçesinde dilbilgisel nezaketi oluşturulmasında başvurulan en yaygın unsurlardandır. Bu konuda, eldeki malzemenin çokluğu bir yana nezaket yöntemi açısından çeşitliliği de dikkat çekicidir. Bu parçaları konumlar arası olmak, pekiştirmeli, nesne tekrarlı ve sıfat grubu şeklinde yapılar oluşturmak gibi özellikleri yönüyle farklı başlıklar altında değerlendirmek mümkündür.

2.1.2.1. Üstten Asta Nezaket İfadeleri

***abijik/abişek kıl-* "kutsamak, takdis etmek" (Wilkens, 2021: 2)**

Sözcük Toharca (Wilkens, 2021: 2) *abijik/abişek* ve Türkçe yardımcı fiil *kıl-* ile oluşmuştur. Hemen tüm inançlarda kutsal kılmak, kutsiyet vermek mukaddes varlıklardan insanlara ve alt konumdaki diğer varlıklara yönelen bir eylem olmuştur. Bir varlığı kutsamak onun din açısından değerini takdir ve kabul etmek hatta bu

değerini arttırmak demektir. Dolayısıyla *bo d(a)r(a)ni erser* ***abijik kılmaklıg*** *padak ol "Bu dharani* ***kutsama*** *şiiridir."* (AY VIII, 523/21-22) parçasında öğretinin kutsallığı dolayısıyla bunu okuyan kişileri mukaddes kılması örneklenmektedir. Kutsiyet atfedilen hükümdarın başka bir insana hükümdarlık vermesi de yine onun kutlu kılınması anlamına gelmektedir: *bir ugurta ol elig han ol somadivaçi atl(ı)g oglıŋa ulug tegitler törüsinçe* ***abijik kıltı*** "Bir zaman, o hükümdar o Somadivaçi adlı oğlunu büyük prensler töresi gereğince **hükümdar ilan etti**." (AY VIII, 26/1-3). Hükümdar ilan etmek ile kutsanmak kavram alanın iç içe geçmiş ve aynı yapıyla ifade edilmiş olması, Türklerdeki bu inanç sistemiyle ilişkili olmalıdır.

agır bas- **"saygınlık kazanmak"**

Eski Uygur Türkçesi metinlerinde ayrı ayrı kullanılan *agır* 'değerli, saygı, önemli' (Wilkens, 2021: 18) ve *bas-* 'hüküm sürmek, baskı altında tutmak, yenmek' (Wilkens, 2021: 145) sözcüklerinin oluşturduğu *agır bas-* ifadesi "diğerlerine üstün gelmek, başkalarının üzerinde gücünü arttırıp üstünlük ve saygınlık kazanmak" anlamıyla kullanılmış olmalıdır. İfade Berlin serisinde *ıdok elig uluşug agır basıp oronka olurmış* (BT XXXVII, 167-168) "Kutlu hükümdar ulus (üzerinde) saygınlık kazanıp tahta oturmuş." şeklinde geçmektedir. Kişilerarası ilişkilerde, eşit konumdakiler arasında bile muhakkak bir tarafın az da olsa saygınlık ve güç açısından *ağır bastığından* teori bölümünde bahsedilmişti. İletişimin güç mücadelesini gerektirdiği göz önüne alındığında kişi beden dili, giyimi ve sözleriyle karşı tarafa üstün gelebilir. Bu; aslında onun üzerinde hakimiyet kurmak, ona güç mücadelesinde üstün gelmek de demektir.[27] Dolayısıyla metinde geçen *agır bas-* ifadesini nezaket teorisi açısından da "saygınlık elde etmek" olarak anlamlandırmak mümkündür. Aynı şekilde *tapıg udug ayag al-*[28] "bir kişinin saygısını, lütfunu kazanmak" da benzer anlamda kullanılmış olmalıdır. Zira *körü kanınçsız körkle burhan körki ülgüsüz üküş kolti sanınca ezrua t(e)ŋriler kuvragı üze tegriglep* ***tapıg udug agır ayag alu*** *üzeliksiz üstünki yer sukançıg noş tatıglıg nom tilgenin evire nom nomlayu yarlıkamışları közünür. "*Görmeye doyulmaz güzellikteki Buddha sureti sayısız pek çok koti sayısınca Brahma tanrılar topluluğu ile çevrelenmiş **saygı (ve) hürmetle**, eksiksiz

[27] Azılı ve Koç (2021:61) da *agır bas-* ifadesini "yenmek, üstün gelemek" ile ilişkilendirmiştir.
[28] İfadenin yalnızca *ayag al-* 'saygı kazanmak' şekli de bulunmaktadır: *alkunuŋ ayagın alır siz* (AY VII, 495/6-7).

üstün yer hoş, muhteşem, öğreti tekerleğini çevirip öğretiyi açıklayarak söyledikleri görünür." (AY IV, 315/6-13) örneğinde de olduğu gibi eylem asttan üste değil üstten asta yönelmektedir. Burada pasif şekilde "lütfa nail olmak"tan ziyade "saygıyı elde etmek" esastır. Üst konumundaki Burkan suretinin, Ezrua tanrılar topluluğunca çevrelenerek ve çokça saygı alarak vaaz verdiği bu durumda, astın/astların saygısını kazanmak söz konusudur. Zira ifadede geçen fiil *al-*, öznenin aktif durumuna işaret etmektedir. Dolayısıyla bu örnekte *tapıg udug agır ayag alu* pekiştirmeli yapısı ve fiilin konuşur açısından aktif oluşu dolayısıyla "çokça saygınlık kazanarak" şeklinde çevrilebilir.

***buşı ber-* 'sadaka vermek' (Wilkens, 2021: 205)**

Cömertlikle ve böylece büyüklük göstermekle ilişkilendirilebilecek *buşı ber-* maddi olarak veya herhangi bir açıdan güçlü olan taraftan muhtaç olana doğru yapılmaktadır. Dolayısıyla bir güç ve bu güçten kaynaklı bir erdemle yardım göstergesi olarak üstten asta bir nezaket ifadesi olarak kullanılmaktadır: *alkusın esirgemetin **buşı berser** burhan kutıŋa tegürdeçi edgü kılınç er[de]min bütürgeli berür* (BT XXIX, 707-708) "Hepsi esirgemeden **sadaka verse** Burhan kutuna ulaştıracak iyi davranış erdemini tamamlamış olur.", *yinçge kırkın][l]ar ince tep tediler [ ] kelip bizni barça **buşı berg[ey*** (BT XXXVII, 5625-5627) "Genç cariyeler şöyle dediler: Gelip biz(im) hepimizi sadaka olarak verecek.", *tınl(ı)glar tapınça tınl(ı)glar sevigince tınl(ı)glar küsüşince edin tavarın etözin isig özin tıdarlar ıdalayurlar **buşi berürler*** "Canlılara gönüllerince (faydalı olmak ve onları düzeltmek için) mallarını ve bedenlerini sunarlar, **sadaka verirler**." (AY IV, 206/14-16)

Yukarıdaki örneklerde maddi olarak, temel anlamıyla kullanılan ifade Altun Yaruk'ta geçen şu örnekte metaforik bir anlam kazanarak "bağışlamak, yücelikle lütfederek yapmak" anlamı kazanmış görünmektedir: *küsüşüm ol bilge biliglig sav erkligi t(e)ŋriye sukançıg tatıglıg savıŋızı **buşı berip** kamagka* (AY VII, 482/8-11). "Arzum şudur ki ey yüce bilgili, söz hâkimi Tanrıça tatlı, güzel sözlerinizi **bize bağışlayın.**"

***erinçke-* "merhamet etmek" (Wilkens, 2021: 260)**

Sözcüğün *erinç* [29] 'iğrenç, zavallı, acımaya değer' (Wilkens, 2021: 260) isminden türemiş bir fiil olduğu açıktır. Acımak, merhamet etmek ahlaken veya madden güçlü bir varlıktan güçsüz varlığa yönelen bir eylem olarak kullanılmaktadır. Aynı zamanda kusurlu veya daha güçsüz bir varlığı sevmekle ilişkili olarak kabul edilmektedir.

irinçke sözcüğüyle ilgili olabilecek maddelere bakıldığında Clauson (1972) bu sözcükleri şu şekilde anlamlandırmıştır:

iriŋ: iltihap, cerahat

irin-: Acınacak durumda olmak, kötü bir hâlde olmak

yérin-: nefret etmiş/edilmiş, iğrenmiş olmak

Tüm bu sözcüklerin ortak yanı kişinin kötü, iğrenç yahut acınacak bir durumda olmasını düşündürmektedir. Bu kavram alanına bakıldığında *irinçke-* fiilinin "bir kişinin kötü hâline merhamet duyma, empati yoluyla ona üzülme" gibi duygu çerçevesinde bir semantik özelliğe sahip olduğundan bahsetmek mümkündür. O hâlde *irinçke-*, *tsyurka-* 'suçu affetmek' fiilinden farklı olarak hedef kişinin durumuyla ilgili bir duygusal bir tespite ve empatiyle acımaya daha yakın görünmektedir. Bundan dolayı *irinçke- tsyurka-* ikilemesinde mantıklı bir sıralama olduğu da düşünülebilir. Zira ikilemede önce empatiyle durum tespiti yapılarak mevcut durumdaki kişiye acıma duygusu beslenmede sonrasında ise onun suçları bağışlanmaktadır.

"Acımak, merhamet etmek, bağışlamak" kavram alanı çerçevesinde *irinçke-* duygu ve empatiyle ilgili olması sebebiyle ayrı bir yerde dururken *tsyurka-* ve *yarlıka-* "bağışlama ve kötülüklere rağmen büyüklük göstererek bağışlama" anlam ilgisinden dolayı birbirlerine daha yakın görünmektedir. Ancak bu durum *tsuyurka-* ve *yarlıka-* fiillerinin eş anlamlı olduğunu söylememize imkân vermemektedir. Zira *yarlıka-* sözcüğünün Eski Uygur Türkçesi korpusunda çok daha geniş bir anlam dairesinde farklı anlam katmanlarına sahip bir fiil olduğu bilinmektedir.

Eski Uygur Türkçesi metinlerinde *erinçke-*/*irinçke-* fiilinin duygu temelli kullanıldığı görülmektedir: "*ulug y(a)rlıkançuçı köŋülleri üze* ***irinçkeyü*** *y(a)rlıkap kşanti birü y(a)rlıkasunlar* (AY II, 106/1-3) "Yüce (ve) bağışlayıcı gönülleri ile

[29] Sözcüğün istikrarsız şekilde *erinç* veya *irinç* olarak kullanıldığı bilinmektedir.

merhamet edip büyüklükle bağışlasınlar", *ög kaŋnıŋ ölü ölg[i]nçe oglın kızın* ***irinçkemiş*** *k[rgek]* (BT XIII, 12A/3-4 [73]) "Anne (ve) babanın ölünceye dek oğul ve kızına **merhamet etmesi** gerek", *küsüşümüz teginür teŋrim bizni* ***erinçkeŋ tarkaru keterü y(a)rlıkaŋ*** "Arzumuz şudur Tanrı'm, bizi **bağışlayın**." (AY VIII, 27/23-25).

***ornat-* "tanımlamak, onaylamak" (Wilkens, 2021: 514)**

Berlin serisinde *kin ödteki yalaŋuklarnıŋ tözin bo bitigte körüp ötügümüzni sıgurup ikileyü anı ornadzunlar* (BT I, A_2/37-39) "Son zamandaki insanların özünü bu kitapta görüp duamızı beğenip yeniden onu kabul etsinler" örneğinde geçen *ornad-* fiili "yerleştirmek, düzene sokmak, kanunlaştırmak, tanımlamak, onaylamak" (Wilkens, 2021: 514) anlamlarına gelmektedir. Eylemin *orna-* 'yerleşmek, konmak' (*a.g.e.,* 514) fiilinin ettirgen biçimi olduğu açıktır. Dolayısıyla sözcük (somut) yerleştirmek> (somut) düzene koymak > (soyut) düzene koymak> (soyut) tanımlamak> (soyut) onaylamak şeklinde soyutlama yoluyla anlam gelişmesine uğramış olmalıdır. Kazandığı son anlam itibariyle bir pozitif İBT olarak kullanılan *ornat-* sözcüğünün soyutlaşmadan önceki karakteristiği ettirgen ve yönlendirici bir yapıdadır. Bu da onun üstten asta kullanıldığı örneklerle paralellik göstermektedir.

***özirkenmek* "takdir, iltifat etme, işgal" (Wilkens, 2021: 548)**

Sözcüğün *özirken-* 'kendinin olarak saymak, kabul etmek, asimile etmek' (Wilkens, 2021: 548) sözcüğüne eklenmiş isim fiil ekiyle oluştuğu görülmektedir. Bu kavram alanı, eylemin güç dengesizliği ortamında güçlüden güçsüze yöneldiğine işaret etmektedir. *bu muntag* ***özirkenmeklig*** *ıduk köŋülüg bulu teginmekimiz üze ögrünçümüz sevincimiz birle yıgılıp anın bu [ ] ötünü tegintimiz* (HT IX, 33a: 20-24) "Böyle yüce bir **iltifat** almakla gururumuz ve sevincimiz birbirine karıştı. Bundan dolayı bu [sözleri] saygıyla söyledik." örneğinde karşılan *özirkenmek* fiili kendinden saymak > onaylamak gibi bir anlam ilişkisiyle pozitif bir İBT olarak kullanılmış olmalı ve kutsal bir varlığın din açısından ast durumundaki varlıklara iltifatını belirtmektedir.

***yarlıka-* "buyurmak, emir vermek, vaaz vermek, merhamet etmek" (Wilkens, 2021: 869)**

Tekin (2014: 198-206) *yarlıka-* fiilininin Köktürkçe metinlerde görünmediğini ancak Eski Uygur Türkçesi metinlerinde önce dinî anlamıyla "Tanrı'nın merhamet etmesi, vaaz vermesi" sonra ise "hükümdarın emir vermesi" anlamıyla kullanıldığını ifade etmiştir. Erdal (2004: 528) bir gramer unsuru olarak *yarlıka-* fiilinin "bir işi zarif bir biçimde yapmak" anlamında bir yardımcı fiil olarak kullanıldığını söylemiştir. Polat (2017) sözcüğün asıl ve yarı tasvirî fiil olarak kullanıldığı örnekleri sınıflandırmıştır. Ersan (2017: 460) da fiilin asıl fiile saygı anlamı kattığını belirtmiştir. *yarlıka-* fiilinin gramerleşerek anlam alanını genişlettiği ve herhangi bir eylemle birlikte analitik bir *esas fiil-A/I yarlıka-* yapısı oluşturarak hükümdar veya Tanrı'nın bir eylemi yücelikle, lütfederek yaptığı anlamını ifade ettiği bilinmektedir: *teŋri burkannıŋ üç asaŋı yüz mḥaklpta kataglanmışın tujit teŋri yirintin kodı inip ajun tutup* ***toga yarlıkamışın*** "Tanrı Burkan'ın üç Asamkhyeya ve yüz Mahākalpa müddetince cehdettiğini, Tusita adlı tanrılar diyarından aşağıya inip insanlar âleminde **haşmetle doğduğunu**" (Maytr., 1/20-24), *ol ödün makarıt elleg* edgü ögli teginig buşuşlug körüp ınçe tep* ***yarlıgkadı*** *amrak oglum ne üçün buşuşlug keltiŋiz* "O zaman Kral Makarıt, İyi Düşünceli Prens'in üzüntülü olduğunu görüp ona şöyle **buyurdu**: Sevgili oğlum, niçin üzüntüye kapıldın?" (İKPÖ, 4), *nomlug tilgen tevirip biş pançaki toyınlarag sekiz tümen teŋrilerig* ***kutgarmışın*** *ulatı beş yigirmi asanŋı nayut sanınca yavaniki tınlıglarag* ***kutgaru yarlıkap****...* "Din tekerleğini çevirip beş rahibi ve 80000 ilâhı kendisine çektiğini, bundan sonra da on beş Asamkhyeya kadar nayuta miktarınca, her cins varlığı **haşmetle kurtarıp**" (Maytr., 1/29-33). Burada son örnekte rahipler ve ilahlar için Burkan'ın yaptığı *kutgar-* eylemi *yarlıka-* sözcüğü kullanılmaksızın ifade edilmiştir: *toyınlarıg sekiz tümen teŋrilerig kutgarmışın*. Ancak diğer tüm canlılar için nezaket bildiren bir analitik yapı olarak *kutgaru yarlıka-* kullanılmıştır: *tınlıgları*ŋ *kutgaru yarlıkap.* İlkinde anlatıcı veya vaiz; rahip ve 80.000 Tanrı'ya duyulan saygıdan ve aynı zamanda Burkan ile 80.000 Tanrı arasındaki konum farkının azlığından dolayı *yarlıka-* fiilini kullanmamış olmalıdır. Ancak Burkan ile diğer canlılar arasında göreceli konum farkı daha fazla olduğu için Burkan'ın diğer canlıları kurtarması *yarlıka-* fiili ile ifade edilmiş görünmektedir.

yarlıka- fiili, *te-* ve *ay-* gibi "söz söyleme" anlamına gelen sözcüklerin aksine öznenin kutsallığıyla ilişkilidir ve toplumca kutsiyet atfedilen dinî varlıklarla

hükümdarların konuşmalarını belirtmek için kullanılmaktadır. *te-* ve *ay-* fiilleri Tanrısallık özelliği göstermese de saygı duyulan bir kişi tarafından kullanılıyorsa burada fiillere çokluk eki getirme yahut siz çekimine sokma gibi morfolojik yöntemler kullanılmaktadır. Bu durum, Türklerin öncelikle Tanrısallık taşıyan varlıkları ve kişileri zihinlerinde en üst konuma yerleştirdikleri, diğer insanları dinî açıdan temelde eşit saydıklarını göstermektedir. Ancak bağlama göre hoca-öğrenci ilişkisi gibi durumlarda bazen eşit konumda kullanılan *te-* fiiline getirilen eklerle saygı ifadelerini kullandıkları, bazı durumlarda ise herhangi bir nezaket yöntemi kullanmayı es geçtikleri görülmektedir. BT XXXVII'de *t(e)ŋri bahşı bir ugurta maŋa ince tep tediŋiz* "Sayın hocam bir zaman bana şöyle dediniz." (BT XXXVII, 1994-1995) parçasında hoca için öğrencisi tarafından *teŋri* sözcüğüyle bir saygı ifadesi kullanılırken yine aynı hoca için anlatıcı tarafından *te-* fiili yalın bir şekilde kullanılmıştır. Hoca için herhangi bir saygı ifadesinin kullanılmadığı *bahşısı ince tep tedi* "hocası şöyle dedi" (1816-1817) örneğinde ise eşit konumdakiler için kullanılan *te-* fiili yeterli görülmüştür. Tanrısallık ifade etmeyen üstlerin ifadeleri için çokluk (*tediler*) ve siz çekimi (*tediŋiz*) dışında bu kişilere seslenenlerin ifadeleri *ötün-* olarak da verilebilmektedir: *tetsesi bahşısıŋa ince* ***tep ötünti*** (BT XXXVII, 1735-1736) "Öğrencisi hocasına **saygıyla şöyle dedi**.". Böylece Tanrısallığa sahip olmayan üstler için de kullanılan başka bir lengüistik saygı yöntemi olarak *ötün-* fiilinden bahsedilebilir.

***yarlıg* "emir, buyruk, ferman, vaaz" (Wilkens 2021: 869)**

Türkler, milletin üzerinde karar verici güç olan Tanrı'yı, onun yeryüzündeki gölgesi olarak nitelendirdikleri hükümdarı ve hükümdar soyundan kişileri hem idareci hem kumandan hem de milletin kaderini belirleyen varlıklar olarak tasavvur etmişlerdir. Dolayısıyla onların astlarından isteklerini ve astlarına öğütlerini kutsal bir emir olarak kabul etmişlerdir. Kutsiyet atfedilmeyen, üstünlük bildirmeyen istek ve sözler; *küsüş, tilek, tap, sav, söz* gibi adlarla ifade edilirken, kutsal varlıkların sözleri ayrı tutulmuş ve *yarlıg* olarak adlandırılmıştır. *anta ötrü ol üḍün tört m(a)haraaça t(e)ŋriler t(e)ŋri t(e)ŋrisi burhannıŋ* ***y(a)rlıgın*** *eşidip yene ince tep ötündiler aṭı kötrülmiş ayagka tegimlig t(e)ŋrim…* "Sonra o vakit dört Mahārāja tanrılar , tanrılar Tanrı'sı Buda'nın **emrini** işitip şöyle malumatta bulundular: Yüce Tanrı'm…" (AY VI, 414: 15-20) örneğinde Burkan'ın sözü ve emri Eski Uygur Türkçesinde bulunan

erig (Wilkens, 2021: 115), *aymak* (Wilkens, 2021: 90), *üt* (Wilkens, 2021: 830) gibi 'emir' anlamını karşılayabilen sözcükler yerine *yarlıg* ile karşılanmıştır.

Tekin (2014: 198) sözcüğü "sefil, acınacak hâlde" olarak düşünmüş ve *-kA* ekiyle "sefil durumu anlayıp merhamet etmek" farkındalık anlamı kazandırıldığı söylemiştir. *emgek üze yürekleri yançılmış korkınçda sıkışda turmış umugsuz ınagsız irinç y(a)rlıg tınl(ı)glarıg boşumak kutgarmak* (AY III, 180/10-13) "Acıyla yürekleri parçalanmış korku ve darlık içinde kalmış umutsuz sefil kaderli canlıları serbest bırakmak (ve) kurtarmak" örneğindeki *irinç yarlıg* sıfat grubunu "sefil kaderli" olarak çevirmek mümkündür. *yarlıg* sözcüğünün "ilahi emir, ferman" anlamları göz önünde bulundurulduğunda *irinç yarlıg* ifadesinin "kaderi sefil olarak belirlenmiş, bahtı bağlanmış, Tanrı tarafından bahtı kötü şekilde karara bağlanmış" gibi bir kavram alanına dâhil olduğundan bahsedilebilir.

Tanrı'nın yeryüzündeki halifesi olarak görülen hükümdarın sözleri veya emirleri de yine *yarlıg* olarak adlandırılmıştır: *[ö]trü pr(a)mabuke keyikçi elig beg[ni]ŋ bo montag kadır y(a)vlak y(a)rlıgın [eşi]dip* (BT XXXVII, 4591-4593) "Sonra Pramabuke geyikçi hükümdar beyin bu türlü şiddetli ve sert emrini işitip" örneğinde olduğu gibi Tanrı'nın sözleri için *sav* değil özel bir *yarlıg* ismi kullanılmaktadır.

2.1.2.2. Asttan Üste Nezaket İfadeleri

***agır* "kütlece ağır, önemli, seçkin, acıklı" (Clauson, 1972: 88), "ağır, çetin, saygıdeğer, itibarlı" (Caferoğlu, 2015: 7), "ağırbaşlı, saygıdeğer, itibarlı, saygın, bol, çok" (Wilkens, 2021: 18), "ağır, derin, saygı" (Cengiz, 2021: 341)**

Eren (1999: 4) sözcüğün *ağ-* 'ağır gelmek' sözcüğünden *–(ı)r* ekinden türediğini ifade etmiştir. Clauson'un (1972: 88) tanımında sözcüğün *kütlece fazla* olmaktan *değerce fazla* olmaya evrildiği görülmektedir. Sözcük kütlece ve değerce fazla olmak dışında yalnızca "fazla, çok" anlamında da kullanılmaktadır. Bundan dolayı özellikle sıfat ve zarf olarak kullanıldığı örneklerde sözcüğün "çok fazla" olarak

mı yoksa "değerli, saygıdeğer, önemli" olarak mı çevrildiği nezaket teorisi açısından önem teşkil etmektedir. [30]

ulug agır süzük köŋülin *akru akru maŋalayu tükel bilge maytrı burkanka yakın tegip adakınta yinçürü yükünüp ayasın kavışurup ıglayu ince tip ötüg ötünür* "Büyük ve temiz bir gönülle yavaş yavaş yürüyerek mükemmel hikmetli Maytrı Burkan'a yaklaşıp ayağına kapanarak secdeye varıp ayalarını kavuşturur ve ağlayarak şöyle yalvarır" (Maytr., 90/22-27) örneğinde *agır*'ın bir zarf olarak *süzük* sıfatını çokluk açısından nitelediği anlaşılmaktadır. Bu açıdan *ulug agır süzük könülin* 'yüce ve tertemiz (bir) gönülle' olarak da çevrilebilecek bu parçada *agır* bir nezaket ifadesi olarak kullanılmamıştır. Aynı şekilde *biş türlüg anantris atlg* ***agar*** *tsuy irinçü ayag kılınç kıltımız erser* (TT IV, A/31-32) "Beş türlü Anantris adlı ağır suç (ve) çirkin günahı işlediysek" örneğinde de *agar* şeklinde karşımıza çıkan *agır*, günahın çokluğunu, büyüklüğünü ifade eden bir sıfat olarak kullanılmıştır ve yine nezaket anlamı içermemektedir. Buna paralel olarak *t(e)nri burhanka yakın barıp* ***ag(ı)r*** *ayagın ince ayıtu ötünti* (BT XXXVII, 7886-7888) "Tanrı Burkan'a yaklaşıp saygıyla şöyle sordu" örneğinde de *agır* sözcüğü -*ayag* gibi vasıta eki almaması ve anlam dolayısıyla- yalnızca *ayag* 'saygı' sözcüğünün çokluğunu bildiren bir zarf olarak metinde yer almıştır.

agır aynı zamanda nezaket teorisi içerisinde isim şeklinde kullanıldığı görece az örnekte "kıymetli olma" ilgisiyle de değerlendirilebilmektedir. *et'özüŋüz yaltrıyur, altunlug tag yaşuyur teg, arıgı üze seçilmiş, adınka idi ogşamaz, taglar hanı sumer tag teg, alku edgülerin* ***agır teṭir****, anın amtı yükünür biz, burhanlıg ıdok taglar hanıŋa* "Bedeniniz ise ışıyan altın bir dağ gibidir. Temizliğiyle seçkin, başkalarına hiç benzemez dağların hükümdarı Sumeru Dağı gibi bütün iyilikleri **değerlidir**. Onun için şimdi Budalı kutsal dağlar hükümdarına hürmet ederiz." (AY VI, 450/22- 451/5) örneğinde sözcüğün "değerli" anlamında bir isim olarak kullanıldığı görülmektedir. Dolayısıyla parçada övülen kutsal varlığın yaptığı iyilikler değerli olarak yorumlanmış ve kutsal varlığın bir davranışı takdir edilerek pozitif bir İBT'de bulunulmuştur, denilebilir.

[30] Azılı ve Koç (2021) *agır* sözcüğünün nezaket açısından metaforlaşma sürecini ele almış ve sözcüğün "değerli olma, saygı, kutsal olma" gibi kavram alanlarına bulaştığından bahsetmiştir.

agır isminden türemiş olan *agırla-* fiili nezaket teorisi açısından daha çok önem arz etmektedir. Zira fiilin saygı ifadesi olarak kullanıldığı açık ve çok sayıda örnek bulunmaktadır. Sözcük somut anlamdan soyutlaşma aşamasına Clauson'un *agır* sözcüğü için düşündüğüne paralel olarak "çokla-, miktarını arttırmak> değerini arttırmak, yüceltmek" ilgisiyle geçmiş olmalıdır: *tarka yerdeki meŋisin artok* ***agırlamasar*** *k(e)ntünüŋ meŋisiŋe y(e)me artok kövenmeser* (BT XXIX, 690) "Ulaşılamaz alemdeki sevinçlere çokça **saygı göstermezse**", *nomug törüg kişi iter kişi agırlayur* (TT VI, 35 [205]) "İnsan dini ve töreyi süsler, (onları) yüceltir.", *ol kutlug tınlıg (üstün teŋ)ri altın yalaŋuk [ ]* ***agırlagulug bolur*** (Maytr., 99/8-10) "Bu mesut yaratık olan yukarıda tanrılar, aşağıda insanlar [ ] **saygı görecek olur**.". Fiilin daha çok *aya-* ile pekiştirmeli bir şekilde kullanıldığı görülmektedir: *...nom erdinig boşgunẓunlar tutzunlar, ayaẓunlar* ***agırlazunlar*** *<ukzunlar> oŋarzunlar tapınzunlar uḍunzunlar, ögẓünler alkazunlar...* "… öğreti mücevherini öğrensinler, tutsunlar. **Saygı göstersin**, anlasın, iyileştirsin, hizmet etsinler, övsünler" (AY VI, 439/22-440/4), *...eligler hanlar bo nom erdinig süzök kertgünç köŋülin eşidser tıŋlasar ögser küleser tapınsar udunsar ayasar* ***agırlasar*** *yene yme bo nom erdinig boşgundaçı tutdaçı tört törlüg terin kuvragıg açınsar ayasar...*"hükümdarlar, bu öğreti mücevherini gönülden dinlese, övse, hizmet etse, **saygı gösterse** ve aynı zamanda bu öğreti mücevherini öğrenecek, tutacak dört topluluğa saygı gösterse…" (AY VI, 407/3-9), *kamag yalaŋuklar* ***ayayu agırlayu tutmış*** *kergek* "Bütün insanların (onu) gece gündüz unutmamaları için (ona) dâima **saygı göstermeleri** gerekir." (KP, 72-73).

alkan- **"övülmüş olmak, ünlenmek, şöhretlenmek" (Caferoğlu,2015: 11); "övmek, methetmek, küfretmek, lanet etmek" (Wilkens, 2021: 29)**

Tıpkı *alkış* gibi (Bozok, 2022: 72) *alkan-* fiili de *alka-* "övmek" fiilinden türemiş olmalıdır. Sözcüğün *-n* fiilden fiil yapım ekiyle türediği görülmektedir. Bu ekin bir dönüşlülük eki olmadığı açıktır. Aşağıdaki örneklerde fiilin edilgen olmadığı da görülmektedir. Zira *alkan-* fiili kişinin başka bir kişiyi yüceltmesi bağlamında kullanılmaktadır. Fiil kökündeki anlam herhangi bir sapma yahut değişikliğe uğramadığı ve gövdeyle eş anlama sahip olduğu için ekin bundan ziyade bir pekiştirme göreviyle kullanılmış olduğu düşünülebilir.

alkan- fiili "bir varlığı yüceltmek, onu övmek" anlamında kullanıldığı gibi bağlama göre "dua etmek" anlamında da kullanılmaktadır: *künke tört alkış ezrua t(e)ŋrike kün ay t(e)ŋrike küçlüg t(e)ŋrike burhanlarka bir biligin arıg köŋülün* ***alkansıg*** *törö bar erti* "Günde dört defa ibadetle Ezrua Tanrı'ya Güneş ve Ay tanrılara, güçlü Tanrı'ya, peygamberlere, içtenlikle ve temiz kalple **dua etmemiz** gerekliydi." (Hu., 244-248) ve *yme korkmatın ermegürüp edgüti tüketi* ***alkanmad(ı)m(ı)z erser,*** *yme* ***alkanur erken*** *köŋülümüzni sakınçım(ı)znı t(e)ŋrigerü tutmad(ı)m(ı)z erser,* ***alkışım****(ı)z ötügümüz t(e)ŋrike arıgın t(e)gmedi erser…* "Yine (Tanrı'dan) korkmadan, ihmalkârca tam olarak **dua etmediysek**, dahası **dua ederken** gönlümüzü, düşüncemizi Tanrı'ya doğru yöneltmediysek, **övgülerimiz**, dualarımız Tanrı'ya temiz (bir biçimde) ulaşmadıysa" (Hu., 249-253). Son örnekte art arda kullanılan ilk iki *alkan-* fiilinin aynı anlamda kullanılma ihtimali fazladır. Çünkü aslında bu parçada kulun aynı eylemi doğru yapıp yapmaması sorgulanmaktadır.

asra köŋüllüg **"alçakgönüllü, kibirsiz" (Wilkens, 2021: 74)**

Nezaket teorisi açısından üst konumdaki muhataba karşı göreceli düşük konumunun farkında olarak bir edimsel davranışta bulunmak saygı ile açıklanabilecek bir eylemdir. Bu, üst konumdaki muhataba karşı olduğu gibi diğer konumdakilere karşı da böyledir. Zira kişinin kendi değerini suni bir şekilde, gerçeğe aykırı olarak yüksek gösterme çabası muhatabın zihninde -gerçekçi olmaması dolayısıyla- aksi yönde bir algıyla nötrlenmeye çalışılacaktır. Bu da kendi imajını gerçek dışı şekilde arttırmaya çalışan kişinin muhatap gözündeki imajının gerçeğe oturtulmaya çalışılan aksi yöndeki algı sebebiyle imajın düşme eğilimi göstermesine sebep olacaktır. Bu, aynı zamanda konuşurun gerçek dışı pozitif imaj beklentisini de açığa vurduğu için imaj yoğunluğundaki düşüklüğün de göstergesi olacaktır. Ancak alçakgönüllü olmak bu beklentinin yüksek olmadığını göstermesi dolayısıyla daha yüksek imaj yoğunluğuna işaret etmekte ve muhataba göre kendi imajını daha yükseğe konumlandırma çabasından kaçınıldığı için de bir negatif nezaket yöntemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Sonuç olarak alçakgönüllü davranış imaj beklentisinin azlığı göstermesi açısından konuşurun, muhatabın göreceli imajını üstte taşımak açısından ise muhatabın imajını desteklemektedir.

Eski Uygur Türkçesi metinlerinde "ulaşılamaz, değerli ve nihayet kutsal olmak"la "yüksekte olmak", bunun zıddı ile de "aşağıda olmak" ilişkilendirilmiştir. Bu, kamlık inancında Kayra Han'ın yukarıda, Erlig'in ise aşağıda hatta yerin dibinde olmasıyla ilişkili olarak da açıklanabilecek, mitolojik temelleri bulunan bir düşünüş biçimidir. Bu tarz düşünüş, yüksek ve düşük konumu göstermek için Eski Uygur Türkçesi metinlerinde de *ol savıg işidip* ***üstün*** *teŋri* ***altın*** *yalaŋuk muŋadur adınurlar* "Bu sözleri işitince **yukarıda** tanrılar **aşağıda** insanlar hayret eder, şaşarlar." (Maytr., 47/10-12), *kul sabı beyiŋerü ötünür kuzgun sabı teŋrigerü yalbarur* ü***ze*** *Teŋri eşidti,* ***asra*** *kişi bilti tir.* "Kölenin sözü beyinden ricadır, kuzgunun sözü Tanrı'ya yakarıştır. Bunları **yukarıda** Tanrı işitti, **aşağıda** insan bildi, der." (IrkB, 54) gibi örneklerde tanıklanmaktadır. Bu düşünüş biçimine paralel bir soyutlama ile "büyüklenmemek, kendi sınırını yüksek konumdakine karşı bilmek" için *asra köŋül* formu kullanılmıştır: *asra köŋüllüg buyan edgü kılınça eyin bolurlar* (AY VI, 411/20-21) "Alçakgönüllü ve sevaplı erdem(ler)e uyarlar."

aya- **"hürmetlerini sunmak, saygılarını sunmak, saygı göstermek, onurlandırmak, takdir etmek" (Wilkens, 2021: 85), "saygıyla davranmak, onurlandırmak, korumak" (Clauson, 1972: 267), "saymak, saygı göstermek, ululamak, arzulamak" (Caferoğlu, 2015: 27)**[31]

Clauson, fiili açıkladığı maddede sözcüğünün aslen "saygı" ve "koruma" anlamında kullanıldığını ifade etmekle beraber karmaşık bir anlam alanında olduğunu belirtmiştir. Sözcüğün aynı zamanda "merhamet etme" anlamının olduğunu da söylemesine rağmen metinlerde geçen bir örneğe yer vermemiştir. Clauson, Wilkens ve Caferoğlu'nun fiili tanımlamaları ele alındığında üçünün de saygıyı hissetmekten ziyade bir şekilde göstermekle ilişki kurduğu anlaşılmaktadır. Bu fiilden türemiş *ayag* "saygı, hürmet" ismi ise Manihaist ve Budist Türkçe metinlerde ilk kez tanıklanmaya başlamıştır.

aya kavşur- eyleminin bedensel saygı ifadesi olarak somut anlamda kullanıldığı tanıklanmaktadır: *ayaların kavşurup ıraktın tŋri burhanıg öge yıva turdılar* (TT X, 145-147 [16]) "Ayalarını birleştirip uzaktan Burkan'ı çokça övdüler.",

[31] Bedensel saygı ifadeleri tezin konu çerçevesi dışında kalsa da *agırla-* fiili açıklanırken sözcükten bahsedilmek zorunda kalındığı için ayrıca ele alınmıştır.

yiti kün yiti tün tapınıp udunup yitinç ayasın kavşurup ince ötüg ötünür "Yedi gün yedi gece hürmet edip yedinci (gün) ayalarını kavuşturup şöyle bir ricada bulunur." (Maytr., 53/14-17), *yiti kün yiti tün tapınıp udunup yitinç ayasın kavşurup ince ötüg ötünür* "Yedi gün yedi gece hürmet edip yedinci (gün) ayalarını kavuşturup şöyle bir ricada bulunur." (Maytr., 53/14-17).

Yukarıdaki örneklerin ortaklaşan noktası, üçünde de ayalarını kavuşturmak eyleminin dil bilimsel saygı ifadelerinden hemen önce kullanılmasıdır. Bu durum, kutsal bir varlığa seslenmeden önce alınması gereken dinî bir pozisyona karşılık gelmektedir. Böylece *aya kavşur-* dil bilimsel saygı ifadelerinden ayrı bedensel bir saygı ifadesini, dolayısıyla somut anlamlı bir eylemi dile getirmektedir, denilebilir. Bu hâliyle *aya kavşur-* bedensel bir saygı ifadesi olarak pozitif İBT teşkil etmektedir.[32]

Bu saygı ifade eden dinî pozisyon ile "saygı göstermek, hürmet etmek" anlamlı *aya-* fiili arasında semantik açıdan yakın bir ilişki bulunmalıdır: *t(e)ŋri burhanıg* ***ayataçı*** *bodimata atl(ı)g umay iyesi* "Tanrı Buddha'ya **saygı gösteren** Bodimata adlı tanrıçalar Tanrıça'sı" (AY VIII, 509/23-510/2), *edgü n[om]ça yorıdaçı tözün ye[g] kişilerig açıg tarka emgekin emgetürler artuk yazuklap yavız yavlak yalaŋukug* ***ayamışka*** *sevmişke tözün yavaş kişilerig tutamışka yazuklap* "İyi yolda yürüyen, asil (ve) üstün insanları ise suçlayıp büyük ızdıraplara maruz bıraktılar. Kötü insanlara **saygı duyup** onları sevdiklerinde, sakin (ve) asil kimseleri küçümseyip suçladıklarında" (AY VIII, 556/5-11), *erdemlig kişilerig ayagıl* (TT I, 9/ 65-66) "Erdemli kişilere saygı göster".

eyin bol- **"izleyen, müteakip, intibak eden, uyan" (Wilkens, 2021: 267)**

Teori kısmında da bahsedildiği üzere nezaket ve toplumla ve bireyler arasında uyum sağlama çabası birbiriyle sıkı bir ilişki içerisindedir. Nezaket yöntemleri uyumsuzluğu azaltma ve uyum sağlama amacıyla veya en azından bu işleviyle ortaya çıkmaktadır. HT'de geçen *eyin bol-* ifadesi de bir şeyi takip etmek > ona uymak > itaat etmek gibi bir anlam genişlemesiyle güçlü ve üst konumda olan varlığa uymak, onun kuralları ve emirlerine itaat etmek anlam ilgisiyle bir saygı ifadesine dönüşmüş olmalıdır: *ırak[ta yok e]yin bolmadaçı* (HT X,1244-1245) "Uzakta itaat etmeyen

[32] Ayrıca, *aya* DLT 588'de *ayala-* 'alkışlamak' türeviyle yine bir pozitif İBT oluşturan yapı içerisinde yer almıştır. Sözcüğün DLT'de Budizm'le ilgili nüanstan sıyrılarak genelleştiği görülmektedir.

olmayacak.", *asra köŋüllüg buyan edgü kılınçka eyin bolurlar* (AY VI, 411/20-21) "Alçakgönüllü ve sevaplı erdem(ler)e uyarlar."[33].

Yapısal bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde *eyin bol-* 'itaat etmek' kendi iradeni ve isteklerinle birlikte özgürlüğünü itaat edilen kişinin iradesi ve isteklerine göre ikinci plana almayı gerektirmekte ve bu durum kişinin pozitif ve negatif imajına İZT ancak itaat edilen varlığın negatif ve pozitif imajına İBT olarak karşımıza çıkmaktadır.[34]

***ınan-* "inanmak, güvenmek" (Wilkens, 2021: 288)**

Bir varlığa veya kavrama inanmak onun yalan veya gerçek dışı olmadığını kabul etmek demektir. İki varlık arasında bir ilişkinin sağlanabilmesi için öncelikle varlığın kabul edilmesi gerekmektedir. Din bağlamında bu durum daha belirleyici bir rol oynamaktadır. Herhangi bir inanç sisteminde kişinin tanrı(lar) ile iletişim kurabilmesi, sevap kazanabilmesi için öncelikle on(lar)a inanması gerekmektedir. Dolayısıyla ister din dışı bağlamda isterse din açısından olsun inamak eylemi, iletişimin ve iletişimdeki uyumun ön şartıdır, denebilir. İnanmak aynı zamanda dolaylı yolda güvenmek anlamını da barındırmaktadır. Köl Tigin için, Bilge Kağan tarafından kullanılan ***Inançu*** *Apa Yargan Tarkan* unvanı yine güvenilirliği göstermektedir.

Eski Uygur Türkçesi metinlerinde geçen *ezrua t(e)ŋrike kün ay t(e)ŋrike küçlüg t(e)ŋrike burhanlarka* ***ınantımız*** *tayantım(ı)z n(i)goşak boltumuz* "Ezrua Tanrı'ya, Güneş ve Ay tanrılara, güçlü Tanrı'ya, peygamberlere **inandık**; onlardan destek aldık, dinleyicisi (mümini) olduk." (Hu., 211-214), *elig alpı alpagutı* ***ınançı*** *tayançı birle ad[ın] bir arıgka semekke atlanıp bardı* (BT XXXVII, 3667-3669) "Elli yiğidi **inanç** ve tevekkülle başka bir ormanlık yere atlanarak gitti." örneklerinde *ınan-* ve *tayan-* sözcüklerinin isim ve fiil biçimleri Burkan'ın pozitif imajını arttırmaktadır. *üç erdinike ınanıp ökünç köŋül turgurup* (BT XIII, 12/58-59 [78]) "üç öğreti mücevherine inanıp pişmanlık duygusu besleyip" örneğinde ise öğretiye inanmak dolaylı olarak öğretiyi

[33] Ayrıca *t(e)ŋri burhan tetsisi şravaklar kuvragın kamagun barça t(e)rk tavrak* ***küsüşüm eyin*** *kelzünler* (AY VIII, 507/21-23) örneğinde *eyin* sözcüğü "-A göre, -A uygun olarak" işleviyle bir gramer parçası olarak kullanılmıştır. Zira Polat (2020: 488) da *iyin* sözcüğünün "göre, uygun olarak" şeklinde bir edat olduğunu söylemiş ve *küsüş iyin* ifadesini "arzuya göre" şeklinde anlamlandırmıştır.

[34] İtaat etmenin pragmatik açıdan kişinin imajına etkisi için bkz. 3. Bölüm, Pozitif ve Negatif İmajın Ters Şekilde Etkilenmesi.

oluşturduğuna inanılan Burkan'a da inanmak demek olacağından dolaylı bir şekilde Burkan'ın pozitif imajı beslenmiştir, denebilir.

***kertgün*- "inanmak" (Wilkens, 2021: 365)**

Eski Uygur Türkçesi metinlerin *kertü* "doğru, gerçek" sözcüğüyle semantik ve morfolojik bağı bulunan birçok sözcük bulunmaktadır. Bunlardan biri de *kertgün*- fiilidir. Bu fiil metinlerdeki bağlama göre "inanmak, hakikati söylemek, iman etmek" anlamlarını taşımaktadır. Sözcüğün, bu anlam dairesine ait olmasından dolayı muhataba bir pozitif İBT oluşturduğunu söylemek gerekmektedir: *burhanlar arıg dendarlar nomlasar* ***kertkünmed(i)n*** *t(e)rtrü yene ig(i)deyü t(e)ŋriçi men nomçı men t(e)gmeke artızıp* "Peygamberler, temiz rahipler vaaz verdiklerinde (onlara) **inanmayarak** aksine yalan söyleyerek 'Ben Tanrı'nın öğretisinin vaiziyim!" diyenlere aldanıp…" (Hu., 171-174) örneğinde *kertgün*- ile *igid*- 'yalan söylemek' fiili zıt anlamda kullanılmıştır. Bu açıdan düşünüldüğünde *kertgün*- fiilinin "inanmak" kavram alanı da göz önünde bulundurulduğunda anlamının yanı sıra "imanla doğruyu söylemek, şahitlik etmek" gibi anlamları da karşıladığı söylenebilir.

***kertüsinçe* "gerçeğe uygun" (Wilkens, 2021: 367)**

Kişi dünyayı manevi yaşamına göre temelde doğru/yanlış, gerçek/hurafe gibi ölçütlerle algılamaktadır. Gerçeklik algısı belli bir yere kadar sabitken özellikle gözle görülemeyen gerçeklik tamamen kişinin soyutluk algısına, dini inançlarına veya inançsızlığına göre farklılık göstermektedir. Dolayısıyla özellikle din bağlamında gerçeğe uygun olmak kişinin veya toplumun inanç sistemine göre değişken bir yapıdadır. *kertgün*- fiilinin farklı bağlamlarda "inanmak, kulluk etmek, güvenmek"; *kertgünç* isminin ise "saf, imanlı" anlamlarında kullanılması köken olarak *kertü* 'doğru, gerçek' ismiyle bağlantısı olduğu anlaşılan bu sözcüklerin dinî bir semantik özelliğe sahip olduğunu göstermektedir: ***kertgünçintin*** *yanmamak* "**İmanından** dönmemek" (AY IV, 237/3-4), *burhanlar arıg dendarlar nomlasar* ***kertkünmed(i)n*** *t(e)rtrü yene ig(i)deyü t(e)ŋriçi men nomçı men t(e)gmeke artızıp…* "Peygamberler, temiz rahipler vaaz verdiklerinde (onlara) **inanmayarak** aksine yalan söyleyerek 'Ben Tanrı'nın öğretisinin vaiziyim!" diyenlere aldanıp…" (Hu., 171-174), *kim kayu kişi kuanşi im pusarka tapıg udug ayamak çiltemek atamak (****kirt)günmekde*** *ulatı tegürgeli emgek*

emgenser ol emgeki neŋ yoksuz bolmaz "Herhangi bir kimse Kuanşi İn Pusar'a saygı ve hürmet göstermek, (onu) anmak, (ona) inanmak gibi şeylerde **kulluk etmek** için gayret etse o emeği hiç boşa gitmez." (KP, 78-81), *tükel t(e)ŋri t(e)ŋrisi burhanka agınçsız süzök* ***kertünç*** *köŋüllüg bolu teginser m(e)n* (BT XXXVII, 880-882) "Kusursuz tanrılar Tanrı'sı Burkan'a sarsılmaz temiz bir **iman** beslersem", ***kertgünçintin*** *yanmamak* "**imanından** dönmemek" (AY IV, 237/3-4).

Dolayısıyla *kertü, kertgün-* ve *kertgünç'ün* dinî metinlerde "inanmak, iman etmek, kulluk etmek" gibi anlamlarda kullanılması *kertüsinçe*'ye de yansımış olmalıdır. *burhan nom bursaŋ kuvrag üç erdinig tanuklap çınınca* ***kertüsinçe*** *ötünü teginür m(e)n* (AY VIII, 537/8-10) parçası "Budha, öğreti (ve) cemaat (olmak üzere) üç cevheri onaylayıp imanla arz ediyorum." şeklinde çevrilebilir. Zira burada kul üç öğreti cevherinin varlığını ve doğruluğunu onaylamakta ve bunun doğruluğuna şahitlik etmektedir. Din bağlamında öğretiye şahitlik etmek iman etmekle denktir ve astan üste yönelen bu "iman etme" eylemi "öğretinin sahibi olan Tanrı'ya da şahitlik etmek, onu var kabul etmek ve ona iman etmek" kavram alanında bulunduğundan bir pozitif İBT olarak yorumlanabilir.

***kol(un)*- "kendisi için istemek, yalvarmak, dilenmek" (Wilkens, 2021: 390), "bir şey istemek" (Clauson, 1972: 616), "rica etmek, istemek" Caferoğlu (2015: 180)**

Eski Uygur Türkçesi metinlerinde *tegin-*, *yalvar-*, *küse-*, *tile-* ile birlikte "isteme" anlamını karşılayan *kol-*, bunlardan *tile-* dışındaki fiiller gibi asttan üste bir saygı sözcüğü olarak karşımıza çıkmaktadır. *kut* ile kalıplaşmıştır ve tespit edilen parçalara bakıldığında "dinî açıdan isteme, niyazda bulunma" ve "dilenerek isteme" kavram alanlarına girmektedir. Erdal (2004: 359) sözcüğü *kut kolunç* 'Tanrı'dan inayet dileme' örneği üzerinden Tanrı'dan dileme olarak ele almıştır.

Wilkens (2021: 389) *kol-* fiilini "istemek, yalvarmak, dilenerek istemek", Clauson (1972: 616) "bir şey istemek", Caferoğlu (2015: 180) "rica etmek, istemek" olarak tanımlamışlardır. Clauson, sözcüğün *kolguçı* "dilenci" ile karşılaştırılması gerektiğini belirtmiştir. Araştırmacıların anlamlandırmaları ve *kol-* fiilinin metinlerde sürekli olarak asttan üste bir isteği dile getirmesi, sözcüğün asttan üste bir saygı ifadesi olduğunu düşündürmektedir. *kol-* fiilinin, yukarıda verilen tanımlara göre, *yalvar-* ile

yakınlığı bulunmaktadır. Zira iki fiil de muhataba muhtaç olmayı ve muhataptan dilenen şeyin aciliyetini ifade etmektedir.[35] Korpusta sık bir kullanıma sahip olan sözcüğe ait bazı metin parçaları şu şekildedir: *yükünür m(e)n sarasvati t(e)ŋrike kim meni tıdıgsız tılaŋu kıltaçıka* ***kut kolur*** *m(e)n yalvaru küsemiş tilemiş işimiz t(e)rkin tavratı barçanı tüzü tüketi bütürzün ürüg uzatı enç esen igsiz kemsiz bolayın özüm yaşım üsdelip uzun özüg yaşıg bulayın uz ukayın bileyin bilge bilig d(a)ra(a)ni erdem bışrungalı ötleyin bodi yolug bulguka keŋürü asıg kılayın kamag tınl(ı)g oglanıŋa küsemiş küsüşümüz t(e)rkke(e)ye üdün kanturzun* "Sarasvati Tanrıça önünde saygıyla eğiliyorum. Ben **yalvararak diliyorum** ki arzuladığımız işimizi bir an önce eksiksiz olarak tamamlasın. Daima esenlik içinde hastalıksız olayım. Ömrümün uzamasıyla uzun yaşamı bulayım. Hikmetli bilgi dharanisinin faziletini iyice anlayıp bileyim. Bodi yolunu bulmayı nasihat edeyim. Bütün canlılara olabildiğince faydalı olayım. İsteklerimizi bir an önce doyursun." (AY VIII, 505/4-18), *inçe tep* ***kut koltı**** *men ulug küsüşin bu çintemeni erdini alıp siziŋe poşı berür men siz kaçan burkan kutın bulsar siz meni titmaŋ kutgarıŋ** (İKPÖ, 51) "Böyle deyip **kut niyaz etti:** Ben büyük bir istekle bu çintemeni mücevheri(ni) alıp size zekât (olarak) veririm. Siz (de) Buda kutunu bulduğunuzda beni bırakmayın, kurtarın.", *burhan tepen igid nomka uduntumuz tap(ı)nt(ı)m(ı)z erser,* ***kut kolu yüküntümüz erser*** (Hu., 186-189) "Burkan diye yanlış öğretiye uyup tapındıysak ve (bundan) **baht dileyerek secde ettiysek**…", *ekinti alku nomlarnıŋ en başdınkı töz yörügin körüp kkirlertin öŋi üdrülmiş arıg süzök tözinte köŋüllerin turgurmak ornatmakka tayanıp* ***kut kolmak*** *p(a)ramitıg netegin bütürürler* (AY IV, 284/4-9) "İkincisi bütün öğretilerin en başındaki öz yorumunu görüp kirlerden sakınıp temiz pak özünde iman etmeleri(ne) ve (onu) yerleştirmeye dayanarak **baht dilemek** pāramitāsını nasıl tamamlar?".

t(e)rkin tavratı ötünür m(e)n şirikini kut teŋrisin ***kut <kolur m(e)n> küsüş kolur m(e)n*** **(**AY, 520/16-19) "Vakit kaybetmeden arz ediyorum Şirikini Kut Tanrısı'ndan **kut dileyip niyazda bulunuyorum**." örneğinde *kut kol-* ve *küsüş kol-* ifadeleri art arda kullanılmış ve bu ifadelerle Şirikini'den iyi talih için dua etme anlamı

[35] *m(e)n amtı ogşatguluksuz t(e)ŋrim sizin utruŋuzda üküş türlüg ugrın yalvaru kut kolunu teginür m(e)n* (AY II, 114/18-21) "Ben şimdi eşsiz Tanrı'm, sizin önünüzde çok çeşitli sebeplerle saygıyla yalvararak kut dilerim." parçasında geçen *yalvaru kut kol(unu tegin-)* pekiştirmeli yapısında merkezin *tegin-* fiili, ardından gelen nezaket ifadesinin *kut kol-* ve en son sırada bulunanın *yalvar-* olduğu görülmektedir. Bu sıralamada *kut kol-* fiilinin *yalvar-* fiilinden daha çok saygı ifade ettiği anlaşılmaktadır. Gerçekten de *yalvar-* fiilinin muhatabı herhangi bir insan olabilir. Ancak yalvarma anlamını da içeren *kut kol-* sadece tanrısal varlıklara yönelmekle saygı açısından daha çok ön plana çıkmaktadır.

belirtilmiştir. *elig begig avlap emgeklig savlar sözleyü* ***buşı kolu turdılar*** (BT XXXVII, 5752-5754) "Hükümdar beyin etrafını çevirerek acıklı sözler söyleyip sürekli **sadaka dilendiler**." örneğinde *buşı kolu tur-* ifadesi "sürekli sadaka dilenmek" anlamıyla kullanılmıştır. *buşı kol-* fiili yine *kol-*'un yine muhtaçlık ilişkisiyle ve asttan üste bir ifade oluşu fikriyle paralellik göstermektedir.

Dönüşlülük çekimine giren *kol-* fiilinin, metinlerde *kut* sözcüğüyle kalıplaşmış olarak "talih dilenme, talih için niyaz etme" anlamlarında kullanıldığı göze çarpmaktadır: *kuanşi im bodis(a)t(a)v kutıŋa* ***kut kolunu teginürbiz*** (BT II, 67-68) "Kuanşi İm Bodhisattva kutundan **saygıyla kut dileriz**.", *bilge bilig paramitıg ötgürmek üze al al[tag] uzanmaklıg* ***kut kolunmak[lıg] küsüşi*** *kanmış erdi* (BT XX, 2/311-314 [82]) "Bilgelik, bilgi, mükemmellik yolunu tam anlamıyla kavramakla yöntem becerikliliği ve **kut isteğine** ulaşmıştı."

Tüm bu örnekler *kol-* 'istemek' fiilinin "niyaz etmek" şeklinde bir saygı formu olarak yaygın biçimde kutsal bir varlıktan dileme bağlamında kullanıldığını göstermektedir. Bu çerçevede genellikle *kut kol-* şeklinde kullanılan *kol-* fiilinin astan üste isteme anlamı taşıyarak nezaket teorisiyle ilişkili olduğu düşünülebilir.

***kökedtür-* "övmek, methetmek, göğe çıkarmak" (Wilkens, 2021: 401)**

Clauson (1972: 710) sözcüğün *kök* "gök" isminden geldiğini ve "göğe çıkararak övmek" anlamında kullanıldığını söylemiştir. *kökedtür-* fiilinin ilk aşamada fiziksel olarak göğe çıkarmak, sonraki aşamada ise bir yüceltme ilişkisiyle soyut olarak "göğe çıkarmak, övmek" anlamı kazandığını ifade etmiştir. Dolayısıyla bu fiil yüceltme ifadeleri içerisinde bir pozitif İBT yöntemi olarak değerlendirilebilir: *nom ermezig nom ol tep kökedtürtüm erser* (AY III, 137/2-3) "Öğreti olmayanı 'O öğretidir.' diye yücelttiysem.". Bu sözcük aslında günümüz Türkiye Türkçesinde "yere göğe sığdıramamak", "göğe çıkarmak" gibi yüceltme anlamlı deyimlerde hâlâ kullanılagelmektedir.

***köŋül küzed-* “bir kişinin gönlünü gözetmek, ona değer vererek imajının zarar görmemesi için hassasiyet göstermek”**

Bir kişinin kırılmaması, duygu ve imaj açısından zarar görmemesi için ortaya konan davranış negatif nezaket çerçevesinde değerlendirilmektedir. Bu bir İBT sergilemekten ve imajı yükseltmek değilse de var olan imaja zarar vermekten kaçınmak amacıyla ortaya çıkmaktadır: *isig özümde üstünrek eçim arslannıŋ köŋülin [küze]dür m(e)n* (BT XXXVII, 5170-5172) “Kendi özümden daha üstün ağabeyim arslanın gönlünü gözetirim.” örneğinde geçen *köŋül küzed-* fiili de “bir kişinin gönlünü gözetmek, ona değer vererek imajının zarar görmemesi için hassasiyet göstermek” anlamında imaj beslemesinden ziyade imaj zedelemesinden kaçınmakla ilgili bir sözdür ve negatif nezaket çerçevesinde değerlendirilmelidir.

köŋül turgur-/ (köŋül örit-

Eski Türkçede köŋül sözcüğü hem duyguları, istekleri ve his dünyasıyla ilgili kavram alanını hem de bilinci, irade ve aklı kapsayacak şekilde kullanılmaktadır. Zira sözcüğü Wilkens (2021: 405) “arzu, istek, ihtiyaç, karar, irade, bilinç”, Caferoğlu (2015: 115) “kalp, fikir, istek, arzu, ülkü”, Clauson (1972: 731) “fikir, yürek” şeklinde anlamlandırmıştır. Tüm bunlar ele alındığında sözcüğün hem mental hem de duygusal bağlamda kullanıldığı görülmektedir.

Wilkens (2021: 405) *köŋül turgur-* fiili için “karar vermek, bir zihniyet yaratmak” dese de örneklerde söz öbeğinin iç dünyada bir duygu besleme anlamında olduğu anlaşılmaktadır: *ayıgdın tıdılıp edgüte yaratınguka köni oŋaru süzük* ***köŋül turgurzun*** “Kötülüklerden sıyırarak iyilik üzerine yaratılmışlara dosdoğru, saf duygular beslesin.” (AY VII, 478/13-15), *ulug ulug edgü(ke) (er)d(em)ke* ***tegmiş*** *erser yime küvenç* ***(köŋül) (turgur)mazlar*** “Pek büyük üstünlükler **elde etmiş** olsalar bile (yine de) gurur (duymazlar).” (Maytr., 59/16-18) örneklerde de görüldüğü gibi *köŋül turgur-* fiilinden önce gelen ve duygu kavram alanına giren sözcüklerle nasıl bir duygunun oluşturulduğu, hissedildiği belirtilmektedir. Sözcüğün aynı zamanda daha geniş bir anlam kazanıp önüne herhangi bir zarf almadan tek başına “inanmak, iman etmek” anlamı kazandığı şu örnekler dolayısıyla söylenebilir: *ekinti alku nomlarnıŋ en başdınkı töz yörügin körüp kkirlertin öŋi üdrülmiş arıg süzök tözinte* ***köŋüllerin turgurmak*** *ornatmakka tayanıp kut kolmak p(a)ramitıg netegin bütürürler* (AY IV,

284/4-9) "İkincisi bütün öğretilerin en başındaki öz yorumunu görüp kirlerden sakınıp temiz pak özünde **iman etmeleri**(ne) ve (onu) yerleştirmeye dayanarak baht dilemek pāramitāsını nasıl tamamlar?", *inçip bodis(a)t(a)vlar bo montag yaŋın kamag nomlarnıŋ çın kertü tözi tüpi çınju tegme ertükteg tözüg adırtlıg bilip ol töz içinte* ***köŋüllerin*** *sergürmekleri* ***turgurmakları*** *üze ötrü köni oŋaru kut kolunmak p(a)ramitıg tükel bütürürler* (AY IV, 286/1-8), "Öyle ki Bodhisattvalar bu şekilde bütün öğretilerin doğru gerçek özünü, *chên ju* denilen özü, detaylıca bilip o öz içinde iradeleriyle sabredip **iman beslemeleri** sayesinde doğru şekilde baht dileme pāramitāsını tümüyle tamamlarlar.".

köŋül örit- ifadesinde geçen *örit-* fiilini Clauson (1972: 208) "bir fikri duyguyu harekete geçirmek", Wilkens (2021: 540) "uyandırmak, oluşturmak, meydana getirmek" şeklinde anlamlandırmıştır. *köŋül örit-* ve *köŋül turgur-* ifadeleri arasında semantik bir fark bulunmalıdır. Bu fark hem *örit-* ve *turgur-* fiillerinin anlam dairesi göz önünde tutularak hem de metinlerdeki bağlama bakılarak anlaşılabilir. *köŋül turgur-* fiilinin daha çok duygu ve iç dünya ile ilgili eylemleri dile getirdiğinden bahsetmiştik. *köŋül örit-* fiili ise metinlerde şu şekilde kullanılmıştır:

(a) ***katıg köŋül öritip*** *korkunçsuz 'eyinçiız köŋülin sizlerni birle süŋüşgeli kelyük m(e)n* (BT XXXVII, 8737-8739) "**Emin bir tavırla** korkusuzca sizlerle savaşmaya geldim."

(b) ol yekler […] ayaların kavşurup elig begke ınçe tep tediler yalŋoklarnıŋ arslanı eligler beglerniŋ kut t(e)ŋrisi a ***yarlıkançuçı köŋül öritip*** *köŋüliniŋ süzgil* (BT XXXVII, 8707-8713) "O şeytanlar […] ayalarını kavuşturup hükümdar beye şöyle dediler: Ey, insanların aslanı, ülkeler beylerinin Kut Tanrı'sı! **Bağışlayıcı bir şekilde** (kendi) ruhunu arındır!"

(c) *ertinü katıglanmakl(ı)g bilge biligke tükellig yagız yer erkligi çaştane elig beg men erür men* ***katıg köŋül öritip*** *korkunçsız 'eyinçsiz köŋülin sizlerni birle sünüşgeli kelyük m(e)n* (BT XXXVII, 8734-8739) "Çokça emek sahibi, bilge, bilgide olgun, yeryüzüne hükmeden Çastane Hükümdar Bey benim. **Emin bir tavırla,** korkusuzca sizlerle savaşmaya geldim."

(ç) *maŋ[a* ***ö]vk[e köŋil] öritdiŋ*** *t(e)rkin bo köŋülüniŋ [kod]up ayıg kılınçıŋın öküngil* (BT XXXVII, 9522-9524) "Bana **öfkelendin**, hemen bu davranışını terk edip kötü davranışından tövbe et!"

Örneklerde söz konusu fiilin istikrarlı olarak duyguların somut eyleme dönüşmüş hâli olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca *köŋül turgur-* fiili tek başına önüne zarf almadan "iman etmek, inanmak" anlamlarında kullanılabilirken *köŋül örit-* genellikle önüne duygu durumu bildiren bir niteleyici ile kullanılma ihtiyacındadır. Duygu bildiren sözcük sayesinde bir nezaket veya kabalık ifade edebilmektedir. (b) örneğinde geçen *yarlıkançuçı köŋül örit-* "merhamet etmek, bağışlamak" anlam dairesinde kullanılan üstten asta bir pozitif nezaket ifadesidir. (ç)'deki *övke köŋil örit-* fiili ise "kızmak, öfkesini belli etmek" anlamlarında kullanılmış olmalıdır. Dolayısıyla muhatabın varlığını yahut bir tutumunu reddetme, onu saymama açısından asttan üste bir pozitif İZT olarak düşünülebilir. (a) ve (c) örnekleri ise cümledeki esas eylemin "özgüvenli bir şekilde" yapıldığına işaret etmekte ve öznenin yüksek pozitif imajını göstermektedir.

köŋül turgur-, "iman etmek" kullanımıyla nezaket teorisi açısından tek başına bir anlam ifade etmektedir. Ancak *köŋül örit-* ancak ve ancak başına eklenen bir sıfat veya isimle birlikte cümlede nezaketle ilişkili bir anlamı ortaya çıkarması dolayısıyla nezaket teorisi açısından tek başına bir anlam ifade etmekten uzak görünmektedir.

***kutad-* "kuttan ve iyi talihten dolayı sevinmek, kut ve iyi talih bahşetmek" (Clauson, 1972: 597), "kraliyet payesi iletmek, kutlu kılmak, şansla kutlu olmak" (Wilkens, 2021: 430).**

Tanrı'nın ve tanrısal kabul edilen hükümdarın şans ve iyi baht bahşetmesi, kutsal bir mutluluk bağışlaması iki yönlü bir nezaket ifadesi olarak kabul edilebilir. Zira Matsumoto (1988: 410) muhatabın imajını yükseltmenin konuşur açısından da bir imaj yükseltici özelliği olduğundan bahsetmiştir. Tanrısal bir varlığın şans ve iyilik lütfetmesi, asta konumdaki kullara bir lütuftur ve onların pozitif imajını yükseltmektedir. Aynı zamanda tanrısal varlığın bu tutumu, lütufkâr ve cömert olma ilgisiyle kendi pozitif imajını da yükseltecek bir davranış olarak algılanabilir. Dolayısıyla *kopka kutadur aşılur* (TT VI, 348 [231]) "Hepsini kutsar, büyütür.", *tormanı kutadturmış teg kutadturup anıŋ örisin burunın öznüŋ töz tüp bahşıka ötüngü ol* (BT VIII, A/331-333) "Kurbanı kutsadığı gibi kutsamalı onun en iyisini (ve) mükemmelini kendi asıl üstadına sunmalıdır." örneklerinde olduğu gibi kendi kutsallığından cömertlikle başka bir varlığa veren kutsal varlık hem muhatabı

tanıyarak ve onu kuta layık görerek onun pozitif imajını yükseltmekte hem de cömertlik olmakla kendi pozitif imajını arttırmaktadır.

***küle- "övmek, methetmek"* (Wilkens, 2021: 438)**

Clauson (1972: 716) fiili *kü* 'ün, şöhret, nam' ismine dayandırmaktadır. Nezaket teorisi açısından *küle-* birinin imajını ve itibarını arttırmakla ilişkilidir. Pozitif nezaket yöntemi içerisinde değerlendirilmesi gereken *küle-* Eski Uygur Türkçesi metinlerinde genellikle pekiştirmeli nezaket yapıları içerisinde *ög-* fiilinden sonra kullanılmıştır: *aṭı kötrülmiş ayagka tegimlig t(e)ŋrim birök eligler hanlar k(a)ltı t(e)ŋrim siz y(a)rlıkaguçı bo töröçe evrilip bo törölerig tükel kılıp bo nom erdinig eşidserler yene bo nom erdinig boşguntaçı tutdaçı tört türlüg terin kuvragıg yme ayasar açınsar ögser* ***küleser*** *[…] tört örginler kılzun* "Yüce Tanrı'm, eğer hükümdarlar böyle efendimizin buyurduğu bu öğreti gereğince hareket edip bu öğretileri eksiksiz yerine getirip bu öğreti mücevherini dinlerlerse yine bu öğreti mücevherini öğrenip gerçekleştirip dört tür topluluğa da saygı gösterir, **överlerse** […] dört taht yaratsın." (AY VI, 423/11- 424-5), *…eligler hanlar bo nom erdinig süzök kertgünç köŋülin eşidser tıŋlasar ögser* ***küleser*** *tapınsar udunsar ayasar agırlasar yene yme bo nom erdinig boşgundaçı tutdaçı tört törlüg terin kuvragıg açınsar ayasar…*"hükümdarlar, bu öğreti mücevherini gönülden dinlese, **övse**, hizmet etse, saygı gösterse ve aynı zamanda bu öğreti mücevherini öğrenecek, tutacak dört topluluğa saygı gösterse…" (AY VI, 407/ 3-9), *birök alku tınl(ı)g oglanı birkerü turup yumgı* ***ögser*** *küle[serler]* (AY II, 114/6-8) "Eğer tüm insanoğlunun hepsi durup birlikte **övse** methetse". Aynı zamanda fiilin tek başına kullanıldığı da görülmektedir: *meniŋ antag küçüm küsünüm yok kim teŋri burkannıŋ edgüsin erdemin kiŋ alkıg* ***küleyü*** *sözlegülüg* "Benim Tanrı Burkan'ın iyiliğini, faziletini tafsilatıyla **överek** söyleyebilecek kadar gücüm kuvvetim yoktu." (Maytr., 13/36-40).

***küse-* "istemek, arzu etmek, çabalamak" (Wilkens, 2021: 444), "istemek, arzulamak, özlemek" (Clauson, 1972: 749), "istemek arzu etmek" (Caferoğlu, 2015: 123).**

Clauson sözcüğün *tile-* ile karşılaştırılması gerektiği belirtilmiştir. *küse-* yukarıda verilen anlamlara rağmen *tile-*'de olduğu gibi yalnızca zihinden geçen

istekleri belirtmemekte, asttan üste bir isteği ifade etmektedir. Zira Wilkens (2021: 29) de *alka-* 'övmek' fiilinin bir karşılığı olarak *küse-*'yi vermiştir. Bu sözcüğün asttan üste bir ifade oluşuyla da ilişkili olmalıdır. Aynı zamanda Keskin (2016) de Altun Yaruk'taki saygı ifadeleri içerisinde *küse-* fiiline ait örnekleri de almıştır.

(ayagka) tegimlig maytrı burkan … ünün toyın (dıntar)… ınçe tip yarlıkayur ***küsey(ür) mu sizler*** *toyınlar ayıg kılın(çlıg) tınlıglarnaŋ ayıg yavlak tüşlerin teginmişlerin yügerü körgeli* "(Hürmete) layık Maytrı (burkan) [ ] bir sesle rahipler şöyle haşmetle der: '**İster misiniz** siz rahipler, günahkâr yaratıkların kötü akıbetlerine (nasıl) duçar olduklarını şimdi görmek?'" (Maytr., 64/4-10) örneğinde Burkan kendinden alt konumda bulunan rahiplerin, günahkâr yaratıkların kendisinden isteğini *tile-* fiiliyle değil *küse-* fiiliyle vermektedir. Aynı şekilde *burkan kutın* ***küsedeçi*** *bodıs(a)t(a)vlar* (AY II, 37/14) "Burkan kutunu **dileyen** Bodhisattvalar" örneğinde de Bodhisattvaların Burkan kutu isteği *küse-* ile verilmiştir. Zira Bodhisattvaların Burkan kutuna nail olmak istemeleri doğrudan bir dileme yerine saygıyla dileme şeklinde verilmek istenmiş olmalıdır. Çünkü bir istekte bulunmak aslında muhatabın negatif imajına bir tehdit içermektedir ve asttan üste yönelen doğrudan negatif İZT, mümkün olabilecek en şiddetli İZT'dir.[36] Bu İZT riskinin önüne, isteğin saygıyla yapıldığını bildirerek geçilebilir.

Herhangi bir dinin mümini; gerçek din kurallarını işitmeyi, öğrenmeyi ve Tanrı veya tanrılar tarafından affedilmeyi büyük bir istekle arzular. Bu iki durum da onun için tanrısallığın bahşedeceği en büyük kazançlardandır. Dolayısıyla böyle bir isteğin, honorifik bir leksik parça olan *küse-* fiiliyle verilmesi şaşırtıcı değildir: *bular barça [köni kirtü] nomug eşidgeli* ***küseserler*** *[artukr]ak arıngalı* ***küsüşlüg erserler*** (AY II, 72/ 14-16) "Bunlar tüm doğru ve gerçek din kurallarını işitmeyi **arzulasalar** çokça arınma **isteği duysalar**".

küsençig *ıduk tujitdakı ordusıŋa* "**Arzu edilen** azizin Tuşita Sarayı'na" (BT XIII, 55/8), *teŋri yirinte togayın tep* ***küseserler*** (AY III, 142/16-17) "Tanrı yerinde doğayım diyip **arzu ederlerse**", *tö]zünüm bo muntag [kılmakıŋka ne] küsüş* ***küseyür*** *[s(e)n hormuzta] t(e)ŋriniŋ oron[ın mu* ***küseyür*** *s(e)n]* (BT XXXVII, 5558-5561) "Asilim, böyle davranışlarla ne **arzuluyorsun** sen? Tanrı İndra'nın tahtını mı **arzuluyorsun**?" örnekleri de yine asttan üste isteği ve bir şeye nail olmak istemeyi

[36] Bkz. 1. Bölüm, Doğrudanlık ve Dolaylılık.

belirtmektedir. Karşılaşılan *küse-* örneklerinin istikrarlı şekilde asttan üste isteği ifade etmesi, tespit edilen bu örneklerde *küse-*'nin bir honorifik ifade olduğuna işaret etmektedir.

***küsüş* "arzu, istek" (Clauson, 1972: 752), "istek, arzu, niyet, şehvet, adak, dinî niyet" (Wilkens, 2021: 445)**

Clauson (1972: 752) *küsüş* ile ilgili olarak sözcüğün *küse-* "istemek, arzu duymak, çok istemek" fiilinin bir türevi olduğunu ifade etmiştir. Gülensoy (2007: 597) sözcüğün kökünü *küse-* fiiline dayandırmıştır. Hatta bugünkü Türkiye Türkçesinde kullanılan *küs-* fiiliyle de ilişkilendirmiştir.

Sözcük Eski Uygur Türkçesi metinlerinde yalın olarak "arzu, istek" anlamında kullanılsa da bunun asttan üste saygıyla gerçekleştiği anlaşılmaktadır: ***küsüşümçe*** *inzünler birgerü maŋa berzünler tıdıgsız ulug tılaŋurmak* "(Gönlümdeki) **arzuma istinaden** insinler (ve) engelsiz yüce hitabeti (hitabetin gücünü) bana tümüyle versinler." (AY VIII, 510/16-18) örneğinde Tanrısal varlıktan istenilen hitabet yeteneği *tilekimçe* yerine *küsüşümle* olarak verilmiştir. Görece güçlü olan kutsal varlıktan istenen şeyin *tilek* yerine *küsüş* olarak tanımlanması -tıpkı *tile-* yerine *küse-* tercihi gibi- *küsüş'ün* bir saygı ifadesi olduğunu düşündürmektedir. Aynı zamanda *yanala tiliki küsüşi bultukmaz* (BT I, G/3) "Yeniden istek ve arzı gerçekleşmez." örneğinde geçen *tiliki küsüşi* ikilemesinde *küsüş*'ün ikinci sözcük olarak kullanımı nezaket nötr *tilik* sözcüğünün kullanıldığı ortama saygı anlamı katmak için olmalıdır.[37] Böyle bir önce *tilik* sonra *küsüş* kullanımının önce "zihindeki arzuyu" sonra "saygıyla ifade edilmiş arzuyu" belirttiği düşünülebilir. Bu kullanım, 2. Bölüm, Pekiştirmeli Nezaket İfadeleri bölümünde de açıklandığı gibi sonradan gelen sözcüğün daha çok nezaket ve saygı ifade etme eğilimiyle de örtüşmektedir.

Ayrıca *t(e)ŋri burhan tetsisi şravaklar kuvragın kamagun barça t(e)rk tavrak* ***küsüşüm*** *eyin kelzünler tüzü tükel bütürzünler köŋülteki tilekimin* ***küseyür men kolur men*** (AY VIII, 507/21-508/3) "Tanrı Burkan'ın müridi, dinleyenler topluluğunun tamamı **niyazım** üzerine bir an önce gelsinler. Gönlümdeki dileği tamamıyla gerçekleştirsinler (diye) **niyaz ederim**." örneğindeki *tilekimin küseyür men kolur men* parçası *küsüş*'ün kökü olarak düşünülen *küse-* fiilinin bir saygı ifadesi olabileceğini iki

[37] Pekiştirmeli yapılarda sıralama ve nezaket ilişkisi için bkz. 3. Bölüm, Pekiştirmeli Nezaket Yapıları.

açıdan düşündürmektedir. İlki, iç dünyada yaşanan arzuyu dile getiren ve nezaket nötr özellik taşıyan *tilek* sözcüğüne kutsal bir varlıktan medet umulduğu için, *küse-* fiiline bağlanmak suretiyle saygı anlamı kazandırılmış olabileceğidir. İkincisi ise yine bir saygı ifadesi olarak değerlendirilebilecek *kol-* fiiliyle birlikte bir ikilemeye girmesidir. Bu çerçevede önce nezaket açısından daha hafif şiddetli *küse-* sonra daha çok saygı içeren[38] *kol-*, çekimli fiil olarak kullanılmıştır, denilebilir.

burhan kutı ***küsüşin*** *olarnı üçün ancak(ı)ya yme isig özümke ilinmekin yapşınmakım yok tep tedi* (BT XXXVII, 4025-4028) "Burkan kutunu **istememden** dolayı kendi nefsime tutunmuyorum, dedi." ve *köŋülüŋteki* ***kösüşün*** *barça kantı atıŋ atayu kut kıw özin kelti* (TT I, 16/115-116) "Gönlündeki **isteğe** tamamen kavuştu. Adını anarak kut ve saadetle geldi." örneklerinde de *küsüş* sözcüğünün yine Tanrı'dan istenilen bir dileği dile getirmekte ve asttan üste bir ifade olarak kullanılmakta olduğu anlaşılmaktadır.

Bunlar dışında *küse-* fiilinin Türkçede en yaygın isteme ve dileme bildiren sözcük olan *tile-*'den[39] farklı olarak tespit edilen tüm örneklerde saygı ifadeleri içerisinde kullanılması, çok çeşitli eşleşmelerle birçok pekiştirmeli saygı yapısında yer alması, onun nötr bir isteme fiilinden ziyade saygıyla isteme kavram alanına daha yakın olduğunu göstermektedir.

---

[38] *kol-* fiilinin aciliyet ve yalvarmakla ilişkili olabileceğine 2. Bölüm, Sözcük Hâlindeki Nezaket İfadeleri bölümünde *kol-* maddesinde değinilmiştir.

[39] *tile-* fiilinin bir mental fiil olarak nezaket nötr bir istemeyi ifade ettiği örneklerden bazıları şunlardır: *takı yime kim kayu tişi tınlıg urı ogul* ***tileser*** *kuanşi im pusarka tapınu udunu teginip atın üzüksüz atasar ötrü köŋülteki teg körkle kutlug ülüglüg urı ogul kelürür*. "Ve yine herhangi bir kadın, (bir) erkek çocuk **dilese** Kuanşi İm Pusar'a saygıyla tapınır, uyar, adını durmadan anarsa sonunda gönlüne göre güzel, mesut (bir) erkek çocuğu (dünyaya) getirir." (KP, 73-76), *t(e)ŋri burhan tetsisi şravaklar kuvragın kamagun barça t(e)rk tavrak küsüşüm eyin kelzünler tüzü tükel bütürzünler* ***köŋülteki tilekimin*** *küseyür men kolur men* (AY VIII, 507/21-508/3) "Tanrı Burkan'ın müridi, dinleyenler topluluğunun tamamı niyazım üzerine bir an önce gelsinler. **Gönlümdeki dileği** tamamıyla gerçekleştirsinler (diye) niyaz ederim." *ötrü elig beg t(e)rkin ök ol rakşasıg* ***tilegeli*** *bardı* (%BT XXXVII, 8814-8815) "Sonra hükümdar bey o anda o şeytanı (görmek) **isteyerek** gitti", *tawar tilemez tınlıglar az öküş tileyür tükel bilmez tınlıglar öküş teŋrim* (TT VI, 3-4 [203]) "Gözü tok, mal dilemeyen canlılar az; açgözlü doyumsuz canlılar çok Tanrı'm!". Bu örnekler arttırlabilir. tilek, buna rağmen, aynı zamanda *yükünür m(e)n sarasvati t(e)ŋrike kim meni tıdıgsız tılaŋu kıltaçıka kut kolur m(e)n yalvaru küsemiş tilemiş işimiz t(e)rkin tavratı barçanı tüzü tüketi bütürzün kanturzun* "Sarasvati Tanrıça önünde saygıyla eğiliyorum. Ben yalvararak diliyorum ki arzuladığımız işimizi bir an önce eksiksiz olarak tamamlasın. (AY VIII, 505/6-9) örneğindeki gibi *küse- tile-* şeklinde bir pekiştirmeli yapıda merkezde bulunarak yahut *öz etözin kevdiler tınl(ı)gl[a]rka yara[şı] kılık kılıp aş azuk ti[le]d[iler]* (HT X, 1006-1008) "Kendi benliklerini küçük düşürdüler. Fanilere yakışır bir davranışla nimet dilediler." örneğinde olduğu gibi bağlam dolayısıyla muhtaçlık kavram alanı içerisinde kullanılmaktadır. Yine de kullanım alanındaki bazı istisnalar dışarıda tutulacak olursa *tile-* fiilinin genel itibariyle nezaket nötr ve kişinin eyleme dönüşmemiş, zihindeki bir isteğini belirtiğini söylemek mümkündür.

***namo* "saygı, hürmet" (Wilkens, 2021: 485)**

Eski Uygur Türkçesine ait metinlerde daha çok *nomabut, namo buddhaya* gibi kalıp ifadelerde karşımıza çıkan sözcük Wilkens (2021: 485) tarafından, Toharca alıntı olarak tanımlanmıştır. Daha çok bir bölümün başlangıcında okuyucu/dinleyicileri uyarmak maksadıyla ifade edildiği anlaşılan *namo* bir ünlem ifadesi olarak kullanılmaktadır: *namo buddaya namo darmaya namo saŋgaya* (AY IV, 201/1-3) "Burkana saygı! Dine saygı! Cemaate saygı!" ve *(namo but) namo drm namo saŋ* "Burkana saygı! Dine saygı! Cemaate saygı!" (KP, 1). Bu şekilde bir kullanım saygı duyulması istenen kavramları yüceltirken cemaate açık ve doğrudan bir emir verilmesi sebebiyle bir İZT içermektedir. Bu İZT kutsal varlıkla cemaat arasındaki göreceli konum, güç ve imaj farkını vurgulaması yönüyle cemaate pozitif bir İZT, cemaati bir davranışa yönlendirici emir içermesi sebebiyle negatif İZT olarak düşünülebilir. Kutsal varlık/kavram ve cemaat arasındaki konum farkı ne kadar arttırılırsa cemaatin maruz kaldığı pozitif ve negatif imaj zedelenmesi de o kadar artacaktır.

***ötüg* "dilek, istek, rica, sunu, hediye, dua, rapor (çoğunlukla aşağı dereceye koyulanın), yalvarış" (Wilkens, 2021: 544)**

Clauson (1972: 51) *ötüg* ve *ötün-* sözcüğünün Türkçe bir *öti*:- ve *ötü*:- fiili olabileceğini söylemiştir. *ötün-* fiilinin ifade ettiği eylemin ismi durumundaki *ötüg* sözcüğü, her ne kadar farklı gramer kategorisinde değerlendirilse içerdiği anlam dolayısıyla nezaket teorisi açısından *ötün-* fiiliyle benzer özellikler göstermektedir.

İstek bildirimi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde *tilek, küsüş, ötüg* gibi sözcüklerle gerçekleşmektedir. Bunlar arasında *tilek,* daha çok kişinin yalın şekilde isteğini belirtmekte ve herhangi bir nezaket anlamı kazanmamış hâlde metinlerde yer almaktadır. *Küsüş* ve *ötüg* ise konuşur ve muhatabın konumları hakkında bize bilgi vermektedir. İkisi de tevazu içermekte ve konuşurun astlığını vurgulamaktadır. *ötünmiş yalvarmış* ***ötügümiz*** *öŋi adınsıg kılmazunlar tep monçulayu ötünmiş kergek* "Yalvararak arz ettiğimiz **ricalarımızı** (kendilerininkinden) farklı kılmasınlar diyerek böyle arz etmek gerekir." (AY VIII, 511/5-7), örneğinde *bodis(a)t(a)v atasıŋa tegip ayasın kavşurup ayayu çilteyü ötünti kut teŋrisiŋe ogşatı kolusuz kutlug ataçım kaŋıçım kınıgın ötünmiş ötügüm[i]n eşidü y(a)rlıkaŋ* (BT XXXVII, 945-949) "Bodhisattva babası(nın huzuruna) ulaşıp ayalarını birleştirip hürmetle konuştu: Kut Tanrı'sı gibi

sonsuz kutlu babacığım, saygıyla ve büyük bir istekle ettiğim duama haşmetle kulak verin." örneğindeki ***ötünmiş ötüg*** nesne tekrarlı bir yapıdadır. Son iki örnekte konuşur kutsal varlıklara seslenmiş ve burada *ötüg* 'rica etmek, arz ederek istemek' anlamlarında kullanılmıştır.

ötün- fiilinde olduğu gibi *ötüg* de kutsal varlıklara yahut genel itibariyle sosyal yaşamda diğer üst konumdakilere yönelen ifadeler için kullanılmaktadır: *ög kaŋ utlısın bilmiş bolalım tep inçge* ***ötüg*** *ıtıp* (HT IX, 32a: 16-18) "Anne (ve) babaya vefa gösterelim diyip böyle **istek** göndererek", *[amrak ogulum] meniŋ emigimin emmediŋ mü [ ] iki emigimin saŋa ötügçü [boltum meniŋ s]avımın algıl oyunka barma* (BT XXXVII, 10897-10899) "[Sevgili oğlum], benim göğsümü emmedin mi [ ] iki göğsümle sana yalvarır [oldum. Benim s]özümü dinle (o) eğlenceye gitme!"

Nezaket ifadelerinde resmiyet ölçütü, sosyal mesafe ile birlikte yapısal nezaket teorilerinde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Eski Uygur Dönemi'nde resmiyet ve saygı ölçütleri göz önünde bulundurularak resmî yazışma türlerinden biri olan dilekçe mektuplarına yalnızca *bitig* değil *ötüg bitig* adı verilmiştir: ***ötüg bitig*** *kigürtzün* (HT VIII, 1606) "**Dilekçe** iletsin". İyi ve Kötü Prens Öyküsü'nde geçen *ötüg ber-* sözünün *tegin alkunı taplamadı tek* taluy ögüzke kirmişig tapladı ötürü içgerü kaŋı elligke* ***ötüg berdi*** "Prens bunların (bu yolların) hepsini onaylamadı. Sadece okyanus ırmağına gitmeyi onayladı. Sonra, sarayda kral babasına 'Okyanus ırmağına gideyim mi?' diye **maruzatta bulundu**." (İKPÖ, 15) örneğinde üst konumdaki bir kişiye istekte bulunma anlamı barındırdığı anlaşılmaktadır. Bu söz kullanılırken elbette prensin babası olan hana baba-oğul ilişkisinden ziyade prens-han ilişkisini gözeterek resmiyet yoluyla bu isteği ilettiği düşünülmüş olmalıdır. Bu isteğin yazılı mı yoksa sözlü mü iletildiği ise metnin bağlamından çıkarılamamaktadır.

ötüg bitig ıd- "arz mektubu göndermek"

Wilkens (2021: 544), sözlüğünde *ötüg bitig* 'başvuru yazısı', *ötüg bitig kigürt-* 'başvuru yazısı sunmak', *ötüg bitig ötün-* 'başvuru yazısı sunmak', ötüg ıd- 'başvuru (mektubu) göndermek' ifadelerine yer vermiştir. İfadelerde geçen *ötüg* sözcüğü yapılan eylemin asttan üste olduğunu açık şekilde göstermektedir. Dolayısıyla bu yazıyı iletme bir arz şeklinde değerlendirilmelidir. Zira Wilkens de *ötüg bitig kigürt-* eylemini "sunmak" ile ilişkilendirmiştir. Eski Uygur Türkçesinde kullanılan ve

resmiyet ölçeğiyle de ele alınabilecek olan *ötüg bitig ıd-* ifadesi astın üste yazılı arzı olarak tanımlanmaktadır: *hanka ötüg bitig ıtdı* (HT IX, 32a: 4-5) "Han'a arz mektubu gönderdi.". *ıd-* filinin başkasına yaptırılan ettirgen yapısı üst konumdakine arzın başkasına yaptırıldığına işaret etmektedir. Bu örnekte Han'a yazılı arz birisi vasıtasıyla yapılmaktadır. Zira *ög kaŋ utlısın bilmiş bolalım tep inçge* ***ötüg*** *ıtıp* (HT IX, 32a: 16-18) "Anne (ve) babaya vefa gösterelim diyip böyle **istek** göndererek" örneğinde de *ıd-* fiili sözün birisi tarafından üst konumdaki muhataba ulaştırıldığını göstermektedir.

ötün- **"konuşmak, söylemek (aşağı derecede olan tarafından), sunmak, yalvarmak, dua etmek, takdim etmek" (Wilkens, 2021: 544)**

Fiil Eski Uygur Türkçesi korpusunda asttan üste saygı bildiren ifadeler arasında en sık kullanılan sözcüklerden biridir. Polat (2017: 2015-2016) *ötün-* fiilini incelediği makalesinde Clauson, Erol, Erdal, Ş. Tekin gibi araştırmacıların açıklamalarını dile getirmiştir. Bu açıklamaların ortak noktası sözcüğün ifadeye "saygı ile yapılma" anlamı kattığı ve asttan üste bir saygı ifadesi olduğudur. Polat *tegin-* fiiliyle ilgili verdiği örnekleri asıl fiil ve yarı tasvirî fiil şeklinde sınıflandırarak vermiştir. Gerçekten de *ötün-* fiili asıl anlamıyla "arz etmek, söylemek, sunmak" gibi anlamlarda kullanılırken yarı tasvirî fiil olarak "asıl eylemi saygıyla yapma" anlamı ifade etmektedir.

Asıl fiil olarak: *ög kaŋ teg eçim sıntar eçim sıntar selike bu maytrı(sm)it nom bititgeli* ***ötüntümüz*** *erti* "Ana baba gibi (olan) ağabeyim Sıntar Seli'ye, bu din kitabını, Maytrısimit'i yazmasını rica ettik." (Maytr., 1/10-12)

Yarı tasvirî fiil olarak: *alkınçsız közüglüg bodivst yana ikileyü* ***ötünti*** *tözünüm biziŋe yarlıkançuçı köŋül turguruŋ bu buşımızı alıp asıg tusu kılıŋ tip ötünti* "Tükenmez gönüllü Bodhisattva ikinci bir defa daha **yalvardı:** Efendim, bize acıma duygunuzu gösterin! Bu sadakamızı alın, fayda sağlayın." (KP, 159-162)

te- fiili Eski Uygur Türkçesi metinlerinde eşit konumdaki kişiler arasındaki sözleri dile getirmek için kullanılmıştır. Dolayısıyla üst konumdaki bir kişi için söylenen sözün *te-* ile ifadesi bir saygısızlık içereceğinden bunun yerine *ötün-* "konumunun farkında bir biçimde, alçakgönüllülükle söylemek" fiili kullanılmaktadır. Ast konumun vurgulanmasından dolayı konuşurun pozitif imajını görece düşürmektedir.

tegin kaŋı kanka ınçe tep ***ötünti*** *ıglayu* "Prens, babası hana, ağlayarak şöyle **arz etti.**" (İKPÖ, 4) örneğinde prensin ifadesi, muhatabın hem prensin babası hem de bir hükümdar olmasından dolayı *ötün-* fiiliyle verilmiştir. Yine *alkınçsız közüglüg bodivst yana ikileyü* ***ötünti*** *tözünüm biziŋe yarlıkançuçı köŋül turguruŋ bu buşımızı alıp asıg tusu kılıŋ tip ötünti* "Tükenmez gönüllü Bodhisattva ikinci bir defa daha **yalvardı:** Efendim, bize acıma duygunuzu gösterin! Bu sadakamızı alın, fayda sağlayın." (KP, 159-162) örneğinde *bodhisattva* kendinden üst kutsal varlığa kendi pozitif imajını muhataba göre en düşük konuma kadar çeken yalvarma eyleminde[40] bulunmaktadır.

ög kaŋ teg eçim sıntar selike bu maytrı(sm)it nom bititgeli ***ötüntümüz*** *erti* "Ana baba gibi (olan) ağabeyim Sıntar Seli'ye, bu din kitabını, Maytrısimit'i yazmasını **rica ettik**." (Maytr., 1/10-12), *bo savıg eşidip üçünçi m(a)has(a)tve tegin iki eçileriŋe ötrü ınçe tep* ***ötündi*** "Bu sözü işitip üçüncü prens Mahāsattva iki ağabeyine şöyle **dedi**" (AY X, 609/4-6) ve *tormanı kutadturmış teg kutadturup anıŋ örisin burunın öznüŋ töz tüp bahşıka* ***ötüngü ol*** (BT VIII, A/331-333) "Kurbanı kutsadığı gibi kutsamalı onun en iyisini (ve) mükemmelini kendi asıl üstadına **sunmalıdır**." örneklerinde görüldüğü üzere eylem yalnızca kutsiyet anlamı taşımamaktadır, yaşça büyüklere ve hocalara yönelen ifadeler için de kullanılması, onun Tanrısallık taşıyan varlıklar ve hükümdar ailesi dışında sosyal yapı içerisinde daha düşük değerdeki üstlere karşı da kullanıldığını göstermektedir.

yarlıka- fiili yukarıdaki bölümde de ifade edildiği gibi kutsal kabul edilen varlıkların ifadelerini dile getirirken kullanılan bir fiildir. İçinde merhamet etme, kutsal bir yücelikle yapma anlamları taşımaktadır. Ancak Erdal'ın (2004: 529) *humility counterpart of yarlıka-* "*yarlıka-* fiilinin mütevazı karşılığı" olarak verdiği *ötün-* fiili yalnızca Burkan, bodhisattvalar veya hükümdar gibi kutsal varlıklara yönelen ifadeler için kullanılmamaktadır. Fiilin aynı zamanda hocalar, yaşça büyükler için de kullanılması onun saygı şiddetinin *yarlıka-* fiilinin haşmet şiddetiyle orantılı olmadığını göstermektedir. Zira 2. Bölüm, Pekiştirmeli Nezaket Yapıları başlığı altında da ifade edileceği gibi *ötün-* pekiştirmeli yapılarda genellikle yönetici durumundaki fiil olmamış, merkezden ziyade pekiştirici konumda yer almıştır. Aynı

[40] Yalvarmak pozitif imajı göreceli olarak olabildiğince alt düzeye kadar indirdiği gibi negatif imajı da tehdit etmektedir. Zira isteğin gerçekleşmesi o kadar çok istenmektedir ki bunun karşılığında konuşur tarafından herhangi bir tavizin verilmesi riski de yüksektir. Dolayısıyla pozitif imajı zedeleyen yalvar- eylemi aynı zamanda negatif imajı da tehdit etmektedir.

zamanda yukarıdaki örneklerde olduğu gibi Tanrısallık hedefi dışında sosyal yapı içerisinde daha düşük değerdeki üstlere karşı da kullanılması onun genelleştiğini ve dolayısıyla içerdiği saygı şiddetinin de azaldığını düşündürmektedir.

siz Zamiri

Nezaket teorisi içerisinde resmiyet ve sosyal mesafe gibi ölçütler açısından en çok irdelenen konulardan biri de sen ve siz üslubudur. Wardhaugh (2006: 276) 'sen' ve 'siz' ayrımının olması durumunda zamir biçimleri vasıtasıyla diğerlerine duygularımızı (birliktelik, güç, mesafe, saygı, yakınlık vb.) ve sosyal geleneklerimiz hakkındaki bilincimizi göstermiş olduğumuzu belirtmiştir.

İngilizce, Arapça gibi dillerin aksine Türkçe, sen ve siz ayrımına sahip dillerden biridir ve bu ayrım ilk yazılı metinlerimizden itibaren görülmektedir. Hatta öyle ki Gabain (1988: 188) Eski Türkçede zamirlerin çokluk biçimlerinin isimlerinkinden önce oluştuğunu söylemiştir. Buna göre zamirlerde çokluk> saygı gelişiminin de isimlere göre daha erken ortaya çıktığı kabul edilebilir. Kaşgarlı DLT 171'de *sen* zamirinin çocuklar, hizmetçiler ve mertebe bakımından küçük olanlar için kullanıldığını, *siz* sözcüğündeki +z ekinin ise bir çokluk biçimi olduğunu ve sözcüğün saygı amacıyla yüksek mertebedeki kişiler için kullanıldığını ifade etmiştir.

Günümüz Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Eski Uygur metinlerinde de *sen;* üstten asta söylemde üstünlük göstergesi, yakınlık, aşağılama gibi bağlamlarda kullanılmaktadır. Üstten asta söylemde saygı ifadesi olarak algılanan *siz* zamiri yerine *sen* tercihi asta üstünlük kurmak ve aradaki konum farkını bildirmek gibi konuşuru yüceltici işlevlere sahiptir: *ötrü tükel bilge maytrı burkan öŋre kisreki ödlerig bilge biligin koduru kolulap şanki toyınka ince tip yarlıkayur uktuŋmu* ***sen*** *şanki* "Bunun üzerine mükemmel hikmetli Maytrı Burkan, evvelki ve sonraki zamanları, hikmeti ile tamamiyle mülahaza ettikten sonra Rahip Şankha'ya haşmetle şöyle der: Anladın mı **sen** Şankha?" (Maytr., 48/4-8). *sen* zamirinin üstünlüğü vurgulama işlevi, onun aynı zamanda aşağılama anlamı kazanmasını da sağlamıştır: ***s(e)n*** *utun yavız tınl(ı)g uzatı* ***sen*** *[seni]ŋ küsünüŋin tutup ertiŋü bedüklentiŋ amtı menin elimke tegyük s(e)n* (BT XXXVII, 6115-6118) "**Seni** edepsiz (ve) iğrenç yaratık **seni**! Gücünü fark edip çokça büyüklendin! Şimdi benim elime düştün!"

sen konum farkını ve resmiyeti azaltıcı özelliği ve muhatapla yakın ilişki kurma işleviyle asttan üste söylem içerisinde de sıklıkla kullanılmıştır. Bu tarz bir yöntem üste tabiiyet ve samimi duyguları bildirmekte böylece kaba bir ifade olarak değerlendirilmemektedir: *ötrü duşta atl(ı)g rakşas ertiŋü korkup öz rakşas körkin ök elig begneŋ adakınta bagarın suna yatıp ince tep tedi ulug elig amtı m(e)n* ***saŋa*** *sanlıg erür m(e)n neteg yarlıkasar anı bütürgeli anuk tururm(e)n* (BT XXXVII, 8830-8835) "Sonra Duşta adlı şeytan aşırı derecede korkup şeytan kılığında olduğu hâlde hükümdar beyin ayağına gövdesini vererek yatıp şöyle dedi: Yüce hükümdar şimdi (artık) ben **sana** tabiyim. Sen ne buyurursan onu yerine getirmeye razıyım.". Bu örnekte sen üslubunun tercih edilmesinin bir sebebi de

siz zamiri Eski Uygur Türkçesi metinlerinde özellikle devletin üst tabakasındaki kişilere, Tanrısal varlıklara veya üst konumdaki bu varlıkların astlarına bir lütuf olarak kullandıkları nezaket yapısıdır. Asttan üste söylemde siz kullanımı sosyal konum ve güç gibi ölçütler dolayısıyla konuşurun kendi imajını muhataptan aşağı çekmesi açısından saygı bildirmektedir. *t(e)ŋrim* ***siziŋ yüziŋüz*** *tolun ayka ogşatı erür, yüz min kün t(e)ŋri birgerü y(a)rutu yaşutu turur teg közüŋüznüŋ etigi kök lenhuaka ogşayur tüzdem yürüŋ tişiŋiz karlıg tag teg yaltrıyur* "Tanrı'm **sizin yüzünüz** dolunaya benzer. Yüz bin Güneş tanrısı ile birlikte aydınlatıyormuş gibi. Gözünüzün biçimi (güzelliği) mavi lotusa benziyor. Düzgün beyaz dişiniz karlı dağ gibi parlıyor." (AY VI, 450/4-9) örneğinde Tanrı'ya hitap eden kul, onun yüzünden bahsederken 2. çokluk iyelik eki kullanmayı tercih etmiş ayrıca saygısı ifadesini 2. çokluk kişi zamirini de kullanarak pekiştirmiştir.

Üstten asta siz kullanımı ise üst konumdaki kişinin alt konumdaki kişinin imajını dengelemek, onu bir şeye yönlendirirken ikna etmek, ona iltifat etmek için kullandığı bir yöntemdir. *ötrü o oglı teginke ince tep yarlıgkadı amrak ögüküm meniŋ elte kazgançım* ***siziŋ*** *ermez mü* "Sonra oğlu prense şöyle sordu: Sevgili yavrucuğum, benim devlet gelirlerim **sizin** değil mi?" (İKPÖ, 16) örneğinde hükümdar, oğlunu yolculuğa çıkmaması için ikna etmek amacındadır ve siz kullanımı, bu noktada, oğlunun toplum içindeki imajını dengeleme açısından önem arz etmektedir. Üstten asta yahut tam ters yöne iletilen ifadelerde siz kullanımı resmiyet de belirtmektedir. Bu açıdan hükümdarın prense devlet ricalinin de bulunduğu ortamda *siz* şeklinde hitap etmesi *sen* şeklinde hitap etmesin göre prensin pozitif imajı açısından çok daha

destekleyici görünmektedir. Üstten asta *siz* kullanımı, aynı zamanda üstün lütufkârlığını, terbiye ve asilliğini göstermesi açısından da önemlidir.

Eski Uygur Türkçesinde *siz* zamiri dışında *sizler* zamirinin varlığı da bilinmektedir. Erdal (2004: 195) *siz* zamirinin daha çok 2. teklik kişi için nazik bir ifade olduğunu, *sizler*'in ise nazik ya da nezaket bakımından nötr olmak üzere ikinci çokluk kişi için kullanıldığını ifade etmiştir. Bunun yanı sıra KP 76/5'te geçen *sizler* gibi örneklerin /z/ sesinin düşmesinden ziyade daha yaygın olarak olan *+lAr*'ın *+z* çokluk eki yerine kullanılmasından kaynaklandığını söylemiştir.

Bazı durumlarda sayıca çokluğu bazı durumlarda ise nezaketi ifade eden *sizler* biçiminin özellikle üstten asta ifadelerde nezaket için mi yoksa topluluğun çokluğunu belirtmek için mi kullanıldığını tespit etmek her örnek için kolay görünmemektedir. Ancak *m(e)n* ***si[zlerniŋ tapıgçı]ŋızlar*** *ermez m(e)n* (BT XXXVII, 8349-8350) "Ben sizlerin hizmetçiniz değilim." örneğindeki tamlamada tek kişi için kullanılan *tapıgçıŋızlar* 'hizmetçiniz' konuşura yani tek kişiye işaret etmektedir. Birden fazla "tapıgçı"nın olmadığı bu bağlamda kullanılan hem *+IŋIz* hem de *+lAr* eki ifadenin saygı ile ilişkisini düşündürmektedir. Zira metinde kendisinden cemaat için sadaka istenen kişi sitemini dile getirmektedir. Dolayısıyla *sizleriŋ tapıgçıŋızlar* söz grubu rahibin sitem hâlindeyken bile cemaate saygı ifadesi kullandığını göstermektedir. *ertinü katıglanmakl(ı)g bilge biligke tükellig yagız yer erkligi çaştane elig beg men erür men katıg köŋül öritip korkunçsız 'eyinçsiz köŋülin* ***sizlerni*** *birle sünüşgeli kelyük m(e)n* (BT XXXVII, 8734-8739) "Çokça emek sahibi, bilge, bilgide olgun, yeryüzüne hükmeden Çastane Hükümdar Bey benim. Emin bir tavırla korkusuzca **sizlerle** savaşmaya geldim." ise Erdal'ın bahsettiği nezaket açısından nötr olan *sizler* kullanımına örnek olmalıdır. Zira her ne kadar soylu olsa da kendi ülkesindeki insanları öldüren yeklerin karşısına çıkıp onlara meydan okuyan hükümdarın, bu bağlamda yeklere saygı ifadesi kullanmasını beklemek mümkün görünmemektedir.

tap- "bulmak, hizmet etmek" (Clauson, 1972: 435), "tapmak, bulmak" (Caferoğlu, 2015: 225)

Clauson, farklı anlamların söz konusu olmasından dolayı EDPT'de iki farklı *tap-* sözcüğü tasarlamıştır ancak Ağca (2016: 128) bu anlamların da aslında tek bir *tap-* fiilinin çeşitlenmiş hâli olduğunu düşünmektedir. Ağca, ilk anlamı *bul-* olan fiilin

anlam genişlemesine uğrayarak bulma safhasından sonraki safha olan "hizmet etme" anlamına kavuştuğunu ortaya koymuştur. Gerçekten de Tanrı'yı aramak ve sonrasında bulduğunda ona ibadet etmek arasında semantik bir ilişki bulunmaktadır. Fiilin başka bir türevi olan *tapın-* 'ibadet etmek' (Erdal, 2004: 66) da yine arayıp bulunan kutsal varlığa hizmet etmekle ilişkilidir. Caferoğlu da tek bir *tap-* fiili için "tapmak, bulmak" karşılıklarını vermiştir. Dolayısıyla tek bir *tap-* fiili tasarlamak ve söz konusu anlamların birbiriyle ilişkili şekilde ortaya çıktığını düşünmek mümkün görünmektedir. *agrlaŋ ayaŋ* ***tapıŋ*** (TT II, 2 /79, [38]) "Yüceltin, saygı gösterin, (ona) **tapın**." parçasında *tapıŋ*, *tap-* fiilinin ilk anlamı temel alınarak "(ona) yönelin" olarak da çevrilebilirdi ancak cümledeki eylemlerin ilerleyiş safhası daha yoğun bir saygı merhalesini gerektirmektedir. Yüceltmek saygı göstermek tapmak şeklinde gitgide artan bir saygı dizilimi, saygının muhatabına daha büyük bir İBT olarak düşünülmelidir. Bunun aksi yönünde yahut düzensiz bir söz dizimi ise bu artan saygı sıralamasından daha düşük bir İBT'ye hatta belki de bir İZT'ye karşılık gelebilmektedir. Zira saygı seviyesinin cümle diziliminde giderek düşmesi saygının da ifade esnasında azaldığını çağrıştırmaktadır.

Bu fiilden türeyen *tapıg* ise "ibadet, hizmet" anlamlarında kullanılmıştır: *sevinç bilmek törösinçe [uza]tı* ***tapıg kılgalı*** *küyü küzetü [tutay]ın* "Şükranla daima **ibadet etmek** için bu böylesi öğretiyi koruyayım" (AY X, 667/7-9), *tört sekiz on v(a)çir uguşlug yumuşçı* ***tapıgçılar*** *turkaru küyü küzedü tutgaylar* "Vajra soylu 84 haberci ve *hizmetçi* (onu) daima koruyacaklar." (Sitât., 401-403).

tapın- **"hizmet etmek, ağırlamak, saygı göstermek, kurban etmek, feda etmek" (Wilkens, 2021: 674), "tapınmak, hürmet etmek" (Caferoğlu, 2015: 225)**

tap- fiilinin hizmet etmek anlamı dışında temelde "bulmak" ile ilişkili olduğuna değinilmişti. Ancak aynı fiilin dönüşlülük eki almış türevi olan *tapın-* Eski Uygur Türkçesi metinlerinde ve sözlüklerde yalnızca "hizmet etmek, saygı göstermek" şeklinde kullanılmış ve "bulmak" anlamından sonraki evreyi temsil etmiştir. Burada dikkat edilmesi gereken başka bir husus da "bulmak" > "ibadet etmek" anlam ilerleyişinin, dönüşlülük ekli biçimle gerçekleşmiş olmasıdır. Zira kişi Tanrı'yı kendi kendine, kendi iç yolculuğuna çıkarak bulmaktadır. Dolayısıyla *tap-ın-* ("bulmak"-

dönüşlülük) tahlili, sözcüğün geçirdiği anlam ilerleyişiyle paralellik göstermektedir, denebilir. Sözcük genellikle "ibadet etmek" ve "saygı göstermek" anlamlarıyla kullanılmıştır. *arıg kirtü dintarg* ***tapınalım*** *ötünelim köŋlin biligin brtmalım* (Man. III,12/4-6 [30]) "Temiz (ve) gerçek rahibe **tapınalım**, (ona) dua edelim. Gönlünü kırmayalım.", *anta tegdökte tün kün katıglanıp bursaŋ kuvragka* ***tapıngalı*** *ugradı* (BT XXXVII, 11013-11015) "Oraya ulaştığında gece gündüz emek verip rahip cemaatine **hizmet etmeye** koyuldu", *burhanlarg* ***tapınmış krgek*** "Burkanlara **tapınmak gerek**." (TT V A, 80-81 [104]).

tapın- kutsal varlıkla kul arasındaki güç ve konum farkını olabildiğince yüksek seviyeye çıkarmasından dolayı bir yüceltme yöntemi olarak da kullanılmaktadır: *y)örüŋ (to)prak tokısar bedizeser burkan (kö)rkin suvka kigürser yıdın tütsügin* ***tapınsar*** "açık renkteki bir toprağı karsa, boyasa ve Burkan heykelini suya soksa güzel kokular ve tütsü ile **tazim etse**" (Maytr., 51/2-4), *ol başın toklamış k(a)raja t[o]ŋ[lug toyın] aroksuz köŋülin bursa[ŋ kuvragka* ***tapınmışın]*** *suv üleyü [yorımışın körüp* (BT XXXVII, 11045-11047) "O başını kazımış rahip elbiseli rahip, (onun) yorulmak bilmez bir şevkle cemaate **hizmet ettiğini**, su dağıtarak yürüdüğünü görüp".

***tayan-* "dayanmak, itimat etmek" (Wilkens, 2021: 686)**

Pozitif İBT muhatabın fizyolojik ve manevi varlığını öncelikle tanımak sonrasında ona güvenmek, onu beğenmek, sevmek, takdir etmek, övmek, ona yalvarmak gibi pozitif imajı arttırmaya yönelik tavırları içermektedir. Bunlar içinden muhataba güvenmek hatta onu dayanak kılmak, onun gücüne onunla kurulan iletişime güvenmek anlamına da gelmektedir. Bu yönüyle *ezrua t(e)ŋrike küçlüg t(e)ŋrike burhanlarka ınantımız* ***tayantım(ı)z*** *n(i)goşak boltumuz* "Ezrua Tanrı'ya, Güneş ve Ay tanrılara, güçlü Tanrı'ya, peygamberlere inandık; (onlardan) **destek aldık**, dinleyicisi (mümini) olduk." (Hu., 211-214) gibi örneklerde *tayan-* muhatabın gücünü tasdik edici bir unsur olarak bir pozitif İBT olarak karşımıza çıkmaktadır.

tayan- fiili Eski Uygur Türkçesi metinlerinde *elig alpı alpagutı ınançı* ***tayançı*** *birle ad[ın] bir arıgka semekke atlanıp bardı* (BT XXXVII, 3667-3669) "Elli yiğidi inanç ve **tevekkülle** başka bir ormanlık yere atlanarak gitti." gibi örneklerde *ınan-* fiiliyle birlikte *ınan- tayan-* sıralamasıyla ikilemeler kurmaktadır. Bu gibi ikilemelerde

sonra gelen sözcüğün daha şiddetli bir nezaket anlamı içerdiği öngörülebilir.[41] Bu sıralama temelinde *tayan-* fiilinin *ınan-*'dan bir adım ötede daha şiddetli bir nezaket yapısı olduğunu söylemek mümkündür. Zira özellikle din bağlamında "dayanmak ve güvenmek" için kişi öncelikle kutsal varlığın varlığını tanımalı (*ınan-*) sonrasında tanınan varlığa güvenmeli ve gerekirse hayatını ve risklerini onun varlığına duyduğu güvene göre şekillendirmelidir (*tayan-*).

***tegin-* "saygıyla … yapmak; ulaşmak; (dinî emirlere) uymak, onları yerine getirmek" (Wilkens, 2021: 688). "duçar olmak, erişmek, saygı ve hürmetle bir şeyi yapmak" (Caferoğlu, 2015: 231)**

Clauson (1972: 484) sözcüğün *teg-* 'erişmek, ulaşmak' fiilinin dönüşlüsü ve çok geniş bir kavram alanına sahip olduğunu ifade etmiştir. Sözcük Eski Uygur Türkçesi metinlerinde asıl fiil olarak "başarıyla sonuçlanmak, uğraşmak, mevcut olmak, tadını çıkarmak, acı çekmek, kabul etmek, şekil almak" (Wilkens, 2021) gibi nezaket teorisi dışındaki anlamlarda da kullanılmaktadır. Tasvirî fiil olarak "saygıyla yapmak", asıl fiil olarak ise "dinî emre uymak" anlamlarında honorifik bir parça olarak da kullanılmaktadır. Sözcüğün tüm anlamları ele alındığında "erişmek" ve "başarmak" anlamlarının sözcüğün üst konumdaki kişilere yönelen söz ve eylemleri tasvir etmesinde etkili olduğu düşünülebilir. *tegin-* aslen "erişmek" anlamına bağlı olarak ast konumda olmayı kabul anlamına da gelmektedir. Dolayısıyla fiillere "naçizane, alçak gönüllülükle, saygıyla yapma" anlamı katmaktadır.

teg- fiilinin "başarma, üste seviyeye ulaşma, erişme, elde etme" anlamı metinlerde tanıklanmaktadır: *antada basa şakimuni teŋri teŋrisi burkanıg bir körmişke bakşım siz tip yinçürü yükünüp sevip taplap toyın bolup vzanpat edgüsiŋe* ***tegd(i)*** "Bundan sonra Şākyamuni'yi tanrılar Tanrı'sı Burkan'ı bir defa görmekle 'Siz üstadımsınız!' diye secdeye vararak sever ve kabullenir. Rahip olup upasampadā şerefine **nail oldu**." (Maytr., 56/9-13), *ulug ulug edgü(ke) (er)d(em)ke* ***tegmiş*** *erser yime küvenç (köŋül) (turgur)mazlar* "Pek büyük üstünlükler **elde etmiş** olsalar bile (yine de) gurur (duymazlar)." (Maytr., 59/16-18), *ulug bulunç kılınça* ***tegdimiz*** "Büyük kazanç ve ameller (bize) nasip oldu." (Maytr., 89/47-48). Aynı şekilde tegin- fiilinin de aynı anlamda asıl fiil olarak kullanıldığı görülmektedir: *tört törlüg terin*

[41] Bkz. 2. Bölüm, Pekiştirmeli Nezaket Yapıları.

kuvrag bo ***nom erdinig boşgunsarlar tutsarlar*** *keŋürü yadıp* ***[iş]leserler*** *[küyü küẓe]tü tuṭup [adasın] [tudasın] tarkarıp enç meŋi(ke* ***tegingey)*** "(Bu) dört tür topluluk, bu **öğreti mücevherini öğrense** bütünüyle yayıp **çalışsalar** koruyup tehlikeleri uzaklaştırıp **huzura erecekler**." (AY VI, 440/21-440a/4).

tegin- fiilinin "saygıyla eylemek" anlamıyla tasvirî fiil olarak kullanıldığı birçok örnek bulunmaktadır. Bu örneklerde asıl fiil -*I* zarf fiil ekini almış ve saygı ve mütevazılık tarzıyla ve söylemin asttan üste gerçekleştiğini vurgulayarak kullanılmıştır. *tözün yavaş kutlar vahşiklar bo nom avant tıltag üze üẓeliksiz nomlug noş tatıgıg tatgalı bolup,* ***çog yalın küç küsün y(a)ruk yaşuk üze egsüksüz bolu tegingey biz****, yalaŋuklar oğlanı yme ençke tınçka teggeyler* " Soylu ruhlar işte bu öğreti sebebiyle daha üstü bulunmayan öğreti tadına ulaşıp **güç (ve) parlaklıkla donanacağız**. İnsanoğlu da rahata ulaşacak." (AY VI, 437/22-438/7) örneğinde parlaklıkla donanmak kutsal bir eylemdir ve Tanrı gibi kutsal varlıklarla özdeşleşmiştir. Dolayısıyla Tanrı'yla ilişkilendirilen bu mertebeye *ulaşma* eylemi *tegin*- fiili sayesinde saygı anlamı kazanmış ve haddi aşmadan ifade edilmiştir. Dolayısıyla parça … *çog yalın küç küsün y(a)ruk yaşuk üze egsüksüz bolu tegingey biz* "… naçizane güç ve parlaklıkla donanacağız." şeklinde de çevirlebilir.

aṭı kötrülmiş ayagka tegimlig t(e)ŋrim ozadın berü eşidmetük inçgede yinçge tüṭrüm teriŋ yörüglüg nom y(a)rlıgıg bökünki künte ***eşidgeli bolu tegindimiz*** *tep…* "Yüce Tanrı'm, önceden beri işitilmemiş hassas, incelikli, derin yorumlu öğreti buyruğunu bugünkü günde **işitmiş oluruz**.' deyip"(AY VI, 455/20- 456/3) örneğinde Tanrı'nın buyruğunu işitmek aslında bir lütfa nail olmak demek olduğu için işitme eylemi konuşurun astlığını vurgulamak üzere *tegin*- tasvirî fiiline bağlanarak ifade edilmiştir.

ed tavar kentü artayur buzulur yok kurug emgek tözlüg adalıg turur … anı üçün inçe ***sakınu tegintimiz*** "Mal mülk kendiliğinden mahvolur, bozulur. Yokluğun menşei ızdıraptır ve tehlikelidir. Bundan dolayı biz aciz kullar şöyle **düşündük**:" (Maytr., 1/2-4) örneğinde *tegin*- düşünme eyleminin haddi aşmadan, saygıyla yapıldığını ifade etmektedir. Şinasi Tekin *tegin*- fiilinin bu parçada barındırdığı alçakgönüllülüğü ve konuşurun pozitif imajını göreceli olarak düşürmeyi "aciz kullar" sözcüklerini çeviriye ekleyerek sağlama yoluna başvurmuştur. *sakınu tegin*- bu parçada "naçizane fikir yürütmek, haddi aşmadan düşünmek" anlamlarıyla konuşurun ast konumunu vurgulayacak biçimde kullanılmıştır.

küçlüg küsünlüg kılgalı […] etözlerin igsiz kemsiz kaçıgların enç meŋilig ürüg uzatı ögrünçlüg sevinçlig kılgalı ***uyu teginür m(e)n*** "(Onları) güçlü kuvvetli kılmaya […] bedenlerini hastalıksız, organlarını huzurlu, daima mutlu kılmaya **nail oluyorum**." (AY VIII, 541/4-11) örneğinde canlılara fayda sağlayan kişi bu eylemin ne kadar değerli ve üstün bir eylem olduğunu kendi varlığını ast konuma çekerek belirtmektedir. Aynı zamanda Tanrı'nın canlılara bir lütfu olarak kabul edilen bu eylemleri yapmayı ifade ederken Tanrı'ya saygısızlık etmekten kaçınmak için bir negatif nezaket yöntemi olarak *tegin-* fiilinin kullanıldığı söylenebilir.

teŋri "Tanrı, saygıdeğer" (Wilkens, 2021: 695), "gökyüzü, cennet, Tanrı" (Clauson,1972: 523)

teŋri sözcüğünün nezaket teorisi açısından "hazretleri" ve "efendi" anlamlarında kullanıldığı görülmektedir. Tokyürek (2017: 84) BT XXV'te geçen *tölek tenrim* (Wilkens, 2007: 1670-71) ve *el ketmiş teŋrim* (Wilkens, 2007: 2425) örnekleriyle Uigurica II'de geçen *ütret teŋrim* (Müller, 2011: 76) örneklerinde sözcüğün Tanrı, han-hatun ve din büyükleri için "hazretleri" manasında kullanılabileceğini söylemiştir. Ağca (2015: 212-213) *teŋri* sözcüğünün hem "gök, sema" hem de "semavî güç", "büyük, yüce" anlamlarında kullanılmasının bu iki anlamı da içeren aslî bir anlamın varlığını düşündürdüğünü bu aslî anlamın ise *teŋ-* "yükselmek, havalanmak" olduğunu ifade etmiştir. *teŋ-* fiilinin *teŋit-* ve *teŋtür-* gibi ettirgenleri bulunmasından dolayı **teŋir-* ettirgen biçimini tasarlamış ve fiilden isim yapım eki ile **teŋir-i* şeklinde bir etimolojide bulunmuştur.

Sözcüğün "hazretleri" anlamında kullanımı Köktürk Türkçesinde de tanıklanmaktadır. Aydın (2022: 354) Tariat 2 ve 3'teki *teŋri* ve *tenrim* ifadelerinin "hazretleri, ilahi" olarak anlamlandırılabileceğini söylemiştir: *teŋri kanım atlıgı* "İlahi (yüce) hanımın atlıları (süvari birliği)" (Tar. K 2), *teŋrim kanım oglı* "İlahi (yüce) hanımın oğlu" (Tar. K 3).

teŋri'nin *+kAn* ekini alarak *teŋriken* 'hazretleri' biçimindeki kullanımları da göz önünde bulundurulduğunda [42] Türkçenin ilk metinlerinden itibaren kutsiyet

[42] Bkz. 2. Bölüm, Ek Hâlindeki Nezaket Yapıları, *+kAn* maddesi.

atfedilen varlıklara asttan üste leksik bir pozitif İBT yöntemi olarak geliştirildiği açık şekilde görülmektedir.

***tıŋla-* "dinlemek, duymak, söylenene kulak vermek" (Wilkens, 2021: 715)**

Konuşurun söylediklerine kulak vermek ve iletişimin içinde olmak en temel iletişim kurallarından biridir. Konuşur, bu en temel nezaket davranışını karşısındakinden beklemektedir. Bu açıdan dinleme eylemi temel bir nezaket eylemidir. Ancak Eski Uygur Türkçesi metinlerinde "dinleme, duyma" kavram alanlarına giren *eşid-* ile *tıŋla-* eylemleri nezaket teorisi açısından bir fark oluşturmasına neden olmuştur. Aslında iki fiil de "sesleri işitmek, karşısındakinin sözlerini iletişim esnasında duymak" anlamında somut bir semantik alan içerisinde karşılanmaktadır: *amtı bir av(a)dan [saŋa söz]leyin süzök köŋü[lin **tıŋlagıl]*** (BT XXXVII, 11104-11105) "Şimdi sana bir avanadana anlatayım, temiz bir gönülle **dinle**!", *ötrü bahşı inçe tep tedi amtı tapan atl(ı)g tamuda togmış tınl(ı)glarnıŋ emgeklerin sözleyü bereyin tike kulkakın **tıŋlagıl*** (BT XXXVII, 1703-1707) "Sonra bilge öğretmen şöyle dedi: Şimdi Tapan adlı cehennemde doğmuş canlıların çektiği acıları anlatıvereyim, kulağını aç (ve) **dinle!**".

Ancak *tıŋla-* fiili Eski Uygur Türkçesi korpusunda, günümüz Türkiye Türkçesinde de olduğu gibi[43], "sözünden çıkmamak, öğüdü/emri uygulamak, itaat etmek" gibi anlamlarda da kullanılmaktadır. *oglı öginte kaŋınta öbkelepen tezipen barmiş yana sakınmiş kelmiş ögüm **ötin alayın** kaŋım sabın **tıŋlayın** tip kelmiş tir.* "(Evin) oğlu babasına anasına öfkelenerek kaçıp gitmiş. (Sonra) yine düşünmüş, (geri) gelmiş. Anamın **öğüdünü alayım**, babamın sözlerini **dinleyeyim** diye (geri) gelmiş, der." (IrkB, 58) örneğinde bağlamdan açıkça anlaşılmaktadır ki *tıŋla-* kendisinden önce kullanılan *ötin al-* fiiliyle paralel olarak "itaat etme, sözden çıkmama, sözü yerine getirme" anlamında kullanılmıştır. Bu açıdan düşünüldüğünde *tıŋla-*, eylemi gerçekleştiren kişinin negatif imajını zedeleyici ancak dinlediği kişinin pozitif imajını arttırıcı bir eylem olarak karşımıza çıkmaktadır.[44] Köl Tigin Yazıtı'nda geçen *bu*

[43] Günümüz Türkiye Türkçesinde eylemin olumsuz biçimi olan tınlamamak 'bir lafı önemsememek, umrunda olmamak' gayriresmî bağlamda yaygın şekilde kullanılmaktadır.

[44] *tıŋlamak* eylemi "önemsemek" ve "sözü yerine getirmek" anlamlarında *[amrak oglum] meniŋ emigimin emmediŋ mü [ ] iki emigimin saŋa ötügçü [boltum meniŋ **s]avımın algıl** oyunka barma* (%BT XXXVII, 10897-10899) "Sevgili oğlum, benim göğsümü emmedin mi [ ] iki göğsümle sana yalvarır oldum. Benim **sözümü dinle,** (o) eğlenceye gitme!" örneğinde geçen *söz al-* deyimiyle aynı semantik çerçevede değerlendirilmelidir.

sabımın edgüti eşid katıgdı tıŋla (KT 2) örneğinde de *eşid*- fiili algılamanın ilk aşaması olan "fiziksel olarak sesi algılamak", *tıŋla*- fiili ise "sözlere uymak, itaat etmek" anlamlarında kullanılmıştır, denilebilir.[45]

***tsyurka*- "acımak, merhamet göstermek" (Wilkens, 2021: 751)**

yarlıka- fiilinin de anlam dairesinde yer alan "acımak, merhamet göstermek" Eski Uygur Türkçesi metinlerinde aynı zamanda *tsyurka*- fiiliyle de ifade edilebilmektedir. Clauson (1972: 556) *tsoyurka*- şeklinde aldığı sözcüğü Giles'ten bir alıntı yaparak Çince *tz'ŭ* 'kibar, şefkatli' sözcüğünden türemiş bir fiil olduğunu ve bu fiilin Moğolcada *soyurka*- şeklinde erken dönem bir alıntı olduğunu söylemiştir.

Korpusta geçen *tsuy* 'günah, suç, kabahat' (Wilkens, 2021: 751) sözcüğüyle ilişkisi bulunması gereken *tsuyurka*- fiili -tıpkı *erinç+ke*- fiilinin "zavallılığı görüp merhamet etme" şeklinde bir anlam dönüşümüne uğradığı gibi- "günahı görüp affetme" şeklinde bir anlama ulaşmış olmalıdır: *ulug y(a)rlıkançuçı köŋülleri üze irinçkesünler* ***tsyurkasunlar*** (AY II, 100/13-14) "Yüce lütufkâr gönülleriyle acısınlar, **acıyarak affetsinler**."

***tut*- "kabul etmek; onaylamak; (sözü) tutmak, dinlemek" (Wilkens, 2021: 763).**

Asttan üste yönelen söz edimi eğer üstün, astın davranışı üzerindeki etkisine ne kadar vurgu yapıyorsa üste o şiddette pozitif İBT olarak değerlendirilmelidir. *tut*- fiili "kurallara itaat etmek, uymak" anlamında olduğu için yine üste sadakatin ve güvenin bir işaretidir. Özellikle kutsal varlıkların kurallarını tutmak yani yerine getirmek onlar için bir pozitif İBT durumundadır. *on ç(a)hşap(a)t* ***tutdukumuzda*** *b(e)rü üç agzın üç köŋlün üç elgin bir k(a)m(a)g özün tüketi* ***tutmak*** *k(e)rgek erti…*"On emri **kabul ettiğimizden** beri üç ağız, üç düşünce, üç el ve bütün bir benliğin tamamıyla birlikte (bu on emre) **uymak** gerekliydi." (Hu., 229-233) örneğinde ilk *tut*-, "onaylamak, kabul etmek"; ikincisi ise "kabul edilen kuralları uygulamak, yerine getirmek" anlamlarında kullanılmıştır. *bu t(e)ŋri yarlıgın* ***tutsar*** *öz köŋülni tutup burkan yolın tilemiş kergek* (KTUN, 71-72) "Bu Tanrı buyruğunu **yerine getirmek için** kendi bilincini kontrol

[45] Dinçer (2018) KT 2'de geçen bu cümlede *eşit*- ve *tıŋla*- fiillerini duyma kavram alanı içerisinde değerlendirmiş, *tıŋla*- fiilini "bilmek/öğrenmek" ile ilişkilendirmiştir.

edip, Burkan yolunu dilemek gerekir." ve *ötrü olar b(e)k katıg süzük kertgünç köŋülin bo dar(a)nig* ***tutzunlar*** (AY VIII, 534/15-17) "Sonra onlar çok sağlam, temiz (ve) imanlı bir gönülle bu öğretiyi **yerine getirsinler**." örneklerinde ise "yerine getirmek, uygulamak, uymak" anlamında kullanıldığı açıktır.

Üstten gelen emir ve yasaklara itaatsizlik, küçük düşürücü bir davranış olarak değerlendirilmiştir: *ögnüŋ kaŋnıŋ y(a)rlıgın teginmeser* ***tutmasar*** *montag osuglug tınl(ı)glar törüsüz yal(a)ŋuk tetirler* "Ana baba sözü **tutmazsa** bunlar töresiz, kanunsuz insanlardır." (AY VIII, 561/1-5).

udug **"hizmet, saygı, hürmet" (Wilkens, 2021: 786)**

Özellikle klasik nezaket teorisinde üzerinde sıkça durulan uyum kavramının Eski Uygur Türkçesindeki karşılığı olan *udmak* fiilinden türemiş *udug* ismi, neredeyse her zaman *tapıg, agır, ayag* gibi başka saygı biçimleriyle birlikte kullanılmakta ve pekiştirmeli nezaket yapıları oluşturmaktadır. Ancak *meni yme siziŋ* ***ud<ug>uŋuzta*** *eltü barzun* (BT XXXVII, 8553-8554) "Beni de size **tabi olmaya** iletsin." örneğinde olduğu gibi tek başına da kullanılabilmektedir. *udug* aslına bakıldığında *ud-* 'ardından gitmek, uymak, birisinin idaresi altına girmek' (Caferoğlu, 2015: 262) ile sıkı bir ilişki içindedir ve dolayısıyla anlam dairesi "saygı duymak" ve "hizmet etmek"le kesişse de iradesini üstün bir varlıkla bütünleştirmek, tamamen ona uymak ve ona itaat etmek dolayısıyla daha kapsamlıdır. Sözcük takip etmek> yönlendirmeye uymak> itaat etmek gibi bir ilişkiyle soyutlaşmış olmalıdır.

Klasik nezaket anlayışına göre *udug*, basitçe, astın kendi pozitif ve negatif imajını olabildiğince aşağı çektiği ve göreceli olarak muhataba pozitif ve negatif bir İBT'de bulunduğu bir nezaket ifadesidir, denebilir. Zira muhatabın kendi kurallarına uyulması dolayısıyla pozitif imajı, karşısındakinin tüm kuralları kabul eden davranış biçimi sayesinde dilediğince kural koyabilme ve buna karşılık bulma özgürlüğünü elinde bulundurmasından dolayı ise negatif imajı artmaktadır.

utlısın bil- **"kıymet bilmek, vefalı olmak"**

Wilkens (2021: 806) *utlı* sözcüğünü "teşekkür, şükran, ödül, karşılık" olarak tanımlamıştır. Clauson (1972: 54) da "karşılık, ödül" olarak ele almıştır. Sözcüğün

utlısın bil- ifadesinde 3. TK iyelik ve belirtme hâl eki aldığı açıktır. İfade, *ög kaŋ utlısın bilmiş bolalım tep inçge ötüg ıtıp* (HT IX, 32a: 16-18) "Anne (ve) babaya vefa gösterelim diyip böyle istek göndererek" örneğinde olduğu gibi bir iyiliğin karşılığının farkında olmak anlam ilgisiyle "vefalı olmak, kıymet bilmek" şeklinde kullanılmıştır, denilebilir.

Bir kişiye vefalı olmak, onun yaptığı iyilikleri, yardımları ve onun kıymetinin farkında olmak demektir ve dolayısıyla şükran duyulan kişinin değerini yükseltici pozitif bir İBT olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sözün zıddı olarak Clauson (1972: 59) *utlısız* 'nankör' örneğini vermiştir.

***yalvar-* "yalvarmak" (Wilkens, 2021: 859)**

Eski Uygur Türkçesi metinlerinde pekiştirmeli ifadelerde sıkça kullanılan *yalvar-* fiili tek başına bir istek fiili olarak da kullanılmaktadır. İstemenin ve muhtaçlığın şiddetini ve arzu edilen şeye ulaşmanın aciliyetini bildiren fiil, konuşuru güç ve konum ölçütlerine göre olabildiğince aşağı çekerken, muhatabı ise göreceli olarak yüceltmektedir. Hem pekiştirmeli yapıların içinde hem tek başına kullanıldığında kastedilen isteğin yoğunluğunu arttırarak İBT şiddetini yükselten *yalvar-* eylemi, yalvarılan kişinin yeterliliği, gücü ve hareket alanının genişliği üzerinde pozitif ve negatif bir İBT'ye dönüşmektedir: *t(e)ŋrilerke yalvarıp küzetü bergüke ötünzün* "Tanrılara yalvarıp gözetilip korunmayı dilesin." (AY VII, 484/6-8), *korkma edgüti ötün ayınma edgüti yalbar tir* "Korkma, iyi dua et, korkma, iyi yalvar, der." (IrkB, 19) *kuzgun sabı teŋrigerü yalbarur* "Kuzgunun sözü Tanrı'ya yakarıştır." (IrkB, 54).

Tıpkı *ötün-* gibi *yalvar-* da yalnızca kutsal varlıklara yönelen bir istek ifadesi değildir, bu açıdan *kut kol-* "baht dilemek" fiilinden ayrılmaktadırlar: *sapdati açari katın katın yalvaru ötünmişke mn punya şiri evirü tegintim* (BT VII, B/100-103) "Üstat Sapdati'nin tekrar tekrar yalvarması üzerine ben Punyaşiri tercüme ettim."

***yükün-* "eğilmek, reverans yapmak, hürmet etmek" (Wilkens, 2021: 924), "reveransta bulunmak, boyun eğmek, ibadet etmek" (Clauson, 1972: 913).**[46]

Genellikle "eğilmek, saygı göstermek, ibadet etmek" şeklinde anlamlandırılan fiil Polat (2017: 2023-4) tarafından hem asıl fiil hem de yarı tasvirî fiil olarak ele alınmış ve bu tasnife göre örneklendirilmiştir: Asıl fiil şekline örnek olarak *ol dyan bilge b[ilig]ingizke* ***yükünür biz*** "Sizin bu istiğrak hikmetinize **secde ederiz**." (Maytr., 39/16-17), yarı tasvirî fiil şekline örnek olarak *budarakişit srvarakişiti ajokrakkişiti olarka yme yėnçürü* ***yükünür men*** (Maytr., 3/58-61) "Buddharaksita, Sarvaraksita, Aşokaraksita'ya da hürmet ederek **secde ederim**." verilmiştir. İki örneğe de bakıldığında *yükün-* fiilinin "secde etmek" eylemini karşıladığı görülmektedir. İkincisinde *yükün-*'den önce *yençür-* fiiline eklenen *-U* eki tarz bildiren bir zarf fiil eki olmalıdır.[47] Verilen örneklerin ikisinde de fiilin "eğilmek, secde etmek" anlamını koruduğu görülmektedir. Sözcüğün bu anlamlarından dolayı saygı kavram alanı içerisinde olduğu kesindir ancak *tegin-*, *yarlıka-*, *ötün-* gibi saygı bildiren ve asıl anlamından uzaklaşarak tasvirî fiil görevi kazandığı örneklerden bahsetmek güçtür.

Aslen bedensel bir saygı ifadesi olan *yükün-* fiilinin bir anlam genişlemesine uğradığı açıktır. Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kutsiyet atfedilen varlıklara saygı için fiziksel olarak uygulanan eylem bu din bağlamı dolayısıyla daha sonra genelleşerek Clauson'un belirttiği gibi ibadet etmek anlamı da kazanmış olmalıdır: *yarım bagdaş[ın]u olurup / [...]yanıgsız çın köŋülin* ***[y]ükünürmn*** (BT XIII, 33/5-7) "Yarım bağdaş kurarak oturup / […] kararlı ve dosdoğru bir kalple **ibadet ederim**.". Bu parçada yarım bağdaş pozisyonunda duran kişinin *yükünme* eylemini, her ne kadar cümlenin tamamı okunamasa da, "ibadet etmek" şeklinde yorumlamak mümkün görünmektedir. Fiil İslamî dönemde Kaşgarlı Mahmud tarafından da "saygı amaçlı baş eğmek" ve "secde etmek" olarak tanımlanmıştır (Ercilasun, Akkoyunlu; 2014: 383). Aynı şekilde *burhan tepen igid nomka uduntumuz tap(ı)nt(ı)m(ı)z erser, kut kolu* ***yüküntümüz erser***... (Hu., 186-189) "Burkan diye yanlış öğretiye uyup tapındıysak ve (bu yanlış öğretiden) baht dileyerek **ibadet ettiysek**" örneğinde de *yükün-* fiilinin, tüm öğreti ve kurallara uymakla ilgili geniş kapsamlı bir bağlamda kullanıldığı için

[46] Temel anlamı bedensel bir nezaket ifadesine karşılık gelen *yükün-* fiili, kullanım sıklığı ve pekiştirmeli ifadeler içerisindeki yeri dolayısıyla çalışmaya dahil edilmiştir.
[47] *yençürü yükün-*, bir pekiştirmeli nezaket ifadesi olarak 2. Bölüm, Pekiştirmeli Nezaket Yapıları başlığında ele alınmıştır.

"secde etmek" gibi belirgin bir eylemden ziyade daha kapsamlı olan "ibadet etmek" şeklinde anlamlandırılması mümkün görünmektedir.

Tüm bu anlamlandırmalar sonucu *yükün-* fiilinin *bagır sun-* ve *suna yat-* "tamamen yere kapanmak ve yüzüstü dümdüz uzanarak secde etmek" (İng. *kowtow*) eylemlerinden farklı olarak "ayaktayken saygı amaçlı eğilme" ve "eller ve baş yerde yüzüstü cenin pozisyonunda secde etmek" (İng. *prostration*) şeklinde bir bedensel saygı ifadesi olduğu ve sonrasında anlam genişlemesine uğrayarak "ibadet etme" anlamını da karşıladığı düşünülebilir.

yükün- fiilinden türeyen bir isim olan *yükünç* de metinlerde "saygı, hürmet, eğilme, saygı şiiri" (Wilkens, 2021: 924) anlamlarında kullanılmıştır: *bo* ***yükünçüg*** *sözlep, <temin> bo darnig sözleẓünler,* ***[yü]künçi*** *bo [erür* (AY VI, 129/21-130/1). "**Saygı şiirini** söyleyip bu *Dhāraṇī*'yi söylesin. (Onun) **Saygısı** budur.".

2.1.2.3. Konumdan Bağımsız Nezaket İfadeleri

***alkış* "methiye, methetme, övgü duası, kutsama"**

alka- fiilinden türeyen *alkış* sözcüğünün (Bozok, 2022: 72) Eski Uygur Türkçesi metinlerinde dua ve övgü anlamlarında kullanıldığı görülmektedir. Bu açıdan yüceltme kategorisinde de değerlendirilebilecek sözcüğün nezaket teorisi açısından önemi, birbirinden farklı konumdaki ve sosyal ilişkideki kişilerin birbirilerini yüceltmeleri için de kullanılabilmesidir. *ol burkanlar yene ol tözünler oglıŋa tözünler kızıŋa burkan kutıŋa alkış birü y(a)rlıkamış bolgaylar* (AY V, 360/18-21) "O Burkanlar yine o asiller oğluna ve asiller kızına, Burkan kutuna övgüde bulunmuş olacaklar." örneğinde *alkış* üstten asta şekilde ve "lütfederek takdir etmek" anlamıyla kullanılmış olmalıdır. Üstten asta yönelen *alkış* "takdir etme" anlamıyla bir pozitif İBT olarak karşımıza çıkmaktadır.

Özbay (2014: 87) sözcüğü *künke tört* ***alkış*** *ezrua t(e)ŋrike kün ay t(e)ŋrike küçlüg t(e)ŋrike burhanlarka bir biligin arıg köŋülün alkansıg törö bar erti* "günde dört defa **ibadetle** Ezrua Tanrı'ya Güneş ve Ay tanrılara, güçlü Tanrı'ya, peygamberlere, içtenlikle ve temiz kalple dua etmemiz gerekliydi." (Hu., 244-248) örneğinde "ibadet" olarak çevirmiştir. Bu, *alkış* sözcüğünün anlam alanına oldukça uygundur. Zira ibadet etmek de mabudu yüceltmek ve ona bir pozitif İBT'de bulunmak demektir. Sözcüğün aynı zamanda DLT'de (48,110,114) "övgü, dua, zikir"

anlamlarıyla verildiği bilinmektedir. Eski Uygur Türkçesi metinlerinde geçen bazı parçalarda da sözcüğün "zikir" anlamını taşıması muhtemeldir. Zira bir kişiyi zikretmek onu "tanımak, onaylamak" anlamına gelmektedir ve nezaket teorisinde "tanıma" ve "onaylama"nın bir pozitif İBT olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla çeviride *alkış*'ın "ibadet" anlamını karşıladığı gibi "zikir" olarak da kullanılması nezaket açısından önemlidir. O hâlde Huastuanift 244-248'de geçen ve yukarıda verilen *künke tört **alkış** ezrua t(e)ŋrike kün ay t(e)ŋrike küçlüg t(e)ŋrike burhanlarka bir biligin arıg köŋülün alkansıg törö bar erti* parçasında *alkış* sözcüğünün "zikirle" olarak çevrilmesi de mümkündür.

Sözcüğün, bazı fiillerle birleşerek "övgü, yüceltme, lütfetme" anlamlarını çeşitlendirdiği görülmektedir. Örneğin, *utrısınta burkan kutıŋa alkış alayın* "Huzurunda, Burkan saadeti için alkışını alayım." (ETŞ, 16/60 [168]) parçasında *alkış al-* "övgüye nail olmak"tan farklı olarak "o lütfu, övgüyü çaba göstererek kazanma" ve "elde etme" anlamındadır. *alkış* bu örnekte asttan üste yönelen bir eyleme işaret etmektedir. Tıpkı *açıg ayag al-* gibi asttan üste doğru üstün lütfunu kazanma anlamı bulunmaktadır. Aynı şekilde *alkışka tegin-* de "övgüye erişme, ulaşma" anlamıyla asttan üste yönelen bir eylemdir ve her iki örnekte de astın pozitif imajı bu başarı sayesinde yükselmektedir: *başdınkı [a]lkışka tegmiş bodıs(a)t(a)v [* (AY I, U 9030 Arka/7-8 [111]) "En üstün övgüye ulaşmış bodhisattva". *alkış bul-* fiili yine diğer örnekler gibi "övgü, kutsallık edinme" anlamıyla kullanılmıştır: *burkanlartın üzeliksiz alkış bulyuk siz* (AY I, 695/5-6) "Burkanlardan sınırsız lütuf bulursunuz.". *alkış al-*, *alkış tegin-* ve *alkış bul-*, yapıları aslında *alkış* "övgü, yüceltme, kutsama" sözcüğünün üstten asta da yönelebilen bir kavram olduğunu göstermektedir. *alkış bir-* ise tek başına asttan üste bir saygı ifadesidir: *burkan kutıŋa alkış bermek atl(ı)g adıra bölök yok* "Buddha saadetine dua etmek adlı ayrıntılı bölüm yok(tur)." (AY IV, 276/22-23). "*yarlıka-* fiiline bağlandığında ise *ol burkanlar yene ol tözünler oglıŋa tözünler kızıŋa burkan kutıŋa alkış birü yarlıkamış bolgaylar* (AY V, 360/18-21) "O Burkanlar yine o asiller oğluna ve asiller kızına, Burkan kutuna övgüde bulunmuş olacaklar." örneğinde olduğu gibi üstten asta bir nezaket ifadesine dönüşmektedir.

***oglagu* "yumuşak, zarif, ince, nazik" (Wilkens, 2021: 502), "terbiyeli, nazik" (Clauson, 1972: 86)**

Eski Uygur Türkçesi metinlerinde daha çok insanlardan üst konumda olan yönetici sınıfı ve kutsal varlıklar için kullanıldığı görülen *oglagu* 'zarif, ince, kibar' soylulukla ve Tanrısallıkla ilgili bir özellik olmalıdır: *ol erinç elig beg kunçuy oglagu kö[z]in öz ogulı tapa tetirü körüp* (BT XXXVII, 10068-10069) "O zavallı hükümdar bey yumuşak (ifadeli bir) gözle kendi oğluna dikkatle bakıp", *padmavati kız rati t(e)ŋri hatunıŋa ogşatı artokrak* ***oglayu*** *kop edgüke tükellig erip* (BT XXXVII, 10486-10489) "Padmavati kız, Rati Tanrı hatununa benzer oldukça **zarif** tüm iyiliklere sahip olup".

Sözcük iki konuşur arasındaki konum dengesinden bağımsız olarak genel bir nezaket anlamı içermektedir. Bu tarz ifadeler özellikle pozitif imajı besleyen özellikler göstermektedir ve konumdan bağımsız olmasına rağmen konuşur ve muhatabın konumlarına göre farklı değerlere sahip olduğu söylenebilir. Zira bir astın üste zarif, kibar davranması aslında onun kendi pozitif imajını yükselten bir davranıştır. Eşit konumdakiler arasında zariflik ise empati, sevgi, değer verme yahut resmiyet gibi özelliklerle ilişkilidir.

***sıgur-* "hoşlanmak, beğenmek, kabul etmek" (Wilkens, 2021: 606)**

sıgur- fiili aslen "sığdırmak, içine almak" (Barutçu Özönder, 1998: 175) anlamlı bir fiilken Budist metinlerde içine alma > kabul etme ilgisiyle "kabul etme, beğenme" anlamında kullanıldığı görülmektedir. Bir kişinin eylemini yahut özelliğini "beğenmek, sevmek" onu kabul etmekle ve tanımakla dolayısıyla pozitif imajını beslemekle ilişkilidir. *biligsiz tınl(ı)glarıg bilge yalaŋuklarıg barçanı sıgurmak içkermek p(a)ramıt timek savnıŋ yörügi erür* (AY IV, 310/5-8) "Bilgisiz canlıların, bilgili insanların hepsini kabul etmek, benimsemek paramıt deme sözünün manasıdır." örneğinde konumdan bağımsız olarak kullanılan *sıgur-* fiilinin *içker-* ile birlikte benimseme/onaylama kavram alanı içerisinde kullanıldığı görülmektedir.

Berlin serisinde geçen *kin ödteki yalaŋuklarnıŋ tözin bo bitigte körüp ötügümüzni sıgurup ikileyü anı ornadzunlar* (BT I, A_2/37-39) "Son zamandaki insanların özünü bu kitapta görüp duamızı beğenip yeniden onu kabul etsinler." örneğinde duanın beğenilmesi kulun yaptığı davranışın takdir edilmesi onun pozitif

imajını arttıracaktır. Bu örnekte duanın beğenilmesi hususundaki beklenti elbette gerçekleşmediği sürece imaj yoğunluğunu düşürecektir.[48]

***tapla*- "onaylamak, kabul etmek, tanımak, hoşuna gitmek" (Wilkens, 2021: 675)**

Herhangi bir kişinin varlığının tanınması veya bir davranışın onaylanması nezaket teorisi içinde pozitif imajı arttırıcı bir eylem olarak düşünülmektedir. *tapla*- bu açıdan bir pozitif İBT olarak karşımıza çıkmaktadır. Sözcüğün, ast üst ilişkisinden bağımsız olduğu görülmektedir. *kamag t(e)ŋriler tözün yavaş vahşikler* ***taplamazlar*** *kılmakıg ayıg kılınç işlerig* "Bütün bu tanrılar (ve) asil, sakin iyi ruhlar kötü amelleri **onaylamazlar**." (AY VIII, 509/21-23), örneğinde üstün astı tasvip etmesi ve onaylaması söz konusuyken *ne sav sözleser alku [ ] anıŋ savın tıŋlagalı* ***taplayur [ol]*** *ok buyan küçinte açılmış [lenhwa] [çeçe]k teg* (BT XXXVII, 5213-5214) "Ne söz söylese […] onun sözünü dinleyip **kabul ediyor** o sevap sayesinde açılmış nilüfer yaprağı gibi." örneğinde sözü dinleme, öğüdü veya emri kabul etme açısından asttan üste yönelen bir eylem bulunduğu söylenebilir.

Bu fiilden türeyen *taplag* "rıza, onay, takdir, kabul, tanıma" (Wilkens, 2021: 675), "rıza gösterme, muvafakat etme, kabul etme, peki demek" (Caferoğlu: 2015: 225) ismi de yine nezaket açısından *tapla*- ile benzeşmektedir. Clauson (1972: 439) *taplag* isminin *tapla*- "memnuniyet" fiilinden türediğini belirtmiştir. Sözcüğün mutahabı kabul edici, onaylayıcı özelliği nezaket teorisinde pozitif imaj açısından anlam ifade etmektedir. Herhangi bir kişiyi ve davranışı onaylama bağlamında kullanılan *taplag* pozitif bir İBT olarak karşımıza çıkmaktadır: *atı kötrülmiş ayagka tegimlig t(e)ŋrim biz kamagun sevig* ***taplag*** *köŋülümüz üze […] teriŋ bo ıdok bodi […] küyü küzetü tutup* "Adı yücelmiş saygıdeğer Tanrı'm, biz hepimiz **meyilli** gönlümüz ile/gönüllükle […] bu derin (ve) kutsal öğretiyi […] koruyup" (AY X, 663/ 5-16).

Sözcüğün *tap*- "bulmak", *tapın*- "ibadet etmek" sözcükleriyle ilişkili olduğu düşünüldüğünde nezaket teorisi açısından asttan üste bir rıza gösterme, onaylama anlamı taşıdığı düşünülebilir. Ancak Huastuanift 152-154'te geçen şu örnekte üstten asta onay vermek anlamı taşıdığı için sözcüğü konumdan bağımsız bir nezaket ifadesi olarak tanımlamak gerekmektedir: *kün ay t(e)ŋri taplama işig neçe işledimiz erser*

[48] Bkz. 1. Bölüm, İmaj Beklentisi ve Yoğunluğu.

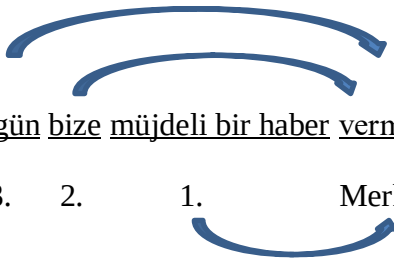
“Güneş (ve) Ay Tanrı’nın onaylamayacağı işleri ne kadar çok yaptıysak” (Hu., 152-154)

2.1.2.4. Pekiştirmeli Nezaket Yapıları

Bilindiği üzere Eski Uygur Türkçesi korpusu din metinleri ağırlıklıdır. Din metinlerinde gücü ve saygınlığı elinde bulunduran kutsal varlıklara çeşitli amaçlarla saygı ifadeleri kullanılmaktadır. Bu saygı ifadeleri, konuşurun dileğini iletmedeki aciliyetiyle, muhataptan korkusu derecesiyle, ona duyduğu gerçek saygı ve erişmek istediği nimetin ölçüsüyle orantılı olarak pekiştirilmektedir. Saygı ifadelerindeki bu pekiştirme ek düzeyinde olabileceği gibi birbiri ardınca sıralanan saygı sözcükleri vasıtasıyla da üretilebilmektedir. İster ek düzeyinde ister sözcük düzeyinde olsun, belirtilmek istenen saygının derecesi arttıkça kullanılan morfolojik malzeme de artmaktadır.

Kullanılan birden fazla morfolojik yapı arasında ise belli bir uyumun olması ve bu yapıların gramatikal özellikleri dışında nezaket teorisi içerisindeki yerleri dolayısıyla belli bir düzene göre dizilmiş olması gerekmektedir. Bu düzenin nasıl oluştuğunu kavramak, leksik birimlerin nezaket açısından sahip olduğu şiddetin bilinmesiyle mümkündür. Aynı şekilde bu düzenin tespitiyle leksik birimlerin nezaket teorisi açısından birbirlerine göre şiddet karşılaştırması da yapılabilir. Bu noktada devreye temelde iki ölçüt girmektedir: (1) bağımlı ve bağımsız leksik birimler, (2) saygı ifadelerinin diziliminde şiddetin git gide artması eğilimi.

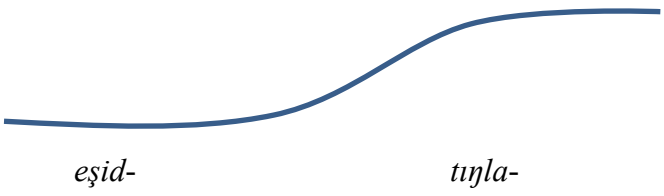
Bir leksik birimin diğerine göre daha çok nezaket anlamı taşıyıp taşımadığı ifadedeki bağımlı ve bağımsız yapılara göre belirlenebilir. Bilindiği üzere Türkçe sentaktik açıdan sola dallanan bir karakteristiğe sahiptir ve bir söz grubunda en sağda bulunan ve bağımsız özellik gösteren unsur *merkez* konumundadır. Dolayısıyla bir söz grubunda merkeze daha yakın olan bağımlı birimin diğer bağımlı birimlere oranla daha önemli olduğu açıktır. Bu durum, sözcüklerin sözdiziminde yükleme göre konumları açısından olduğu gibi, isim+ isim, sıfat + isim ve zarf + fiil yapıları için de geçerlidir:

Yukarıdaki örnekte 1 numaralı parça merkeze daha yakın şekilde bağlandığı için diğerine göre daha çok vurgulanmakta ve verilmek istenen mesaj açısından daha çok önem arz etmektedir. Bu durum elbette Eski Uygur Türkçesi için de geçerlidir.

Bağımlı yapıların merkeze uzaklıklarıyla örtüşen bir başka özellik de saygı ifadelerinin söylem ilerledikçe artması gerekliliğidir. Örneğin Tanrı övülürken kullanılan beş sözcüğün kendi arasında git gide artan bir saygı yapısı içermesi gerektiği öngörülebilir. Zira bir nezaket söylemi oluşturulurken öncelikle nezaket açısından daha şiddetli olanın söylenmesi sonrasında gelen sözün daha az nazik olması muhataba *genel nezaket şiddetinin azalma eğilimini* sezdirmektedir. Ancak tersi bir kullanım, yani önce daha hafif sonra daha şiddetli bir nezaket yapısının kullanımı genel eğilimin daha çok nazik olmaya doğru olduğu algısını yaratacak ve ifade öncekine nazaran daha nazik algılanabilecektir. Dolayısıyla pekiştirmeli kullanılan nezaket yapılarında, nezaket açısından hafif olandan şiddetli olana doğru bir sıralanış beklemek mümkün görünmektedir: *teriŋde teriŋ ıduk tayşın nom y(a)rlıgın eşideyin tıŋlayın* (AY II, 116 /4-6) "Çokça derin kutsal Tayşın öğreti buyruğunu işiteyim dinleyeyim." örneğinde *eşid- tıŋla-* sözcüklerinin art arda kullanımı artan saygıyı göstermektedir. *eşid-* fiili bu ö biyolojik bir duyma yetisine karşılık gelmektedir dolayısıyla nezaket nötr bir fiildir. Ancak ardından gelen *tıŋla-* fiili yapının nezaket şiddetini yükseltmiş ve nezaketin arttığı bir algı oluşturmuştur:

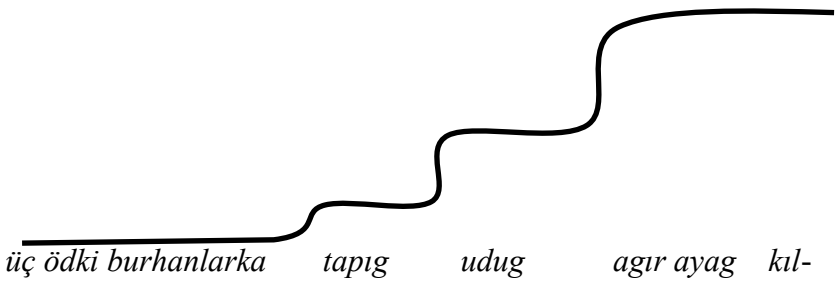
Şekil 7: *eşid- tıŋla-* Örneği Üzerinden Pekiştirmeli Yapılarda Merkez Parça ve Nezaket Şiddeti İlişkisi

Pekiştirmeli nezaket yapıları yalnızca iki unsurun bir araya gelmesiyle oluşmamaktadır. *birök üç üdki burhanlarka* ***tapıg udug agır ayag kılmış bolsarlar*** *ötrü sakınu sözleyü yetinçsiz ulug buyan edgü kılınçıg kılmış kazganmış bolgaylar.* "Üç zamandaki Budalara **saygı gösterdiklerinde** ise telaffuz etmesi, anlatması imkânsız büyük erdemi kazanmış olacaklar." (AY VI, 414/2-6) örneğindeki gibi bazı pekiştirmeli nezaket ifadeleri ikiden fazla nezaket unsurunun bir araya gelmesiyle ortaya çıkmaktadır. *tapıg*, *udug* ve *agır ayag*[49] gibi üç nezaket yapısını birleştiği *tapıg udug agır ayag kıl-* gibi bir yapı ele alındığında nezaket şiddeti bakımından öncelikli olanın *agır ayag* olduğu görülmektedir. *agır ayag* merkezine bağlı bulunan *tapıg* ve *udug* sözcükleri arasında ise nezaket şiddeti açısından *udug* > *tapıg* şeklinde bir değerlendirmede bulunulabilir. Zira yapı korpusta hemen her örnekte yapı *tapıg udug* şeklinde geçmektedir. Aynı zamanda *tapıg* "hizmet, ibadet" anlamına gelirken *udug* sözcüğünün "uyum sağlama" ve "itaat"le ilişkisi, onun daha kapsamlı bir fedâkarlık boyutuna ulaştığını ve daha şiddetli bir saygı ifadesi olduğunu göstermektedir.[50]

tapıg udug agır ayag kıl- nezaket yapısı Eski Uygur Türkçesi korpusunda yer alan metinlerde belki de en çok rastlanılan saygı ifadesidir. İfadenin, aynı zamanda kullanım sıklığın ve belki de diğer dinî sebepler dolayısıyla donarak kalıplaştığından bahsedilebilir.

Şekil 8: Pekiştirmeli Nezaket Yapılarında Merkeze Doğru Nezaket Şiddeti Eğilimi

[49] *agır* sözcüğü hem"çok olmak" hem de "değerli olmak" anlam dairelerinde bulunmaktadır. KB'de geçen *ayur ay bagırsak idim sen ulug/ agır kıldıŋ ilde bu yunçıg kulug* (KB, 3117) örneğinde *agır kıl-* ifadesinin *tapıg udug agır ayag kıl-* söz grubundan farklı olarak üstten asta gerçekleştiği görülmektedir. Başka bir ifadeyle KB örneği Tanrı'nın itibarlı kılması ilgisiyle üstten asta bir lütfu bildirmektedir. Ancak *tapıg udug agır ayag kıl-* asttan üste git gide artan bir saygı yapısıyla gerçekleşmelidir. Bu durum, *tapıg* ve *udug*'un müstakil birer birim olmasına rağmen *agır'ın*, *ayag* 'el ayalarıyla gösterilen saygı' sözcüğünü miktarca pekiştiren bağımlı bir yapı olarak bu pekiştirmeli ifadede yer aldığını düşündürmektedir.

[50] Bkz. 2. Bölüm, Pekiştirmeli Nezaket İfadeleri, *tapın- udun-* maddesi.

Grafikte *agır ayag kıl-* biçiminin *tapıg ayag*'a oranla şiddeti daha çok arttırdığı gösterilmiştir. Grafiğe göre söz ilerledikçe eklenen nezaket ifadeleri doğrusal olarak değil ivmeli olarak artmaktadır. Bunun üç sebebi olmalıdır:

1. *tapıg* ve *udug* isimlerinin de *kıl-* fiiline bağlanması: Böyle bir durumda önce kullanılan *tapıg* ve *udug* sözcüklerinin şiddeti merkezde bulunan nezaket şiddetine de etki etmektedir. Zira *tapıg* ve *udug* kendi bulundukları pozisyon dışında aynı zamanda ana fiile bağlanarak tüm nezaket yapısının da içerisinde yer almaktadır.

2. Pekiştirmeli yapılara eklenen her sözcüğün daha şiddetli olması: Yukarıda da belirtildiği üzere pekiştirmeli yapılarda konuşurun, örneğin Tanrı'yı överken, saygı şiddetini git gide arttırmak istemesi beklenir.

3. Nezaket sözcüklerinin birleşme sonucu ortaya çıkardıkları nezaket şiddetinin, birer birer ifade ettikleri nezaket şiddetinin toplamından fazla olması: Pekiştirmeli yapının oluşumu sırasında tek sözcükten oluşan nezaket ifadesine göre daha fazla bir emek sarf edilmektedir. Ortaya çıkan dolaylılık, sözcüklerin nezaket şiddetinin toplamına eklenmekte ve nihayette oluşan nezaket şiddetini arttırmaktadır.

Eski Uygur Türkçesinde geçen birçok pekiştirmeli nezaket yapısı bulunmaktadır. Bu yapılarda geçen sözcüklerin genel itibariyle kutsal varlıklara saygı ifade etmek için kullanıldığı görülmektedir. Kutsal varlığı yüceltmek, duyulan saygının şiddetini ifade etmek, bağışlanmak veya bir dileğin gerçekleşmesini istemek gibi birçok sebeple astan üste kullanılan saygı ifadeleri pekiştirilmiştir.

Eski Uygur Türkçesinde, yine de, nezaket şiddeti açısından merkez fiile yakın olma kuralına uymayan örnekler de bulunmaktadır. Örneğin zihinsel olarak bir eylemin gerçekleşmesini isteme duygusunu bildiren ve nezaket nötr olarak kullanılan *tile-* fiilinin, *yalvaru küsemiş tilemiş işimiz* (AY VIII, 505/7) örneğinde *yalvar-* ve *küse-* asttan üste yapılarına göre merkeze en uzakta olması gerekirdi. Yine Eski Uygur Türkçesi metinlerinde saygı ifadesi bildiren bağlamlarda kullanılan *küse-* fiilinin *küseyü tileyü [te]ginürm(e)n bo etözimin tittükde olarnıŋ arasınta tugayın* (HT X, 599-601) "Haddimi bilerek, saygıyla diliyorum ki bu bedenimi terbiye edince onların arasında doğayım." örneğinde *tile-* fiiline göre merkeze daha yakın olması beklenirdi. *küsüşlüg tileklig köŋülin kolu ötünü teginür men* (HT IX, 6a: 15-17) "Haddini bilen bir istek ve dilek dolu kalple saygıyla dilerim." örneğinde de buna paralel olarak *tilek* isminin *küsüş* isminden önce gelmesi pekiştirmeli yapılardaki genel temayüle uygun

olurdu. Tile- fiili özelinde istisna olarak da nitelenebilecek bu kullanımlar, tile- fiilinin bağlam içerisinde, küse-, ötün- vb. kadar Tanrı'ya

Korpusta tespit edilen pekiştirmeli nezaket yapıları şu şekildedir:

***aya- agırla-* 'saygı göstermek, yüceltmek'**

aya- agırla- yapısı içerisinde birbirinden bağımsız bir sıralanış (coordination) gösteren *aya-* ve *agırla-* sıralanış bakımından nezaket şiddetleriyle ve eylemlerin yerine getirilme önceliğiyle uyum göstermektedir. aya- fiiliyle ilk kez Eski Uygur Türkçesi metinlerinde karşılaşılması, aya kavşur- fiilinin bedensel bir nezaket ifadesi olması ve DLT'de *ayala-* fiilinin "alkışlamak" şeklinde anlamlandırılması, *aya-* fiilinin semantik alanını bedensel bir noktaya yakınlaştırmaktadır. Dolayısıyla bu bağımsız yapının önce *aya-* ile bedensel olarak saygıyı, sonra sonuç olarak *agırla-* ile muhatabı yüceltme ifade ettiği düşünülebilir: *burkan körkin bodugın bezep kimbag yapşurup* ***ayasar agırlasar*** *nom erdnig bursoŋ kuvragag tapınsar udunsar ol tınlıglar alku çalaprbasi lu ogrınta kutrulmak yolka tegirler* (Maytr., 54/3-7) "Burkan resimlerini renklerle süsleyip altın varaklar yapıştırıp **saygı gösterseler** öğreti cevherine ve cemaate hizmet ve itaat etse bu canlılar tamamen Jalaprabhāsa (adlı) ejder sayesinde kurtulma yoluna erişirler." *kamag yalaŋuklar* ***ayayu agırlayu tutmış*** *kergek* "Bütün insanların (onu) gece gündüz unutmamaları için (ona) dâima **saygı göstermeleri** gerekir." (KP, 72-73), *alku tınlıglar bu dyan sakınçlıg kişig kim körser burhanıg körmiş teg sever taplayur* ***ayayur agırlayurlar*** (TT V, A/110-113) "Tüm canlılar bu derin düşünceli kişiyi görseler burkanı görmüş gibi sever, arzular, **hürmet ederler**". Son örnekte *ayayu agırla-* yapısının *tapla-* 'istemek' ile daha da pekiştirildiği görülmektedir. *tapla-* beğeni ve ihtiyaç duyma ilgisiyle pozitif bir İBT olarak düşünülmelidir. Ancak genel bir isteme eylemine işaret ettiği için din içerikli *aya-* ve *agırla-* sözcüklerinden geri planda kalarak en sol konumda yer aldığı söylenebilir.

***ayap agırla-* "saygı gösterip yüceltmek"**

aya-[51] fiilinin *agırla-*[52] filine bir bağımlı olarak kullanıldığı (subordination) bu yapıda -tıpkı önceki maddede bağımsız olarak yan yana geldiklerinde olduğu gibi- *agırla-* fiilinin daha şiddetli bir nezaket ifadesi olduğu çıkarılabilir: *teŋriler lular eren işiler* ***ayap agırlap*** *kitumati kentke kir[ ]* "Tanrılar, ejderler, erkekler ve kadınlar **hürmet edip, ağırlayıp** Ketumati şehrine gir[diler." (Maytr., 40/4-5), *teŋri teŋrisi burkanag* ***ayap agırlayıp*** *toyın bolup arhant kutın bulurlar* "Tanrılar Tanrı'sı Burkan'ı **tazim edip** rahip olurlar" (Maytr., 52/38-40).

irinçke- tsuyurka- "merhamet etmek, acımak"

Clauson (1972: 237) *irinçke-*'birinin acınası durumunu fark etmek, merhamet duymak' fiilinin *irinç* 'acınası, mutsuz' isminden türediğini belirtmiştir. *irinçü* 'günah, hata' (1972: 236) maddesinde sözcüğün ekleşme düzeninin belirsiz olduğunu ve *irinç* 'acınası, mutsuz' ile aynı anlamda olmadıklarını belirtmiştir. Sözcüğün *irinç*'ten ziyade *irinçü* ile daha çok anlam bağlantısı bulunduğu görülmektedir.

tsuyurka- fiilinin ise Çince *tsui* 'günah, suç, kabahat' (Wilkens, 2021: 751) kökünden geldiği bilinmektedir. Clauson ve Wilkens sözcüğün Moğolca *soyurka-* biçiminden de bahsetmiştir ki *soyurka-* Eski Uygurca metinlerde *anta basa* ***soyurkap*** (BT VIII, A/174-175) "Daha sonra **affedip**" örneğinde olduğu şekliyle kullanılmaktadır.

Pekiştirmeli yapıyı oluşturan fiiller göz önüne alındığında ikisinin de "suç, günah" anlamlı bir isimden *+kA-* ekiyle "söz konusu suçu, günahı affetmek" şeklinde din açısından olumlu yöne evrilerek türediği görülmektedir. Ayrıca bu pekiştirmeli yapının önce Türkçe sonra Çince kökenli iki eş anlamlı sözcüğün yan yana gelmesiyle oluştuğu da açıktır. Bu yöntem dinî metinlerin çevrilmesi sırasında bazen yabancı sözcüklerin alıntılandığı ancak bu alıntı sözcüklerin Türkçe karşılıklarının da bulunduğunu göstermektedir. [53] Ayrıca alıntı sözcükler, pekiştirmeli yapılar oluşturulurken -tıpkı *tsuy yazok* ikilemesinde olduğu gibi- Türkçe karşılıklarıyla birlikte de kullanılmaktadır: *ukup irinçkemek tsuyurkamak erür* "Anlayıp merhamet

[51] *aya-* için bkz. 2. Bölüm, Asttan Üste Nezaket İfadeleri, *aya-* maddesi.
[52] *agırla-* için bkz. 2. Bölüm, Asttan Üste Nezaket İfadeleri, *agır* maddesi.
[53] Çin. *tsuy* = Uyg. *yazok*, San. *kşanti* = Uyg. *boşug*, San. *namo* = Uyg. *ayag* vb.

etmektir." (AY IV, 265/15-16), *yalaŋuz kertü töz üze adırtsız körüp erinçkemek tsuyurkamak erür* "Sadece gerçek esası ayırmaksızın görüp merhamet etmektir." (AY IV, 265/22-24)

***irinçkeyü yarlıka-* "haşmetle, yücelikle bağışlamak; acıyarak hükmetmek"**

Acıma, merhamet etme eylemi söz konusu bağlama göre güçlü olan tarafından gerçekleştirilmektedir. Genel anlamıyla sosyal konum, yaş, cinsiyet, resmiyet gibi ölçütlerden etkilenmeksizin belirgin bir konuyla ilgili güçlü olan tarafın diğerini "güçsüz, zor durumda, zararsız, sempatik" algılamasıyla ilişkilidir. Dolayısıyla *irinçke-* yapısal olarak da bağlam açısından da üstten asta bir eylemdir. Üstten asta olma durumunun *irinkeyü yarlıka-* yapısında pekiştirildiği söylenebilir: *küsüşüm teginür t(e)ŋrim e, meni* ***erinçkeyü y(a)rlıkap*** *ürüg uzatı körkitzün ulug y(a)rlıkançuçı etözin* "Ey Tanrı'm! Bana **merhamet edip** yüce şefkatli vücudunuzu bana daima göstermenizi dilerim." (AY X, 656/17-20), *bizni* ***irinçkeyü tsu[yurk]ayu y(a)rlıkap*** *bu yörügüg biziŋe aça yada b(e)kiz b(e)lgülüg açuk adırtlıg y(a)rlıkagay erti* (AY I, 699/2-5) "bize **haşmetle acıyarak merhamet ederek** bu manayı açıklayıp apaçık şekilde hükmedecekti", *ulug y(a)rlıkançuçı köŋülleri üze* ***irinçkeyü y(a)rlıkap*** *kşanti birü y(a)rlıkasunlar* (AY II, 106/1-3) "Yüce (ve) bağışlayıcı gönülleri ile **haşmetle merhamet edip** büyüklükle bağışlasınlar".

İsim+1TK.+Çokluk+1ÇK

2. Bölüm, Ek Hâlindeki Nezaket İfadeleri başlığında ele alındığı üzere iyelik ekleri sözcüğün karşıladığı kavramı sahiplenme anlamı katmaktadır. Sahiplenme ise "onaylama, beğenme, samimiyet, muhtaçlık" gibi anlam ilgileriyle pozitif bir İBT içeren bir eylemdir. Bu ekin Eski Uygur Türkçesinde pekiştirmeli olarak kullanıldığı tek bir örnek tespit edilmiştir: *ol seniŋ isig öz alımçılarnıŋ ugurınta anın seni [alg]alı ıtdılar […] [bo savı]g eşidip mn ötrü olarka ince tip titim a-ya edgülerim* ***tŋrimlerim*** (BT XVIII, 149/155 [88]) "Senin başkalarını öldürmen dolayısıyla (bizi) senin canını almaya gönderdiler […] bu sözleri işitip onlara şöyle dedim: Ey iyilerim, **efendilerim**!". Bu örnekte Türkçenin genel eklenme biçimine aykırı şekilde bir sözcük iki iyelik eki almıştır: *teŋri+m+ler+im* (İK+ 1TK İye.+ Çokluk+ 1TK İye.). Bu yapıdaki üç ek de pekiştirmeyi oluşturan unsurlardır. 1. TK iyelik ekiyle yakınlığı

arttırarak *teŋri*'yi sahiplenen kişi, çokluk ekiyle ona saygısını belirtmiş sonrasında ilginç şekilde tekrar aynı sahiplenme ekiyle samimiyeti (yakınlığı) arttırma yoluna başvurmuştur. Burada gramatikal uyumsuzluğun sebebi, bağlam göz önünde bulundurulduğunda konuşurun ölümden şiddetle korkması ve acilen elinden geldiği kadar saygı ifadesi kullanmak istemesidir, denilebilir. Bu aciliyet ve korkunun derecesi, normalde *teŋrim* şeklinde kullanılması gereken ifadenin yetersiz kalmasına sebep olmuş, konuşur bu sebeple hitabını saygı ve yüceltme açısından pekiştirmek istemiş görünmektedir.

***kolu ötün-* "niyaz ederek yalvarmak"**

ötün-, yarlıka-, tegin- gibi leksik anlamını terk edip gramatikal bir nezaket ifadesine dönüşmüş sözcükler bulunmaktadır. *amtı ol yazuklarımızını kşanti* ***kolu ötünür*** *biz* (Maytr., 65/11-12) "Artık o günahlarımızdan ötürü bağışlanma dilenerek yalvarıyoruz." örneğinde geçen *kolu ötün-* ifadesinde *kşanti kol-* "bağışlanma niyaz etmek", *ötün-* yarı tasvirî fiiliyle pekiştirilmiştir. *kol-* fiilinin daha çok kut ismiyle eş dizimlilik sergilediği ve Tanrı'dan baht dilemek için kullanıldığından bahsedilmişti. Bu örnekte de Tanrı'dan bağışlanma dilemek için kullanıldığı açıktır. O hâlde Tanrı'dan saygıyla bağışlanma isteğini bildiren *kşanti kol-* ifadesinin, *ötün-* yarı tasvirî fiiliyle de pekiştirilmiş olduğu söylenebilir.

***kolu ötünü tegin-* "saygıyla dile-"**

Konuşurun astlığını vurgulayan üç fiilden oluşan bu yapıda *tegin-* gramatikal bir saygı ifadesi olarak kendisini göstermektedir. *kol-* ve *ötün-* fiilleri ise Eski Uygur Türkçesi metinlerinde genellikle *kut kolu ötün-* yapısı içerisinde önce *kol-* sonra *ötün-* sıralamasıyla kullanılmıştır: *küsüşlüg tileklig köŋülin kolu ötünü teginür men* (HT IX, 6a: 15-17) "Haddini bilen bir istek ve dilek dolu kalple saygıyla dilerim.", *kolu ötünü teginür biz bu iş küdük ertginçe boşunu yarlıkazun* (HT IX, 32b: 2-4) "Saygıyla, minnetle dileriz biz. İşleri tamamlayabilmek için bize izin ver.". *ötün-* fiilinin *kol-* fiiline göre merkez konumdaki *tegin-*'e daha yakın olması onun saygı ifadesi olarak daha ön planda olduğuna işaret etmektedir. Gerçekten de *ötün-* asttan üste saygı bildirmesi dolayısıyla gramerleşmiş ve yarı tasvirî fiile dönüşmüştür. *kol-* için ise aynı

şeyi söylemek mümkün değildir. Dolayısıyla *ötün-* fiilinin merkeze daha yakın olması daha nazik ifadenin merkeze yakın olması eğilimine uymaktadır.

***kork- eymen-* "korkmak, çekinmek"**

Clauson (1972: 272), *eymen-* fiilini "utanmak" şeklinde, Wilkens (2021: 132) "korkmak, utanmak", Caferoğlu (2015: 79) "utanmak" olarak tanımlamıştır. Sözcük Şinasi Tekin'in (2019: 239) çevirdiği üzere "çekinmek" olarak da okunabilir ki bu şekilde örnek parçalara daha çok uyum sağlamaktadır: *kadır savlıg kişike edgü kutlug yarlıkançuçı köŋüllüg bilge biliglig tınl(ı)glar yme artokrak* ***korkurlar eymen[ür]ler*** (BT XXXVII, 5306-5309) "Kaba sözlü kişiden iyi, kutlu, merhametli, bilge, bilgili canlılar da **korkarlar**.", *telim öküş yazuklarıŋa* ***korkunçsuz aymançsız*** *erserler kşanti kılu içkermedük erserler olar ol ogurda açıg emgekke tegmiş erserler* "Pek çok günahları yüzünden **korkmaz, çekinmez iseler** af dileyip boyun eğmedi iseler, bunlar bu sebepten acı ızdıraba duçar olmuş iseler" (Maytr., 65/18-20).

eymen- fiili, içerdiği "mahcup olma" ve "korkma" anlamıyla, muhataba *kork-* "korkmak" davranışından daha yoğun bir pozitif İBT olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu açıdan daha çok saygı bildirdiği düşünülebilir. Zira muhataptan hem korkmak hem de ondan utanmak, ona mahcup olmak konuşurun kendi göreceli imajını daha çok düşürmekte, aynı oranda muhatabın imajını arttırmaktadır.

***korkınç ayınç* "korku"**

kork- 'korkmak, ürkmek' (Wilkens, 2021: 394) ve *ayın-* 'korkmak, mahcup olmak' (Wilkens, 2021: 89) fiillerinin Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kararlı şekilde önce *korkınç* sonra *ayınç* sıralamasıyla ikileme oluşturdukları tespit edilmiştir: *munuŋ köŋülinte kögüzinte* ***korkınç ayınçlıg*** *edgü töz yıltız azu bultukmaz mu?* (Maytr., 4/17-19) "Bunun kalbinde hürmetin, korkunun iyi cevheri veya bulunmaz mı?", *...süü çerig adası üzeki* ***korkınç ayınç*** *bultukmagay t(e)ŋrim tep ötündiler anta ötrü tükel bilge teŋri teŋrisi burhan yana tört m(a)haaraç teŋrilerke ince tep yarlıkadı tört mahaaraçlar a eşidiŋ sizler..* "…askeri tehlike **korkusu** ortaya çıkmayacak Tanrı'm' diye belirttiler. Ondan sonra bilge tanrılar Tanrı'sı Buda yine dört Mahārāja tanrılara şöyle buyurdu: Ey dört Mahārājalar! dinleyin." (AY VI, 409/14-19).

Özellikle din bağlamında kutsal varlıktan korkmak, onun güçlü oluşunu ve onun kurallarına uyma zorunluluğunu kabul etmek anlamına gelmektedir. Dolayısıyla korkan kişinin negatif imajına bir İZT oluşturduğu gibi korkulan kutsal varlığa da pozitif ve negatif İBT olarak ortaya çıkmaktadır. Pozitif İBT belirtmesinin sebebi onun gücünün ve kurallarının kabul edilmesi, negatif İBT belirtmesinin sebebi ise onun istediği şeyi kula uygulayabileceğinin kabul edilmesidir.

***küseyü kut kol-* "kut dilenmek"**

küse- fiilinin pekiştirmeli nezaket yapılarında asttan üste isteme anlamıyla kullanıldığından bahsedilmişti.[54] *küseyü kut kol-* yapısında ise *küse-*'nin isteğin yoğunluğunu vurgulama işlevi gördüğü düşünülebilir. Zira *kut kol-* kendi başına Tanrı'dan kut dilemeyi, şans ve iyi baht dilemeyi bildirirken bu merkez fiile bağlı *küse-* fiilinin gerek görece az saygı şiddetine sahip olması gerekse saygı anlamından ziyade isteme anlamıyla ön plana çıkması dolayısıyla istemenin yoğunluğunu arttırdığı düşünülebilir. Güç ve konum farkının en yüksek seviyede olduğu kul-Tanrı ilişkisinde, Tanrı'ya seslenişte isteğin güçlendirilmesi -tıpkı yalvarmada olduğu gibi- şüphesiz acziyetin ve Tanrı'yı ululamanın da şiddetlenmesi anlamına gelmektedir: *ayagka tegimlig arhantlarnıŋ kayu neçe bar erser edgü tözlüg savları şariputiri bilgeniŋ modgalyayani arhantnıŋ t(e)ŋri burhan tetsileri başdınkı yeg kuvragnıŋ montag yaŋlıg tözünlerniŋ köni kertü savların* ***kut kolur men küseyü*** *tükellig bolayın barçaka* (AY VIII, 507/10-19) "Yüce rahiplerin, iyi yaradılışlı Şariputri'nin, Aziz Modgalyayani'nin, Burkan müritlerinin, en yüce cemaatin (ve) yine böyle asillerin doğru sözleriyle tamamlanmak için **kut dileniyorum**".

kol- fiilinin tekraren kullanıldığı ve *küsüş* ile *kut*'un bu fiile ikileme şeklinde bağlandığı *t(e)rkin tavratı ötünür m(e)n şirikini kut teŋrisin* ***kut <kolur m(e)n> küsüş kolur m(e)n*** "Vakit kaybetmeden arz ediyorum kutlu Şiriniki Tanrı'sı'na. N**iyazda bulunuyorum**." (AY VIII, 520/16-19) örneğinde geçen *kut kol- küsüş kol-* pekiştirmeli nezaket ifadesi, *küseyü kut kol-* yapısına göre daha dolaylı olduğu için muhataba daha şiddetli bir İBT oluşturmaktadır, denilebilir.

[54] *küse-* için bkz. 2. Bölüm, Asttan Üste Nezaket İfadeleri, *küse-* maddesi.

küseyü kut kol- ve *kut kol- küsüş kol-* yapıları ele alındığında *kol-* fiilinin, *küse-*'ye göre daha nazik bir ifade olduğu düşünülebilir.

***küseyü tegin-* "hürmetle istirham etmek"**

küse- fiili *tile-* fiilinden farklı olarak yalnızca isteme eylemini değil bu eylemin saygıyla yapıldığını ifade eden, eylemin tarzı hakkında da bilgi veren bir fiildir.[55] *tegin-* fiilinin ise bu yapıda *küse-* fiilinin saygı anlamını pekiştiren bir tasvirî fiil olarak kullanılmıştır. Nezaket bildirmeyen fiilleri nezaket kavram alanına çeken *tegin-*, *küse-* fiili hâlihazırda bir saygı sözcüğü iken onu daha dolaylı bir özelliğe kavuşturarak saygıyı pekiştirmiştir. Ayrıca ifadede merkez pozisyondadır. Bu açıdan *tegin-* fiilinin *küseyü tegin-* yapısında nezaket şiddetini daha çok arttıran parça olduğunu söylemek mümkün görünmektedir: *şarmirançlarnıŋ yana y(i)me* ***küseyü teginürbiz*** (BT II, 70-71)*"Rahibe adaylarını da yine* ***saygıyla isteriz****.", aŋsız* ***küseyü teginür*** *biz teŋrim* (Maytr., 64/11-12) "Çokça **saygıyla diliyoruz** Tanrı'm!" örneğinde *küseyü tegin-* yapısına rastlanmaktadır. Bu örnekte ilginç olan nokta *küseyü tegin-* ifadesinin *aŋsız* zarfıyla da pekiştirilmiş olmasıdır. *aŋsız* 'çok' bu örnekte *küse-* fiiline bağlı ve onun miktarını arttıran bir işlevde kullanılmıştır. Astın üstten isteği ne kadar yoğunlaşırsa güç dengesizliği de o nispette artmakta, böylece üstün pozitif imajı arttırılmaktadır. Dolayısıyla bu örnekte *küseyü tegin-* yapısını, tek başına bir nezaket ifadesi olmasa da *aŋsız* 'çok' zarfının pekiştirmiş olduğu söylenebilir.

küse- fiilinden türemiş olan *küsüşlüg* ismi ve *tegin-* fiili ile oluşan *küsüşlüg tegin-* "isteğini iletmek" yapısında *tegin-* bir tasvirî fiil değil, asttan üste sunmayı ifade eden bir asıl fiildir: *barça köŋülte berü ögire sevinü [b]u kutlug künüg küsüşlüg teginür ertim(i)z* (Man. III, 15/12-14 [34]) "Tüm kalbimizle sevinçle bu kutlu günü saygıyla diliyoruz".

küseyü tegin- pekiştirmeli yapısının daha dolaylı ve yoğun bir saygı bildiren şekli olan *açıgın ayagın küseyü tegin-* yapısından da bahsetmek gerekmektedir. İsim türünde *açıg ayag* ikilemesi, asıl fiil olarak *küse-* ve tasvirî fiil olarak *tegin-* fiilinin birleşimiyle oluşan yapıda, *küse-* fiili dışındaki tüm sözcükler sadece saygı anlamını ifade için dolaylı bir anlatım biçimi oluştururken *küse-* isteme eyleminin saygıyla yapıldığını içeren asıl fiildir. Dolayısıyla yapıdaki tüm sözcükler saygı anlamını

[55] *küse-* fiili için bkz. 2. Bölüm, Asttan Üste Nezaket İfadeleri, *küse-* maddesi.

içermektedir, denebilir. *eligimiz kutınıŋ* ***açıgın ayagın küseyü teginür biz*** (HT IX, 14b: 10-12) "Hükümdarımızın kutunu **saygıyla dileriz**.".

***küseyü yalbaru* "saygıyla isteyerek, yalvararak"**

küse-[56] 'saygıyla istemek' ve *yalvar-/yalbar-*[57] 'yakarmak, yalvarmak' fiilleri birer zarf fiil olarak kullanıldığı bu yapıda, yalvarmanın merkeze daha yakın olduğu görülmektedir. Arzu edilen şeyin saygıyla ve nihayet yalvararak istenmesi muhatabın isteği gerçekleştirme gücünü ve konuşurun da bu istek açısından acizliğini göstermektedir. Dolayısıyla pekiştirilmiş bir yapı olan *küseyü yalbaru* ifadesi *altı ay töni tokuz ay bir yılka tegi evrinüksüzin agınçsız katıg çın köŋülin* ***küseyü yalbaru*** *katıglansın* "altı ay, dokuz ay ya da bir yıl boyunca büyük bir **kararlılıkla bunu ister ve** (bunun için) çaba sarf ederse" (AY VII, 488/12-15) örneğinde olduğu gibi muhatabın göreceli imajını arttırmaktadır, denebilir.

***küşüşü tegin-* "dileği erişmek"**

tegin- fiilinin bir saygı ifadesi olarak tasvirî fiile dönüşme sürecinde, onun uzağa erişme, yükseğe ve ileriye erişme anlamı etkili olmuş olmalıdır. Zira sosyal konum farkı, saygı ifadelerinin şiddetini belirleyen önemli bir ölçektir. *tegin-* tasvirî bir fiil olarak "daha alçak olandan üstün olana ulaşarak bir eylemi yapmak > alçakgönüllülükle ast konumda olduğunu bilerek bir eylemi gerçekleştirmek" kavram alanında değerlendirilebilir. *küsüş*'ün ise yine saygıyla dileme anlamında olduğuna olduğunu dile getirmek gerekmektedir.[58] Astlığın farkında olmayı bildiren bu iki sözcük nesne + asıl eylem biçiminde birleşerek pekiştirmeli bir nezaket ifadesi oluşturmuştur: ***küsüşüm teginür*** *m(e)n ontın sıŋarkı burkanlara* (AY II, 105 /19-20) "**Varır yakarışlarım** on yöndeki Burkanların huzurlarına", *atı kötrülmüş t(e)ŋrim iyin ögirmeklig buyan edgü kılınçnıŋ ulug türlüg yigin adrukın amtı* ***küsüşüm teginür*** (AY III, 157 /20-158 /1) "Adı yüce Tanrı'm uygun şekilde, saadetli sevap ve iyi davranışın çok türlü mükemmelliğini şimdi **saygıyla diliyorum**.", *ol t(e)ŋri kızı […] t(e)ŋri*

[56] *küse* için bkz. 2. Bölüm, Sözcük Hâlindeki Nezaket İfadeleri.
[57] *yalvar-* fiili isteğin aciliyetini ve yoğunluğunu göstermesi açısından, muhatabı daha muhtaç bir pozisyona düşürmektedir. *yalvar-* için bkz. 2. Bölüm, Sözcük Hâlindeki Nezaket İfadeleri, *(kut) kol-* maddesi.
[58] *küsüş* için bkz. 2. Bölüm, Sözcük Hâlindeki Nezaket İfadeleri.

t(e)ŋrisi burkanka ınçe tip ötünti ***küsüşüm teginür*** *atı kötrülmüş t(e)ŋrim* (AY V, 372/1-8) "O Tanrı kızı […] tanrı Tanrı'sı Burkan'a şöyle diyip arz etti: **Duam huzurunuza** ulaşır, adı yüce Tanrı'm".

ög- alka- (tegin-) "övmek yüceltmek"

ög-[59] ve *alka-*[60] fiilleri övgü ve yüceltme açısından birbirleriyle yakın anlamda kullanılan sözcüklerdir ve bu yakın anlamlı sözcükler Eski Uygur Türkçesi metinlerinde *ög- alka-* sıralamasıyla sıklıkla kullanılan saygı ifadeleridir. Taranan metinlerde *alka- ög-* sıralamasıyla oluşturulmuş bir yapıya rastlanmamıştır. Dolayısıyla bu yapı *alka-*'nın *ög-* fiiline göre daha şiddetli bir saygı ifadesi olduğuna işaret etmektedir. Zira pekiştirme eğer yüklem konumunda olacaksa son olarak *alka-* çekimlenmiştir, bir eylemi bildiren zarf olacaksa merkez durumundaki eyleme daha yakın konumda *alka-* kullanılmıştır:

(a) *meni oglum kızım birle* ***öge alkayu****, bo edgü kılınçıg kılıp on karmap(a)t küẓetip biziŋe buyan evirmiş k(e)rgek* "Beni oğlum ve kızım ile **övüp yücelterek** bu iyi davranışı gerçekleştirip on iyi işi (*karmapatha*) gözetip erdemlerini bize doğru çevirmeli." (AY VI, 443/18-21),

(b) *sevinür m(e)n* ***öge alkayu teginür m(e)n*** (AY III, 155/5-6) "Sevinirim, **saygıyla överek yüceltirim**",

(c) *nom erdinig boşgunẓunlar tutzunlar, ayaẓunlar agırlazunlar <ukzunlar> oŋarzunlar tapınzunlar uḍunzunlar,* ***ögẓünler alkazunlar****...* "… öğreti mücevherini öğrensinler, tutsunlar. Saygı göstersin, anlasın**,** iyileştirsin, hizmet etsinler**, övsünler**" (AY VI, 439/22- 440/4)

(c) örneğinde geçen ve şiddet açısından eşit/yakın özellik gösteren *tapın- udun-* pekiştirmeli yapısı *ög- alka-* yapısından hemen önce kullanılmıştır, bu açıdan saygı şiddeti daha düşük bir özellik sergilemektedir. (b) örneğinde *tegin-* gramerleşmiş parça olarak pekiştirmeli ana fiili (*öge- alka-*) saygı yönüyle niteleyen bir tasvirî fiildir. Saygı bildiren bir pekiştirmeli yapıyı, tekrar saygı açısından pekiştiren *tegin-* çekimli fiil olarak merkez durumundadır. Burada akla gramerleşmiş *tegin-*, *yarlıka-*, *ötün-* gibi fiillerin pekiştirmeli yapıların merkezi konumunda olup olamayacağı, dolayısıyla en

[59] *ög-* fiili için bkz. 2. Bölüm, Övgü-Yüceltme.
[60] *alka-* fiili için bkz. 2. Bölüm, Konumdan Bağımsız Nezaket İfadeleri, *alkış* maddesi.

üstün şiddete sahip kabul edilip edilemeyeceği sorusu gelmektedir. Gramerleşmiş bu sözcükleri, saygı ile özdeşlemesi ve sola dallanan Türkçe cümle yapısında en sonda yer alması sebebiyle nezaket şiddetinin merkezi kabul etmek doğru olacaktır.

ög- alka- pekiştirmeli yapısı asttan üste saygı bildirmek için kullanılabildiği gibi üstten asta bir nezaket ifadesi olarak da kullanılmaktadır: *anta ötrü tükel bilge t(e)ŋri t(e)ŋrisi burhan ol kamag terin kuvragnıŋ bo montag öŋin öŋin ötünmiş ötüglerin eşidü y(a)rlıkap ötrü olarnı barça* ***öge alkayu*** *ince tep yarlıkadı* (AY VII, 472/18-23) "Ondan sonra mükemmel bilge tanrılar Tanrı'sı Burkan, bütün o cemaatin çeşitli (şekilde) edilmiş dualarını dinlemeyi lutfedip onları tamamen **takdir edip yücelterek** şöyle buyurdu". Bu açıdaın *ög- alka-* yapısını konumdan bağımsız bir nezaket ifadesi olarak da düşünmek mümkündür.

***ög- küle-* "övmek, itibarını arttırmak"**

Birinin pozitif imajını arttırmak, onu ünlendirmek, ona itibar kazandırmak anlamlarına gelen *küle-* fiili övülen kişinin ünlemesi, saygınlık kazanmasıyla ilişkilidir. Övgünün sınırlarının genişlemesinden dolayı *küle-*'nin, *ög-* fiilinden daha şiddetli bir pozitif İBT durumunda olduğu düşünülebilir. Dolayısıyla Eski Uygur Türkçesi metinlerinde *ög-* ile ortaya çıkardığı pekiştirmeli yapılarda merkez fiil konumunda olması olağandır: *birök alku tınl(ı)g oglanı birkerü turup yumgı* ***ögser küle[serler]*** (AY II, 114/6-8) "Eğer tüm insanoğlunun hepsi durup birlikte **övse methetse**", *burkanlarıg şlök takşutın* ***öger küleyür erti*** (AY V, 346/ 6-7) "Burkanları şiirlerle över methederdi.", *teŋri kızın* ***öge küleyü*** *ince tep tedi* (AY VII, 495: 1-2) "Tanrı kızını **överek** şöyle dedi", *eligler hanlar bo nom erdinig süzök kertgünç köŋülin eşidser tıŋlasar* ***ögser küleser*** *tapınsar udunsar ayasar agırlasar yene yme bo nom erdinig boşgundaçı tutdaçı tört törlüg terin kuvragıg açınsar ayasar "*Hükümdarlar, bu öğreti mücevherini gönülden dinlese, övse, **hizmet etse**, saygı gösterse ve aynı zamanda bu öğreti mücevherini öğrenecek, tutacak dört topluluğa saygı gösterse" (AY VI, 407/ 3-9).

Övme ve itibarını arttırma eyleminin alçakgönüllülükle, naçizane yapıldığını bildiren *tegin-* ile, yapı daha çok saygı içermektedir: *altunlug kümüşlüg xua çeçeklerig saçalım adroq ögdileriŋizni* ***öge küleyü teginelim*** (BT III, 53/5-7) "Altın ve gümüşlü

nilüfer çiçeklerini saçalım, seçkin övgülerinizi **saygıyla methedelim**.", *amtı m(e)n* ***öge küleyü teginür m(e)n*** (AY VII, 489/7-8) "Şimdi ben, **saygıyla methederim**".

***ög- yıv-* "övmek" (Wilkens, 2021: 901)**

Wilkens (2021: 901) *yıv-* fiilini "övmek" olarak tanımlamıştır. Clauson (1972: 871) fiilin *ög-* ile birlikte ikileme şeklinde kullanıldığını belirtip *ög- yıv-* şeklinde ortaya çıkan yapının yine "övmek" anlamında kullanıldığını söylemiştir. Caferoğlu (2015: 295) da sözcüğü aynı şekilde tanımlamıştır. *ayaların kavşurup ıraktın tıŋri burhanıg* ***öge yıva*** *turdılar* (TT X, 145-147 [16]) "Ayalarını birleştirip uzaktan Burkan'ı çokça **övdüler**.", *ilig begig övip yıvıp ince tep tediler* (U III, 13 [212]) "Hükümdar beyi överek şöyle dediler" örneklerinde olduğu gibi önce *ög-* sonra *yıv-* fiillerinin kullanılmış olması *yıv-*'nın daha şiddetli bir övgü sözü olduğuna işaret etmektedir.

***öge ötünü tegin-* "zikir ve huşuyla dua etmek"**

Eski Uygur Türkçesinde *tegin-* fiilinin saygı anlamı kattığı pekiştirmeli yapılardan biri de *öge ötünü tegin-* yapısıdır. *kamag t(e)ŋriler kuvragı […] alk-ugun barça bir köŋülin* ***öge ötünü teginürler*** (AY VII, 482/5-8) "Bütün tanrılar topluluğu […] hepsi aynı duygularla (sizi) methederek **dua ederler**." örneğinde *tegin-* merkez fiiline en yakın durumdaki *ötün-*, "dua etmek" olarak düşünülebilir. Zira tanrılar topluluğunun Burkan'a bağlam içerisinde dua ettiği cümlenin hemen sonrasında geçen *küsüşüm ol bilge biliglig sav erkliği teŋriye sogançıg tatıglıg savıŋıznı buşı biriŋ kamagka* sözünden anlaşılmaktadır.

ög-, aynı zamanda Tanrı'nın yüceltilmesi, övülmesini ifade eden bir fiildir. Dua ederken Tanrı'ya yapılan övgü, aynı zamanda onun özelliklerini de ortaya koymaktadır. Bu çerçevede *öge ötünü tegin-* yapısında geçen *ög-* fiilinin dua ederken Tanrı'yı zikretmek, onu yüceltmek anlam dairesinde kullanıldığı düşünülebilir.

O hâlde, yapıyı oluşturan eylemlerin anlamları ve sıralaması göz önünde bulundurulduğunda *ötün-* 'dua etmek' eyleminin *ög-* 'zikretmek' eylemine göre daha çok saygı içerdiği öngörülebilir. Gerçekten de zikir bu yapı içerisinde dua etme

sürecinde geçen bir parça niteliği taşımakta, dua eyleminin içeriği zikre göre çok daha geniş kapsamlı olarak karşımıza çıkmaktadır.

öge yükün- "methederek secde etmek, eğilmek"

Clauson (1972: 100) ve Wilkens (2021: 524) *ög-* fiilinin "övmek" olarak tanımlamıştır. *yükün-* sözcüğü ise yukarıda açıklandığı üzere[61] "ayaktayken saygı amaçlı eğilme" ve "eller ve baş yerde yüzüstü cenin pozisyonunda secde etmek" şeklinde bir bedensel saygı ifadesi olduğu görülmektedir: ***yükünür m(e)n*** *t(e)ŋrim siziŋ (...) arıg süzük bilge biligiŋizke* (AY X, 653/16-17) "**Secde ederim** Tanrı'm sizin tertemiz hikmetinize". Sözcüğün yüksek yoğunluklu bir saygı ifadesi oluşu ve aynı zamanda din metinlerinde kullanım sıklığı, onun gramerleşerek "asttan üste saygıyla eyleme" anlamı katan bir yarı tasvirî fiil olmasını sağlamıştır, denilebilir: *anı üze* ***öge yükünür mn*** (TT IX, Z 15) "Bunun üzerine **hürmetle överim**.", ***öge yükünmiş*** *buyanımız tüşinte* (ETŞ, 7/421 [58]) "**Hürmetle övmemizin** sevabı sayesinde".

yükünü ög- şeklinde kullanılmayan *öge yükün-* yapısında bağımsız ve merkez unsur olan *yükün-*, bağımlı parça olan *ög-* fiiline göre daha şiddetli bir saygı ifadesi olarak düşünülebilir. *yükün-* fiilinin hem bedensel saygı ifadesi oluşu hem de bir yarı tasvirî fiil olarak[62] saygı amaçlı kullanımı sözcüğün saygı bakımından *ög-* fiilinin önüne geçmesini sağlamış olmalıdır.

***ötünmiş yalvarmış ötüg* "arz edip yalvardığımız istek"**

Pekiştirilmiş yapılar içerisinde aynı eylemin farklı sözcük türlerinde kullanıldığı bir örnek *ötünmiş yalvarmış ötüg* ifadesidir. *ötüg*[63] isminin nitelenen bir gramatikal özellik taşımasıyla merkez konumda olduğu bu yapıda, *yalvar-* eyleminin merkeze *ötün-*[64] 'konuşmak, söylemek (aşağı derecede olan tarafından), sunmak, yalvarmak, dua etmek, takdim etmek' (Wilkens, 2021: 544) fiilinden daha yakın olarak bağlandığı görülmektedir: ***ötünmiş yalvarmış ötügümiz*** *öŋi adınsıg*

[61] *yükün-* sözcüğü için bkz. 2. Bölüm, Sözcük Hâlindeki Nezaket İfadeleri.
[62] *yükün-* fiilinin asıl ve yarı-tasvirî fiil olarak kullanımları için bkz. Polat, Ü (2017). "Eski Uygur Türkçesinde Saygı Bildiren (*ötün-, tegin-, yarlıka-, yükün-*) Yarı Tasviri Fiilleri", Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, C:6, No:4, ss. 2012-2026.
[63] *ötüg* için bkz. 2. Bölüm, Sözcük Hâlindeki Nezaket İfadeleri.
[64] *ötün* için bkz. 2. Bölüm, Sözcük Hâlindeki Nezaket İfadeleri.

kılmazunlar tep monçulayu ötünmiş kergek "**Yalvararak arz ettiğimiz ricalarımızı** (kendilerininkinden) farklı kılmasınlar diyerek böyle arz etmek gerekir." (AY VIII, 511/5-7). Merkez konumda en şiddetli saygı ifadesi olan *ötüg* bulunmaktadır buna rağmen *yalvarmış*'ın merkez sözcük ile aynı kökten gelen *ötünmiş* sözcüğünden daha ön plana çıkması ilginç bir istisnadır.

***ötünü tegin-* 'Saygıyla dua etmek'**

Eski Uygur Türkçesi metinlerinde sıklıkla kullanılan ve "bir isteği minnet duygusuyla, alçakgönüllülükle rica etme" anlamı taşıyan *ötünü tegin-* yapısında *tegin* biçimi, bir tasvirî fiil olarak ifadeye saygı anlamı katmış ve sözü "saygıyla dua etmek, saygıyla arz etmek" gibi pekiştirmeli yapıya dönüştürmüştür: *alku tınl(ı)glarıg küyü küzetü tutup enç meŋilig kıldaçı utunçsuz atl(ı)g d(a)r(a)ni nomug* ***ötünü tegineyin*** *tep ötrü d(a)r(a)ni nomın ince tep ötündi* "Bütün canlıları gözetip koruyarak huzurlu (ve) mutlu kılıcı (olan) yenilgisiz adlı dharani öğretiyi **arz edeyim,** diye ricada bulundu." (AY VII, 468/11-14), *munçulayu erüş üküş ayıg kılınçlarımın amtı m(e)n alkunı* ***kşanti ötünü teginür m(e)n*** (AY II, 107/21- 108/2) "Böyle çok fazla (sayıdaki) kötü amellerimin hepsinden **bağışlanmayı diliyorum**", *bay er ince tip tidi kamag ödün kalın kuvrag aşın içgün tapıngu udungu küçüm küsünüm teginmez anın amtı kamag bursaŋ kuvragdın iki toyın* ***ötünü teginür*** *men kim küntemek meniŋ evimte aşanzunlar* "Zengin adam şöyle dedi: Her zaman büyük bir cemaate yiyecek ve içecek ile hizmet etme gücüm, kudretim yoktur. Bu yüzden şimdi bütün cemaatten iki rahip **istiyorum**, her gün benim evimde yesinler." (Maytr., 25/11-18). Son örnekte zengin adamın rahipler topluluğundan iki rahibi istemesi, aslında rica ederek gerçekleşmektedir. Parçada *iki toyın* ***tileyür*** *men* yerine *iki toyın* ***ötünü teginür*** *men* ibaresinin kullanılması rahipler topluluğuna gösterilmek istenen saygı ile ilişkili olmalıdır.

(ötünü) yalvara tegin- "alçakgönüllülükle yalvarmak, saygıyla yalvarmak"

yalvar-, konuşurun muhataba muhtaçlığını, kendi güçsüzlüğüne karşı muhatabın gücünü, büyüklüğünü kabul etme anlamına geldiği gibi aynı zamanda zihinde var olan dileğin aciliyetini ve büyüklüğünü göstermektedir. Bu dileğin muhatap tarafından gerçekleştirilmesi için kendi pozitif imajına -hatta bu tür imajın en temel ve mahrem sınırı olan kendi onuruna- İZT'de bulunmayı göze almak, yalvarılan

bağlam dışında konuşurun muhataba göre daha yüksek bir imajı olsa dahi bu imajı muhatabın imajından düşük seviyeye çekmeyi de göze almak demektir. Yalvaran kişinin imajı muhataptan, normal koşullar altında, ne derece yüksekse yalvarma durumunda konuşurun kendine uyguladığı pozitif İZT de o kadar yüksek olacaktır. İmaj, üstün imajından ne kadar aşağı çekilirse, yani imaj farkı konuşur aleyhine ne kadar arttırılırsa ikna olma ve dileğin gerçekleşme ihtimalinin o derece artacağı düşünülmektedir.

Eski Uygur Türkçesinde kullanılan *yalvar-* fiili, hâlihazırda konuşurun kendi imajını görece aşağı çekmesi anlamına gelirken *tegin-* fiiliyle birlikte kullanımı, astın kendi imajını daha da azaltmaya çalışması olarak algılanmalıdır. Böylece muhatap da göreceli olarak daha çok yüceltilmiş olacaktır: ***yalvara teginür*** *m(e)n [olar] [barç]a öçsün alkınzun[lar* (AY II, 106/7-8) "Yalvarırım onların hepsi yansın, yok olsunlar". *ötün-* fiilindeki ast olmayı kabul etme sezdirimi de yine muhatabın göreceli imajını yükseltmekle ilgilidir ve *yalvara tegin-* yapısına eklenmekle pekiştirmenin şiddetlenmesini sağlamıştır: *olınçıg yarsınçıg üç yavlak yolka baru tartdaçı üçün* ***ötünü yalvaru teginür m(e)n*** (AY II, 122/ 20-21). "Tiksinti verici üç kötü yola giderek çekip (o yoldan) döndürmek için **saygıyla dua edip yalvarırım**."

tapıg udug agır ayag al- **"derin bir saygı görmek"**

Bu yapı, nezaket teorisi açısından *tapıg udug agır ayag kıl-* fiilinin üst konum açısından karşılığıdır. *tapıg udug agır ayag kıl-*'ta ast aktifken *tapıg udug agır ayag* al- ifadesinde üst saygıyı edinmede etkin rol oynamaktadır. Bu şüphesiz, ifadenin derin bir saygıyı elde etmek, kazanmakla ilişkili olduğu anlamına gelmektedir. Yine bu yapı, içinde barındırdığı sözcüklerin anlam daireleri temel alındığında "itaatle derin bir saygı görmek" olarak da çevrilebilir: ***tapıg udug agır ayag alu*** *üzeliksiz üstünki yig sukançıg noş tatıglıg nom tilgenin evire nom nomlayu y(a)rlıkamışları közünür* (AY IV, 315/ 9-13) "**İtaatle derin bir saygı görerek** mükemmel, yüce, seçkin ve hoş öğreti tekerleğini çevirip (bu) öğretiyi haşmetle açıkladıkları görünür."

tapıg udug agır ayag kıl- **"itaat ederek derin bir saygı göstermek, hürmet ve derin bir saygı göstermek"**

Pekiştirmeli nezaket ifadeleri arasında kalıplaşmış en yaygın yapılardan biri olan *tapıg udug agır ayag kıl-*, saygı anlamını sonradan kazanmış *tapıg, udug* ve *ayag* sözcükleriyle ve bir de *ayag kıl-* fiilini miktarca belirten, metaforlaşmış ve bu yapı içerisinde donmuş *agır* sözcüğünden oluşmaktadır.[65] *tapıg*, *udug* ve *ayag* birçok çalışmada ifade edildiği gibi "saygı, hürmet" anlamında kullanılmaktadır. Ancak her biri, elbette, farklı anlam dairelerinin genişlemiş biçimi olarak bu saygı anlamını kazanmıştır ve elbette bir araya geldiklerinde aralarında genel anlama çeşitlilik kazandıran nüanslar olması beklenmelidir.

tapıg bu pekiştirmeli yapıya "tapma, ibadet etme" ilgisiyle, *udug* ise "uyma, peşinden gitme, kurallarını takip etme, kurallarına uyma" ilgisiyle bir "itaat" anlamı katmaktadır. *ayag* ise bedensel bir aya birleştirme hareketi olması dolayısıyla huzurda bedensel bir saygı ifadesini belirtmektedir. Üç sözcüğün de genel itibariyle saygı anlamında kullanılması, buna rağmen aralarındaki küçük farklar dolayısıyla *tapıg udug agır ayag kıl-* ifadesinin "itaatle derin bir saygı göstermek" olarak da çevrilmesi mümkündür. *birök üç üdki burhanlarka* ***tapıg udug agır ayag kılmış bolsarlar*** *ötrü sakınu sözleyü yetinçsiz ulug buyan edgü kılınçıg kılmış kazganmış bolgaylar.* "Üç zamandaki Budalara **saygı gösterdiklerinde** ise telaffuz etmesi, anlatması imkansız büyük erdemi kazanmış olacaklar." (AY VI, 414/2-6), ***tapıg udug agır ayag kılgalı*** *küsüşleri tursar ötrü ol tınlıglar toŋ altun atl(ı)g d(a)r(a)nı nomug boşgunsunlar* (AY V, 355/16-19) "**Saygı dolu** niyazları varsa o canlılar Ton Altun adlı dharani öğretisini öğrensin.", *birök mana* ***tapıg udug agır ayag kılmış bolsar*** *ötrü üç ödki burhanlarka* ***tapıg udug agır ayag kılmış bolgaylar*** (AY VI, 413/ 21- 414/2) "Eğer bana itaatle derin bir **saygı göstermiş olurlarsa** üç zamandaki Burkanlara da **itaatle derin bir saygı göstermiş olurlar**".

***tapın- udun-* "saygı göstermek" (Wilkens, 2021: 786)**

Eski Uygur Türkçesi metinlerinde çokça karşımıza çıkan ve genellikle önce *tapın-* sonra *udun-* sıralamasıyla oluşturulan bu yapı, asttan üste yönelen bir pekiştirmeli nezaket ifadesidir. *udun-* sözcüğünün *ud-* fiiline gelen bir dönüşlülük ekiyle türediği görülmektedir. Zira *udmak* 'ardından gitmek, uymak, birisinin idaresi

[65] Sözcüklerin sıralanışı ve nezaket şiddeti arasındaki ilişki için bkz. 2. Bölüm, Pekiştirmeli Nezaket Yapıları.

altına girmek' (Caferoğlu, 2015: 262) tabii olmayla ve nezaketin de ana kavramlarından biri olan *uyum sağlama* ile ilgilidir. *tapın-*[66] sözcüğünün ise yine hizmet ve ibadet etmeyle ilişkisinden bahsedilmiştir. *tapın- udun-* bu açıdan bakıldığında "hizmet ve itaat etmek" olarak çevrilebilir: *bakşılarka öküş erdiniler öze **tapınmış udunmış** kergek* (KTUN, 382-383) "Efendilere çokça mücevherle **hizmet ve itaat etmek** gerekir.", *burkan körkin bodugın bezep kimbag yapşurup ayasar agırlasar nom erdnig bursoŋ kuvragag **tapınsar udunsar** ol tınlıglar alku çalaprbasi lu ogrınta kutrulmak yolka tegirler* (Maytr., 54/3-7) "Burkan resimlerini renklerle süsleyip altın varaklar yapıştırıp saygı gösterseler öğreti cevherine ve cemaate **hizmet ve itaat etse** bu canlılar tamamen Jalaprabhāsa (adlı) ejder sayesinde kurtulma yoluna erişirler.", *yiti kün yiti tün **tapınıp udunup** yitinç ayasın kavşurup ince ötüg ötünür* "Yedi gün yedi gece **hürmet edip** yedinci (gün) ayalarını kavuşturup şöyle bir ricada bulunur." (Maytr., 53/14-17). Bu üç örnekte de öncelikle hizmet/ibadet etme sonrasında itaat etme/onun kurallarına uyma ifade edilmiştir. Hemen her inanışta itaat etmek yani Tanrı'nın koyduğu kurallara sadık kalmak, ibadet etmekten çok daha kapsamlı ve zor olandır. Çünkü ibadet etmek belli zaman aralıklarıyla yapılan birer davranışken itaat etmek tüm hayatını, eylemlerinle birlikte etik anlayışını Tanrı'nın istediği kalıplara sokmaya çalışmak, kendini belki birçok zevkten ve davranıştan uzak tutmaya çalışmak, davranışlarını çok çeşitli ahlaki normlara uydurmaya çalışmak gibi daha geniş kapsamlı bir kendini adama şeklidir. Dolayısıyla bu iki sözcüğün oluşturduğu neredeyse tüm ikilemelerde önce *tapın-* sonra *udun-* fiillerinin kullanılması itaat etmenin çok daha kapsamlı, kul için negatif imajı daha çok zedeleyici ancak Tanrı için pozitif imajı bir o kadar arttırıcı bir özelliğe sahip olmasıyla açıklanabilir.

Eski Uygur Türkçesinde taranan metinler içerisinde karşılaşılan, bu sıralamanın aksi yönde oluşmuş bir istisnası ise *yme burhan tepen igid nomka **uduntumuz tap(ı)nt(ı)m(ı)z erser…*** "Yine peygamber diyerek yanlış öğretiye inanıp **tapındıysak**…" (Hu., 185-187) parçasıdır. Dolayısıyla neredeyse tüm örneklerin *tapın- udun-* şeklinde oluşu *udun-* eyleminin kapsayıcılığı ve dinen daha büyük bir saygı ifadesini göstermektedir, denebilir.

Bu yapının daha dolaylı ve pekiştirilmiş hâli, metinlerde *tapıgın udugın tapın- udun-* şeklinde geçmektedir. Bu yapıda zarf göreviyle kullanılan *tapıgın udugın*

[66] *tapın-* için bkz. 2. Bölüm, Sözcük Hâlindeki Nezaket İfadeleri.

merkezde bulunan *tapın- udun-* fiillerine bağlanmış görünmektedir: *bo dört törlüg tapıgın udugın tapınsar udunsar* (AY III, 156/4-5) "Bu dört türlü hizmet ve hürmetle hizmet edip hürmet etse". İsim biçimi olan *tapıg udug* ifadesinin Eski Uygur Türkçesi metinlerinde sürekli bu sıralama ile kullanılması *ud-* fiilinin *tap-* fiiline göre daha şiddetli bir saygı ifadesi olduğunu düşündüren başka sebeplerden biridir.

***tapınu tegin-* "hürmetle tapınmak, hürmetle ibadet etmek"**

tapın- ve tegin- fiilleri yukarıda açıklandığı üzere asttan üste nezaket ifadeleridir. *tapın-* yalnızca ibadet etmeyi ifade ederken *tegin-* her türlü davranışın saygı ile yapıldığını belirtmektedir. *tapınu tegin-* yapısında *tegin-*, tasvirî fiil olarak kullanılmış ve tapınma işinin hürmetle yapıldığını belirtmiştir. *kamag tınl(ı)g oglanı birle [terk][k](i)ye üdün* ***tapınu tegineyin*** (HT X, 594-595) "Bütün canlı nesliyle hemen **saygıyla tapınayım**." örneğinde konuşur cümleyi yalnızca "*tapınayın"* şeklinde de bitirebilirdi. Ancak *tapınu tegin-* fiilini tercih edilmesi *tapın-* eyleminin saygı tarzıyla yapılmak istendiğini belirtmektedir. Aslında *tegin-*'in bir tasvirî fiil olarak saygı anlamı katması, *tapın-* fiilinin anlatılmak istenen saygı duygusu yeterince karşılayamamasından dolayıdır. Sonuç olarak tasvirî fiil, asıl fiildeki saygı şiddetinin yetersiz gelmesinden dolayı kullanılmaktadır.

***t(e)ŋri t(e)ŋrisi* "Tanrıların Tanrı'sı"**

Burkan'a yalnızca *teŋri* demek yerine *teŋri teŋrisi* demeyi tercih eden anlatıcı onu daha çok yüceltme amacında olmalıdır. Zira yüceltme ifade eden bir sözün tekrarlı kullanımı, sözün imaj üzerindeki etkisini arttıracaktır. Zira Alan (2021) da bu yapının bir "katmerli nezaket ifadesi" olduğunu ifade etmiştir.

tenri teŋrisi, aynı zamanda bir isim grubudur ve aidiyet bildirmektedir. Budist öğretide mevcut diğer tüm Tanrıların Burkan'a bağlı olduğuna işaret eden bu ifade bir pozitif İBT olarak karşımıza çıkmaktadır: *tükel bilge t(e)ñri t(e)ñrisi burkan munçulayu nomlayu y(a)rlıkadukda ötrü* (AY IV, 332/11-13) "Mükemmel Bilge tanrı Tanrı'sı böyle vaaz buyurduktan sonra", *t(e)ŋri t(e)ŋrisi burkanka yaguk tegip* "Tanrılar Tanrı'sı Burkan'a yaklaştılar ve" (Maytr., 7/59-60), *tükel bilge t(e)ŋri t(e)ŋrisi burhannıŋ titrüm terin yörüglüg ıduk nom y(a)rlıgınıŋ* (BT I, A_2/5-6) "Mükemmel Bilge Tanrı Tanrı'sı Burkan'ın çok derin (ve) kutsal öğreti buyruğunun".

uvutlug tegin- "edepli davranmak"

Wilkens (2021: 809) *uvutlug* sözcüğünü "mahcup, utangaç, edepli, terbiyeli" şeklinde tanımlamıştır. Edepli ve terbiyeli olmak sosyal normlara uygun olarak davranmakla mümkündür ve daha çok toplumsal olarak kabul edilmeyen şekilde davranmaktan imtina etmekle ilişkilidir. Bu açıdan, edepli bir davranış negatif nezaket içerisinde değerlendirilmektedir. *uvutlug tegin-* yapısındaki *tegin-* sözcüğünün içerisinde bulunduğu kavram alanı "bir işi saygıyla yapmak" olarak düşünülmektedir. İçerisinde barındırdığı saygı anlamı dolayısıyla *uvutlug* ile kurduğu yapının bir pekiştirmeli bir nezaket ifadesi oluşturduğu düşünülebilir: *kamag bursoŋ ku(vragka)* ***uvutlug teginür*** *biz* "Bütün cemaate (karşı) ***edepli davranırız***." (Maytr., 112/5-6).

yalvaru kut kolunu tegin- "saygıyla yalvararak baht dile-"

Bu pekiştirme yapısında geçen *kut kol-* 'baht dilemek' fiilinin kutsal varlıklardan kaderle ilişkili bir istek bildirdiği, bu fiile bağlanan *yalvar-* fiilinin ise herhangi bir muhataba yöneltilen daha genel bir saygı ifadesini teşkil ettiğinden bahsedilmişti.[67] Yarı tasvirî fiil olarak değerlendirilen *tegin-* (Polat, 2017) ise burada konuşurun astlığını vurguladığı bir gramatikal parça olarak yer almaktadır *tegin-* fiilinin "saygı duyarak yapma" anlamı yalnızca *kut kol-* için değil aynı zamanda *yalvar-* fiili için de ortak bir tarz ifadesi olmalıdır: *amtı ogşatguluksuz t(e)ŋrim sizin utruŋuzda üküş türlüg ugrın* ***yalvaru kut kolunu teginür m(e)n*** (AY II, 114/18-21) "Şimdi eşsiz Tanrı'm sizin önünüzde çok çeşitli sebeplerle **saygıyla yalvarıp kut dilerim**.", *üküş türlüg ugrın* ***yalvaru kut kolunı teginür m(e)n*** (AY II, 114/20) "Çok çeşitli sebeplerle **saygıyla yalvarıp baht dilerim**.".

yalvaru ötün- **"yalvararak dua etmek"**

Yalvarma eylemi, bağlamın getirdiği şartlara göre her türden muhataba karşı gerçekleştirilebilmektedir. Bu açıdan dua etmeye göre daha geniş bir kullanım alanı olduğu söylenebilir. Dua etmenin yalnızca kutsal varlıklara yöneldiği düşünüldüğünde

[67] *yalvar-*'ın *kut kol-* ile mukayeseli örneği değerlendirmesi için bkz. 2. Bölüm, Asttan Üste Nezaket İfadeleri, *(kut) kol-* maddesi, dipnot 33.

kapsamın daraldığı ancak saygı yoğunluğunun arttığı görülmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde *yalvaru ötün-* ifadesinde geçen *ötün-* fiili söz konusu saygı yoğunluğunda ötürü merkez konumunda yer almaktadır: *sapdati açari katın katın* ***yalvaru ötünmişke*** *mn punya şiri evirü tegintim* (BT VII, B/100-103) "Üstat Sapdati'nin tekrar tekrar **yalvarması üzerine** ben Punyaşiri tercüme ettim."

2.1.2.5. Nesne Tekrarlı Nezaket Yapıları

Bir pekiştirme yöntemi olarak düşünülebilecek nesne tekrarlı nezaket ifadeleri Eski Uygur Türkçesinde yapılan eylemin değerini ve böylece özneye gösterilen nezaketin seviyesi arttırma işleviyle kullanılmıştır. Semra Alyılmaz'a göre (2017: 20) nesne tekrarlı ifadelerin de iki işlevi bulunmaktadır. İlki pekiştirme, ikincisi ise ahenk ve ritim oluşturma. Gerçekten nesne tekrarlı yapılar nezaket açısından da değerlendirildiğinde yapılan eylemi pekiştirmek kadar bu yapılan eylemi ahenkli şekilde ifade etmek gibi bir işlevi olduğunu söylemek gerekmektedir. Zira herhangi bir varlığın yaptığı bir eylemden bahsedilirken seçilecek sözcükle birlikte o sözcüğü ifade ediş biçimi de nezakete katkı sağlamalıdır. Örneğin vaaz veren bir Burkan'ın bu eylemini *nom nomladı* şeklinde vermesi, pekiştirme işlevi bir yana aynı zamanda vaaz verme eylemini daha ahenkli ifade etmekle de nezakete katkı sağlıyor olmalıdır. Zira burada üsluba gösterilen özenin, bir çaba ve dikkat gerektirdiği için pozitif İBT'nin düzeyini arttırdığından bahsedilebilir. Nesne tekrarlı nezaket yapıları, sözü pekiştirmek ve ahenkli bir üslup oluşturmak kadar elbette daha fazla sözcük sarfiyatı sebebiyle de nezaketin şiddetini arttırmaktadır.

at ata- "adını zikretmek"

Bir kişinin varlığını kabul etmek, onaylamak onun pozitif imajını destekleyici bir eylemdir. Özellikle inançla ilgili metinlerde sıklıkla karşılaşılan bir kutsal varlığın adını zikretmek onun varlığını kabul etmek, ona güvenmek gibi bir algıyı ortaya koymasından dolayı kutsal varlığa pozitif bir İBT olarak düşünülmektedir.

Caferoğlu (2015: 24) *ata-* fiilini "ad vermek, çağırmak" olarak, Wilkens (2021: 80) "çağırmak, seslenmek, övmek, zikretmek", Clauson (1972: 42) ise "çağırmak, sözlenmek, görevlendirmek, tahsis etmek" olarak tanımlamıştır. Sözcüğün çağırma ve zikretme anlamı din bağlamında nezaket açısından önemlidir. Zira kutsal varlığı

zikretmek "onu kabul etmek"le ilişkisi, onun yardımını umarak onu çağırmak da "güven" duygusu dolayısıyla bir pozitif İBT oluşturmaktadır: *kim kayu tınlıg bu kuanşi im pusar erdemin bügülenmekin kutadmakın eşidser* ***atın atayu*** *tutsar men ince kolulayur men ol tınlıgnıŋ edgü kılınç utlısı ertiŋü öküş titir* "Herhangi bir canlı varlık, bu Kuanşi İm Pusar'ın kabiliyetini, büyü gücünü ve canlı varlıkları mesut etmesini işitse, **adını** durmadan **ansa**; ben ant içerim o canlı varlığın iyi amellerinin sonucu pek çoktur." (KP, 214-217), *burkanlar bodıs(a)t(a)vlar* ***atın atayu*** *yinçürü töpün yükünüp* (AY V, 356/20-21) "Burkanlar (ve) bodhisattvalar(ın) **adını zikredip** eğilip secde ederek", *burkanlar bodıs(a)t(a)vlar* ***atın*** *birer birer* ***atayu*** *birer birer yükünüp* (AY V, 361/22-23) "Burkanlar (ve) bodhisatavlar(ın) **adını** birer birer **zikredip**, birer birer secde edip".

***küsüş küse-* "saygıyla dinî istekte bulunmak"**

Eski Uygur Türkçesi metinlerinde asttan üste isteme işleviyle kullanılan *küse-* fiili ve bu fiilden türemiş *küsüş* 'dinî niyet' (Wilkens, 2021: 445) ismi, nesne tekrarlı bir yapı oluşturarak muhatap ve konuşurun konum farkını arttırarak pekiştirmeli bir saygı ifadesi oluşturmuştur: *tö]zünüm bo muntag [kılmakıŋka ne]* ***küsüş küseyür*** *[s(e)n hormuzta] t(e)ŋriniŋ oron[ın mu küseyür s(e)n]* (BT XXXVII, 5558-5561) "Asilim böyle davranışlarla ne **arzuluyorsun** sen? Tanrı İndra'nın tahtını mı arzuluyorsun?".

***nom nomla-* "öğretiyi anlatmak"**

Eski Uygur Türkçesi metinlerinde sıklıkla kullanılan *nom nomla-* ifadesi bir bilgelik ve lütuf göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Konuşurun öğretiye hâkim, onu bilen bir kişi olması dolayısıyla üsten asta bir ifade olarak düşünülebilecek *nom nomla-*, din açısından üst konumda bulunan konuşur tarafından ast konuma yöneldiği için aslında muhatabı din açısından tanımak, onun varlığını kabul etmek anlamına gelmektedir.

Metinlerde sık sık geçen *nom erdini* ifadesinden de anlaşılacağı üzere öğretinin bir hazine gibi değerli olduğu kabul edilmiştir. Elbette tüm inanışlarda öğreti ve kurallar bütünü inanlar için kutsaldır. Dolayısıyla bu öğretinin herhangi bir muhataba anlatılması, açıklanması muhatap açısından bir lütuf olarak düşünülmelidir. Bu

çerçevede *nom nomla-* ifadesi nezaket teorisi açısından üstten asta yönelen bir pozitif imaj beslemesi olarak değerlendirilebilir: *lö kanıŋa tatıglıg sogançıg* ***nom nomladı*** (İKPÖ, 46) "Ejder Hanı'na hoş (ve) sevimli öğretiyi **vaaz etti**.", *ötrü tükel bilge [t(e)ŋr]i t(e)ŋrisi burhan ol[ar]nıŋ köŋüliŋe yaraşın* ***nom nomlayu*** *y(a)rl[ıkadı]* (BT XXXVII, 2215-2217) "Sonra Mükemmel Tanrı Tanrı'sı Burkan onların gönlüne uygun şekilde haşmetle **vaaz verdi**.".

ötüg ötün- **"saygıyla rica etmek, saygıyla dua etmek"**

Asttan üste ve saygıyla söylemenin isim ve fiil şekilleri olan *ötüg* ve *ötün-* nesne tekrarlı olarak birleşerek pekiştirme göreviyle kullanılmıştır. "Saygıyla, güçsüzlüğünü bilerek dua etmek/yalvarmak, rica etmek, konuşmak" kavram alanında değerlendirilen *ötüg ötün-* muhataba pozitif İBT içermektedir: *ol ödün yir tutar bodisvt ornınta turup teŋri burkanka ince tip* ***ötüg ötünti*** "O zaman Dünya'yı utan bodhisattva yerinden kalktı, Tanrı Burkan'a **saygıyla şöyle dedi.**" (KP, 213-214), *saravasti atl(ı)g t(e)ŋri kızı* ***ötüg ötünmek*** *atlı)g beş y(e)g(i)rminç bölük* "Sarasvati adlı tanrıçanın **saygıyla arzı** adlı on beşinci bölüm" (AY VII, 473/12-14), *yiti kün yiti tün tapınıp udunup yitinç ayasın kavşurup ince* ***ötüg ötünür*** "Yedi gün yedi gece hürmet edip yedinci (gün) ayalarını kavuşturup şöyle bir **ricada bulunur**." (Maytr., 53/14-17)

yarlıg yarlıka- **"ferman buyurmak" (Orkun, 1940: 31)**

Tek başına *yarlıka-* şeklinde yahut *yarlıg kıl-* gibi yardımcı fiil vasıtasıyla ifade edilebilecek "emretme, buyurma" eylemi nesne tekrarlı olarak da kullanılmış, böylece emreden kişinin yaptığı eylemin önemi dolaylılık ölçeğine uygun şekilde pekiştirilmiştir. Böyle bir yöntem elbette emretme eyleminin isnat edildiği kişiye bir pozitif İBT olarak düşünülmelidir: *ol ödün kaŋı kan* ***yarlıg yarlıgkadı*** *kim taluyka barayın teser kiriŋler oglum teginke eş boluŋlar* "O zaman babası han **buyurdu**: Kimler 'Okyanusa gideceğim.' Derlerse gelsinler (saraya girsinler) ve oğlum prensin arkadaşı olsunlar." (İKPÖ, 21-22). Bu çerçevede yalnızca *yarlıg* 'buyruk' şeklinde oluşturulabilecek ifade *yarlıkamış yarlıg* "buyurduğu buyruk" olarak kurgulanmıştır: *bo montag* ***y(a)rlıkamış [yarlıgın]*** *tuta teginip* "Bu şekilde **buyurmuş olduğu emirleri** yerine getirmeyi" (ADFH, 133-134).

2.1.2.6. Olumlu Niteleyiciler

Bir varlığın imajını arttırma amacıyla başvurulan en yaygın yöntemlerden biri de onu imaj besleyici sıfatlarla nitelemektedir. Muhatabın sosyokültürel, dinî ve bireysel kabullere göre onaylanabilir özelliklerini ifade etmek, pozitif imajını beslemeye karşılık gelmektedir. Övgü ile de ilişkilendirilebilecek olumlu niteleyiciler yalnızca sıfatları içerdiği için ayrı bir başlıkta ele alınmıştır. Övgü-yüceltme, kendilerine has eylemlerle ve yapılan davranışların ifadesiyle de gerçekleşebilmektedir. [68] Olumlu niteleyiciler, sentaktik yapı içerisinde yalnızca niteleme sıfatlarıyla ilişkili olmaları dolayısıyla ayrı bir kategoride ele alınmıştır.

Olumlu niteleyici sözcük, din, toplum veya birey değerlerine göre şekillenebilmekte ve bu nispette İBT şiddetine sahip olduğu öngörülebilir. Yapısal bir bakış açısıyla düşünüldüğünde, din içerikli olumlu niteleyicilerin Tanrı, din topluluğu ve tüm evrenle uyumlu olması hasebiyle en güçlü imaj besleme şiddetine sahip olduğu, toplum ölçütlerine göre oluşmuş olumlu niteleyicilerin daha dar bir çerçevede sosyokültürel ölçütlere uyumu dolayısıyla daha az İBT şiddetini barındırdığı, bireysel ölçütlere göre oluşturulan olumlu niteleyicilerin ise en az İBT şiddeti meydana getirdiği düşünülebilir.[69]

Niteleme sıfatlarının hedef varlıkla ilişkilendirilmesi cümle içerisinde sıfat +isim, adlaşmış sıfat veya adlaşmış sıfat + kopula biçimleriyle görülebilmektedir: ***talım urı*** *yarın aça yasıçin yalım kayag yara urupan yalŋusun yorıyur tir antag* ***alp ermiş*** "**Cesur** bir **genç**, omuzları açık, okunun ucu ile yalçın kayaları yara yara yapayalnız yürüyor, der. (Bu genç) öylesine **güçlü** *imiş*." (IrkB, 40) örneğinde *talım urı* bir sıfat + isim yapısı oluşturmuş, *alp ermiş'*teki alp ise adlaşmış sıfat olarak kopula vasıtasıyla yüklemleşmiştir.

alp *er oglı süke barmiş sü yirinte* ***erklig*** *sabçı törütmiş tir ebiŋerü kelser* ***özi ātanmiş ögrünçülüg atı yitiglig*** *kelir tir* "**Yiğit** bir adamın oğlu savaşa gitmiş. Savaş alanında (kendine) **güçlü** bir sözcü türetmiş, der. Evine doğru gelirken kendisi **ünlü** ve **mutlu**, **atı** (da) **yetkin** olarak geliyor, der." (IrkB, 55) örneğinde *alp* ve *erklig* sözcükleri sıfat + isim yapısını oluşturmaktadır. ***özi ātanmiş***, ***ögrünçülüg***, ***atı yitiglig*** parçası ise adlaşmış sıfattır. Bu adlaşmış sıfat ise eyleme bağlanarak bir zarf vazifesi

[68] *ög-, yıv-* fiilleri gibi. Övgü-yüceltme yöntemi için bkz. 2. Bölüm, Övgü-Yüceltme.
[69] Yapısal olarak ortaya konan bu çıkarım elbette bağlam, imaj yoğunluğu ve muhatap indinde konuşurun önem derecesine göre değişkenlik göstermektedir.

görmüştür. Ayrıca bu örnekte dikkati çeken başka bir unsur da atın "yetkin" olarak nitelendirilmesi ile ata sahip olan kişinin imajının beslenmesidir. Zira Türkler tarihte atçılık konusunda en yetkin milletlerden biridir. Ve günlük yaşamda atların Türkler için önemi bilinmektedir. Kaşgarlı Mahmut'un "At Türk'ün kanadıdır." sözü Türklerin atlarıyla özdeşleştiğini göstermektedir. Dolayısıyla bir kişini atını övmek, aslında onu övmekle eşdeğerdir.

Olumlu niteleyici kullanma yöntemi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde birçok örnekte kullanılmıştır: *ol ödün baranas uluşta bir* ***edgü alp*** *yerçi suvçı bar erti* "O sıralarda, Benares ülkesinde iyi, cesur bir rehber-gemici vardı." (İKPÖ, 23), ***bir kiye amrak*** *oglumın siziŋe tutuzur men* "**Biricik sevgili** oğlumu size emanet ediyorum." (İKPÖ, 25), *süü çerig adası üzeki korkınç ayınç bultukmagay t(e)ŋrim tep ötündiler. anta ötrü tükel* ***bilge teŋri teŋrisi*** *burhan yana tört m(a)haaraç teŋrilerke ince tep yarlıkadı tört mahaaraçlar a eşidiŋ sizler..* "…askeri tehlike korkusu ortaya çıkmayacak Tanrı'm' diye belirttiler. Ondan sonra **bilge tanrılar Tanrı'sı** Buda yine dört Mahārāja tanrılara şöyle buyurdu: Ey dört Mahārājalar! dinleyin." (AY VI, 409/14-19), *neçe* ***tözün yavaş t(e)ŋriler*** *erserler olar barça biẓinçileyü ök tiṭip ıdalap koḍgay kemişgeyler* "Ne kadar **asil Tanrı** varsa onların hepsi de bizim gibi terk edecekler."(AY VI, 434/2-5), ***sakınguluksuz sözlegülüksüz üç törlüg adrokka tükellig ıdok ulug y(a)rlıkançuçı köŋülüŋüz*** *üze artok bolu* ***y(a)rlıkap*** *bo ıdok kutlug altun öŋlüg y(a)ruk yaltrıklıg kopda kötrülmiş nom eligi atl(ı)g nom erdinig aça yada nomlayu berip* "**Düşünülemeyecek söylenemeyecek üç tür değişikliğe sahip, kutsal ulu merhametli gönlünüz** ile ayrıntısıyla açıklayıp bu kutlu altın renkli parlak-parıltılı her şeyden (çok) yüceltilmiş öğretinin hükümdarı adlı öğreti mücevherini açıklayarak" (AY VI, 439/5-12), ***atı kötrülmiş ançulayu kelmiş ayagka tegimlig köni tüzüni tuymış*** *abita burhan kutıŋa* "**Adı yüceltilmiş, öylece gelmiş, hürmete layık, (doğru) aydınlanmış** Amitābha Buda kutsallığına saygıyla eğilirim." (Sitât., 60-62), ***yig üstüŋü*** *tŋrimiz siziŋe yirtünçiteki tınlglar nirbanta togzun* (TT III/166-167 [68]) "**Fevkalade üstün** Tanrı'mız size yeryüzündeki canlılar Nirvan yerinde doğsun.", *b[o buyan k]üçinte* ***tüzgerinç[si]z burhan kut[ın*** *bul]up* (BT XXXVII, 5746-5747) "Bu sevap sayesinde **anlaşılması imkansız Burkan kutunu** bulup", *yme* ***kertü erklig küçlü[g]*** *t(e)ŋri tepen kertkünmed(i)m(i)z erser…* "Ayrıca '**gerçek, güçlü, kudretli** Tanrı' diye (adlandırıp) inanmadıysak…" (Hu., 56-58), ayagka tegimlig gunamati bahşı "Saygıdeğer Gunamati Hoca" (ÜçİtiG, 110a/14-15) *ay amrak inim bizni igiddeçi*

biziŋe edgü sakınçl(ı)g *kaŋ(ı)mız adın yerti[nçük]e bardı* (BT XXXVII, 2410-2412) "Ey sevgili kardeşim bizi büyüten, **bizim iyiliğimizi düşünen** babamız öteki aleme göçtü.", ***tükellig edgün barmış yirtinçüg ukmış üz]eliksiz er tosınlar[ıg turultaçı teŋrilerniŋ yalaŋuklarnıŋ bahşısı*** *burkan* (AY IX, U 2488 ön/4-6 [573]) "**Mükemmel şekilde iyiliğe ulaşmış dünyayı anlamış, olağanüstü insan vahşilerini terbiye edecek olan, tanrıların (ve) insanların hocası** Burkan", *ol üdün vimalakirt* ***külüg arıg*** *bodis(a)v(a)t mançuş(i)ri bodis(a)v(a)tka ınça tep ayıtdı* (BT XXIX, 560-561) "O vakit **ünlü (ve) temiz** Vimalakirt Bodhisattva, Mançuşiri Bodhisattva'ya şöyle sordu", *anta ötrü* ***atlıg yüzlügke*** *ince tep ayıttı* "Sonra, **unvanlı** ve **önemli** kişilere şöyle sordu." (İKPÖ, 12), *adınlarka utsukmaksız atı kötrülmiş sitapatri kutıŋa* "Diğerlerine yenilmeyen adı yüceltilmiş Sitātapatrā'nın kutsallığına", *ötrü ol üdün ogulum çanarşabe* ***bir yigit körkle urı et'özin*** *b(e)lgürtüp…* "Sonra o vakit oğlum Janarşabha (prens) **genç, güzel, delikanlı bedeniyle** ortaya çıkıp…" (AY VI, 441/8-10), ***arıg yaruk*** *ezrua t(e)[ŋ]rike [nece y]azıntım(ı)z yaŋılt(ı)m(ı)z erser* "Temiz, aydınlık Ezrua Tanrı'ya karşı ne kadar günah işleyip hata yaptıysak" (Hu., 22-23), *muntada ulatı* ***öküş türlüg ulug yarlıkançuçı bilig*** *küçinte sansız tümen tınlıglarka asag tusu kılu yarlıgkadı* "Bunlardan başka **fevkalâde büyük merhameti** sayesinde sayısız varlıklara haşmetle hizmet etti." (Maytr., 4/6-10), *[u]lug bulıt* ***nom tutar*** *bodistv* "Ulu bulut Kanunu Tutan Bodhisattva" (U I, 34 [19]).

2.1.3. Sentaktik Nezaket Yapıları

2.1.3.1. Dolaylı Cümle Kurgusu

Doğrudanlık ve dolaylılık, nezaketi belirleyen etkenlerden biridir. Özellikle 2000 öncesi nezaket çalışmalarında dolaylılığın nazik üslubu oluşturmadaki rolü üzerinde durulmuştur. Teori kısmında da değinildiği gibi doğrudanlık ve dolaylılık; konuşurların güç ve konumları, yakınlık, muhatabın konu hakkındaki imaj yoğunluğu gibi etkenler dolayısıyla bağlama göre kabalık veya nezaket ifade edebilmektedir. Bu bölümde Eski Uygur Türkçesinde açıklama yapma, soru sorma, *erki* sözcüğünü kullanma gibi yöntemlerle dolaylı ifadeler oluşturulmuştur. Dolaylı ifadeler daha çok asttan üste yönelmekte ve üste saygıyı belirtmektedir. Dolaylı söylem astın, üstün imajını zedelemekten çekinmesi ile ilişkilidir ve bu sakınma davranışı negatif nezaket

olarak bilinmektedir.[70] Bunun dışında doğrudan ifadelerin daha çok üstten asta yöneldiği görülmektedir.

[şariputr]i arhant yana ince tep [ötün]di küsüşüm teginür edgün barmış t(e)ŋrim ol d(a)r(a)ni nomug maŋa nomlayu y(a)rlıkasun (AY VII, 462/1-4) "Aziz Şariputri, yine şöyle rica etti: Merak ediyorum, iyilikle mütekamil Tanrı'm bu öğretiyi bize haşmetle anlatsın." örneğinde Aziz Şariputri, Burkan'a isteğini *küsüşüm teginür* ifadesiyle cümleye başlayarak iletmektedir. Bu sözü söylemeden de ifade edebileceği istek, böyle bir durumda daha doğrudan bir ifadeye dönüşürdü. Ancak asttan üste doğrudan bir isteğin getirebileceği imaj zedelemesini göz önünde bulundurarak ifadenin daha dolaylı ve nazik olması için bir açıklama sözü niteliğinde *küsüşüm teginür* sözü kullanılmış olmalıdır.

anı eşidip upasene urı a{r}rtokrak uy[a]dtı öz yeŋgesi ragagayinike ince tep tedi siz ulug eçimniŋ amrak kunçuy siz töröçe tutsar meniŋ ögüm bolur siz bo munı teg törösüz iş işlep yer t(e)ŋri yme meni neçek kötürgey balıkda uluşta ne yüüz tutup yorıgay m(e)n anın sözleyür m(e)n maŋa ogul sakınç turgurzun bo savıg ikileyü [agız]ıntın üntürmezün ne [üçün t]ep [te]ser törösüz amranmak[lıg erig barıg e]rtiŋü y(a)vlak ol birök m(e)n eçim başınta bo muntag ermez iş işleser m(e)n ulug mün kadag turgay t(e)ŋri t(e)ŋrisi burhan yme törösüz tokusuz amranmak teginmekig artokrak yeryük ol (BT XXXVII, 2461-2477) "Bunu işitip Upasene oğul çokça utandı, öz yengesi Ragagayini'ye şöyle dedi: 'Siz büyük kardeşimin sevgili eşisiniz. Geleneğe göre benim annem sayılırsınız. Böyle ahlaksız (bir) iş yapar (isem) Yer Tanrı'sı da beni nasıl haşreder? Şehirde halk arasında insanların yüzüne nasıl bakıp nasıl yürürüm ben? Onun için şöyle diyorum: Bana oğul gözüyle baksın. Bu sözü bir daha söylemesin. Niçin diye sorarsan gayrımeşru ilişki iğrenç (bir) davranıştır ve çok kötüdür. Eğer ben kardeşimin başında böyle uygunsuz bir iş yaparsam çok büyük bir günah işleyeceğim. Tanrı Tanrı'sı Burkan da gayrımeşru ilişkiyi çokça yermiştir." örneğinde kendisine ahlaksız bir teklifte bulunan yengesini reddeden Upasene, onu reddetmesinin sebeplerini uzun uzadıya anlatmaktadır. Doğrudan ve kısaca reddedebileceği teklifi, sebeplerini belirterek uzun uzadıya anlatarak geri çevirmesi, onun yengesinin pozitif imajını zedelemekten çekinmesi anlamına gelmektedir. Bu çekinme ve sakınma hâli negatif nezaket yöntemi olarak karşımıza çıkmaktadır.

[70] Asttan üste doğrudan ve dolaylılık ile yakın ve uzak ilişki ölçütlerine göre İZT şiddeti için bkz. Tablo 3.

İyi ve Kötü Prens Öyküsü'nde hükümdar, çok tehlikeli bir yolculuğa çıkmak isteyen prensi bundan alıkoyamaz ve ona izin vermek zorunda kalır. Buna karşılık tebaadan bir kişi hükümdara sitemini dolaylı bir yolla ifade eder: *teŋrim ne muŋ tak* boltı kim antag teŋri teg erdini teg ögükünüzni ölüm yeriŋe ıdur siz* "Haşmetlim, nasıl bir felaket oldu da böyle gök gibi mücevher gibi sevgili yavrunuzu bu ölüm yerine gönderiyorsunuz?" (İKPÖ, 26). Asttan üste yönelen söylemler içerisinde negatif imaja doğrudan bir imaj zedelemesi en yüksek şiddete sahip olarak kabul edilmiştir.[71] Öyleyse üstün hem negatif hem de pozitif imajın zedeleyen doğrudan bir ifade yerine kişi hanın davranışını dolaylı bir yolla eleştirmektedir. Hanın prense gitmesi için izin vermesinin bir mecburiyete dayandığını varsaymıştır. Bu ön kabul, elbette yanlış olarak nitelenen davranışı aynı zamanda haklı göstermektedir. Hanın imajını korumaya yönelik bu davranış diğer örneklerde olduğu gibi negatif nezaketle ilişkilidir. Aynı şekilde *lö kanı ertiŋü sevinti süzülti ince tep tedi ne kergek boltı kim ança emgenip bu yerke keltiŋiz* "Ejderhalar Hanı çok sevindi, (günahlarından) arındı ve şöyle söyledi: Ne gerekti de bunca acı çekip buraya geldiniz?" (İKPÖ, 46-47) örneğinde de Ejder Hanı din açısından çok değerli olan İyi Prens'in kendisini ziyarete gelmesi sebebiyle doğrudan bir ifade olarak "*Niçin* buraya geldiniz?" yerine "*Ne gerekti de bunca acı çekip* buraya geldiniz?" diyerek anlatımı dolaylı hâle getirmekte ve prensin imajını korumaktadır. Dolaylılığı sağlayan ilk parça olan bu soru bir davranışın lüzumlu ve mecbur olması ön kabulü anlamına gelmektedir, ikincisi ise eylemin *acı çekmekle*/*zahmetle* ilişkilendirilmesidir. Bugün hâlâ Türk sosyal yaşantısında bir yerden bir yere teşrif buyuran yahut bir lütuf göstererek bir eylemde bulunan saygıdeğer bir kişinin davranışı zahmet etmekle ifade edilmektedir.

Soruyu dolaylı hâle getirmek için Eski Uygur Türklerinin, tıpkı bugünkü Türkiye Türkçesinde olduğu gibi şüphe ve merak bildiren bir sözcük kullandığı görülmektedir: *erki* 'acaba'. Bu sözcük kullanılmadığında doğrudanlığı artan soru cümlelerinin asttan üste yöneldiği görülmektedir: *ol üdün ol hatunnuŋ bir tapıgçı kızı taştın turur erken kıyça erter yolkı kişitin teginig tilep takı bulmaz ermiş tep sav eşidti, ne monı eşidü birle ök ürküp beliŋlep ötrü ordoka kirip hatunka ince tep ötündi hatun uka yarlıkadı mu* ***erki*** *taştın bir antag sav turur teginip tilep takı bulmaz tep bo ne sav* ***erki*** *tep tedi* "O esnada kraliçenin bir hizmetçi kızı dışarıda duruyorken yolda geçen kişiden 'Prens aranıp henüz bulunamamış.' diye söz işitti. Bunu işitince (hizmetçi kız)

[71] Bkz. Tablo 3.

korkup hemen saraya girip kraliçeye şöyle arz etti: 'Kraliçe işittiler mi **acaba**, dışarıda böyle bir söylenti var: Prensi arayıp hâlâ bulamadılar.' diye, bu ne demek oluyor **acaba**?" (AY X, 621/17-622/4), *ol savıg körüp arsidati arhant küle yarlıkar ötrü sudani bay er erdni ince tip ayıtur ne ogurka ne tıltagın kültünüz* ***erki*** "Bu şeyleri görüp Velî Rsidati haşmetle güler. Sonra zengin Sudhana-cevher şöyle der ve sorar: **Acaba** hangi sebepten ve niçin güldünüz?" (Maytr., 52/13-17)

netegin bütürürler ***erki*** *tep teser ince k(a)ltı bulıtsız tünteki tolu tegirmi arıg süzök ay* "Nasıl inanılır **ki**, diye sorsa şöyle (cevap verilebilir): Eğer bulutsuz gecedeki yuvarlak, temiz, pürüzsüz ay" (AY IV, 212/13-16) örneğinde ise Burkan öncelikle kuldan gelebilecek muhtemel soruyu "*netegin bütürürler erki*" şeklinde *erki* ifadesini de kullanarak dolaylı bir yöntemle tasarlamış ve kendine kul ağzıyla saygı ifadesinde bulunmuştur.[72] Ayrıca ilk cümlesini yarıda kesmiş görünmektedir. Yüklemin kullanılmaması ve eksiltili bir cümlenin ardından cevaba yani asıl olarak Burkan'ın sözlerine geçilmesi bodhisattvaya pozitif İZT olarak değerlendirilebilir. Ancak üstten asta yönelen doğrudan pozitif İZT, dolaylıya göre daha az zedeleyicidir.[73] Zira ast-üst ilişkisinde üstün pozitif imajının göreceli üstünlüğü kabul edilmiştir. Bu üstünlüğü dolaylı göstermesi doğrudan göstermesinden daha şiddetli şekilde algılanacaktır. Burkan'ın bodhisattvaya doğrudan pozitif İZT'de bulunması, muhatap açısından dolaylı pozitif İZT'de bulunmasından daha az şiddetli ve daha az imaj zedeleyicidir.[74]

m(e)n si[zlerniŋ tapıgçı]ŋızlar ermez m(e)n edtavar yme al[kınıp] bardı negü üze bursaŋ kuvrag[ka] aş bereyin (BT XXXVII, 8349-8352) "Ben sizlerin hizmetçiniz değilim. Mal mülk de tükendi gitti, cemaate nasıl aş vereyim?" örneğinde kutsal cemaate aş veremeyeceğini söyleyen kişi bunun sebebini açıklamakta ve aynı zamanda *negü* soru zarfıyla dolaylılığı arttırmaktadır. Kişi "Aş veremem." şeklinde doğrudan bir söz yerine, vermemesinin sebebini fakirliğine bağlamıştır. Fakir oluşu kendi güçsüzlüğünü ortaya koyması bakımından da kendisinin göreceli imajını azaltmakta, bu da muhatabın imajını arttırmaktadır. Üstelik bu ret cümlesini kişinin kendi yetersizliğine vurguda bulunan bir soru yoluyla ifade ederek hem dolaylılığı hem de muhatabın göreceli imajını arttırmaktadır. Bu söz edim, cemaatin pozitif imajına

[72] Kulun aklından geçebilecek sorununu *tep te-* fiiliyle verilmesi nezaket teorisine ters düşmemektedir. Zira burada soru Burkan'a sorulmamış eyleme geçirilmemiştir ve *te-* fiilinin burada kullanımı sorunun kulun iç konuşması olmasına bağlanabilir.
[73] Bkz. Tablo 3.
[74] Üstten asta doğrudan ve dolaylı İZT şiddeti karşılaştırması için bkz. Tablo 4.

dolaylı bir İZT olarak karşımıza çıkmaktadır. Asttan üste ifadelerde pozitif imaja dolaylı bir İZT, doğrudana göre daha az imaj zedeleyici olarak değerlendirilmiştir.[75]

Eski Uygur Türkçesi metinlerin geçen bir analitik yapı olan *fiil-mak+iye. bolzun* analitik yapısı ayrıntılı olarak ele alan ilk kişi Ferruh Ağca'dır. Ağca (2007: 4) bu yapıyı ayrıntılı bir şekilde ele almış ve yapının bir saygı biçimi olduğunu belirtip cümleye "ihtimal, temenni" anlamlarını kattığını ifade etmiştir. İstek bildiren konuşurun, fiil-istek çekimi yerine böyle bir analitik oluşumu tercih etmesi, dolaylılığı arttırması ve tek kişi için çokluk eki içermesi açısından saygı biçimi olarak ele alınmalıdır: *burkan kutınga tükel bilge biligke t(e)rk* ***tegmekim bolsun*** (AY III, 171/1-3) "Burkan kutuna (ve) tüm bilgelik bilgisine çabucak **ulaşayım**." örneğinde ifadeyi dolaylı hâle getiren yalnızca isim fiil eki *-mAk* ve yardımcı fiil *bol-* iken *sizler uzun yaşaŋlar* ***inçin esenin ermekingizler bolzun*** (D, 610-612) "Sizler uzun yaşayınız, **sağlıklı sıhhatli olunuz**." örneğinde dolaylılık bunlar dışında 2ÇK iyelik eki +IŋIz ve çokluk eki +lAr ile pekiştirilmiştir. Özelikle son örnekte *sizler uzun yaşaŋlar* ifadesinde siz zamirinde 2. ÇK kişi ekinden sonra pekiştirmeli bir nezaket ifadesi oluşturan çokluk ekinin kullanımı, bağlamın da saygılı söyleme uygun olduğunu göstermektedir. Bu saygı yapısının ardından temennilere devam eden konuşur *inçin esenin ermekleriŋiz bolzun* diyerek saygı ifadesinin şiddetini arttırmış görünmektedir.

fiil-mak+iye bolzun analitik yapısını sadece asttan üste saygı ifadesi olarak değil üstten asta nezaket biçimi olarak da temenni bildirdiği anlaşılmaktadır. *tenri teŋrisi burkan […] inçe tip yarlıkadı barıŋlar sizler satıgçılar maŋlamış maŋ sayu inç esen ermekiŋizler bolsun* (D, 631-635) "Tanrılar Tanrı'sı Burkan […] haşmetle şöyle konuştu: Siz satıcılar gidiniz, her adımınızda sağlıklı sıhhatli olunuz." örneğinde Burkan'ın satıcılar için iyi temennisi de yine bu analitik yapı ile ifade edilmiştir. O hâlde bu yapının konumdan bağımsız bir pozitif İBT yöntemi olduğu ifade edilebilir.

on küçlüg ayagka tegimliglerniŋ üskinte ***açа yada ötüneyin*** (AY II, 109/1-3) "On gücü elinde tutan saygıdeğerlerin (Burkanların) huzurunda **uzun uzadıya saygıyla konuşayım**." örneğinde *açа yada* ifadesi "açıklayarak, izah ederek" şeklinde çevrildiğinde Burkanların huzurundaki kişi, konuşma eylemini açıklayarak ve saygıyla yapmak istediğini belirtmektedir. *ötün-* elbette bu saygı anlamını ortaya çıkaran fiildir. Burada konuşma eyleminin tarzı, hem açıklamak hem de saygı göstermek olarak

[75] Asttan üste doğrudan ve dolaylı İZT şiddeti karşılaştırması için bkz. Tablo 3.

tasarlanmıştır. Bu da saygıyla ve izah ederek bir işi yapmanın paralel doğrultuda olduğunu söylemeye olanak vermektedir.

2.1.3.2. Şartlı Cümle Kurgusu

Herhangi bir İZT veya İBT'nin şarta bağlanması aslında muhataba bir yönlendirici tavır olarak kabul edilmektedir. Bu yönlendirici tavır, elbette muhatabın negatif imajına zarar vermektedir. Şart durumu, kendi kavram alanında tam aksini de içinde barındırmaktadır. Eğer "A gerçekleşirse B gerçekleşir." şeklinde bir söylem A'nın gerçekleşmeme durumunda B'nin de gerçekleşmeyeceği anlamını taşıdığından bir yönlendirme olarak kabul edilmektedir. Tavır, şarta bağlı bir imaj zedelemesi de olsa imaj beslemesi de olsa yönlendirici etkisi bulunmaktadır. Zira şarta bağlı bir imaj beslemesi de muhatabın o imaj beslemesine muhtaç olduğu algısını yaratacak, muhatabın o imaj beslemesi için çaba sarf etmesi gerektiğine işaret edecek ve konuşurun ödül olarak öne sürdüğü imaj beslemesi onun imajını konuşurun izni sayesinde üst bir seviyeye çıkaracaktır. Bu durum elbette muhatap üzerinde konuşurun imaj açısından bir hakimiyeti olduğu sezdirimini de barındırmakta, muhatabın imaj açısından konuşura bağımlı olduğu mesajını içermektedir.

Şarta bağlı bağlı imaj zedelemesi ise tehdit içermektedir. Bu durum yine muhatabın pasif durumda olduğuna ve onun imajı üzerinde konuşurun etkili olduğuna işaret etmekte, imaj zedelemesiyle tehdit etmek sebebiyle muhatabın konuşura imaj açısından bağımlı olduğu intibaını uyandırmaktadır. İmaj zedelemesine bağlı şart yapılarında ceza yöntemi devreye girmektedir ki bu, daha çok hayvanlara ve -yanlış bir yöntem olarak kabul edilse de- küçük çocuklara uygulanan, genellikle yetişkin bireyler için daha küçük düşürücü bir ikna yöntemidir.

Bilindiği üzere Köktürk Türkçesinde zarf fiil olarak kullanılan *-sAr* eki Eski Uygur Türkçesi metinlerinde şartlı cümle yapıları oluşturmuştur. *yarlıg bolmaz erser bu yerde yokkaru yokkaru turmaz men, aş aşanmaz men ölgey men tep tedi* "Eğer kral buyruğu (=izni) verilmezse buradan kalkmayacağım, yemek yemeyeceğim ve öleceğim, dedi." (İKPÖ, 19-20) örneğinde İyi Prens, babasından yolculuğa çıkmak için izin istemekte ancak ondan olumlu yanıt alamamaktadır. Babasını isteğine ikna etmek için şartlı cümle yapısı yöntemini kullanan prens, onu bir eyleme yönlendirmesinden dolayı negatif İZT, aynı zamanda bir ast olarak üstü

yönlendirmeye çalışmasından dolayı pozitif İZT'de bulunmaktadır. Yakın ilişkilerde negatif imaja doğrudan bir İZT asttan üste ifadeler temel alındığında en şiddetli İZT türüdür.[76] Üstelik bu İZT'nin şiddetini arttıran koşul ise prensin babasını sarayda diğer devlet adamlarının arasında tehdit etmektedir.

Eski Uygur Türkçesindeki din içerikli metinler arasında Tanrı ile iletişim esnasında görülen en ilginç örneklerden birisi de Altun Yaruk'ta geçen şu parçadır: *monçulayu ötünüp tılaŋurmak edrem küseyü apam birök iş yme bütürmez ök erser siz t(e)ŋrim sizin agızanmış köni kertü savıŋız alku barça buzulup ezüg bolgay seziksiz* "Hitabet kabiliyetinin arzusuyla böyle arz ettiğimde eğer (bu) işi tamamına erdirmezseniz efendim ağzınızdan çıkmış olan (bütün) gerçek sözler bozularak şüphesiz yalan olarak algılanacak." (AY VIII, 506/23-507/6). Zira bu örnekte Tanrı'nın duayı kabul etmemesi durumunda yalancı çıkacağını ve ona kimsenin inanmayacağını söyleyen kul, asttan üste bir pozitif İZT'de bulunmuştur. Asttan üste doğrudan pozitif İZT en şiddetli ikinci kabalık yöntemi olarak karşımıza çıkmaktadır.[77]

ötrü ol eligler hanlar […] muntagı ***töröçe evrilserler*** *ötrü sizlerniŋ teŋridem çogıŋızlar <yalınıŋızlar kutuŋuz> küçüŋüzler asılıp üstelip çoglug yalınlıg tolu tükel bolgay sizler* "Sonra o hükümdarlar […] bunun gibi **öğretiye uygun hareket ederlerse** işte bundan sonra ilahi haşmetiniz, gücünüz artıp haşmetli ve eksiksiz olacaksınız." (AY VI, 413/5-14), ***birök*** *üç üdki burhanlarka* ***tapıg udug agır ayag kılmış bolsarlar*** *ötrü sakınu sözleyü yetinçsiz ulug buyan edgü kılınçıg kılmış kazganmış bolgaylar* "Üç zamandaki Budalara **saygı gösterdiklerinde** ise telaffuz etmesi, anlatması imkânsız büyük erdemi kazanmış olacaklar." (AY VI, 414/2-6), örneklerinde şarta bağlı bir ödül söz konusudur. Bu, elbette muhatabın konuşura ödül açısından muhtaç olduğu ve konuşurun yönergelerini takip etmek durumunda olduğu mesajını da içermektedir. Dolayısıyla şarta bağlı bir ödül söylemi, muhatabın muhtaç oluşunu belirtmesi dolayısıyla bir pozitif İZT, muhatabı yönlendirmesi ve kısıtlaması dolayısıyla bir negatif İZT olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şartlı cümle yapısı bazı durumlarda muhataba duyulan şüpheyi de ortaya koyabilir. Bu durum muhatabı kendisini ispatlaması için gayret göstermeye

[76] Asttan üste yönelen söylemler için yakınlık ve doğrudanlık/ dolaylılık ölçütlerine göre İZT şiddeti karşılaştırma tablosu için bkz. Tablo 3.
[77] Bkz. Tablo 3.

yönlendirmektedir: *tegin ince tep tedi küden* ür tursar yaramaz siz maŋa kadaş boltuŋuz maŋa edgü sakınçıŋaz bar erser maŋa amtı bir kuŋkayu tilep kelürüŋ* "Prens de şunları söyledi: Bir konuk uzun süre kalırsa uygun olmaz. Siz bana kardeş oldunuz. Benim için iyi bir düşünceniz varsa bana şimdi bir kopuz isteyip getirin." (İKPÖ, 69). Muhatabın kendini kanıtlaması gerekliliği onun pozitif imajına zarar vermektedir. Zira kişi söz konusu durumla ilgili güvenilir olmamakla itham edilmektedir. Ayrıca şüphe ortaya çıkaran bu tarz şartlı yapılar muhatabı bir eyleme yönlendirici etkisinden dolayı negatif İZT de teşkil etmektedir. Bu örnekte prens dilenci kılığındadır ve etrafındaki kişilere göre daha muhtaç durumdadır. Dolayısıyla bu sözleri asttan üste ifade olarak ele almak mümkündür. Asttan üste yönelen ifadelerde negatif imaja yönelen dolaylı söylemin en az şiddetli bir İZT olduğu söylenebilir.[78]

2.1.4. Söylem Düzeyinde Nezaket İfadeleri

Nezaket yalnızca belli eklerle, belli sözcüklerle değil aynı zamanda bunların ötesinde cümlenin veya cümlelerinin toplamında muhatabın edindiği mesajla da ilişkili olarak ortaya çıkmaktadır. Bazı durumlarda, çeşitli anlamlara sahip nezaket sözcükleri cümleden cümleye değişen görevleriyle sözün genelinde farklı görünümler ortaya çıkmasını sağlayabilmektedir. Hatta dilbilgisel bir unsur olarak nezaket ifade etmeyen parçalar bir araya geldiğinde de ortaya nazik bir üslup ve anlam çıkarabilmektedir.

Eski Uygur Türkçesinde tövbe, af dileme gibi inanç kavram alanına giren söylem düzeyinde nezaket ifadeleri olduğu kadar kutlama, övgü, takdir gibi daha genel kullanım alanlarına dâhil olanlar da bulunmaktadır. Ancak metinlerin daha çok din içerikli olması nedeniyle bu söylemlerin hemen hepsi kutsiyet atfedilen varlıklarla ilişkilerde ortaya çıkmaktadır.

2.1.4.1. Benzetme Yöntemi

Bir varlığın imajını yükseltmek için kullanılan yöntemlerden biri de onu daha yüksek imajlı bir varlığa benzetmektedir. Böylece düşük imajlı varlık, kendine eş imajlı diğer türlerden ayrılmakta ve aslında yüceltilmektedir. Benzetme yöntemine özellikle Tanrı dışındaki varlıklara pozitif imaj beslemesi için başvurulurken yine bir

[78] Bkz. Tablo 3.

benzetme türü olan ancak anlaşılmayı kolaylaştırmak için soyut bir kavramı somut bir varlık üzerinden anlatma yöntemi olarak bilinen somutlama, insanların kutsal varlıkların özelliklerini daha iyi anlamaları için kullanılmaktadır. Eski Uygur Türkçesi metinlerinde *ülgüsüz etüzlüg bodistvg* (TT VI, 381-382) "Sayısız Suretli Bodhisattva'yı", *burkanlarnıŋ körügi sakınguluksuz erürler* (AY I, 695 /12-13) "Burkanların tasviri düşünülemezdir", *tözün maytrınıŋ bilge biligiŋe yüleşürgeli bolmaz* "Asîl Maytrı'nın bilgisi ile mukayese edilemez." (Maytr., 38/22-24) gibi pek çok örnekte insanların kutsal varlıkların özellikleri sınırlı zihinleriyle algılayamadıkları anlatılmaktadır. Bu inanca paralel olarak Tanrılar başta olmak üzere kutsal varlıkların özellikleri anlatılırken -cemaatin anlayabilmesi amacıyla olsa gerek- bu varlıklar somut varlıklara benzetilmiştir. Tanrısal bir özelliğin somut bir varlığa benzetilmesi, tek başına, Tanrı'nın imajına zedeleme anlamına gelse de insanların kısıtlı algılarının sürekli vurgulanması aslında Tanrı'nın özelliklerinin anlaşılamadığını da sezdirmektedir. Dolayısıyla bu tarz örnekleri muhataba yönelen bir İZT olarak değerlendirmek yerine insanların kısıtlı kapasitelerine ve Tanrı'nın algılanamaz derece yüce özelliklerine göndermede bulunması dolayısıyla muhatap için pozitif bir İBT olarak değerlendirmek gerekmektedir.

Kutsal varlıkların özellikleri o kadar üstündür ki bunları ancak insanın sınırlı zihni, alt konumdaki varlıkların özellikleriyle kıyas ederek anlayabilir düşüncesi, somutlama yoluyla benzetmenin asıl amacıdır. *burhanlarnıŋ kasıgları arslanlarnıŋ teg bolup belleri hormuzta t(e)ŋriniŋ v(a)çiri yinçke bolur* (BT XXXVII, 4070-4073) "Burkanların kasıkları aslanlarınki gibidir. Belleri Tanrı İndra'nın vajrusu gibi narindir." örneğinde konuşur, Burkan'ın özelliklerini ondan daha alt konumdaki varlıklara benzetmektedir. Sözün hemen öncesinde söylediği *küçüm yetmişke sözleyin* ifadesi de Burkan'ın anlatılması güç derecedeki üstün özelliklerinin insanların anlayabileceği daha alt konumdaki varlıklara göre anlatılmaya çabalama yöntemine işaret etmektedir. Bu ifade aynı zamanda somutlama yoluyla benzetmenin ortaya çıkış sebebini de göstermektedir.

anın amtı keŋ yetiz yuka yetiz yumşak yımırga kkirsiz münsüz arıg süzük yipün linhua yapırgakı teg oŋaru evrilmiş ıduk tillig erdinilerin agızlıg vimanlarınta üntürü y(a)rlıkap tolp yüüzlüg tilgenlerin bütürü örte y(a)rlıkayurlar k(a)ltı yüüzlüg tilgenlerin neteg örte y(a)rlıkayur erserler ançulayu ok çambudvip yertinçüg ulatı üç diviparıg miŋ yertinçüg üç min ulug miŋ yertinçüg ötgürü ontın sıŋarkı uluşlarıg bir

yme kodmadın tüzü tüketi barçanı toşguru tuyu örte y(a)rlıkayurlar "O nedenle şimdi geniş, ince, yumuşak, kusursuz, saf mor **nilüfer yaprağı gibi** sağa kıvrılmış kutsal **dil mücevherini ağız saraylarından** çıkararak (ve bunun sonucunda) yüzlerinin yuvarlağını tamamen kaplıyorlar. Yüzlerinin yuvarlağını (dilleriyle) nasıl kapılyorlarsa aynı şekilde Çambudvip dünyasını ayrıca üç kıtayı bin yeryüzü parçasını, üç binlik büyük yeryüzü parça parçasını, dolayısıyla on taraftaki (tüm) memleketleri (hiç)bir eksik bırakmadan tamamıyla (her yere) yetişip aydınlatarak kaplıyorlar." (AY VIII, 499/15-500/34) parçasında metnin eksik bölümleri dolayısıyla tam olarak tespit edilemese de Kondini Brahman'ın, benzetme yoluyla yüceltildiği anlaşılmaktadır. Brahmanın dili hem nilüfer yaprağına hem de bir mücevhere benzetilerek somutlama yoluyla tekrar tanımlanmıştır. Ağzı ise saraya benzetilerek yine somutlanmıştır. Aynı zamanda brahmanın tüm dünyanın yardımına yetişip onu kaplaması, ağzını açtığında tüm yüzünü kaplamasına benzetilmiştir. Bu somutlayıcı benzetmeler Brahman'ın kutsal kabul edilen özelliklerinin daha iyi anlaşılabilmesi için oluşturulmuştur, denilebilir.

bilge bahşı sözledi eşid oglum tükel bilge t(e)ŋri t(e)ŋrisi burhannıŋ yipün lehwa yapırgakı [teg] ıdok t[i]l[i]n y(a)rlıkamış nomınta (BT XXXVII, 887-890) "Bilge hoca konuştu: İşit oğlum! Kusursuz, bilge, tanrılar Tanrı'sı Burkan'ın pembe nilüfer yaprağı gibi kutlu diliyle haşmetle söylediği vaazda" örneğinde de yine Burkan'ın dili pembe nilüfer yaprağına mükemmel güzelliği dolayısıyla benzetilerek somutlaştırılmıştır.

k(a)ltı kim erser bir kişi erdinin itiglig törtdin yıŋak kapıglıg tapguluk esriŋü erdinilig kalık içinte olurup tört yıŋaktınkı kapıglarıntın kirmiş sogık esinler üze neteg sogınur meŋileyür ilinçüleyür erser ançulayu y(e)me bodis(a)t(a)vlar bu köŋül küçi üze dyannıŋ sukançıg tatıglıg teriŋ tözin tuyunup ol tuyunmakları küçinte çökmekig kurgurmakıg b(e)lgüke azlanmakıg öŋi keterip örügin amılın ermek atl(ı)g dyanıg :: alku küü kelig edremlerig b(e)lgürtdeçi küü kelig edremin tartdaçı atl(ı)g dyanıg :: adınagunuŋ aç kız ig kegente ulatı adalarıg emgeklerig tarkardaçı enç meŋilig kılmak atl(ı)g dyanıg :: bu üç törlüg adrukka tükellig dyanıg uzun turkaru ermeksizin erinüksüzin bışrunurlar ögretinürler "Eğer ki bir kişi cevher ile süslü dört tarafta kapısı bulunan farklı mücevherlerle (süslü) saray içinde oturup dört taraftaki dört taraftaki kapılardan girmiş rüzgârlar nasıl serinletir, huzur verir, eğlendirirse bodhisattvalar (da) bu gönül sayesinde *dhyānanın* tatlı derin esasını anlayıp o

anlamaları sayesinde aşağılanma alametlerine hırslanmayı giderip sakinliğe ermek adlı *dhyānayı* bütün doğaüstü erdemleri belirtecek doğaüstü erdemleri adlı *dhyānayı*, başkasının açlığı ve hastalığından başka tehlikeleri ve ızdırapları giderecek huzurlu kılmak adlı *dhyānayı*, bu üç türlü ayrı muhteşem *dhyānayı* daima yüksünmeksizin öğretirler." örneğinde bodhisattvaların *dhyana'*yı sürekli olarak öğretmeleri insanı serinleten ve ona huzur veren rüzgarlara somutlama yoluyla benzetilmiştir. Rüzgarların sürekli oluşu ve akıcılığı bu benzetmede bodhisattvaların öğretme işini yüksünmeden, sürekli yapmalarının sembolü olmalıdır.

suparage atl(ı)g bir küülüg ulug bodis(a)t(a)v oglı bar erti: k[uşa]tre teg t(e)p [tegir]mi başı erti: kök lenhwa yapırgakı [teg kökü]ş öŋlüg közi erti (BT XXXVII, 899-902) "Suparaga adlı bir meşhur (ve) büyük bodhisattva oğlu vardı. Yüzü, tapınak sancağı gibi yuvarlaktı. Gözü nilüfer yaprağı gibi koyu mavi renkliydi." örneğinde Suparaga'nın yüzü kutsal tapınak sancağına, gözü de yine kutsal nilüfer yaprağına somutlanarak benzetilmiştir.

Somutlama yoluyla benzetme Eski Uygur Türkçesi metinlerinde birçok örnekte yer almaktadır: *[tüke]l b[i]lge t(e)ŋri burhan iki törlüg tınl(ı)g[la]rıg arıg yazoksuz ol tep y(a)rlıka[dı anta] [tu]gup ölginçe ayıg kılınç kılm[ış] [kı]lmış ayıg kılınçın ökünüp münin kadagın [k]örüp ikileyü kılmasar bolar ikigü bulıtdın ünmiş ay t(e)ŋri teg arıg yazoksuz ol tep yarlıkadı* (BT XXXVII, 2332-2338) "Mükemmel bilge Tanrı Burkan 'İki türlü canlı temiz ve günahsızdır.' diyip buyurdu. Orada doğup ölünce kötü davranışlar sergilemiş (ancak) yaptığı kötü davranışlardan pişman olup, hatasını ve günahını görüp ikinci kez yapmazsa bunlar iki bulutun (arasından) yükselmiş ay gibi günahsız olurlar, diyip buyurdu.", *suparage atl(ı)g bir küülüg ulug bodis(a)t(a)v oglı bar erti: k[uşa]tre teg t(e)p [tegir]mi başı erti kök lenhwa yapırgakı [teg kökü]ş öŋlüg közi erti […] beş y(e)g(i)rmiteki tolun ay t(e)ŋri teg yüzi erdi |pr(a)dyume t(e)ŋri teg körklüg meŋiz[li]g erti* (BT XXXVII, 899-906) "Suparaga adlı bir meşhur (ve) büyük bodhisattva oğlu vardı. Yüzü, tapınak sancağı gibi yuvarlaktı. Gözü nilüfer yaprağı gibi koyu mavi renkliydi. […] Yüzü ayın on beşindeki dolunay gibiydi. Pradyumna Tanrı gibi yüzü vardı.", *ay ulug küçlüg kutlug tınl(ı)g a […] burhan kutı negü bolur kimni üçün isig özin ıdalayur sen bo savıg eşidip sutasome elig yazok yüzin ince tep tedi alp sözlegülük savıg ayıtdıŋ maŋa bo agır ulug yer suv igen tozgakı teg yenik bolup kökalıkka uçup bargay ol ucuz ol [..] ancak(ı)ya küçüm yetmişçe sözleyin* (BT XXXVII, 4032-4042) "Ey yüce kutlu varlık! […] Burkan kutu

nasıl olur? Kimin için kendi bedeninden, özünden vazgeçiyorsun? Bu sözü işitince Kral Sutasoma rahat bir ifadeyle cevapladı: Zor cevaplanacak soru sordun. Bana bu ağır ve büyük yeryüzü bozkır otu tozu gibi ufak olup gökyüzüne uçup gitse (daha) kolay olurdu […] yine de gücüm yettiğince anlatayım".

Kutsal varlıkların özellikle burkanların ve bodhisattvaların yüce özelliklerini anlatmak için ve anlaşılamaz üstünlüklerini insanların zihinlerinde canlandırmak için başvurulan somutlayıcı benzetmeler dışında bir varlığı imajı daha yüksek bir varlığa benzeterek onu yüceltme yoluna da gidilmiştir. *bodis(a)t(a)v atasıŋa tegip ayasın kavşurup ayayu çilteyü ötünti kut teŋrisiŋe ogşatı kolusuz kutlug ataçım kaŋıçım kınıgın ötünmiş ötügüm[i]n eşidü y(a)rlıkaŋ* (BT XXXVII, 945-949) "Bodhisattva babası(nın huzuruna) ulaşıp ayalarını birleştirip hürmetle konuştu: Kut Tanrı'sı gibi sonsuz kutlu babacığım, saygıyla ve büyük bir istekle ettiğim duama haşmetle kulak verin." örneğinde bodhisattva, babasını Kut Tanrısı'na mübarek olması yönüyle benzetmiş ve böylece onun pozitif imajını Tanrısallığa ulaştırarak arttırmıştır. Benzetme yoluyla bir İBT yapılırken benzeyen varlığın imaj seviyesi ile benzetilen varlığın imaj seviyesi arasındaki fark ne kadar çoksa o derece şiddetli bir imaj beslemesi yapılmış demektir. O hâlde herhangi bir insana yahut Tanrısallıkla ilişkilendirilmeyen bir varlığa tanrısal özellikler atfetmek, şüphesiz, zaten kutsiyet atfedilen hükümdarları tanrılara benzetmekten çok daha yoğun bir imaj beslemesi oluşturmaktadır. Bir kıza Tanrı özelliklerinin atfedildiği parçada dramatik bir imaj artışı görülmektedir: *şakimuni burhan bodhis(a)t(a)v yolınta yorıyur erken padmavati atl(ı)g kız erdi kö[rki] meŋizi ay teŋri tilgeninte sevigligrek [k]özi kapakı tüp tüz kaşı kirpiki kök r(a)jav(a)rt önlüg keŋ yetiz alını kovuşamış teg körtle burunı yürüŋ yinçü tizmiş teg taŋlançıg yürüŋ tişleri yipün lenhwa öŋi teg üstün altın erinleri hormuzta t(e)ŋrinin v(a)jrı teg yinçge beli keŋ yetiz köküzinte iki emigi artokrak yaraşıp turur erdi* (BT XXXVII, 10463-10474) "Şakimuni Burkan bodhisattva yolunda ilerlerken Padmavati adlı (bir) kız vardı: Görünüşü, benzi Ay Tanrı'nın yuvarlak (görünüşünden) daha sevimli. Gözü (ve) göz kapağı dümdüz, kaşı ve kirpiği Gök Rajavart gibi geniş, uzun; alnı düzlenmiş gibi güzel; burnu beyaz inci dizilmiş gibi hayret verici (derecede güzel); beyaz dişleri mor nilüfer çiçeği gibi; üst (ve) alt dudakları Tanrı İndra'nın vajrası gibi zarif, bel geniş (ve) uzun ve göğsündeki iki memesi uyumluydu". Bu parçada o derece ileri gidilmiştir ki kızın benzi Ay Tanrı'nın benzi ile karşılaştırılmış ve ondan üstün olduğu kabul edilmiştir. Yukarıdaki ilişkili parçada bir kızın

tanıtılırken Ay Tanrı'ya, Gök Rajavart'a ve Tanrı İndra'ya benzetilmesi onun imajını dramatik şekilde arttırmıştır. Hayırlı ve dine uygun davranışlarıyla kutlu bir kişi olduğu anlaşılan Padmavati, tanıtıldığı ilk cümlede kazanmış olduğu yüksek imajı metnin devamında da korumuştur.

sutasome atlıg (e)lig beg erdi öz körkin ezrua [t](e)ŋri enmiş teg tözün yumşak [t]örölüg tokulug köni kertü savl(ı)g erdi (BT XXXVII, 3851-3855) "Sutasome adlı hükümdar (bir) bey vardı. Güzelliği Ezrua Tanrı'dan inmiş gibi, tabiat olarak yumuşak, dine uygun davranan, faziletli (ve) doğru sözlü idi" örneğinde bey; güzelliği, huyu ve dini bakımından Ezrua Tanrı'ya benzetilerek kendisine kutsallık atfedilmiş ve pozitif imajı yükseltilmiştir.

Benzetmenin kimin tarafından kime yöneltildiği de nezaket teorisi açısından önem arz etmektedir. *t(e)ŋri teg tözün amrak oglum* "Tanrısal, asil ve sevgili oğlum" (BT XXXVII, 8527-8528) parçasında daha üst konumda olan baba, oğlunu tüm varlıklardan üstün olan Tanrı'ya benzeterek oğlunun imajına şiddetli bir imaj beslemesinde bulunmuştur. Zira oğul ile Tanrı arasındaki fark hem çok yüksektir hem de üst konumdaki baba, ast konumdaki oğluna kendisinden de üstün bir özellik atfetmiştir. *ol yekler […] ayaların kavşurup elig begke ince tep tediler yalŋoklarnıŋ arslanı eligler beglerniŋ kut t(e)ŋrisi a y(a)rlıkançuçı köŋül öritip köŋüliniŋ süzgil* (BT XXXVII, 8707-8713) "O şeytanlar […] ayalarını kavuşturup hükümdar beye şöyle dediler: Ey, insanların aslanı, ülkeler beylerinin Kut Tanrı'sı! Bağışlayıcı bir şekilde (sen kendi) ruhunu arındır!" örneğinde bu kez düşman konumundaki yekler, yenilgiyi kabul ederek hükümdar beye imaj besleyici bir benzetmede bulunmuşlardır. Burada İBT'yi şiddetlendiren unsur bir düşman, rakip tarafından yüceltilmektir. Yüceltme ihtimali en zayıf olan kaynak tarafından dahi övgü alan varlığın imajı, sırf bu durumdan ötürü daha fazla yükselmektedir.

Benzetmeler bazen İZT amaçlı da yapılabilmektedir. *angayu nırvan bar tip adkanıp birük sansartın öneyin tip küseser ince kaltı keyik saytakı sakıgıg idermiş teg erür* "Öte yandan nirvāna vardır diye bir düşünceye bağlanıp hememn samsāradan kurtulmaya kalkışmak, tıpkı bir hayvanın çöldeki serâbın ardından koşması gibidir." (KTUN, 94-96) örneğinde nirvanaya ulaşmak için dünyadan ayrılma konusunda acele eden kişinin davranışı eleştirilmektedir. Böyle bir davranış bir hayvanın serabın ardından koşması gibi boş, anlamsız, mantıksız bulunmaktadır. Dolayısıyla nirvana

için acele eden kişilere somutlayıcı bir benzetme yoluyla pozitif imaj zedelemesinde bulunulmaktadır, denilebilir.

munı ölürüp m(e)n birök t(e)ŋri yerinte tugup t(e)ŋridem meŋi meŋilegülük erser yme ol meŋi maŋa kerg[e]ki yok munı ölürmez m(e)n tep sansarka korkınç köŋül öritmiş k(e)rgek (BT XXXVII, 1988-1993) "Bunu öldürüp eğer Tanrı yerinde doğarak Tanrı gibi sevinç içinde yaşasam da bu (sevincin) bana gereği yoktur, bunu öldürmem ben, diyip doğum ve ölüm döngüsünden korkmak gerek." örneğinde kişi birini öldürmemeyi, cennette Tanrı gibi sevinç içinde olmaya tercih etmektedir. Karşılaştırılan iki şeyden Tanrı gibi sevinç içinde olmak, tercih edilmeyen ve vazgeçilen şey olarak karşımıza çıkmaktadır. Tanrısallığı ve Tanrı gibi olmayı, o seviyeye çıkmayı başka bir davranış karşısında küçük gören bu söz inanılan Tanrı'nın pozitif imajına zarar vermektedir, denebilir.

2.1.4.2. Örtmece Örnekleri

Araştırmacılar tarafından nezaket teorisi içerisinde değerlendirilen *örtmece* (*euphémisme*) sözcük tercihiyle ilgili dil bilgisel bir kavramdır. Demirci (2008b: 22), örtmecenin kötü algılanabilecek sözlerin başka sözcüklerle değiştirilmesi olduğunu söylemiş ve bunun üslupla ilgili bir mesele olduğunu belirtmiş, *çöpçü* yerine *temizlik işçisi, kanser* yerine *amansız hastalık* sözlerinin tercih edilmesini örtmeceye örnek olarak vermiştir. Örtmece aslına bakıldığında negatif nezaket yöntemi olarak, kendinin yahut bir başkasının imajını zedelemekten kaçınmayla ilgili kavram şeklinde düşünülebilir. Bilgi ve görgüsü yetersiz olan kişiye *cahil* demektense *mektep görmemiş* demek pozitif İZT şiddetini düşürmek için gösterilen bir çaba olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira Fernandez (2005: 80) örtmecenin kişinin imajına zarar vermekten kaçınmakla ilgili olduğunu ifade etmiş, aynı zamanda örtmece kullanımı sayesinde konuşur ve muhataptan ikisinin de imajının korunduğunu belirtmiştir. Gerçekten de örtmeceyi yalnızca muhataba İZT'den kaçınma eylemi olarak görmek doğru değildir. Örtmeceler aynı zamanda moral bozucu, iğrenç veya tabu olan kavramları da meşrulaştırmayı ve söyleme dâhil edebilmeyi sağlarlar. Bu açıdan örtmece kullanılmadığı takdirde ortamda iğrenme, utanma ve toplumsal normlara aykırılık dolayısıyla bir suçluluk duygusu oluşturabilecek söz eylemi, daha *uygun* bir ifadeyle değiştirilerek konuşurun kendi pozitif imajına zarardan da kaçınmasını

sağlamaktadır. Böylece gerek muhatap gerek konuşur açısından bakıldığında örtmecelerin bir negatif nezaket stratejisi olduğunu söylemek gerekmektedir.

Yunusoğlu (2016: 39) Köktürkçede hanlar ve prenslerin ölümü için *öl-* fiili yerine *uç-*, *uça bar-*, *kergek bol-*, *yok bol-* gibi sözlerin kullanıldığını ifade etmiştir. Eski Uygur Türkçesinde de *öl-* fiili, *ayıg kılınç emgekligler […] togmaklı ölmekli tilgente tınmaksızın tegzinür* (AY V, 367/17-19) "Kötü yaradılışlı acı çekenler […] doğmalı ve ölmeli evrende nefes almaksızın döner." örneğinde olduğu gibi saygı gerektirmeyen durumlarda "biyolojik olarak hayatın son bulmasını" ifade ederken saygı duyulan bir kişinin ölümü için birçok farklı örtmece sözün kullanıldığı görülmektedir:

etöz kodmışta *ken astrayastriş t(e)ŋri yerinte togarlar* "**Bedenini bıraktıktan sonra** (öldüğünde) Astrayastiriş Tanrı yerinde doğar." (AY VIII, 533/15-17)

k(e)ntü ***özi etöz kodup adın ajunka bardı*** (BT XXXVII, 2406-2408) "Kendi **bedenini terk edip öteki dünyaya göçtü.**" (kendi bedenini terk etmek ve öteki dünyaya göçmek şeklinde iki ayrı örtmece)

ay amrak inim bizni igiddeçi biziŋe edgü sakınçl(ı)g kaŋ(ı)mız ***adın yerti[nçük]e bardı*** (BT XXXVII, 2410-2412) "Ey sevgili kardeşim bizi büyüten, bizim iyiliğimizi düşünen babamız **öteki aleme göçtü.**"

ikinti ajunka bargalı *sakınyuk s(e)n* (BT XXXVII, 8530-8531) "Öbür dünyaya varacağını düşündün."

ölüp bardı (TT II/17 [44]) "Ölüp göçtü."

tŋri tŋrisi burhan kazlar begiŋe ogşatı kök kalıgta ***uçup bardı*** (TT X, 132-134) "Tanrı Tanrı'sı Burkan, kazlar beyi gibi gökyüzünde uçup vardı."

samtso açari ***t(e)ŋr[i] bolu*** *y(a)rlıkadı* (HT X, 830-831) "Samtso Üstat Tanrı'yla oldu."

Ölmekle ilgili örtmecelerin Türkçe ilk yazılı metinlerden itibaren genellikle *bar-*, *ıd-*, *kod- uç-* gibi "bir yerden bir yere gitmeyi" bildiren fiillerle yapıldığı dikkat çekmektedir. Bu durum, ölümden sonraki başka bir evrenin varlığına inanmakla ilişkili olmalıdır.

Günümüz Türkiye Türkçesinde de ölmek kavram alanına giren "uçmağa var-", "Hakk'ın rahmetine kavuş-", "rahmetli ol-", "öbür tarafa git-", "adres değiştir-",

"ahirete git-", "ebedi yolculuğuna uğurlan-" gibi yer değiştirmeyle ilişkili birçok örtmece kullanılmıştır. Günümüzde de ölümün yer değiştirme ile ilişkili örtmece sözlerle ifade edilmesi din değişikliğine rağmen ahiret inancının kültürel kodlarda muhafaza edildiğini göstermektedir.[79]

2.1.4.3. Pişmanlık Bildirme

Pişmanlık duymak; geçmişte yapılan bir eylemi yanlış bulmak, onaylamamak, kendini bu konuda eleştirmek, bu eylemden ötürü üzüntü duymakla ilişkilidir. Dolayısıyla pişmanlık kişinin kendi pozitif imajını zedeleyen bir duygudur. Kişi yaptığı bir işten ötürü pişman olduğunda aslında kendi kendine pozitif İZT'de bulunmaktadır. Ancak bu davranış pragmatik açıdan ve din bağlamında değerlendirildiğinde kendi davranışını yanlışlarken Tanrı'nın kuralını onaylama anlamı taşıdığından kişinin bağışlanmaya attığı bir adım olarak görülmekte ve bu da kişinin din açısından pozitif imajını arttırmaktadır. Eski Uygur Türkçesi korpusu din ağırlıklı metinlerden oluştuğundan pişmanlık bildiren *ökün-* 'pişman olmak, günah çıkarmak, itiraf etmek' (Wilkens, 2021: 529) fiili ve türevlerinin sıklıkla kullanıldığı görülmektedir: *anın bilge kişi köŋülüg kögüzüg arıg turug tutmış kergek kılmış mün yazukka* ***ökünç*** *köŋül öritmiş kergek* "Bu yüzden hakîm bir kimse, gönlünü temiz, saf tutması gerekir. İşlediği günahlara pişman olması gerekir." (Maytr., 69/37-41), *amtı anı barça* ***ökünür biz*** *bilinür biz tsuyda irinçüde boş bolalım kşanti bolzun* (TT IV, A/40-42) "Şimdi ondan tamamiyle **pişmanlık duyar**, (onu) itiraf ederiz. Günahtan, çirkinlikten kurtulalım, affedile!", *nomug törög yadturmatın tıdtım(ı)z erser t(e)ŋrim amtı* ***ökünür biz*** *yazokda boşunu ötünür biz* "Öğretinin ve yasaların yayılmasını engellediysek Tanrı'm şimdi **pişmanlığımızı bildirir**, günahlarımızdan bağışlanmayı dileriz." (Hu., 112-116), *bir y(e)girminç ay beş otuzda bütürmiş tarkan tüke<t>di nigoşaklarnıŋ suyın yazokın* ***öküngü*** *huastuan(i)ft* "On birinci ayın yirmi beşinde Bütürmiş Tarkan müminlerin (dinleyicilerin) günahtan arınması için **tövbe** duasını bitirdi. (Hu., 376-378), *kayuları yime yılı(g) yumşak köŋüllüg tevsiz kürsüz kılınçıg erserler kılmış tsuyların* ***ökünü*** *tijit kşanti kılu öğren(miş erser)ler* "Bazıları da sıcak,

[79] Eski Uygur Türkçesinde "ölüm" ile ilgili daha fazla bilgi için bkz. Tokyürek, H. (2009). "Eski Uygur Türkçesinde 'Ölüm' Kavramı ile İlgili İfadeler", *Bilig*, S: 50, ss.169-198.

yumuşak kalpli, hilesiz, ameller işleseler işlenmiş günahlarını **itiraf edip** af dilemeye alışmış (iseler)" (Maytr., 71/25-29).

2.1.4.4. Tövbe

Kişi kendi imajını besleyebileceği gibi ona zarar da verebilmektedir. Tövbe bilişsel olarak ele alındığında kişinin kendi pozitif ve negatif imajını zedelemesi demektedir. Zira yaptığı eylemin yahut bir kişisel özelliğinin arkasında durmayan bunu onaylamayan kişi aynı zamanda gelecekte kendisini belli davranışlara da zorlamaktadır. Kişinin önceki davranışlarından yahut bir özelliğinden pişman olması, bundan vazgeçmek üzere Tanrı'ya söz vermesini bildirmekte aynı zamanda affolunma isteğini de içermektedir. Tövbe eden kişinin, din açısından bakıldığında Tanrı'nın kurallar düzlemine yöneldiği için pozitif imajı artmaktadır. Tövbe aynı zamanda alçakgönüllülükle de ilişkili olduğu için din anlamında özgüven dengesini sağlamaktadır. Zira hiç tövbe etmeyen kişinin, davranışları hakkındaki özgüveni o derece yüksektir ki bu özgüven Tanrı'nın kuralları karşısında kişinin kendini konumlandırdığı noktayı yükseltmektedir. Ancak tövbe bu özgüveni aşağıya çekmekte ve Tanrı'nın kurallarını yüceltmektedir. Dolayısıyla tövbe, din açısından kabul gören ve toplumun da onayladığı bir davranış olarak kişinin dinî mertebesini arttırmaktadır.

Eski Uygur Türkçesi metinlerinde, içeriği dolayısıyla özellikle Huastuanift'te birçok tövbe örneğine rastlanmaktadır. *ökün-* ve *kilileş-* 'tövbe etmek' fiilleriyle verilen bu örneklerde günahtan vazgeçme anlamı bulunurken bunlar *kşanti ötün-, boşug kol-* 'af dilemek, arınmayı dilemek' fiilleriyle karıştırılmamalıdır. Zira *ökün-* ve *kilileş-* günahtan vazgeçmeyi ve ondan pişmanlığı ifade ederken *kşanti ötün-* ve *boşug kol-* vb. eylemler bunun ikinci safhası olarak geçmişteki günahların yok sayılması, günah yüküyle yaşamaktan kurtulma isteği ile ilişkilidir. *maŋ[a ö]vk[e köŋil] öritdiŋ t(e)rkin bo köŋülüniŋ [kod]up ayıg kılınçıŋın* ***ökünggil*** (BT XXXVII, 9522-9524) "Bana kızdın, hemen bu davranışını terk edip kötü davranışından **tövbe et**!" örneğinde kutsal varlığa öfke duyan kula tövbe etmesi emredilmektedir. Kutsal kabul edilen bir varlığın kişiden tövbe etmesini istemesi *kin soŋkısın kılmaguka* ***kilileşelim*** (ETŞ, 13A/20 [134]) "Bundan sonra da bunları bir daha yapmamak için de **tövbe edelim**"[80]

[80] Arat (1991: 135) metnin çeviri kısmında sözcüğü çevirmeden *kilileşmek* şeklinde vermiştir. Wilkens (2021: 363) ilgili maddede sözcüğü 'saygı göstermek' olarak tanımlamıştır. Ancak bu bağlam için

örneğindeki gibi eşit konumdaki kulların birbirine tövbe etmeyi önermesinden çok daha şiddetli bir İZT içermektedir. Bunun sebeplerinden biri, ilkinin bir emir, ikincisinin ise bir tavsiye özelliği göstermesidir. Bir diğeri sebep ise kutsal bir varlığın yaptırım gücü dolayısıyla kulun negatif imajının daha büyük bir baskı altına alınmasıdır.

ay t(e)ŋri künin sayu t(e)ŋrike nomka arıg dendarlar suyumuznı, yazokumıznı boşuyu kolmak k(e)rgek erti "Ay Tanrı gününde Tanrı'ya, dinimize ve temiz rahiplere dua ederek günahlarımız için tövbe etmemiz gerekliydi." (Hu., 299-303) örneğinde *yazokumıznı boşuyu kol-* ifadesindeki *boşuyu kol-*'un geçişli bir fiil olması dolayısıyla "günahı terk etme, günahı terk etmek isteme" gibi bir anlama geldiği düşünülebilir. Dolayısıyla *boşuyu kol-* ile onun bir türevi olan *boşunu kol-* 'affedilmeyi dileme' farklı eylemler belirtmesi yönüyle ayrılmaktadır.

bir y(e)girminç ay beş otuzda bütürmiş tarkan tüke<t>di nigoşaklarnıŋ suyın yazokın öküngü huastuan(i)ft "On birinci ayın yirmi beşinde Bütürmiş Tarkan müminlerin (dinleyicilerin) günahtan arınması için tövbe duasını bitirdi." (Hu., 376-378) örneğinde *ökü̈ngü* isminin *huastuanift* ile eş anlamlı olarak "tövbe" anlamıyla kullanıldığı görülmektedir.

mondag bo boşunçsuz yazok yaz(ı)nt(ı)m(ı)z erser t(e)ŋrim amtı m(e)n raym(a)st f(e)rzind ***ökü[nür m(e)n ya]zokda boşunu ötünür m(e)n*** "Böylesine affedilmez günahlar işlediysek Tanrı'm şimdi **günahtan arınmayı diliyorum**." (Hu., 35-38) örneğinde *ökün-* 'tövbe etmek' fiilinin *ya]zokda boşunu ötün-* 'günahtan arınmayı dile-/ bağışlamayı dile' ifadesiyle öncelik sonralık içerisinde şiirsel biçimde kullanılmakta ve önce tövbe edip sonra tövbenin kabulü için beklemeyi bildirmektedir. Ayrıca bu örnekte lokatifli şekilde geçen *ya]zokda boşunu ötün-* "günahtan arınmayı dile-/bağışlanmayı dile-' şeklindeki ifade, *yazokug boşunu ötünür biz* "Günahlardan affedilmeyi dileriz." (Hu., 67-68) örneğinde akkuzatifle ve "günahı terk etmek iste-" anlamıyla kullanılmıştır.

sözcüğün 'saygı göstermek'ten ziyade bir eylemi tekrar yapmama amacı ilgisiyle 'tövbe etmek' olarak anlamlandırılması teklif edilebilir.

2.1.4.5. Af Dileme

Pişman olmak gibi af dilemek de yine kişinin geçmişteki bir davranışı veya özelliğinin doğruluğunu inkâr etmesi, onu onaylamaması ve bundan kurtulmak istemesiyle ilişkilidir. Af dilime kendini onaylamama kavramıyla ilişki olduğu için kişinin kendi pozitif imajına İZT içermektedir. Aynı zamanda af dileyen kişi, affedilme karşılığında geçmişte yapılan davranışı tekrarlamamayı da vadetmiş olmaktadır. Dolayısıyla bir davranıştan kaçınma mecburiyeti oluşturarak kişi yine kendine negatif İZT'de bulunmuş olmaktadır. Af dilenen varlığın ise varlığı, hakları, kuralları tanınmakta, konuşurun kendi imajını aşağı çekmesiyle muhatabın göreceli pozitif imajı beslenmektedir. Eski Uygur Türkçesi metinlerinde af dilemek için *kşanti bolzın, irinçüde boş bol-, kşanti berü yarlıka-, irinçke-, boşug kol-, kşani ötün-, arıngalı küsüşlüg er-*, gibi ifadeler kullanılmaktadır. Bu fiillerden konuşur tarafından tasvip edilmeyen eylemlerin getirdiği günah yükünden ve bu eylemlerden artık kurtulmak istemekle ilişkilidir: *amtı yazukumızını bilinür biz ukunur biz kop tsuyda yazukta boşunu ötünür biz* ***kşanti bolzun*** "Şimdi günahlarımızı itiraf ediyoruz. Bütün günahlardan kurtulmayı diliyoruz. Affedile!" (Maytr., 73/17-20), *amtı teŋrim münimizni yazukumuzını bilinür biz kop* ***irinçüde boş bolalım kşanti bolzun*** (Maytr., 78/25-28) "Tanrı'm, artık günahlarımızı biz itiraf ediyoruz! Bütün **günahlardan temizlenelim**. (Günahlarımız) affedilsin!", *m(e)n tümeninç kulutnuŋ biligsizimke urup y(a)rlıkançuçı köŋülin* ***kşanti berü y(a)rlıkazunlar*** (BT XXXVII, 219-221) "Ben önemsiz hizmetkârın bilgisizliğine vurup bağışlayıcı bir könülle affeylesinler". *kamıgun k(e)ntü k(e)ntü atam(ı)zlargaru kaŋlarım(ı)zg[ar]u bar(ı)p* ***boşug kolalım*** (BT XXXVII, 942-943) "Hep birlikte kendi öz atalarımız kağanlarımıza varıp af dileyelim", *anta basa o[l] arhant s(a)mnanç t(e)ŋri burhan adakınta yinçürü töpön yükünüp ince tep öt[ü]nti umug ınag t(e)ŋrim edgü kılmatım ayıg kıltım amtı* ***kşanti berü y(a)rlıkazun*** (BT XXXVII, 2358-2362) "Sonra o rahip ve rahibeler Tanrı Burkan ayağına eğilip secde ederek şöyle arz ettiler: Güvenilir, sığınılacak Tanrı'm iyi (işler) yapmadım, kötü (işler) yaptım. Şimdi beni **(şahsınız) affetsin**!", *y(a)[rlı]kançuçı köŋül öritip m(e)n erinç tınl(ı)[g]ka* ***kşanti berü y(a)rlıkazun*** (BT XXXVII, 9599-9601) "Merhamet duyup ben zavallı canlıyı bağışlasın.", *bursoŋ kuvragka* ***kşanti ötünür biz*** (TT IV, A/65-66) "Rahip cemaatinden **bağışlanma dileriz.**", *boşuyu yarlıkaŋ* "haşmetle kurtarın" (Maytr., 112/7), *bu muntag ayıg kılınçlarıg amtı m(e)n alkunı kşantı ötünü teginür m(e)n* (AY II, 103/12-14) "Böyle kötü amellerin şimdi ben

hepsinden affedilmeyi dilerim.", *tözünler oglı erser yme tözün[le]r kızı erser yme bolar barça [kön]i <kertü> nomug eşidgeli küseserler [artok]rak* ***arıngalı küsüşlüg erserler*** *[bola]rka köni kirtü nomug nomlazun [tep] sakınur* (BT XXI, 2/847-852) "Hem bu asil oğulları hem de asil kızlarının hepsi doğru ve gerçek öğretiyi işitmeyi dileseler, tamamen **(günahtan) arınmayı dileseler** onlara doğru ve gerçek öğretiyi açıklasın, diye düşünür.", *bu sudur nom erdinig umug ınag tutup munçulayu ökünser bilinser kşanti kılsar* (AY II, 104/23-105/2) "Bu sutra öğreti mücevherine dayanıp güvenerek böylece pişman olsa, (günahlarını) itiraf etse, af dilese".

2.1.4.6. Dua

Tarafların arasındaki güç ve konum farkının en yüksek olduğu konuşmalar, yaratan ve yaratılan arasında olanlardır. Bu dramatik fark olası İBT ve İZT şiddetlerinin de arttırmaktadır. Bir istek biçimi olan dua da Tanrı ve kul arasındaki bu fark dolayısıyla dileğin en saygılı biçimde dile getirildiği ifadedir. Tanrı'ya yakarış ve yalvarmayı da kapsayan dua, Tanrı'ya muhtaçlığı ve bunun karşılığı olarak Tanrı'nın bu muhtaçlığı giderebilecek yeterlilikte tek varlık olduğunu sezdirmektedir. Ayrıntı vererek ve çokça dua etmek kişinin Tanrı'nın isteği olmadan isteklerine erişemeyeceği sezdirimini arttıracağından daha yüksek bir İBT sağlamaktadır.

Eski Uygur Türkçesi metinlerinde birçok dua örneğine rastlanmaktadır: *ol edgü (k)ılınçlar k(ı)lıp kim maytrı burkan birle tuşalım sokuşalım* "Bu iyi amelleri işleyip Maytrı Burkan'a rastlayalım." (Maytr., 100/15-17), *yükünür m(e)n sarasvati t(e)ŋrike kim meni tıdıgsız tılaŋu kıltaçıka kut kolur m(e)n yalvaru küsemiş tilemiş işimiz t(e)rkin tavratı barçanı tüzü tüketi bütürzün ürüg uzatı enç esen igsiz kemsiz bolayın özüm yaşım üsdelip uzun özüg yaşıg bulayın uz ukayın bileyin bilge bilig d(a)ra(a)ni erdem bışrungalı ötleyin bodi yolug bulguka keŋürü asıg kılayın kamag tınl(ı)g oglanıŋa küsemiş küsüşümüz t(e)rkke(e)ye üdün kanturzun* "Sarasvati Tanrıça önünde saygıyla eğiliyorum. Ben yalvararak diliyorum ki arzuladığımız işimizi bir an önce eksiksiz olarak tamamlasın. Daima esenlik içinde hastalıksız olayım. Ömrümün uzamasıyla uzun yaşamı bulayım. Hikmetli bilgi dharanisinin faziletini iyice anlayıp bileyim. Bodi yolunu bulmayı nasihat edeyim. Bütün canlılara olabildiğince faydalı olayım. İsteklerimizi bir an önce doyursun." (AY VIII, 505/4-18), *yme tüzün barça et'özümüz bütünün kadagın turzun igsizin adasızın turalım* (Man. I/25-27 [22]) "Ve tüm

vücudumuz sağ salim olsun. Hastalıksız ve tehlikeden uzak olalım.", *ıraktan eseŋüleyü üküş köŋül ötünü teginürbiz* (BT V, 728-729) "Uzaktan saygıyla esenlik dileriz.", *alku tutdaçılartın enç esen kılzun meni* "Bütün ele geçiricilerden (şeytanlardan) (bu dhāraṇī) beni rahat ve huzurlu kılsın." (Sitât., 215-216).

Dua, kişinin iç dünyasında Tanrı ile iletişim kurma şeklinde gerçekleştiğinde samimiyet derecesi en yüksek durumdadır ve bu Tanrı'ya daha yüksek bir İBT içermektedir. Bunun aksine toplum içerisinde herhangi bir kişi veya herhangi bir durum için edilen dua toplumsal kabullere uygun olmak zorunluluğu ve dua eden kişinin insanlar içinde kazanacağı pozitif imaj dolayısıyla samimiyetten ve Tanrı'ya gerçekleşecek imaj beslemesinden kayıp yaşamaktadır.

Türklerde en eski zamanlardan beri kağanın tahta çıkması durumunda yahut sonrasında hükümdarın başarısı ve iyiliği için dua etme geleneği sürmüştür. *elp burguçan elp tarkhan beg ilentük erksintük ogurınta yme emti bolzun eseŋü-ü alkış* (Man. I/9-12 [21]) "Alp Burguçan Alp Tarkan Bey tahta geçmesiyle (ulus) artık sağlık(lı) ve baht(lı) olsun." hükümdarın tahta çıkışı için edilmiş bir dua, *altın yagız yir yüüzinte atı küüsi yadılmış [a]dınçıg ıduk kaŋlarımız amraşıp sevişip tümen tümen yaşasun* (BT XIII, 49/44-47) "Aşağıda yer yüzünde adı ve şöhreti yayılmış, seçkin, kutsal kağanlarımız birbirlerini severek binlerce yıl yaşasın!" hükümdarların iktidarlarını devamlılığı için edilmiş bir dua olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.1.4.7. Takdir

Pozitif İBT, en temel seviyede muhatabın varlığının onaylanmasına dayanmaktadır. Sonrasında gerçekleşecek besleme; beğenme, takdir etme, sevme, yüceltme, övme, tapma, tam itaat vb. katmanlar hâlinde şiddetlenmektedir. Takdir muhatabın özelliğinin veya davranışının konuşurun değer yargılarına uymasıyla ortaya çıkmaktadır. Bu değer yargısı konuşurun, içinde bulunduğu toplumun değer yargılarıyla biçimlenmiş ise takdir şiddetlenmektedir. Zira tek bir konuşur tarafından ifade edilse de arka planında toplumsal yahut evrensel bir değer yargısının olması muhatabın daha fazla kişi tarafından da takdir edilmesi ihtimalini arttırmaktadır. Böyle bir algı, muhatabın zihnindeki imaj beslemesini şiddetlendirmektedir. Takdirin imajı arttırma şiddeti, toplumsallık dışında aynı zamanda belli bir konudaki imaj açlığı

seviyesine göre de artmaktadır. İmaj yoğunluğu ne kadar düşükse yapılan takdirin imajı arttırıcı gücünün o derece yüksek olacaktır.

Takdir etmenin aynı zamanda konuşurun da imajını arttırdığı bilinmektedir. Zira takdir bir bakıma tıpkı eleştirinin ikinci aşamasında olduğu gibi konuşurun kendisinde bir değerlendirme yetkisi görmesi anlamına da gelmektedir. Böylesi bir yetkinliği kendinde gören kişi kendi pozitif ve negatif imajını arttırmakta ve muhatabı da *değerlendirilen*, *pasif* bir konuma koyarak kendi göreceli imajlarını da arttırmaktadır. Eski Uygur Türkçesi metinlerinde genellikle Tanrı'nın yahut üst konumdaki kişilerin *edgü edgü* yahut *sadu sadu* gibi ifadelerle astlarını takdir ettikleri görülmektedir: *t(e)ŋri t(e)ŋrisi burhan i[nçe] tep y[(a)rlıkadı]* ***edgü edgü*** *s(e)n şariputriya ulug müngülük tayşing nomda kirgeli uduŋ ulug müngülük tayşing nomug bilgeli uduŋ ulug müngülük tayşing nomug ukgalı uduŋ ulug müngülük tayşing nomug agırlagalı uduŋ* "Tanrı(lar) Tanrı'sı Buddha, şöyle buyurdu: 'Ey Şariputri; **iyi, iyi (seni kutlarım)**! Sen Mahayana Budizmi'nin öğretisine dâhil olmayı başardın; Mahayana Budizmi'nin öğretisini bilmeyi anlamayı (ve) Mahayana Budizmi'nin öğretisine değer vermeyi başardın. (AY VII, 459/26-34), *ol ödün teŋri burkan ülgüsüz etüzlüg bodistvg* ***sadu sadu*** *tip ögdi alkadı* (TT VI, 381-382), "O zaman Tanrı Burkan Sayısız Suretli Bodisattva'yı "**Fevkalade, Fevkalade!**" diyerek övdü yüceltti.". Aynı zamanda *[uzun] üḍün tınl(ı)glarka asıglıg edgü sakınç [sakınsar] [kamag]ka bir yaŋlıg ençgü meŋi berd[eçi edgü] ögli könültin turmış könilig küsüşüŋüzler küçinte ötgürü yertinçüg küzetçi bolguluk ulug tü[şk]e utlıka tegmiş erü[r] sizl[er]* "Uzun zaman canlılar için iyi(lik) düşünüp aynı biçimde rahat huzur ver[ecek iyi] düşünceli (merhametli) bir kalp oluşturup [ ] istekleriniz gücüyle yeryüzünü koruyacak yüce karşılığa ulaşmışsınız. (AY VI, 404a/ 15-20) örneğinde üst konumda bulunan Burkan, ast konumdaki Dört Mahārājaları takdir etmektedir. *anta ötrü ezrua teŋri titrü közin tözün maytrı bodisvtag körüp hormuzta teŋrike ince tip tidi körüŋ siz kaujiki ançama körkle kraja ton birle yaraşmış erür artukta artuk teŋri teŋrisi burkan birle okşatı erür* "Bunun üzerine Tanrı Ezrua keskin bakışları ile, asîl Maytrı Bodhisattva'yı görüp Tanrı İndra'ya şöyle dedi: Bakın, Kauşika; güzel elbise ne de yakışmış! Tıpatıp tanrılar Tanrı'sı Burkan'a benziyor." (Maytr., 18/51-58), *edgü toyın dıntar bolmışıŋızlar yigde yig boltı* "İyi birer rahip olmanız fevkalâdedir." (Maytr., 19/26-28) örneklerinde de Tanrı'nın diğer varlıkları takdir ettiği görülmektedir.

2.1.4.8. Övgü-Yüceltme

Övgü hangi konumdan hangi konuma yöneltilirse yöneltilsin muhataba pozitif bir İBT olarak karşımıza çıkmaktadır. Yaylagül (2005: 155) asttan üste yönelen yüceltme sözlerinin olumsuz bir tepkiden sakınma ve bir çıkar sağlama amaçlı olabileceğini söylemektedir. Bu durum saygı dili ile tümüyle ilişkilidir. Üstten asta yönelen övgü söylemi hem astın hem de destekleyici ve değerlendirme yetkisini elinde bulunduran üstün pozitif imajını beslemektedir.

Övgü ve yüceltme birbirlerine yakın kavramlardır. Ancak yüceltmenin tüm pozitif imaj beslemeleri için geçerli olduğu ve aynı zamanda konuşurun kendi imajını muhatap karşısında düşürmesi şeklinde de ortaya çıkabildiği düşünülebilir. Buna asttan üste yönelen arz etmek, saygıyla yapmak, tapmak gibi leksik sözcükler, af dileme, övme, dua etme, takdir etme gibi söz edimlerin hepsi dâhildir. Bu yanıyla yüceltme kavramının, övgüye göre çok daha kapsamlı olduğu düşünülebilir. Zira övgü, yalnızca muhatabın üstün özelliklerinin niteleyici sözcüklerle, benzetme ve karşılaştırma gibi yollarla anlatılmasıdır ve bu dar kapsamı dolayısıyla yüceltmeye dâhil olarak ele alınabilir.

Övgü sözleri genellikle uzun şekilde sıralanır. Bu, elbette methedilen varlığın değerini tam olarak ortaya koymak içindir. Bu yollarla yapılan övgüler olumlu niteleyiciler bölümünde işlenmiştir. Övme kavram alanına giren *ög-*, *alkan-*, *kötrül-*, *kükül-*, *küle-* gibi sözcükler Eski Uygur Türkçesi metinlerinde görülmektedir. Bunlar içerisinde *kükül-* 'ünlenmek', *küle-* 'övmek' fiillerinin ikisi de *kü* 'ün, şöhret' ismiyle ilişkilidir. *türk bodunug atı küsi yok bolmazun tiyin* (KT D 25) örneğinde de karşılaşılan *kü* 'ad, san, ün' bugün nezaket teorisinde geçen *face* '*imaj'* kavramına karşılık gelmektedir, denilebilir.

Yaylagül (2005, 153-154) Eski Türkçede tanrıların yahut Tanrı özellikleri yüklenen insanların yüceltildiğini söylemiştir. Gerçekten de Eski Uygur Türkçesinde sıklıkla kullanılan övgü sözleri genellikle tanrılara yahut kutsal kabul edilen varlıklara yöneltilmiştir: *meniŋ antag küçüm küsünüm yok kim teŋri burkannıŋ edgüsin erdemin kiŋ alkıg* ***küleyü*** *sözlegülüg* "Benim Tanrı Burkan'ın iyiliğini, faziletini tafsîlatiyle **överek** söyleyebilecek kadar gücüm kuvvetim yoktu." (Maytr., 13/36-39), *yalıŋuz siz t(e)ŋri kızı aglatı artuk* ***kükülmiş siz*** "Yalnız siz, Tanrıça, fazlasıyla **övülensiniz**." (AY VII, 493/19-20), *tört türlüg kutda turmış kamıg sekiz törlüg d(a)kşinake dentarlarnıŋ*

terini kuvragı tükel bilge t(e)ŋri t(e)ŋrisi burhan öz agızın ıdok tilin, yügerü yüz törlüg ***ögdin öge alkay*** *y(a)rlıkamış* (BT XXXVII, 118-123) "Dört türlü kuta sahip toplam sekiz Dakşinake din adamının hepsini, mükemmel Bilge Tanrı Tanrı'sı kendi ağzı ve kutlu diliyle ve açık şekilde yüz türlü **övgü** vasıtasıyla **metheder**.", *[atı kü]si* ***kötrülür*** "Adı sanı yücelir." (AY VIII, 564/15).

2.1.4.9. Kutlama

Kutlama, muhatap olarak alınan kişi yahut topluluğun sevincine ortak olmakla ilişkili olması sebebiyle nezaket teorisi açısından aslında varlığı kabul etmek, karşısındakinin sevinç duygusunu onaylamak ve bu sevince ortak olmak vasıtasıyla bir pozitif imaj beslemesinde bulunmak olarak ele alınabilir. Takdir etme ve kutlama birbirlerine yakın olsalar da nezaket açısından birbirlerinden ayrılmaktadırlar. Muhatap, sergilediği bir davranış veya sahip olduğu bir özellik sayesinde takdiri hak etmektedir. Takdiri hak eden muhatap aktif durumdadır ve takdiri kazandığı davranış veya özelliği konuşur tarafından onaylanmaktadır. Bu aslında değer yargıları açısından onaylama beğenme davranışını ifade etmektedir. Ancak kutlama daha çok sevince ortak olmakla ve iyilik temennisiyle ilişkilidir. Bu açıdan takdir etme düşünce ve yönlendirme odaklı bir kaynağa sahipken kutlama daha çok duygu kaynaklıdır.

Eski Uygur Türkçesinde *kutlug bol-* ve *sadu sadu bol-* fiilleriyle muhatabın sevincine ortak olunduğu görülmektedir: *çekik etiŋ* ***kutlug bolzun*** *tir.* "Tarla kuşu, etin **kutlu olsun**, der." (IrkB, 23), *ötrü t(e)ŋri t(e)ŋrisi burhan ince tip y(a)rlıkadı sadu sadu edgü edgü şariputiri ya* (AY VII, 462/14-16) "Sonra Tanrı Tanrı'sı Burkan şöyle diyip buyurdu: Ey Şariputri, tebrikler tebrikler, aferin aferin!", *vapşı bakşı yaratmış hsin tözin ukıttaçı nom bitiyü tüketi shan tsai,* ***sadu bolzun*** "Vapşi Bakşı'nın telif ettiği 'Bilincin tabiatını Öğreten Kitap' yazılıp (burada) bitti. **Hayırlı olsun**! **Hayırlı olsun**!" (KTUN, 403-404).

2.1.4.10. Lütfetme

Özellikle Tanrı ve insan gibi üst ve astın güç ve konum farkının yüksek olduğu durumlarda, üstün astın varlığını kabul edişi, bir mecburiyeti olmaksızın onun isteğini yerine getirmesi üstün pozitif imajını yükseltmektedir. Tanınma ve farkına varılıp iyilik görme açısından astın da pozitif imajını besleyen lütuf, kutsiyet atfedilen

varlıklarla ilişkilendirilmiştir. Eski Uygur Türkçesinde Tanrı'nın lütufkâr davranışlarından sıklıkla bahsedilmektedir. *yarlıka-* fiili de bir tasvirî fiil olarak, elbette, üstün olma ve asıl eylemi lütfederek yapma anlamı taşımaktadır: *teŋri **küçiŋe** tag üze yol sub körüpen yiş üze yaş ot körüpen yorıyu barıpan sub içipen yāş yipen ölümde ozmış tir.* "Tanrı'nın **inayeti** ile dağ üstünde yol (ve) su görerek, dağ çayırında (da) taze ot görerek yürüyüp gitmiş; su içip taze (ot) yiyerek ölümden kurtulmuş, der." (IrkB, 17), *er ümeleyü barmiş teŋrike sookuşmiş kut kolmiş kut birmiş **agılıŋta yılkıŋ bolzun özüŋ uzun bolzun** timiş.* "Adamın biri konukluğa gitmiş. (Yolda) Tanrı'ya rastlamış. (Ondan) şans dilemiş. (Tanrı da ona) şans vermiş. **Ağılında atların olsun, ömrün uzun olsun,** demiş." (IrkB, 47), *üsdünki t(e)ŋriler <yügerü> küyü kü[zetü] tutmaktın ötrü bolurlar yertinçüte ulug başdıŋ elig han inçip yana kılmasarlar köni nomça törü[çe] küyü küzetü tutu umaz elin uluşın balıkın* "Gökyüzündeki tanrılar (bunları) yüceltip koruduğu için yeryüzünde büyük lider, hükümdar olurlar. Öyle ki doğru yasaya göre hareket etmeseler (onlar da) koruyup kollayamaz ülkesini (ve) kentlerini." (AY VIII, 560/3-9), *anı yme körüp ulug tına ınçıklayu bilge bahşıka ötünti t(e)ŋrim munı **körü y(a)rlıkazun*** (BT XXXVII, 315-318) "Bunu da görünce derin bir iç çekti ve bilge öğretmenine konuştu: Efendim bunu **lütfederek görsün**.", *ötrü tükel bilge t(e)ŋri t(e)ŋrisi burkan y(e)me b(a)yakı burkanlar törösinçe **külçirmek kılu y(a)rlıkap** […] üzeliksiz üstünki yig köni tüz tuymak burkan kutıŋa **alkış birü y(a)rlıkadı*** (AY V, 392/17-24) "Sonra Mükemmel Bilge Tanrı Tanrı'sı Burkan da az önce bahsedilen Burkanlar töresince **lütufla gülümseyip** […] en iyi dürüst ve doğru hissetmek Burkan kutunu **lütfederek övdü**.".

2.1.4.11. Söz Verme/ Yemin Etme

Bazı söylemler konuşur yahut muhatabın imajlarını farklı şekillerde etkilemektedir. Pragmatik nezaket ifadelerinin ele alındığı 3. Bölüm, Pozitif ve Negatif İmajın Ters Şekilde Etkilenmesi başlığıyla da ilişkilendirilebilecek söz verme ve yemin etme eylemleri belli bağlamlarda bu özelliği kazanmadığı için yapısal nezaket ifadeleri içerisinde ele alınmıştır.

Söz veren yahut -daha yüksek bir seviyede- yemin eden kişi öncelikle gelecekte yapacağı işten emin bir duruş sergileme ve aynı zamanda karşısındakine bu güveni yansıtma amacındadır. Kendisini bir işi yapmak konusunda emin bir konuma alan ve

özellikle karşısındakinin faydasına bir davranış için söz veren kişi, özgüvenli şekilde ve bir iddia ile ortaya çıkmaktadır. Bu, onun pozitif imajını yükseltirken söz konusu durumla ilgili davranış ve eylem seçeneklerini kendi kendine kısıtladığı için negatif bir imaj zedelemesine de yol açmaktadır.

Söz vermenin İZT ve İBT şiddeti artmış şekli olan yemin etme Tanrı'yı şahit tutarak din çerçevesinde verilen bir söz olduğu için söz vermeye göre daha çok güven verici ve konuşurun hareket alanını bir o kadar daha sınırlayıcıdır. Söz vermenin yeterli güveni vermediği durumlarda konuşur yemin ederek pozitif imajını arttırma çabası içine girmektedir.

Eski Uygur Türkçesi metinlerinde *ant* 'söz, ant' sözcüğünden türediği görülen *antık-* fiili "yemin etmek" anlamıyla kullanılmıştır. Bu metinlerde kulların Tanrı'ya ettiği yeminler ile kutsal varlıkların alt konumdaki insanlara yardım etmek için Tanrı huzurunda ettiği birçok yemin örneği bulunmaktadır: *yme neçe igideyü* ***ant(ı)kd(ı)m(ı)z erser***... "Dahası ne kadar yalan (yere) **yemin ettiysek**…" (Hu., 138-139), *bo törtü[nç] tüzgerinçsiz burhan kutın algay m(e)n tep* ***antıkmışım*** *nomlayur* (BT XXIX, 563-564) "Bu dördüncüsü, anlaşılması imkansız Budalık kutunu alacağıma **yemin etmemi** vaaz etmektedir.", *bo ok sevinçte ötgürü ol elig hanıg eli uluşı bodunı karası birle alku üḍde koluta kop törlüg adasınta tudasınta küyü küẓetü tegingey biz* "İşte bu sevinçten ötürü o hükümdarı, memleketi, halkı ile her zaman her türlü tehlikeden koruyacağız." (AY VI, 432/14-18), *m(e)n ötrü ürüg uẓatı tınl(ı)glarıg küyü küẓetü tuṭup emgekin tolgakın ketergey m(e)n* "Ben daima canlıları koruyup sıkıntılarını gidereceğim." (AY VI, 440b/6-8), *bi[rök] kayu yer oronta bo altın öŋlüg y(a)ruk yaltrıklıg kopda kötrülmiş nom eligi at(ı)g nom erdinig okı(sar) okıtsar bitiser bititser no(mlasar) nomlatsar ötrü biz kamag (t(e)ŋri)ler kuvragı ol yer oronta ba(rça) nomlataçı nomçı açarig tıŋl(adaçı) eşiddeçi tözünler kuvragın ul(ug) asıgka tusuka inçge meŋike tegürüp etözlerin igsiz adasız köŋüllerin ögrünçlüg sevinçlig bay meŋilig kılgay biz* "Hangi yerde bu altın renkli parlak ışıklı en yüce öğreti hükümdarı öğreti cevherini okusa, okutsa, yazsa, yazdırsa, açıklasa, açıklatsa sonra biz bütün tanrılar topluluğu o yerde tamamıyla açıklayacak üstadı dinleyecek, işitecek asiller topluluğunu büyük faydaya, ince huzura ulaştırıp bedenlerini hastalıksız, tehlikesiz, gönüllerini mutlu (ve) sevinçli, zengin huzurlu kılacağız." (AY IV, 341/5-17), *kaçan burkan kutın bulsa* men silerni barça anta kutarga men tep tedi* "Ne zaman (Eğer?) Buddha'nın sonsuz mutluluğunu bulursam sizleri, hepinizi o zaman kurtaracağım."

(İKPÖ, 76). Son örnekte İyi Prens kutlu bir yolculuğa çıkmadan önce halkla vedalaşırken onları, gidişinin doğuracağı dinî faydaya ikna etmektedir. Böylece prensin verdiği vaat ve güven duygusunun, halkın üzüntülerini biraz olsun hafifletmesi ve prensin pozitif imajını da beslemesi beklenir.

2.2. Yapısal Kabalık İfadeleri

Nezaket teorisinin çıkış noktası, genel manada kabalık bildiren söylemdir. Kabalık ifadelerinin imajda bıraktığı etkiyi azalmak için *negatif nezaket yöntemlerine*, kabalığın tam tersi yönünde imajı arttırmak için ise *pozitif nezaket yöntemlerine* başvurulduğu bilinmektedir. O hâlde kabalık ifadeleri, nezaket ifadelerinin imajı arttırıcı etkisinin aksine imajı tehdit eden, ona zarar veren söyleme karşılık gelmektedir.

Şüphe etmek, beğenmemek ve onaylamamak, şarta bağlı ödül veya ceza ile yönlendirmek, olumsuz niteleyiciye maruz bırakmak, eleştirmek, hesap sormak, şikayet, bir isteği herhangi bir nezaket stratejisine başvurmadan reddetmek, kalp kırmak, alay, yok saymak, aşağılamak, sövmek, lanet etmek, muhataba gerçek dışı bir İBT'de bulunmak, üst konumdakine itaat etmemek gibi pozitif İZT grubuna giren kabalık ifadeleri olduğu gibi kısıtlayıcı tavır, pekiştirilmiş kabalık ifadesi kullanmak, yok saymak, kısıtlayıcı ifadeler kullanmak gibi negatif İZT grubuna giren kabalık ifadelerine de Eski Uygur Türkçesi metinlerinde yer verilmiştir.

Kişinin olumlu bir özelliğine veya kişiliğine güvenmeme, ondan emin olmama, şüphe etme davranışı kişinin yeteneksiz veya güvenilmez oluşuyla ithamı anlamına gelmektedir. Eski Uygur Türkçesinde kişiden ***şüphe etme*** kavramını karşılayan *taŋ-* fiili bulunmaktadır: *k(a)ltı adınlarıg sögmemek tokımamak sıkmamak* ***taŋmamak*** *ürkitmemek korkıtmamak solamamak beklememek açurmamak suvsatmamak kuyaşta tumlıgta emgetmemekte ulatı tıltaglarıg kılmamak erür* "Başkalarına sövmemek, (başkalarını) dövmemek, sıkıştırmamak, (onlardan) **şüphelenmemek**, (onları) ürkütmemek, korkutmamak, bağlayıp zincire vurmamak, aç ve susuz bırakmamak, güneşte ve soğukta ızdırap çektirmemek ve (bunun gibi) sebepleri yapmamaktır." (AY IV, 220/19-24).

Beğenilmeme ve ***onaylanmama*** kişinin bir özelliği yahut tüm benliğinin var olma ve var olduğunu fark ettirme içgüdüsünün karşılıksız kalmasına sebep olmaktadır. Bu beklentisi karşılanan kişi içgüdüsel olarak ve toplum tarafından olumlu olarak

değerlendirilen daha çok eylem yapmak için motive olacaktır. Ancak bu beklentisi uzun süre ve şiddetli şekilde karşılanmayan kişi, beğenilmediğini kabul ederek bu konudaki çabasından vazgeçecek, içgüdüsel var olma ihtiyacını beğenilmemekten sorumlu tuttuğu kişi veya topluluğun değer yargılarının aksine davranarak var olma içgüdüsünü sürdürecektir. Bu durum karşısında daha çok onaylanamama davranışına maruz kalan kişinin var olma içgüdüsünü de kaybetme ihtimali yükselmektedir. Dolayısıyla beğenilmeme ve onay görememe kişinin pozitif imajını önemli ölçüde etkileyen bir İZT'dir: *üçünç sansarıg ermemek nirvanıg sevmemekke tayanıp bütmiş bışmış bilge bilig p(a)ramitıg netegin bütürürler* "Üçüncüsü samsāra usanmama (ve) nirvānayı sevmemeye dayanıp muhteşem, tamamlanmış bilgi pāramitāsını nasıl elde eder?" (AY IV, 305/23- 306/2). Eski Uygur Türkçesinde *uçuz yenik köŋil örit-* fiili onaylamama, beğenmeme, iğrenme kavram alanlarına girmektedir: *t(e)ŋ[rim] siziŋ bo s(a)b-lokadu[tu] atl(ı)g yertinçüŋüzni kördük[te] kudıkı asrakı yermek yarsımak[lıg] sakınçıg turgurup* ***uçuz yenik [köŋül] [örittimiz] erdi*** (BT XX, 11/984-989) "Tanrı'm sizin bu Sahālokadhātu adlı yerinizi görünce alçak ve kötü (olan) aşağılama ve iğrenme fikrine kapılıp **küçümsemiştik**.".

Şartlı bir onay, sevgi, takdir, hak tanıma ve özgürlük verme söyleminin muhatabın pozitif ve negatif imajına zarar verdiği bilinmektedir. Olumlu davranışa ödül, olumsuz davranışa mahrumiyet/ceza bildiren bu tarz söylemler samimiyet ve güven duygusuna da zarar verdiği için nezaketi olumsuz yönde etkilemektedir. Karşılık beklenen kişi genel itibariyle bir iyilik karşısında borçlu kaldığından gelecekteki eylemlerinde bir kısıtlama yaşamakta ve negatif imajı zarar görmektedir. *inçe tep kut koltı* men ulug küsüşin bu çintemeni erdini alıp siziŋe poşı berür men siz kaçan burkan kutın bulsar siz meni titmaŋ kutgarıŋ** (İKPÖ, 51) "Böyle deyip kut niyaz etti: Ben büyük bir istekle bu çintemeni mücevheri(ni) alıp size zekât (olarak) veririm. Siz (de) Buda kutunu bulduğunuzda beni bırakmayın, kurtarın." örneğinde Ejder Hanı, İyi Düşünceli Prens'ten ilk bakışta konum olarak üsttedir. Ancak İyi Düşünceli Prens'in din açısından temizliği ve çıktığı kutsal yolculuk sebebiyle kendi muhtaç durumunu açığa vurarak ona vereceği sadaka karşılığında, ondan Burkan kutunu istemektedir. Bu elbette İyi Prens'in göreceli pozitif imajını arttırmış aynı zamanda prensi borçlu bıraktığı için negatif imajını da zedelemiştir.

m(u)nta turmış buyan edgü kılınç öŋ ülüg evirer men aŋilki teŋri burkannıŋ isig özin satag yulug birip satagın almış nomlug erdnig küzetdeçi ezrua hormuzta vişnu

mḥeşvri tört mḥaraçlarda ulatı kamag şazın küzetdeçi kutlar vahşikler nivaziki teŋrilerke kamagka tüzü öŋ ülüg bolzun bu buyan küçinte teŋridem kutı küçi çog yalınları aşılmakı bolzun teŋridem közin berü kayıp balık uluşuğ burkan şazının kop adada küyü küzedü tutmakı bolzun "Bundan hasıl olan sevabın birinci kısmını, önce Tanrı Burkan'ın kendi hayatını feda ederek satın aldığı ve din cevherinin koruyucusu olan Ezrua, Hormuzta, Vişnu ve Maheşvara adlı dört büyük hükümdara bağışlarım. Bütün din koruyucusu iyi ruhlar ile ilahlara, hepsine tamamiyle birinci kısım bağışlanmış olsun! Sevap sayesinde ilahi saadetleri, kudretleri ve parlaklıkları artsın. İlahi gözlerini beriye çevirip şehirleri, Burkan şeriatini bütün tehlikelerden her zaman korusunlar." (Maytr., 1/47-61) örneğinde kul, kitabı yazdırma sevabı sayesinde dört hükümdarın gücünün artmasını ve buna karşılık da *gözlerini beri çevirmesini* istemektedir. Böylece hükümdarlara kattıkları güç sayesinde onlardan din kurallarını korumasını beklemektedir. Bu söylem kulun kendi davranışını yüceltmesi ve dört hükümdara bu sevap aracılığıyla negatif İZT'de bulunması anlamına gelmektedir. İşlenilen sevap dolayısıyla karşılık beklemek, konuşurun pozitif imajını arttırdığı gibi karşılık beklenilen kutsal varlıkların pozitif imajını da düşürmektedir. Zira karşılık alınamadığı takdirde inanç üzerinde de olumsuz bir etkisi olacak bir söylem geliştirilmiş olmaktadır.

küsüşsüz köŋül y(e)me kayu erür tep teser küsüşsüz köŋül erser k(a)ltı buşi bergülük ediŋe tavarıŋa ol edig tavarıg teginteçi dentarnıŋ sevinç utlı bermekiŋe ken ajuntakı tüşiŋe utlısıŋa bo üçegüke ilinmemek yapşınmamak erür. "Arzusuz gönül (de) nasıldır, diye sorsa arzusuz gönül sadaka vereceği malına mülküne, o mala mülke ulaşacak din adamının sevinmesine, sonraki hayat şeklindeki mükafatına bağlanmamak, yapışmamaktır." (AY IV, 216/24-217/5) örneğinde Burkan kulun sadaka verdikten sonra karşılık beklememesinden bahsetmektedir. Çünkü sadaka veren kişi öbür hayatta bir karşılık beklerse bu Burkan'ın negatif imajına İZT teşkil edecektir. Bu imaj zedeleyici tavrın önüne geçmek için ast konumundaki kuldan beklenti içinde olmamasını istemektedir.

[amrak ogulum] meniŋ emigimin emmediŋ mü [ ] iki emigimin saŋa ötügçü [boltum meniŋ s]avımın algıl oyunka barma (BT XXXVII, 10897-10899) "Sevgili oğlum, benim göğsümü emmedin mi [ ] iki göğsümle sana yalvarır oldum. Benim sözümü dinle (o) eğlenceye gitme!" örneğinde oğlunun ahlakının bozulacağından çekinen bir anne, onu ikna etmek için süt hakkını öne sürmektedir. Onu emzirip hayata

bağladığını hatırlatarak bunu karşılığında sözünü dinlemesini istemekte böylece oğlunun hareket alanı üzerinde anne olarak kendisine söz hakkı tanımaktadır. Bu elbette annenin pozitif imajını arttırdığı gibi oğlun pozitif ve negatif imajını azaltan bir söylemdir.

Toplumsal ve bireyler arası uyuma ters düşen herhangi bir davranış veya özelliğin sıfat yoluyla ifade edildiği **olumsuz niteleyici** kullanma yöntemi muhatabın pozitif imajına zarar vermektedir. Burada dinî, toplumsal ve bireysel olarak onaylanan davranış veya özelliklerin dışına itilen muhatap aynı zamanda bir baskı altındadır. Olumsuz niteleyicinin, ilgili olduğu sosyal tabakaya göre baskı şiddetini değiştirmesi öngörülebilir. Dinî açıdan olumsuz niteleyiciye maruz kalan bir kişinin; Tanrı ve söz konusu dinin inanan kişileri ve tüm evrenle uyumsuzluk sergilemek açısından en yüksek baskıyı gördüğü ve buna paralel olarak en yüksek şiddette İZT'ye maruz kaldığı düşünülebilir. Toplumsal açıdan olumsuz niteleyiciye maruz kalan muhatabın, toplumla uyumsuzluk sergileme ile itham edildiği ancak daha az bir baskıya maruz kaldığı; bireysel bir ölçütle olumsuz niteleyiciye maruz kalan muhatabın ise diğerlerine göre daha düşük şiddette İZT'ye maruz kaldığı çıkarılabilir.[81]

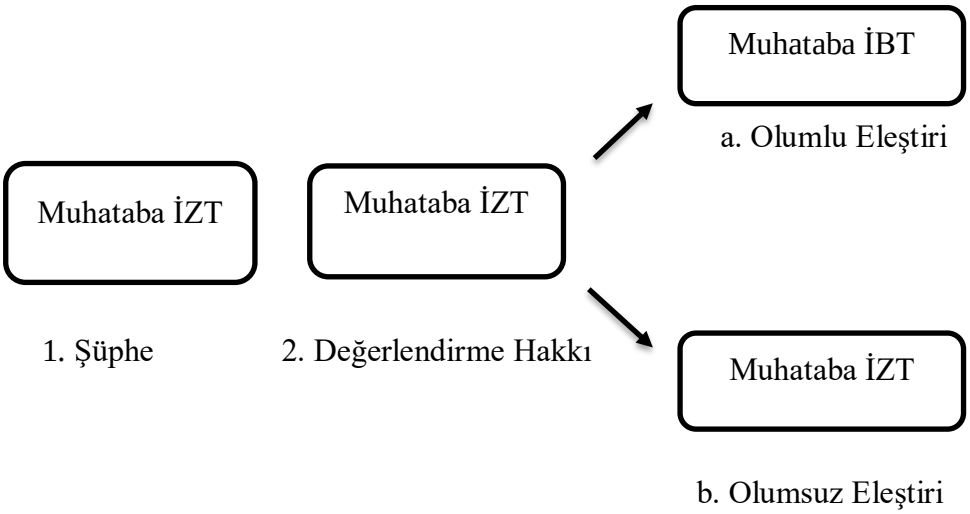
Eski Uygur Türkçesi din ağırlıklı bir korpusa sahip olduğu için olumsuz niteleyiciler daha çok din ve ahlak ölçütlerine göre şekillenmiştir: *yana* ***tegimsiz*** *kişilerig aşatdımız* "Ve yine **liyakatsiz** kişilere yedirdik." (Maytr., 73/63-64), *t(e)ŋri burhan ol bodis(a)v(a)tag* ***ermegü*** *bodis(a)v(a)tv tep [te]miş ol* (BT XXIX, 558) "Tanrı Burkan 'Bu **tembel** bir bodhisattvadır.' demiş olur.", *ötrü* ***yavlak sakınçl(ı)g*** *tamu küzedçi yekler rakşaslar kanlag közin kıŋın körüp erig sarsıg ünin sökip sarsıp ınçe tep terler: ay uvutsuzlar* (BT XXXVII, 1589-1593) "Sonra **kötü niyetli** cehennem zebanileri kan çanağı gözleriyle sertçe bakarak, kaba saba seslerle kınayıp lanet okuyarak şöyle derler: Ey utanmazlar!", ***katag bagl(ı)g uvutsuz*** *kişi* (BT XXXVII, 1800-1801) "(**Dünyaya) aşırı bağlı utanmaz** biri", ***ayıg ögli*** *tegin inisi ınçe tep sakıntı* "Küçük kardeşi **Kötü Düşünceli** Prens şöyle düşündü." (İKPÖ, 28), *b[o]* ***utun*** *t(ı)nlıg meniŋ emigimin neteg emer* (BT XXXVII, 5078-5079) "Bu **adi** varlık nasıl göğsümü emer?", ***kadır savlıg*** *kişike edgü kutlug y(a)rlıkançuçı kŏŋüllüg bilge biliglig tınl(ı)glar yme artokrak korkurlar eymen[ür]ler* (BT XXXVII, 5306-5309) "**Kaba**

[81] Böyle bir karşılaştırma elbette yapısal bir bakış açısıyla mümkündür. Din, toplum ve birey ölçütleriyle oluşturulan olumsuz niteleyicilerin muhatapta bıraktığı İZT şiddeti, bağlama, ortamdaki kişilerin varlığı/yokluğu ve muhatapça değerine, kişinin bu ölçütlere ne derece önem verdiğine ve bu ölçütlerle alakalı imaj yoğunluğuna göre tamamen değişmektedir.

sözlü kişiden iyi, kutlu, merhametli, bilge, bilgili canlılar da korkarlar.", ***erig sarsıg köŋüllüg*** *d(a)nt[i]pale elig* (BT XXXVII, 798-799) "Kaba ve sert Dandapala Hükümdar", ***erig yavgan savlıg*** *kişiniŋ yüzi* (BT XXXVII, 5284) "**Kaba ve çirkin sözlü** kişinin yüzü", *s(e)n* ***utun yavız*** *tınl(ı)g uzatı sen [seni]ŋ küsünüŋin tutup ertiŋü bedüklentiŋ amtı menin elimte tegyük s(e)n* (BT XXXVII, 6115-6118) "Seni **edepsiz** (ve) **iğrenç** yaratık seni! Gücünü fark edip çokça büyüklendin! Şimdi benim elime düştün!", *tükel törlüg* ***ayig kilinçlig*** *şemnular* ***ters nomlug*** *tirhtiler* (TT VIII, O-4) "Her türlü **kötü amelli** Şimnular (ve) **yanlış inançlı** sapkınlar", *anın* ***t(e)rs körümlüg*** *tınl(ı)gnı[ŋ] atın atamak yme edgü ermez* [BT XXXVII, 10018-10019] "O yüzden **sapkın fikirli** canlının adını anmak bile iyi değildir.", *ol* ***erinç*** *elig beg kunçuy oglagu közin öz ogulı tapa tetirü körüp* (BT XXXVII, 10068-10069) "O **zavallı** hükümdar hanımı yumuşak (ifadeli bir) gözle kendi oğluna doğru dikkatle bakıp".

Eleştiri ilk aşamada karşı tarafa duyulan şüpheyi sezdirmekte ve muhatabın davranışı veya özellikleri açısından öncelikle güven duygusunu azaltmaktadır. Eleştirilen kişi eleştirenin zihninde hiçbir zaman mutlak doğru, mutlak emin kişi değildir. İkinci aşamada ise eleştiri muhatabın konuşur tarafından olumlu-olumsuz şekilde değerlendirildiği anlamına gelmektedir. Bu da eleştiriye maruz kalan muhatabın analiz malzemesi konumunda olduğunu göstermektedir. Eleştiren konuşur bu durumda muhatabı olumlu-olumsuz yönden ele almaktadır. Eleştiren, değerlendirme yapma yetkinliğini kabul edip üst konuma geçerek kendinin pozitif imajını ve muhatap üzerindeki inisiyatif hakkını genişleterek negatif imajını görece arttırmaktadır. Üçüncü olaraksa olumsuz eleştiri, elbette, muhatabın bir davranışını kabul etmemek, onaylamamak, doğru bulmamak dolayısıyla muhatabın pozitif ve negatif imajını düşürmektedir. Öyleyse olumsuz eleştiri yapan kişi üç aşamada kendi imajını görece arttırıp muhatabınkini düşürmektedir: muhataptan şüphe etme, muhatabı değerlendirme yetkisini ele alma ve onun onaylamayarak imajını düşürme. Olumlu eleştiri yapan ise ilk iki aşamada her ne kadar muhatabın imajını görece düşürse de imaj beslemesinin şiddeti ölçüsünde bu İZT'yi tolere edip muhatabın imajını daha çok yükseltebilir.

Şekil 9: Eleştirinin Muhatabın İmajını Etkileme Aşamaları

O hâlde eleştiri, doğası gereği ilk iki aşamada muhataba İZT içerikli bir söylemdir. Eleştirinin içeriği olumsuz ise bu muhatabın imajını daha derin şekilde zedelemektedir. Olumlu eleştirinin yaratacağı İBT değişimi, ilk iki aşamadaki imaj zedelemesini telafi edemeyecek kadar cılız kaldığında olumlu eleştirinin de sonuç olarak İZT yaratacağı düşünülebilir. Olumlu eleştirinin güçsüz kaldığı bu durumlarda ilk iki aşamadaki konumundan dolayı konuşur kendi imajını yükseltmiş olmaktadır.

inçip bu kamag tınlıglarta bilge az biligsizler öküş teŋrim üç erdinike tapıgçı tınlıglar az yekke içkekke kamka tapıgçı tınlıglar öküş teŋrim yme arıg çakşapatlıg tınlıglar az çakşapatı sıguk tınlıglar öküş teŋrim edgüke katıglanur tınlıglar az ayıgka tavranur ermegü tınlıglar öküş teŋrim uzun yaşayur tınlıglar az ödsüz ölür tınlıglar öküş teŋrim dyan sakınçlıg kiŋ kögüzlüg tınlıglar az saçuk köŋülllüg yaŋlug sakınçlıg tınlıglar öküş teŋrim bay barımlıg tınlıglar az yok çıgay tınlıglar öküş teŋrim tüzün yumşak yavaş tınlıglar az kadır katgı tosun tınlıglar öküş teŋrim köni tınlıglar az teŋrim tewlig kürlüg tınlıglar öküş teŋrim tükel bilir tawar tilemez tınlıglar az öküş tileyür tükel bilmez tınlıglar öküş teŋrim buşı birgeli akı tınlıglar az qızgak buşı birmez tınlıglar öküş teŋrim kirtü tınlıglar az ezük yalgan tınlıglar öküş teŋrim (TT VI, 016-6 [203]) "Şimdi bu bütün canlılar arasında bilge az, bilgisiz çok Tanrı'm! Üç mücevhere tapan az, şeytana, büyücüye tapan canlılar çok Tanrı'm! Temiz ahlaklılar az, ahlaka uymayan canlılar çok Tanrı'm! İyilik için çabalayan canlılar az, kötüye yönelen tembel canlılar çok Tanrı'm! Uzun yaşayan canlılar az, zamansız ölen canlılar çok Tanrı'm! Derin düşünceli (ve) yüce gönüllü insanlar az Tanrı'm! Sapkın ruhlu, yanlış düşünceli canlılar çok Tanrı'm! Zengin canlılar az, fakir canlılar fazla Tanrı'm!

Nazik ve asil canlılar az kaba, sert (ve) vahşi canlılar çok Tanrı'm! Doğru insanlar az Tanrı'm, aldatıcı (ve) kurnaz canlılar çok Tanrı'm! Gözü tok, mal dilemeyen canlılar az; açgözlü doyumsuz canlılar çok Tanrı'm! Sadaka veren cömert canlılar az, kıskanç sadaka vermeyen canlılar çok Tanrı'm! Dürüst canlılar az, yalancı canlılar çok Tanrı'm!" örneğinde konuşur diğer insanları olumsuz yönde eleştirmektedir. İnsanları eleştirecek bir pozisyona geçmesi şüphesiz konuşurun imajını arttırmaktadır. Konuşur belki bu olumsuz özelliklerden bazılarına veya hepsine sahip olabilir ancak bu söz eylem süresince kendini insanların olumsuz özelliklerini değerlendirecek bir konuma çekmesi ve bu olumsuz özellikleri yargılama yetkisini üstlenmesi sebebiyle kendi pozitif ve negatif imajını artırmaktadır. İnsan topluluğuna ise pozitif bir İZT'de bulunmaktadır.

KTUN'da geçen bir şiirde bulunan *usal bolup sımtasar sen muna bu tuşta/ una aztıŋ keŋreŋey sen çimadma maŋa* "Sen ama şimdi tembellik edip gâfil davranınca/ Sapıttın yolunu ve bana kızıyorsun, darılma bana" (Tekin, 2008: 154,167) örneğinde şair, okuyucuya doğrudan bir pozitif İZT'de bulunmaktadır. Ancak muhatabın burada belirgin bir kişi veya topluluk olmaması elbette okuyucu tarafından algılanan İZT şiddetini etkilemektedir. Okuyucu bu eleştiri karşısında ilk aşamadaki şüphe duygusuna kapılmaktadır. Kendini bu konuda şüpheyle sorgulamaktadır ancak okuyucu gerçekten de bu sorgulama sonucunda şairin kastettiği özellikleri taşıyorsa bu elbette daha fazla İZT'ye sebep olmaktadır ancak okuyucu bu sorgulama sonucunda kendini eleştirilen grubun dışında görmüşse yalnızca ilk aşamada okuyucuda meydana gelen öz şüpheden dolayı bir İZT ortaya çıkmaktadır.

Olumsuz özeleştiri de elbette bir İZT doğurmaktadır ancak din açısından yapılan bir öz eleştiri bağlam dolayısıyla Tanrı'nın kurallarını kabul etme, tasdik etme gibi ilgilerden dolayı kişinin imajını artırabilmektedir: *[meniŋ] b[i]ligim sıg bo[şgut]um az* (HT X, 1357-1358) "Benim bilgim yüzeysel, eğitimim az.", *bir yılkı yazokumuznı boşunu ötünmek k(e)rgek erti* "Bir yıllık günahımız için affedilmeyi dilememiz gerekirdi." (Hu., 316-318).

Eleştiriye yakın bir kavram olan **hesap sorma**, sitemi, geçmişteki bir haksızlık karşısında şikayeti, öç alma maksadıyla karşı karşıya gelmeyi de içermesi dolayısıyla daha yoğun bir İZT meydana getirmektedir. Hesap sorma durumunda muhatabın bulunduğu davranışın onaylanmamış olması, konuşurun eleştirme hakkını elinde bulundurma cüreti pozitif imaja; muhatabın istediği davranışı yapabilme özgürlüğüne

tehdit oluşturulması ise negatif imaja bir tehdit içermektedir. *ötrü ol vipulaçandre ogulk(ı)ya atası tapa kaya körüp erinçkençig ünin ulıyu sıgtayu ince tep tedi a ya amrak kaŋıçıma bo meniŋ emgekimin körmez mü s(e)n kanca bardı seniŋ burhan kutılıg edgü sakınçıŋ kimni üçün meni muntag emgetgeli buşı bertiŋ y(a)rlıkançuçı köŋülün kanta yitlinip bardı erki bo muntag tamudaki teg açıg emgek emgenip [ ] maŋa yarlıkançıçu köŋülin turmaz [mu]* (BT XXXVII, 5948-5958) "Sonra o sevgili Vipulaçandra oğul babasına doğru eğilerek saygı gösterip acınacak bir sesle uluyarak ağlayarak şöyle dedi: Ey sevgili babacığım ey! Bu benim benim bu acı çekişimi görmez misin? Nerede kaldı sen Burkan kutlu iyi düşüncen? Kim için beni böyle acı(lara sürükleyerek) sadaka olarak verdin? Merhametli gönlün nerede kaybolup gitti acaba? Böyle cehennemdeki gibi acı (ve) eziyet çekip [ ] bana merhamet etmez misin?" ve *ay a biziŋ t(e)ŋri teg begimiz a biz erinç tınlıglar(ı)g umugsuz ınagsız kılıp y(a)rlıkançsız köŋülin neçük tittiniz erki* (BT XXXVII, 4896-4900) "Ey bizim Tanrı gibi beyimiz ey! Biz çaresiz canlıları dayanaksız güvencesiz (hâlde) bırakıp acımasızca nasıl kendi hâlimize bıraktınız acaba?" örneklerinde gücüne güvenilen varlıkların ve bu güveni boşa çıkarması dolayısıyla asttan üste yönelen bir hesap sorma söylemi ortaya çıkmıştır. Astın üste hesap sorması daha az beklenir olduğundan bu az ihtimali gerçekleştiren konuşur yüksek bir İZT'de bulunmuştur.

rakşas a m[eniŋ balıkımdakı tınl(ı)g]larıg negülük [ölürür sen (BT XXXVII, 9067-9068) "Ey şeytan, benim şehrimdeki insanları niçin öldürüyorsun!" örneğinde ise Çaştani Bey, şeytanlardan insanları öldürdükleri için hesap sormaktadır. Bu, metinde Çaştani Bey'in güçlü ve kutlu olarak anlatılmasından ötürü üstten asta yönelen bir hesap sorma eylemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Çaştani Bey'in gücü, toplumsal olarak kabulü dolayısıyla şeytanlara hesap sorması beklenen bir sahnedir ve beye düşman olan şeytanlar için de bu şaşırtıcı değildir. Buradaki İZT şiddeti, bu yönüyle, asttan üste yönelen hesap sorma eylemine göre daha az bir İZT şiddetine sahiptir, denebilir.

Hoşnut olunmayan ve tasvip edilmeyen davranışların ifadesi, elbette **şikâyete** muhatap olan kişiye pozitif bir İZT anlamı taşımaktadır. Şikâyetin asıl özelliği söz konusu hoşnut olunmayan davranışa tahammül gösterememekle ilgilidir. Tahammülsüzlük kişinin istemediği davranıştan bir an önce kurtulmak isteğiyle alakalıdır ve hem fikren hem de duygusal olarak bir davranışın onaylanmaması muhatabın öncelikle negatif imajını zedelemektedir. Davranışın mümkün olan en kısa

sürede bırakılması gerekliliği bir sezdirim olarak muhatabın özgürlük alanını kısıtlamaya yöneliktir. Hem bu kısıtlayıcı tavır hem de tasvip edilmeyen bir davranışın ifade edilmesi muhatapta negatif imaj olduğu kadar pozitif imajı da zedelemektedir. Eski Uygur Türkçesinde *keŋren-* 'söylenmek, yakınmak, şikayet etmek" (Wilkens, 2021: 357) ve *takşur-* 'yakınmak' (Wilkens, 2021: 665) fiilerinin nezaket teorisinde kabalıkla ilişkilendirilebilecek şikayet etme, yakınma kavram alanında kullanıldığı örnekler bulunmaktadır: *uzun tonlug köŋgüsin kölke ıçgınmiş y(a)r(ı)n yaŋrayur kiçe keŋrenür* (IrkB, 22) "(Bir) kadın aynasını göle düşürmüş. Akşam şikayet eder ve kendi kendine mırıldanır.", *elig begig takşurup ınçe tep tedi ay a biziŋ t(e)ŋri teg begimiz a biz erinç tınlıglar(ı)g umugsuz ınagsız kılıp y(a)rlıkançsız köŋülin neçük tittiniz erki* (BT XXXVII, 4895-4900) "Ey bizim Tanrı gibi beyimiz ey! Biz çaresiz canlıları dayanaksız güvencesiz kılıp acımasızca nasıl kendi hâlimize bıraktınız acaba?".

Bir isteğin herhangi bir nezaket stratejisine başvurulmadan reddi, muhatabın bir dileğinin, beklentisinin veya kişilikle ilişkili bir yanının onaylanmaması, beğenilmemesi, yok sayılması gibi birçok kabalık yöntemiyle kesişmektedir: *burkanlarınıŋ ulsuz tüpsüz edgüleri üze ülgü teŋ tutup ayıgladım* ***tantım erser*** (AY III, 136/21-137/1) "Burkanların sayısız ve sonsuz iyiliklerini ölçmeye kalkıp (onlara) hakaret etmiş ve (onları) **reddetmişsem**".

Bir kişinin **kalbini kırmak**, onun onay beklentisini ve kendisine güvenini zedelemek yine pozitif bir İZT olarak değerlendirilebilir. Kalp kırılması daha çok samimi ve yakın ilişkilerde güvenilen samimiyet veya yakınlığa aykırı bir davranışla karşılaşıldığında yahut ilişkinin samimiyeti ve yakınlığı gereği arzu edilen imaj beslemesinin alınamaması durumunda gerçekleşmektedir. Darılmak ve gücenmekle yakın anlam dairesi içindedir. Eski Türkçe kalp, gönül ve duygular ile ilgili pek çok sözcüğe sahiptir ve olağan bir biçimde kalp kırılması ile ilgili de birkaç farklı söze sahiptir. Eski Uygur Türkçesinde kalp kırılması kavram alanına giren *köŋül yir-*, *köŋül bırt-*, *köŋül artat-*, *çimad-* gibi çeşitli fiiller bulunmaktadır: *anta ken yeme agruk bultı* keŋrenü aş berür boltılar kaltı tegin uktı* ***köŋli yerinti*** "Bundan sonra, yine de, ağır bir yük olarak gördüler ve ona homurdanarak yemek vermeye başladılar. Prens bunu anladığı zaman **yüreği burkuldu**." (İKPÖ, 68), *inçip yana yirke teŋrike burkanka ilke kanka begke işike yirinür öwkileyür kut birmez igitmez tip* (TT VI/17-19 [203]) "Böyle diyip yere (ve) göğe, Burkan'a, ülkeye, kağana, beye, eşine yerinir öfkelenir, kut vermedikleri, (onu) beslemedikleri için", *udçı er neglüg barıgsadıŋaz* ***köŋlüŋüzni*** *kim*

bertdi *barmaŋ tep tedi* "Sığırtmaç 'Neden gitmek istiyorsunuz (= neden gitmeyi düşündünüz) ? **Gönlünüzü** kim **yaraladı**? Gitmeyin.' dedi." (İKPÖ, 68-69), *t(e)ŋriler* ***köŋlin b(e)rtd(i)m(i)z erser*** "Tanrıların **gönlünü kırdıysak (incittiysek)**" (Hu., 366-367), *yalgan yolgan savın, yaglıg yumşak sözin yalŋok* ***köŋülin*** *[az]k(ı)ya yme* ***b(e)rtmez erti*** (BT XXXVII, 912-914) "Yalan dolan, riyakâr ve aldatıcı sözlerle insanların **kalbini** azıcık bile **kırmazdı**.", *arıg kirtü dintarg tapınalım ötünelim* ***köŋlin*** *biligin* ***brtmalım*** (Man. III,12/4-6 [30]) "Temiz (ve) gerçek rahibe tapınalım, (ona) dua edelim. **Gönlünü kırmayalım**.", *bo evde barkta erip sizleriŋ tözün yavaş* ***köŋülüŋüzlerni artatmışım*** *bar ers[e]r kop köŋülün kşantü berüŋler* (BT XXXVII, 5418-5421) "Bu evde barkta sizlerin sakin (ve) asil **kalplerinizi kırdıysam** tüm samimiyetinizle bağışlayın.", *usal bolup sımtasar sen muna bu tuşta/ una aztıŋ keŋreŋey sen* ***çimadma*** *maŋa* "Sen ama şimdi tembellik edip gâfil davranınca/ Sapıttın yolunu ve bana kızıyorsun, **darılma** bana" (Tekin, 2008: 154,167), *t(e)ŋrim söde berü beş t(e)ŋrig bilmetin an(ı)g y(a)vlak biligin neçe* ***sıd(ı)m(ı)z b(e)rt<t>im(i)z erser***… "Tanrı'm ezelden beri farkında olmayarak kötü niyetle beş tanrıyı **kırıp incittiysek**…" (Hu., 87-90). Örneklerde geçen sı- ve bert- fiillerinin "kişinin somut varlığına zarar vermek, kırmak, yaralamak > kişinin soyut varlığına zarar vermek" ilgisiyle metaforlaşarak kabalık ifadesine dönüştüğü anlaşılmaktadır.

Herhangi bir kavramın zihinlerdeki değerini düşürmek için başvurulan yöntemlerden biri de ***alaydır***. Bir kavramın uyumsuz, çelişkili veya toplumsal kabullere aykırı yönleri göstererek gerçekleştirilen alay, küçümsemeden ayrılmaktadır. Küçümseme bir varlığın değerini, olduğundan daha düşük görme yahut kendini ondan daha üstün görmekle ilgili iken alayda uyumsuzluk, çelişki ve güldürü unsuru bulunmaktadır. [82] Eski Uygur Türkçesinde alay ile ilgili pek çok örneğe rastlanmaktadır: *özümde yavızlarıg körüp uçuzladım* ***askançuladım*** *erser* (AY III, 136/13-14) "Benden kötüleri görüp aşağıladım, (onlarla) **alay ettiysem**", , *ewrik sarsıg saw sözledimz erser askançuladımz* ***togunladımz erser*** (TT IV, A/71-72) "Kaba ve kırıcı söz söylediysek, küçümseyip **alay ettiysek**", *nomçı tapa nom tilek(i)ŋe barmasar ad(ı)nagu* ***askançu bolur*** (BT XXIX, 556-557) "Vaizi arayarak dinî amacına ulaşmazsa başkaları tarafından **alay edilir**.", *adınlarnıŋ yutuzıŋa yapşınmamak tilin ezüglememek çaşut çaşurmamak irig sarsıg sav sözlememek* ***askançulamamak*** "Başkasının eşine bağlanmamak (zina etmemek), dili ile yalan

[82] Bkz. 1. Bölüm, Alay ve Kabalık.

söylememek, iftira atmamak, kaba ve üzücü söz söylememek, **alay etmemek**" (AY IV, 219/24-220/3), *anı odgurak* ***askançulayur*** (BT XXXVII, 1802-1803) "Onunla açık şekilde **alay eder**".

Kabalık yöntemlerinden genel itibariyle en etkililerinden biri **yok saymaktır**. Bir kişinin sözünü, emrini, duygularını, hakkını yahut varlığını yok saymak ve bu şekilde istenilen davranışı uygulamak en şiddetli İZT'lerden biridir. *kayuları birök adınsıg kılsar bu törülerig ötrü adınsıg kılmış bolur ulug bahşınıŋ yarlıkamış yarlıkın* ***egsük kergek kılmış*** *bolur* (HT IX, 21a: 19-24) "Her kim bu törelere uymazsa, Yüce Tanrı'nın koyduğu kurallara uymamış ve yüce ustanın buyurduğu emirleri **eksik yapmış** olur." örneğinde töreye uymamanın Tanrı'nın kurallarını ve dolayısıyla Tanrı'nın kendisini yok saymakla ilgili bir günah olacağı belirtilmiştir.

Aşağılamak, kişinin onaylanma, beğenilme gibi imaj ihtiyaçlarına ters düşmesinden dolayı pozitif İZT, bazense bir varlığın değerini düşürerek onu belli davranışlarla ilişkilendirip yönlendirme dolayısıyla negatif bir İZT olarak düşünülebilir. Eski Uygur Türkçesinde en yaygın kullanılan kabalık yöntemlerinden biri de aşağılamaktır: Eski Uygur Türkçesinde *çök-* fiilinin aşağılama için kullanıldığı görülmektedir: ***çökmekig kurgurmakıg*** *b(e)lgüke azlanmakıg öŋi keterip örügin amılın ermek atl(ı)g dyanıg* "**aşağılanma** alametlerine hırslanmayı giderip sakinliğe ermek adlı *dhyānayı"*(AY IV, 209/22-24). Kişinin kendisini aşağılaması ise *köŋül çökür-* fiili ile verilmiştir. *köŋül* elbette burada "kendi, öz" anlamıyla kullanılmıştır: *anın tözün oglum s(e)n yme* ***köŋüliniŋ*** *artok* ***çökürme*** (BT XXXVII, 10320-10322) "Bunun için asil oğlum, sen de **kendini** (daha) fazla **küçük görme**!".

tut "aşağılık, hor, iğrenç" (Wilkens, 2021: 762) isminden türemiş olan *tuta-* fiili "aşağılamak, horlamak" anlamıyla kullanılmıştır: *yavız yavlak yalaŋukug ayamışka sevmişke tözün yavaş kişilerig* ***tutamışka*** *yazuklap* (AY VIII, 556/9-11) "Kötü kişileri sayıp, sevip olgun (ve) asil kimseleri **aşağılayıp** suçladıklarında", *etözüg* ***yer[gülük]*** *yarsıguluk* ***ermez*** (HT III, 428-429) "Bedeni **aşağılamamak**, (ondan) tiksinmemek **gerekir**".

Bir örtmece gibi görünse de *adın ajunka ıd-* ifadesi aslında küçük düşürücü bir özellik taşımaktadır. Zira "öbür dünyaya yolla-" eyleminde hedef kişi edilgendir ve burada özellikle kabalığa yol açan sözcük *ıd-* fiilidir. Birinin fiziksel yahut metafizik olarak yer değiştirmesini sağlamak aslında ona negatif bir İZT'de bulunmaktır. Bu

bağlamda metafizik olarak "yollamak, göndermek" anlamı ise konuşurun, kendini muhatabın dünya ve ahireti üzerindeki karar verici konuma alması sebebiyle hem pozitif hem de negatif İZT içermektedir, denilebilir: *bir ikintişke ince tep tiştiler takı negü küder sizler terkin munı şançıŋlar bıçıŋlar isig özin üzüp* ***adın ajunka ıdıŋlar*** (BT XXXVII, 8698-8702) "Birbirlerine şöyle dediler: Daha ne duruyorsunuz? Hemen bunu paramparça edin, doğrayın, bedenini kesip **öbür dünyaya atın**.".

Eski Uygur Türkçesi metinlerinde *kev-* ve *yünt-* fiillerinin de aşağılama anlamıyla kullanıldığı görülmektedir: *öz etözin* ***kevdiler*** *tınl(ı)gl[a]rka yara[şı] kılık kılıp aş azuk tilediler* (HT X, 1006-1008) "Kendi benliklerini **küçük düşürdüler**. Fanilere yakışır bir davranışla nimet dilendiler.", *söde berü t(e)ŋrim bo beş türlüg tınl(ı)g(ı)g tural(ı)g(ı)g ulugka kiçigke t(e)gi neçe korkıt<t>(ı)m(ı)z ürkit<t>(i)m(i)z erser neçe urt(u)muz* ***yünt<t>ümüz erser***... "Ezelden beri Tanrı'm bu beş türlü büyüğünden küçüğüne ne kadar korkutup ürküttüysek, ne kadar vurup **aşağıladıysak**" (Hu., 123-127).

Konuşurun muhatap ile arasındaki konum farkını kendi lehine arttırması özellikle muhatabın pozitif imajına zarar verebilmektedir. Bu noktada toplumsal kabullerin ve inanç sisteminin normlarına uygun bir büyüklenme konuşurun pozitif imajını arttırırken bu normlara uygun olmayanlar kibirli olmak ilgisiyle onun pozitif imajını da düşürmektedir. Eski Uygur Türkçesinde kişinin kendini görece yücelttiği ve karşısındakini küçümsediği örnekler mevcuttur: *s(e)n utun yavız tınl(ı)g uzatı sen [seni]ŋ küsünüŋin tutup ertiŋü* ***bedüklentiŋ*** *amtı menin elimte tegyük s(e)n* (BT XXXVII, 6115-6118) "Seni edepsiz (ve) iğrenç yaratık seni! Gücünü fark edip çokça **büyüklendin**! Şimdi benim elime düştün!", *t(e)ŋ[rim] siziŋ bo s(a)b-lokadu[tu] atl(ı)g yertinçüŋüzni kördük[te] kudıkı asrakı yermek yarsımak[lıg] sakınçıg turgurup* ***uçuz yenik [köŋül] [örittimiz] erdi*** (BT XX, 11/984-989) "Tanrı'm sizin bu Sahālokadhātu adlı yerinizi görünce alçak ve kötü (olan) aşağılama ve iğrenme fikrine kapılıp **küçümsemiştik**.", *yal(a)ŋuz yalıntıkk yalanguk kekşeglerig* ***uçuzlamak satgamak*** (BT II, 251-253) "Kimsesiz, utangaçları **küçümsemek, hor görmek**".

Sövmek, muhataba cinsî bir saldırganlıkla lanet etmek, hakaret etmek olması dolayısıyla toplum içinde genellikle tabu bir konuda İZT'de bulunmak demektir. Toplum açısından konuşulması uygun olmayan bir konuda İZT'de bulunmanın elbette ki İZT'nin şiddetini de arttırması beklenir. Sövgü dilde çoğunlukla cinsî anlamını kaybederek yalnızca toplum içinde söylenmesi kabul edilmeyen, gizli ve şiddet içeren

bir hakaret sözü işleviyle kullanılmaktadır. Genellikle sövgünün içeriğindeki eylem kastedilmemekte, maksadın can yakmak ve imajı şiddetle düşürücü şekilde hakaret etmek olduğu, konuşur ve muhatap tarafından çoğu zaman bilinmektedir. Eski Uygur Türkçesinde sövme kavram alanı içindeki *çulvu (sav) sözle-*, *sög-* gibi sözcükler şu örneklerde görülmektedir: *t(e)ŋrim söde berü [b]ilmetin t(e)ŋrike ig(i)deyü Montag ulug* ***çulvu sav sözledim(i)z*** *erser* "Tanrı'm ezelden beri farkında olmadan Tanrı'ya yalan söyleyerek böylesine büyük küfürlerde bulunduysak " (Hu., 32-34), *ayıg yavız* ***çulvu sözlemiş*** *eşidip* (BT III, 21/5-6) "Kötü, çirkin **küfür söylediğini** işitip", *k(a)ltı adınlarıg* ***sögmemek*** *tokımamak sıkmamak taŋmamak ürkitmemek korkıtmamak solamamak beklememek açurmamak suvsatmamak kuyaşta tumlıgta emgetmemekte ulatı tıltagları kılmamak erür* "Başkalarına **sövmemek**, (başkalarını) dövmemek, sıkıştırmamak, (onlardan) şüphelenmemek, (onları) ürkütmemek, korkutmamak, bağlayıp zincire vurmamak, aç ve susuz bırakmamak, güneşte ve soğukta ızdırap çektirmemek ve (bunun gibi) sebepleri yapmamaktır." (AY IV, 220/19-24), *pradivaçeta ulatı azag t[irte]ler neçe neçe meni* ***sögtile[r]*** *kargatılar* (BT XXXVII, 10318-10320) "Pradivaçeta ve sapkınlar bana ne kadar çok **sövdüler**, lanet ettiler!", *yok yudun bulungur is'iz kergeksiz y(a)nçalaŋlar ootka örtenke töb'ün tüsüngür ataŋ kalaŋa t(e)gl'üg teg tip* ***sögüşürler*** *yöntüşürler* "Kıtlıkla mahvolun, yaman ve sonsuz eziliniz. Ateş ve alev içinde aşağı düşesiniz, gibi diyerek **sövüşürler**; çekişirler" (Man. 1/11-16 [9]).

Tabulaşmaması dolayısıyla küfürden daha kabul edilebilir bir kabalık yöntemi olan **lanet etmek**, manevi boyutta saldırgan bir tavır olarak kabul edilebilir. Zira lanet ve beddua aslında, Tanrı'dan muhatabın kötü duruma düşmesini, rezil olmasını, elindekileri yitirmesi vb. istemek açısından kişinin hem pozitif hem de negatif imajına bir İZT oluşturmaktadır. Eski Uygur Türkçesi din içerikli metinlerin yoğun olduğu bir dönem olduğundan lanet etmekle ilgili çokça örnek bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır: *ötrü yavlak sakınçl(ı)g tamu küzedçi yekler rakşaslar kanlag közin kıŋın körüp erig sarsıg ünin sökip* ***sarsıp*** *ince tep terler: ay uvutsuzlar* (BT XXXVII, 1589-1593) "Sonra kötü niyetli cehennem zebanileri kan çanağı gözleriyle sertçe bakarak, kaba saba seslerle kınayıp **lanet okuyarak** şöyle derler: Ey utanmazlar!", *an[ı] körüp lohitaketu elig beg y(a)vlak erig [yavga]n savın hariçandre elig begig* ***sarsıp*** *ince tep tedi* "bunu görüp Lohitaketu Hükümdar Bey kötü, kaba ve çirkin söz(ler)le **lanetleyerek** şöyle dedi", *alku tınl(ı)g[lar] m[aŋa] taşın toyagun urup sökerler*

kargayurlar (BT XXXVII, 10308-10310) "Tüm canlılar bana taş atıp küfrediyor, lanet ediyorlar." *pradivaçeta ulatı azag tirteler neçe neçe meni sögtiler* ***kargatılar*** (BT XXXVII, 10318-10320) "Pradivaçeta ve sapkın öğreticiler bana ne kadar çok sövdüler, lanet ettiler!".

Nezaketteki en önemli kavramlardan birinin *uyum* olduğu bilinmektedir. Söylem, bir kişinin özelliklerini gerçekçi şekilde değerlendirip bu gerçekliğe uygun ve imaj destekli bir üslupla, bir denge üzerine oluşturulmalıdır. **Muhataba gerçek dışı bir İBT'de bulunulması** onu daha çok küçük düşürmeye sebep olabilecektir. Zira muhatap öncelikle maruz kaldığı bu İBT'ye layık olmadığını fark ettiğinde daha şiddetli bir içsel imaj kaybı yaşayacak, üstelik konuşurun bunu bilinçli yaptığını düşündüğünde ya bir çıkar umduğunu yahut da bu uyumsuzluk üzerine bir alay üslubuyla konuştuğunu düşünecektir. Dolayısıyla samimi ve dürüst olmayan bir İBT, muhatabın ve aynı zamanda konuşurun imajını düşürmektedir. Bu çerçevede Eski Uygur Türkçesi metinlerinde *yaramsın-* fiilinin "yaltaklanmak" (Zieme, 1985: 67), "iltifat ediyormuş gibi yapmak" (Wilkens, 2021: 866) anlamları bulunmaktadır: *yrlg bitig alıp yanıp kl[ ]* ***yaramsınıp*** (BT XIII, 10/10-11 [67]) "emir belgesini alıp geri dönüp [ ] **yaltaklanıp**".

Üst konumdaki muhatap statüsü gereği astından saygı beklemektedir. Bu durum hem iletişim içerisindeki kişilerce hem de toplumca kabul edilen bir beklentidir. Asttan beklenen saygı, bağlama göre üstün dediklerini yapmak, kurallarına uymak şeklinde tezahür edebilir. Böyle bir durumda astın **üst konumdakine itaat etmemesi** yüksek şiddette bir İZT olarak algılanmaktadır. Özellikle hükümdar-tebaa, Tanrı-kul ilişkilerinde bu şiddet daha da yüksektir. Zira konumlar arasındaki makas ne kadar açılırsa muhtemel İZT şiddeti de o derece artacaktır. Eski Uygur Türkçesi metinlerinde bu türden itaatsizlik örnekleri mevcuttur: *içtin sıŋar burkan* ***yarlıgın sıp*** *taştın sıŋar eligler begler* ***törüsin ertip*** "İçinde Burkan **emrini çiğneyip** dışında hükümdar (ve) **beylerin kanunlarına** karşı gelip" (HT IX, 22b: 19-22), *t(e)ŋrike* ***yazınıp*** *yekke tapınt(ı)mız erser* "Tanrı'ya (karşı) **günah işleyerek** şeytana taptıysak" (Hu., 189-190). Son örnekte *yazın-* ve *tapın-* birbirine zıt kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır. *tapın-* ne kadar çok saygıyı ifade eden bir davranışsa *yazın-* da bir o kadar saygısızlığı içinde barındırmaktadır. Zira kişi günah işlediğinde aslında inandığı Tanrı'nın kuralını unutmakta yahut onu kasten çiğnemiş olmaktadır. Her iki şartta da kişi bu davranışıyla inandığı Tanrı'ya bir saygısızlıkta bulunmaktadır. Dolayısıyla nasıl ki *tap(ın)-*

saygının en üst seviyesindeki davranışlardan biri ise *yazın-* da saygısızlığın Tanrı'ya karşı yapılanı olduğu hâlde şiddetli bir İZT'dir.

Eski Uygur Türkçesi metinlerinde pozitif imaja İZT olarak tanımlanan bu tür bir söylem dışında kişinin hareket kabiliyetini ve özgürlük alanını daraltan negatif İZT örnekleri de mevcuttur. **Kısıtlayıcı tavır** bunlardan bir tanesidir. Bir kişi yahut topluluğu hükmü altına almak, onların yapıp yapamayacağı şeylere karar verme yetkisini elinde bulundurmak, fikren başlı başına bir kısıtlayıcı tutum olarak karşımıza çıkmaktadır: *k(a)ltı adınlarıg sögmemek tokımamak **sıkmamak** taŋmamak ürkitmemek korkıtmamak solamamak beklememek açurmamak suvsatmamak kuyaşta tumlıgta emgetmemekte ulatı tıltaglarıg kılmamak erür* "başkalarına sövmemek, (başkalarını) dövmemek, **sıkıştırmamak**, (onlardan) şüphelenmemek, (onları) ürkütmemek, korkutmamak, bağlayıp zincire vurmamak, aç ve susuz bırakmamak, güneşte ve soğukta ızdırap çektirmemek ve (bunun gibi) sebepleri yapmamaktır." (AY IV, 220/19-24), *öŋre öŋre ajunlardakı kılınçlarıg sakınıp seringeli umakları üze özte örikilerniŋ **basıncın ayınçın** özte kodıkılarnıŋ todın uçuzın [ ] ayıg ögli yagılarnıŋ ö(r)letmekin emgekmekin bir yintem sererler serinürler* "Önceki hayat şekillerindeki eylemleri düşünüp sabredebilmeleri üzerine özdeki yüceliğin **baskısı** ve **korkusu** (ile) özdeki aşağılığın sefilliği ve kötü düşünen düşmanların kızdırması(na ve) ızdırap çektirmesine sürekli sabrederler." (AY IV, 228/21-229/3), *on [küç]lüg umug ınag tükel bilge t(e)ŋri t(e)ŋrisi burhan bodis(a)t(a)vlar yorıkınta yorıyur erken adınlarnıŋ savın **tıdmatın** ötgürü öz isig titip ıdalap adınlarka ayıg kılmadı* (BT XXXVII, 5325-5331) "On güçlü, güvenilir, dayanak mükemmel bilge Tanrı Tanrı'sı Burkan, Bodhisattvalar hareketlerine devam ederken başkalarının sözlerini **engellemeden** anlayış göstererek kendi bedeninden vazgeçip başkalarına kötülük etmedi.", *tınl(ı)glar erig sarsıg sav sözlemekdin **tıdılzunlar** tep ötünti*." (BT XXXVII, 5339-5340) "Canlılar kötü ve kaba söylemekten **alıkonsun** diye rica etti", *üküş tınl(ı)glar erig sarsıg sav sözlemekdin **tıdılzunlar*** (BT XXXVII, 5339-5340) "Çoğu insan kaba ve kırıcı söz söylemekten **alıkonsun**", *kögüzin basmış boşgut[çı]larıg **asra kıltı** yene keŋürü noml[ayu y(a)rl]ıkadı* "Göğüs basmış, tüm benliğiyle saygı göstermiş öğrencilere **hükmetti** ve öğretiyi ayrıntılı bir şekilde açıkladı.", *boynınta bamak üze ş(ı)mnu t(e)ŋrig* **yavalturdılar*** (HT X, 999-1001) "Boynunu bağlayarak Şımnu'yu yola getirdiler.", *yavlak sakınçlıg yagılarıg alkunı barça adak **asra kılıp** köni nom üze **köntürgey basgay utgay yigedgey** tip y(a)rlıkadı* (AY VI, 423/4-7) "Kötü niyetli

düşmanların hepsine üstünlük sağlayıp doğru öğreti üzerine doğru yola getirecek, **hükmü altına sokacak, üstün gelecek, galebe çalacak** diyerek hükmetti." Eski Uygur Türkçesinden itibaren soyut bir anlam kazanan *sık-* ve *bas-* fiilleri günümüz Türkiye Türkçesinde de negatif İZT olarak kullanılmaktadır.

Nezaket yöntemlerinde olduğu gibi kabalık yöntemlerinde de daha şiddetli bir etki bırakabilmek adına ifadeler pekiştirilmiştir. İki veya daha fazla leksik birimden oluşan pekiştirilmiş nezaket ifadelerinden farklı olarak **pekiştirilmiş kabalık ifadeleri**, iki sözcüğün bağlanmasıyla meydana gelmiştir. Aynı zamanda Eski Uygur Türkçesi metinlerinde pekiştirilmiş nezaket ifadelerinin içerdiği sözcük sayısı dışında oluşturulan kombinasyonların sayısı açısından da daha yaygın olduğu görülmektedir. Pekiştirilmiş kabalık ifadelerinin hem daha az sözcükle oluşturulması hem de sayıca az olması, Eski Uygur Türkçesi korpusundaki metinlerin çoğunlukla dinî içerikli olmasından kaynaklanmaktadır, denilebilir. Kendi inanç sistemi içindeki güzel davranışları ve güzel konuşma biçimlerini önceleyen bu metinlerde kabalık ifadelerinin daha ayrıntısız ve sayıca daha az bulunması olağan karşılanmalıdır. Ayrıca metinlerde anlatıcının genellikle kul olduğu düşünüldüğünde Tanrı'nın şahitliğinde kabalık ifadelerinin ayrıntılı olarak verilmemesi bağlamla da uyumludur. Yine de pekiştirmeli kabalık yapılarında, tıpkı pekiştirmeli nezaket yapılarında olduğu gibi ifadenin sondaki sözcüğe doğru güçlenmesi ve sondaki sözcüğün merkez durumunda olması böylece hedeflenen İZT'nin gitgide arttırılması söz konusudur. Bu durum, merkez konumunda bulunan sözcüğün daha güçlü İZT içerdiğini teorik olarak söylememize imkân vermektedir: *bo aguluk etözüg ertiŋü* ***yer[dim] yarsıd(ı)m*** (HT X, 549-550) "Bu zehirli bedeni çokça **aşağıladım**, (ondan) **tiksindim**." örneğinde *yer-* "eleştirmek, kınamak, aşağılamak" (Wilkens, 2021: 259) sözcüğünün *yarsı-* "aşağılamak, hakaret etmek, nefret etmek, iğrenmek, tiksinmek" (Wilkens, 2021: 871) sözcüğüne bağlandığı, dolayısıyla merkez konumundaki *yarsı-* fiilinin hem yapı içerisindeki konumu hem de anlamı dolayısıyla daha şiddetli bir kabalık ifadesi olduğu görülmektedir.

Pekiştirmeli kabalık yapıları içerisinde en çok görülen aşağılamaya ve beğenmemeye yönelik ifadelerdir. Bu ifadeler muhatabın pozitif imajını daha çok zedelemek için pekiştirilmiştir ve genellikle toplumsal normlara ve özellikle dine uygun davranmayan kimselerin toplum içinde kabul görmemesi, istenmemesini sağlayacak şekilde kullanılmışlardır. Toplumda onaylanmaması gereken varlıkların

özellikleri ve davranışları pekiştirilerek vurgulanmıştır: *yal(a)ŋuz yalıntıkk yalanguk kekşeglerig* ***uçuzlamak satgamak*** (BT II, 251-253) "Kimsesiz, utangaçları **küçük düşürmek**, **hor görmek**", *ötr[ü olar t(e)rk üdün sansardaki tugmak ölmek]lig* ***tut tulv[ı*** *açıg emgeklerdin ozup kutrulup* (BT XXI, 156-157) "Sonra onlar hemen dünyadaki doğmak ve ölmek (döngülü) **kötü ve küçük düşürücü** acılardan, eziyetlerden kurtulup"***,*** *bo aguluk etözüg ertiŋü* ***yer[dim] yarsıd(ı)m*** (HT X, 549-550) "Bu zehirli bedeni çokça **aşağıladım**, (**ondan**) **tiksindim**.", *t(e)ŋ[rim] siziŋ bo s(a)b-lokadu[tu] atl(ı)g yertinçüŋüzni kördük[te] kudıkı asrakı* ***yermek yarsımak[lıg]*** *sakınçıg turgurup* ***uçuz yenik [köŋül] [örittimiz] erdi*** (BT XX, 11/984-989) "Tanrı'm sizin bu Sahālokadhātu adlı yerinizi görünce alçak ve kötü (olan) **aşağılama** ve **iğrenme** fikrine kapılıp **küçümsemiştik**.".

Aşağılamanın içinde değerlendirilebilecek olan alay etme, pekiştirmeli yapılar içerisinde de söylem ve gerçeğin uyumsuzluğu ile hedef varlık veya özelliğin anlamını yitirmesi amacıyla geliştirilen bir mizahî yönle ilişkilidir: *biligsiz yalŋoklar* ***tagon*** *[askanç]u sav sözleyür* (BT XXXVII, 7983-7984) "Cahil insanlar **alaycı** ve küçümseyici söz(ler) söylerler", *t(e)ŋri burhanıg ögser m(e)n ol maŋa yeg bolgay negülük* ***ta[go]n*** *askançu sav sözleyür m(e)n* (BT XXXVII, 8113-8115) "Tanrı Burkan'ı övsem daha iyi olacaktır. Niçin alaycı (ve) küçümseyici söz söylerim?". *tagon* sözcüğünün aşağılama ile ilişkili anlamı dışında *tagonçı* "şakacı kişi" (Wilkens, 2021: 660) sözcüğünden de anlaşıldığı üzere bir de "şaka, espri" kavram alanına dâhil olması, bu sözcüğün kabalık şiddetinde bir kayba sebep olmaktadır. Zira hem olumlu hem olumsuz kavram alanlarına dâhil olan sözcükler -olumlu anlam geri planda kalsa dahi- algıda ikinci bir olumlu seçeneğin yaratılmasından ötürü İZT şiddetinden kayba uğramaktadır. Dolayısıyla *tagon askançu sav* ifadesinde *tagon* sözcüğünün merkezden uzakta kalmasının sebebi olarak bu olumlu/olumsuz algı kararsızlığının payı olmalıdır. Eski Uygur Türkçesinde aşağılama anlamlı başka pekiştirmeli kabalık yapıları da bulunmaktadır: *özümde yavızlarıg körüp* ***uçuzladım askançuladım*** *erser* (AY III, 136/ 13-14) "Kötüleri görüp hakir gördüysem" *teriŋ oyta kemişilip* ***tod uçuz bolmaklıg*** *tooz tuprak üze kömültiler* (BT III, 10/13-15) "Derin mağaradan atılıp aşağılık ve sefil olarak toprağa gömüldüler", *bu ötügümin* ***yermegeli münemegeli*** (HT IX, 8a/10-11) "Bu dileğimi **yermeyin, aşağılamayın**.", *körteçilerke* ***yergülük ayıglaguluk*** *bolgay mu* (HT VIII, 138-140) "Hizmetçileri eleştirmeli, kötülemeli mi?".

Eski Uygur Türkçesinde kabalık kavramının bir varlıkla ilişkilendirilmesi başlı başına bir İZT içermesinden dolayı pekiştirmeli yapılar içerisinde sıklıkla karşılaşılan bir yöntemdir. Bir varlığa kaba, sert, çirkin nitelemesinde bulunmak onun pozitif imajını düşürmekle ilişkilidir ve Eski Uygur Türkçesinde çeşitli örneklerde bu tarz bir İZT'ye başvurulmuştur: *birök* ***kadır katıg savlag*** *kişi birle aşta toyda olursar* "**Şiddetli** ve **keskin** sözler kullanan bir kimseyle yemeğe veya bir kutlamaya oturduğunda" (BT XXXVII, 5300-5301), ***erig sarsıg köŋüllüg*** *d(a)nt[i]pale elig (BT* XXXVII, 798-799) "**Kaba** ve **sert** Dandapala Hükümdar", ***erig yavgan savlıg*** *kişiniŋ yüzi* (BT XXXVII, 5284) "**Kaba ve çirkin sözlü** kişinin yüzü", *[ö]trü pr(a)mabuke keyikçi elig beg[ni]ŋ bo montag* ***kadır y(a)vlak y(a)rlıgın*** *[eşi]dip* (BT XXXVII, 4591-4593) "Sonra avcı Pramabuke hükümdar beyin bu türlü **şiddetli ve sert emrini** işitip", *ötrü ol yekler ç(a)ştane elig begniŋ munçulayu* ***küçlüg yavlak savın*** *eşidip* (BT XXXVII, 8689-8691) "Sonra şeytanlar Çaştani Hükümdar Bey'in böylesine **sert ve fena sözlerini** işitip".

Bir kişiyi görmezden gelmek ve onu **yok saymak** belki de onun pozitif imajını zedeleyen en şiddetli tutumlardan biridir. Zira herhangi bir davranışı eleştirmek, onu beğenmemek vb. imaja zarar veren davranışların ötesinde kişinin ortamdaki varlığını umursamamak, onu yok kabul etmek ve dolayısıyla onun imajını da yok kabul etmekle eşdeğerdir. Eski Uygur Türkçesinde geçen *kayuları birök adınsık kılsar bu törülerig ötrü adınsıg kılmış bolur ulug bahşınıŋ yarlıkamış yarlıkın* ***egsük kergek kılmış bolur*** (HT IX, 21a: 19-24) "Her kim bu törelere uymazsa, Yüce Tanrı'nın koyduğu kurallara uymamış ve **(onları) yok etmiş, yok saymış olur**." ifadesinde kulun Tanrı'nın kurallarını ve dolayısıyla Tanrı'nın kendisini yok saymasından bahsedilmiştir. Bu, elbette Tanrı'nın imajına yöneltilebilecek en şiddetli İZT'lerden biridir.

Muhatabın davranışlarını **kısıtlayıcı ifadeler** onu baskı altına aldığı ve hareket alanını kısıtladığı için negatif İZT olarak tanımlanmaktadır. Berlin serisinde geçen *m(e)n yme alku törlüg* ***tıdıg ada savlarıg*** *keterip çatik sözlegeli başlayın* (BT XXXVII, 5345-5347) "Ben de her türlü **zorba ve tehlikeli sözleri** bırakıp çatik söylemeye başlayayım." örneğinde *tıd-* "kısıtlamak" fiilinden türemiş *tıdıg* "kısıtlayıcı" sözünün böyle bir anlamı karşıladığı söylenebilir.

2.3. Eşit Konumdakiler Arası Nezaket Nötr İfadeler

Birbirine yakın/eşit konumda kişiler arasında kullanılan ve nezaket açısından nötrleyici olarak tanımlanabilecek bazı sözcükler vardır. Bu sözcüklerin dildeki varlığı nazik ve kaba ifadeleri anlamayı kolaylaştırmaktadır. Bu tarz sözcükler tek başlarına herhangi bir eylemin nazik olduğunu bildirmezler ancak ve ancak bir nezaket morfemiyle birleştiğinde yahut ortaya çıkan dolaylılık vasıtasıyla nezaket anlamı kazanırlar. Eski Uygur Türkçesinde kullanılan *ti-/te-, ay(ıt)-, sözle-, tile-* fiilleri bu kategoride değerlendirilmektedir. Bunlar elbette *yarlıka-, tegin-, ötün-, yalvar-, küse-, kol-, sars-, sög-* gibi sözcüklerin nezaket ve kabalık açısından ortasında bulunmaktadır.

te-/ti- 'demek, söylemek' (Wilkens, 2021: 707) sözcüğünün nezaket nötr bir fiil olarak kullanıldığı örnekler :

(a) *ölüm kut kolupan bolmaz [**tiyür**]* "Ölümü niyaz eder fakat bulamaz, **derler**." (ETŞ, 1991: 6/20 [29])

(b) *er ümeleyü barmiş teŋrike sookuşmiş kut kolmiş kut birmiş **agılıŋta yılkıŋ bolzun özüŋ uzun bolzun** timiş.* "Adamın biri konukluğa gitmiş. (Yolda) Tanrı'ya rastlamış. (Ondan) şans dilemiş. (Tanrı da ona) şans vermiş. **Ağılında atların olsun, ömrün uzun olsun,** demiş." (IrkB, 47)

(c) *t(e)ŋri yerinte başdınkı dyanta m(a)habaram orondakı ulug elig t(e)ŋri hanı ezrua t(e)ŋri bo yertinçi yer suvug t(ı)nlıg tınsız edler birle b(e)lgürtdeçi etdeçi m(e)n m(e)n alkunı barça *elenteçi erksindeçi atası kaŋı m(e)n erür m(e)n tep **teyür*** (BT XXXVII, 413-419) "Tanrı yerinde meditasyonun başında Mahabrahma tahtındaki ulu hükümdar tanrılar Tanrı'sı Brahma Tanrı kendi kendine 'Bu yeryüzünde canlı cansız madde ile yaratan benim, her şeye hükmeden babanızım.' **der**.".

(a) örneğinde günah işleyenlerin sonu anlatılmaktadır ve günahkârların tasvirleri genel olarak insanlar tarafından yapılmaktadır. Belirgin bir konuşurdan söz edilmediği için, konuşurun belli olmadığı durumlarda kullanılan *te-* fiili bu örnekte tercih edilmiş olmalıdır. (b) örneği Irk Bitig'den alınmıştır ve bu fal metninde anlatıcı kimliği belirsizdir. Örneğin vaaz metinlerinde anlatıcı bir kul iken Irk Bitig'de metafizik bir varlık olarak belirsiz bir özelliğe sahiptir. Anlatıcının bu özeliği, Tanrı sözünün *te-* fiiliyle ifade edilmesinin sebebi olarak düşünülebilir. Büyük ihtimalle burada anlatıcı da kaderi belirleyen tanrısal güçlerden biri olmalıdır. (c) örneğinde ise

konuşur kendi kendine hitap ettiği için *te-* fiilinin kullanıldığı görülmektedir. Burada yine bir ast-üst ilişkisi bulunmadığı açıktır.

ay(ıt)- 'sormak, anlatmak' (Wilkens, 2021: 89) fiilinin nezaket nötr olarak kullanıldığı örnekler:

(a) *tegin inçe tep* ***ayıttı*** *amrak kadaşım eşiŋ tuşuŋ biziŋ beş yüz eren kança bardı* "Prens şöyle **sordu**: Sevgili kardeşim, eşin dostun ve bizim beş yüz adamımız nereye gittiler?" (İKPÖ, 53)

(b) *ötrü tegin kim sizler tep* ***ayıttı*** "O zaman prens sordu: Siz kimsiniz?" (İKPÖ, 41)

(c) *körkimin körkitip bu dar(a)ni sözledeçi kişike ya tözünüm saŋa negü kergek tep* ***ayıtgay m(e)n*** "Bedenimi göstererek bu öğretiyi anlatacak kişiye 'Ey asilim! Sana ne gerek?' diye **soracağım**." (AY VIII, 544/20-23)

(a) örneğinde iki kardeşin yakın konumu dolayısıyla, (b) örneğinde muhatabın belirsizliği dolayısıyla nezaket nötr *ayıt-* fiilinin kullanıldığı söylenebilir. (c) örneğinde Tanrı konuştuğu için *yarlıka-* fiilinin kullanılabileceği akla gelmektedir ancak Tanrı'nın asil olarak nitelendirdiği kişiye söylemini *yarlıka-* yerine *ayıt-* ile vermiş olması gösterilen tevazu dolayısıyla sorunun muhatabı olan kişi için de bir pozitif İBT oluşturmaktadır. (c) örneğinde görüldüğü üzere üst konumdaki bir konuşurun asta seslenirken üstten asta yönelmesi beklenen bir dil bilgisel parça yerine eşit konumdakiler arası nezaket nötr parça kullanması tevazu ortaya çıkararak nazik davranışı doğurabilmektedir.

sözle- 'söylemek, konuşmak' (Wilkens, 2021: 624) sözcüğünün nezaket nötr bir fiil olarak kullanıldığı örnekler:

(a) *bo dar(a)nig* ***sözleyü*** *meni okızunlar ötünzünler* (AY VIII, 535/12-14) "Bu öğretiyi *söyleyerek* beni zikretsin ve (bana) dua etsinler."

(b) *bo erig sarsıg* ***sözlemeklig*** *ayıg kılınç ol* (BT XXXVII, 2123-2124) "Bu kaba ve üzücü **konuşma** kötü (bir) davranıştır."

(c) *ne* ***sav sözleser*** *alku […] anıŋ savın tıŋlagalı taplayur* (BT XXXVII, 5213-5214) "Ne söz **söylese** […] onun sözünü dinlemek ister."

(a) örneğinde *sözle-*, yalnızca sözlü şekilde ifade anlamıyla kullanılmıştır. Cümlede saygıyı ortaya çıkaran *okı-* ve *ötün-* fiilleridir. (b) örneğinde söyleme eylemi

kaba şekilde yapılmaktadır ve bu kabalığı sağlayan *erig sarsıg* sözcükleridir. *sözle-* fiilinin burada sadece fiziki konuşma, telaffuz anlamını içerdiği ve nezaket nötr bir sözcük olduğunu söylemek mümkündür. (c) örneğinde de fiilin tamamen nezaket nötr şekilde *sav sözle-* şeklinde kullanıldığı görülmektedir.

tile- 'aramak, istemek, dilemek' (Wilkens, 2021: 718) fiilinin nezaket nötr olarak kullanıldığı örnekler:

(a) *ötrü elig beg t(e)rkin ök ol rakşasıg* ***tilegeli*** *bardı* (BT XXXVII, 8814-8815) "Sonra hükümdar bey o anda o şeytanı (görmek) isteyerek gitti."

(b) *toyın dıntar bolup nırvan yolın* ***tileyür men*** "Rahip olmayı ve Nirvāna yolunu bulmayı **arzu ediyorum**." (Maytr., 47/9-10)

(c) *bu ne teg erser ju shih yime tınlıglar hsin yaŋılmakıntın taştın sıŋar burkan* ***tileyürler*** "Bu nasıl böyle ise aynı şekilde canlılar da bilinci tanımadıklarından Buddha'yı dışarıda **ararlar**." (KTUN, 62-63)

Yukarıdaki örneklerin hepsi isteme duygusunun sadece bir duygu olarak ifade edildiği örneklerdir. (a) örneği üstten asta yapılmakta ve zihindeki bir isteği bildirmektedir. (b) ve (c) örneklerinde din açısından yüksek bir hedefe ulaşmak istenmesi bu genel eğilimi bozmamaktadır. Zira buradaki istek, saygıyla icra edilme tarzına değil, zihinde var olan bir duyumsamanın kendisine karşılık gelmektedir. *tile-* sözcüğünün (a) örneğinde üstten asta, diğer örneklerde asttan üste oluşu onun belli bir konumdan belli bir konuma yönelen bir nezaket ifadesi olmadığını göstermektedir. Sözcüğün iç anlamı dolayısıyla bir üslubu değil duyguyu bildirdiği düşünüldüğünde konumdan bağımsız bir nezaket ifadesi olarak değerlendirmek de mümkün görünmemektedir.

Eski Uygur Türkçesinde geçen *tile-*, *küse-* ve *kol-* fiilleri arasında nezaket teorisi açısından fark bulunmaktadır. Öncelikle *tile-* filinden türeyen *tilik* 'dilek' sözcüğünün gönülde yahut zihinde olan bir duygu durumu veya amaca karşılık geldiği bilinmektedir ve tek başına nezaket ifade ettiğinden bahsetmek zordur. Bu isteği saygı ile ifade etme biçimleri ise *küse-* ve *kol-* olarak karşımıza çıkmaktadır. Başka bir deyişle, *tile-* isteğin kendisi (içerik), *küse-* ve *kol-* ise bunu saygıyla ifade ediş biçimi (üslup) olarak düşünülebilir.

Bu durumda *küse-* ve *kol-* arasında da bir fark söz konusu olmalıdır. Bu farkı tespit edebilmek *küseyü kut kol-* pekiştirmeli yapısına bakılabilir. Bu yapının *kut kolu*

küse- yerine istikrarlı biçimde *küseyü kut kol-* biçiminde kullanılması, yapının kalıplaştığına işaret etmektedir. Pekiştirme yapısı, görüldüğü üzere, *küse-*'nin *kol-* asıl fiiline bağlanmasıyla oluşmuştur. Bu pekiştirmede sonradan kullanılan *kut kol-* fiilinin, *küse-* fiilinden daha şiddetli bir nezaket ifadesi olduğunu düşünülebilir.[83]

[83] Pekiştirmeli yapılardaki sıralama ve nezaket şiddeti arasındaki ilişki için bkz. II: Bölüm, Pekiştirmeli Nezaket Yapıları.

3. BÖLÜM

ESKİ UYGUR TÜRKÇESİNDE PRAGMATİK NEZAKET İFADELERİ

Pragmatik nezaket, yalnızca dil bilgisel yapıyı ele almayan, aynı zamanda kişinin beklentilerini, geçmişteki yaşamını, imaj yoğunluğunu ve bağlamı ön planda tutan bir anlayıştır. Pragmatik nezaket anlayışının esnekliği, bağlam ve bireyselliğe dayanması, çok daha çeşitli bulguların saptanmasına zemin hazırlamaktadır.

Eski Uygur Türkçesi metinlerinde bu esnek anlayışa uygun olarak dil bilgisi unsurlarının nezaket açısından farklı kullanımları ve konuşurların iletişimi esnasında muhatabın nezaket ve kabalık algısı hakkında pek çok veriye ulaşılmıştır. Bu veriler imajı etkileyen konum, yakınlık, samimiyet, ortam, imaj yoğunluğu, beklenti, şema, bağlam vb. ölçütler ışığında tespit edilmiştir.

3.1. Doğrudanlık- Dolaylılık

Klasik nezaket anlayışında doğrudan ifadeler kabalıkla, dolaylı bir üslup ise nezaketle ilişkilendirilme eğilimindedir. Ancak ikinci dalga nezaket anlayışında bağlamın ve kişiler arası ilişkinin yakınlık düzeyinin bu durumu tersine çevirebileceği düşüncesi hâkimdir. Culpeper (2016: 434) kabalığa maruz kalan kişinin bunu algılama konusundaki çabasının var olan kabalığı arttırdığını düşünmektedir. Gerçekten de alay etme, samimi ilişkiye dolaylı ifadeler yoluyla resmiyet katma vb. durumlarda dolaylılığın algı esnasındaki çabayı arttırması ve bu çaba sonucu elde bir İZT'nin kalması kabalık şiddetini arttırmaktadır. Buna uygun olarak, Eski Uygur Türkçesinde doğrudanlığın ve dolaylılığın nezaket-kabalık açısından farklı görünümleri bulunmaktadır.

1. Tanık

teŋrim ne muŋ tak boltı kim antag teŋri teg erdini teg ögükünüzni ölüm yerinɣe ıdur siz* "Haşmetlim, nasıl bir felaket oldu da böyle gök gibi mücevher gibi sevgili yavrunuzu bu ölüm yerine gönderiyorsunuz?" (İKPÖ, 26)

Bu parçada İyi Düşünceli Prens, babası hanı zorla ikna ettikten sonra deniz tecrübesiyle ün salmış gözü görmeyen ihtiyar bir bilge, han tarafından prense yardım için görevlendirilmiştir. İhtiyar bilge ise denizin zorluklarını bildiği için bu işin yanlış olduğunu hana dolaylı bir şekilde bildirmektedir. Basitçe "Niçin" şeklinde

oluşturabileceği soru cümlesini "Nasıl bir felaket oldu da" sözüne başvurarak birleşik bir cümle yapısıyla dile getirmiştir. Hanın verdiği bu çok tehlikeli ve kendince mantıksız kararı bir zarurete bağlaması, aynı zamanda, bu yüksek potansiyelli hatanın kaynağını handan başka bir kaynağa çekme çabası olarak görülmelidir.

Astın, üstün negatif imajına dolaylı İZT'de bulunması mevcut koşullar altında mümkün olabilecek en düşük İZT seviyesi olarak karşımıza çıkmaktadır.[84]

[Konuşurlar: İhtiyar Bilgeden Hana, Konum: Asttan Üste, Resmiyet: Resmî, Ortam: Han ve Diğer Yöneticiler]

2. Tanık

ötrü teginke ince tep ötünti oglum muntuda ınaru ög(=ŋ?)tün yıŋak altun tag bar, közünür mü körüŋ te(=u)p tedi avıçka ince tep tedi ol altun tagka tegser siz kök lenkua körgey siz "O zaman, prense şöyle arz etti: 'Oğlum, ilerde, doğu yönüne doğru bir altın dağ var. Görünüyor mu? Bakın!' dedi. İhtiyar şöyle devam etti: O altın dağa ulaşırsanız mavi lotus çiçekleri göreceksiniz." (İKPÖ, 37-38)

İhtiyar bilge ölmeden hemen önce son sözleri olarak, prense karşılaşacağı tehlikeler hakkında uyarılarda ve yönlendirmelerde bulunmaktadır. Elbette sosyal konum olarak üstte olan prense yapılacak bu yönlendirmeler negatif İZT içermektedir. Ancak bilge soru sorma ve şartlı cümle yapısı kullanmakta ve dolaylı ifade yöntemiyle bu İZT'yi en düşük seviyede tutmaya çalışmaktadır. Asttan üste negatif imaja yapılan dolaylı İZT, ifade seçenekleri arasında en az İZT riski taşıdığı için ihtiyar tarafından tercih edilmiştir, denilebilir.

[Konuşurlar: İhtiyar Bilgeden Prense, Konum: Asttan Üste, Resmiyet: Samimi, Üslup: Dolaylı]

3. Tanık

ıduk d(a)r(a)nig ötünü teginip t(e)ŋrim siziŋe ançulayu teginelim ulug y(a)rlıkançuçı köŋülin tere yıga alı y(a)rlıkap biz kamag luularnıŋ ajun üzeki siŋmiş bodulmış emgek tözlüg az saran köŋülümüzni tarkaru keterü y(a)rlıkagay erti "Kutsal dharaniyi 'Yüce, merhametli (bir) gönülle, bütünüyle kabul ederek biz bütün ejderhaların dünya üzerindeki (üzerlerine) sinmiş, yapışmış kötülük içeren hırs(lı) (ve)

[84] Bkz. Tablo 3.

tamah(kâr) gönlümüzü (bu sıkıntılardan) uzaklaştırarak bağışlayacaksınız.' diyerek size şöylece arz edelim." (AY VII, 471/23-472/5)

Ejder Hanı'nın "bizi bağışlayacaksınız" ifadesi gelecek zaman eki içermekte ve Burkan'nın kesin olarak kendilerine bulunacağı bir lütfu dile getirmektedir. Burkan'ın bu lütfunun alt konumdaki Ejder Hanlarınca bu kadar kesin ve doğrudan ifadesi ilk bakışta Burkan'a negatif bir İZT gibi görülebilir ve saygısızlık olarak değerlendirilebilir. Ancak Ejder Hanları Burkan'a o derece güvenmektedir ki kutsal dharaniyi ona arz ettiklerinde onun kendilerini bağışlayacağını kesin olarak bilmektedirler. Burkan'a bu derece güven, inancın bir sonucudur. Burkan'ın sözlerine duyulan bu güven Burkan'ın pozitif imajını arttırdığı gibi bu güveni dile getiren Ejder Hanlarının da dinî mertebesini arttırmaktadır. Bu açıdan Burkan'a güven aynı zamanda Ejder Hanlarının da pozitif imajlarını yükseltmektedir, denilebilir.

[Konuşurlar: Ejder Hanlarından Burkan'a, Konum: Asttan Üste, Mesafe: Yakın]

4. Tanık

tegin ince tep tedi küden ür tursar yaramaz siz maŋa kadaş boltunuz maŋa edgü sakınçıŋaz bar erser maŋa amtı bir kuŋkayu tilep kelürüŋ* "Prens de şunları söyledi: Bir konuk uzun süre kalırsa uygun olmaz. Siz bana kardeş oldunuz. Benim için iyi bir düşünceniz varsa bana şimdi bir kopuz isteyip getirin." (İKPÖ, 69)

Yabancının evinden ayrılmak isteyen prensin tek isteği saz çalarak geçimini sağlamasıdır. Bundan dolayı yabancıdan bir saz istemektedir. Prens uzak ilişkide bulunduğu bu kişiden bir şey istemekte, onun davranışını yönlendirmeye çalışmaktadır. Konuşur, *siz maŋa kadaş boltuŋuz* ifadesiyle muhatapla yakın ilişkide olduğunu vurgulamak istemiş böylece bir cümle sonrasında bulunacağı istek konusunda bir avantaj sağlama amacı gütmüş görünmektedir. Yakınlık iddiasına rağmen konuşurun siz üslubuyla hitabı ve *maŋa edgü sakınçıŋaz bar erser* söz grubunu kullanarak ifadeyi dolaylı bir hâle getirmesi muhatap üzerinde İZT şiddetini arttırmaktadır. Bu durum, eşit konumdakiler arası yakın ilişkilerde negatif imaja dolaylı İZT'nin daha şiddetli olduğunu gösteren tabloyla örtüşmektedir.[85] Bu parça dolaylılığın İZT'yi arttırıcı etkisine bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. *maŋa edgü sakınçıŋaz bar erser* aynı

[85] Bkz. Tablo 5.

zamanda muhataba şüphe isnat etmesi dolayısıyla pozitif İZT olarak da karşımıza çıkmaktadır.

[Konuşurlar: Prensten Yabancıya, Konum: Eşit, Mesafe: Uzak, Resmiyet: Resmî]

3. 2. Saygı

Asttan üste yönelen söylemde üstün imajını korumak için geliştirilen saygı davranışı negatif nezaket stratejisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ağca (2020: 109) saygı ifadelerinin istemsizce gerçekleşmesine, kendiliğinden oluşuna, zorunluluk hâlinde ortaya çıkmasına ve her dilde saygı için belli eklerin, sözcüklerin ve çeşitli stratejilerin bulunduğuna vurguda bulunmuştur. Eski Uygur Türkçesinde saygı açısından bağlama ve kişilerin bireysel özelliklerine göre değişkenlik gösteren birçok durumla karşılaşılmaktadır. Bu örneklerdeki ifadelerin, Tanrı'nın huzurunda olma, din açısından yüksek konumdaki kişiye hitap, saygınlık beklentisi içinde olma, yaptırım endişesi gibi sebeplerle bağlama ve bireysel özelliklere göre pragmatik saygıyı ortaya çıkardığı görülmektedir.

1. Tanık

men kut kolır men kulkıya ulug yarlıkançuçı kolulamak biligin mini kolulayu buyanlayu yarlıkazun arıg turug yarlıkançuçı yarukuŋuz kün teŋri teg bilge biliglig yarukuŋuz kop kamag yalaŋuklar kögüzin yarutır "Ben zavallı, rahmet dilerim. Çok acıyan ant içme bilgisiyle (Kuanşi İm Pusar) beni (kurtarmaya) ant içmek ve (bana) iyilik etmek lütfunda bulunsun. Temiz, berrak, acıyan ışığınız Güneş Tanrı'sı gibidir. Hikmetli ışığınız ile canlı varlıkların bütün hepsinin kavrama (gücünü) aydınlatırsınız." (KP, 195-199)

Burkan bu parçada Tükenmez Gönüllü Bodhisattva'ya kendisine nasıl dua edilmesi gerektiğini anlatmaktadır. Burkan'nın kendisine edilmesini istediği bu dua aslında onun beklentilerini de gözler önüne sermektedir. Duanın başlangıcında Burkan'nın kula zavallı olduğunu, kendisinin rahmetine muhtaç olduğunu bildirmek istediği anlaşılmaktadır. Tanrı'dan Kuanşi'nin yardımını dileyen kul, *mini kolulayu buyanlayu yarlıkazun* sözündeki *yarlıka-* fiiliyle Kuanşi İm Pusar'a saygısını gösterirken aynı fiili nezaket nötr 3. TK ile çekimleyerek birazdan Burkan'dan bahsedeceği ifadeyle arada bir denge kurmuş görünmektedir. Zira burada üçüncü tekil

kişi eki üçüncü şahsı ifade ettiği için bir saygı ifadesi değildir.[86] 3. TK yerine 3. ÇK kullanımının Kuanşi'yi daha da ön plana çıkaracağı ve bunun da Burkan'a edilen dua esnasındaki Burkan-Kuanşi saygınlık dengesini bozabileceğini düşünmek mümkündür.

Kuanşi İm Pusar için nezaket nötr 3. TK çekimini kullanan kul, sonrasında *arıg turug yarlıkançuçı yarukuŋuz* ifadesiyle Burkan'dan bahsederken 2. ÇK çekimini kullanmıştır. Bu durum Burkan'nın metin boyunca övdüğü ancak sonuç olarak bir bodhisattva olan Kuanşi İm Pusar'a üçüncü *tekil* kişi kullanılmasını, ancak kendisine bir saygı işaretleyicisi olarak ikinci *çoğul* kişi çekiminin layık görülmesini beklediğini göstermektedir. Bu örnek üst konumdaki varlığın ast konumdaki varlıktan saygı beklentisini göstermesi açısından değerlidir.

[Konuşurlar: Burkan'dan Tükenmez Gönüllü Bodhisattva'ya, Konum: Üstten Asta, Beklenti: Burkan'a Tüm Bodhisattvalardan Daha Çok saygı Gösterilmelidir.]

2. Tanık

ötrü külçire yüz(in) brhmayu prohid ince tip ötünür […] ançılayu yime mini osuglug kız kısga bilge biligligler neŋ biligin tözün maytrınıŋ bilge biliginе yüleşürgeli bolmaz "Sonra güler yüzle ev imamı Brahmāyu hürmetle şöyle der […] aynı şekilde benim gibi pek az bilgili kimselerin bilgisi, asîl Maytrı'nın bilgisi ile mukâyese edilemez." (Maytr., 38/9-24)

Brahmāyu bu parçada kendi bilgisinin yetersizliğinden bahsederken Maytrı'nın bilgisini övmektedir. Kendi bilgisi ile Maytrı'nın bilgisini karşılaştırılamaz olarak nitelendirirken aslında kendi pozitif imajına bir İZT'de, Maytrı'ya ise pozitif İBT'de bulunmaktadır. Dinî bir şahsiyeti övmek için kendini aşağılayan bir kişinin pozitif imajına gelebilecek tehdit elbette eşit konumdaki bir kişiyi övmek için kendini aşağılayan bir kişininkine gelebilecek tehditten daha azdır. Üst konumdaki dinî bir şahsiyeti övmek ve ifadede kendini ondan aşağı konuma koymak aslında bir saygı ifadesidir ve böyle bir saygı ifadesi aynı zamanda toplumsal kabuller dolayısıyla konuşurun kendi pozitif imajını da arttırmaktadır.

[Konuşurlar: Ev İmamı Brahmayu'dan Maytrı'ya, Konum: Asttan Üstte, Resmiyet: Resmî]

[86] Bkz. Tablo 9.

3. Tanık

ötrü m(e)n ol ugurta ol tözünler oglınıŋ bo evrişin körüp aŋa yakın kelip ol mandal kılmış evniŋ içinte kirip ol sutsita olurup anıŋ tapıgın udugın alı tegingey m(e)n "İşte ben o zaman o asiller oğlunun bu yaptıklarını görüp ona yaklaşarak o özel alan hazırladığı evine oturarak onun hizmetini kabul buyuracağım." (AY VIII, 525/11-17)

Çeviride *tegin-* fiili her ne kadar "buyurmak" olarak düşünülmüşse de Yapısal Nezaket İfadeleri bölümündeki diğer tüm örnekler göz önüne alındığında *tegin-* fiilinin üstten asta değil asttan üste bir nezaket ifadesi olduğu görülmektedir. Çevirmenin böyle bir tercihte bulunmasının sebebi söylemin Sarasvati Tanrıça'dan insana, yani üstten asta yönelmesidir. Ancak burada Sarasvati Tanrıça AY VII, 473/15-474/3'te olduğu gibi insanlar üzerinde uygulayacağı eylemi Tanrı Burkan'a anlatmakta ve bu yüzden insanlara bulunacağı bu davranışı haddini aşmadan, insanlar üzerinde daha çok hak sahibi olduğuna inandığı Burkan'a saygıyı gözeterek ifade etmektedir. İnsanların kendisine saygısı, hizmeti veya ibadetini kabul etmek Tanrı Burkan'ın imajı göz önünde bulundurularak *alı yarlıka-* "kabul buyurmak" değil, *alı tegin-* "saygıyla, tevazu ile kabul etmek" şeklinde söylenmiştir. Bu örneğe paralel olarak cümlenin hemen sonrasında kullanılan *küsüşlerig kanturu tegingey m(e)n* ifadesi yine insanların ihtiyaçlarını gidermeyi tevazu ve Tanrı'ya saygıyla yapma anlamı taşımaktadır.

[Konuşurlar: Sarasvati Tanrıça'dan Burkan'a, Konum: Asttan Üste, Resmiyet: Resmî]

4. Tanık

bo savag eşidip ç(a)ştane elig beg yürekin katrunup ançak(ı)ya yme korkmadın ol yeklerke ınçe tep tedi ay yekler t(e)rkin maŋa sözleŋler menin balıkımtakı bodunug bokunug negülük ölürür sizler sizlerke bo balıkka kirgülük küç küsün kim berdi (BT XXXVII, 8679-8685) "Bu sözü işitip Çastani Hükümdar Bey cesaretle, azıcık bile korkmadan o şeytanlara şöyle dedi: Ey şeytanlar, çabuk bana söyleyin! Benim şehrimdeki ulusu, insanları neden öldürüyorsunuz? Bu şehre girme cesaretini size kim verdi?"

Çastani Bey şeytanların yanlarına cesaretle gitmekte ve onlara hesap sormaktadır. Kendisi asil bir yönetici sınıfından olan Çaştani Bey, şeytanlara dahi hitabında saygı ifadesi kullanmaktadır. Beyin *siz* yerine *sizler* demesi şeytanlara karşı

bir dengeleyici tavır olarak düşünülmemelidir. Zira dengeleyici tutumda karşı tarafın imajı düşünülmekte ve bir konuşur kendisinden muhataba yönelmiş yahut yönelecek bir İZT'ye karşılık bir İBT ile durumu dengelemek istemektedir. Bu örnekte ise Bey, şeytanların imajlarına dengeleyici bir İBT'de bulunmak için değil, kendi saygınlığının bir sonucu olarak saygı ifadesi kullanmaktadır. Diğer bir deyişle, bu örnekte şeytanlar ona karşı sen üslubuyla konuşmalarına rağmen hükümdarın siz ve çokluk eki kullanmasının sebebi kendisinin saygın bir insan olmasıyla alakalıdır. Matsumoto (1988: 410) bu konuyla alakalı olarak başkalarının imajını beslemenin konuşurun kendi imajını arttığını söylemiştir. Burada hükümdarın şeytana bile saygı ifadesi kullanması, asil bir sınıfa ait olması ve kendi imajını ön planda tutması ile ilişkili olmalıdır.

[Konuşurlar: Çaştani Bey'den Şeytanlara, Konum: Üstten Asta, Resmiyet: Resmî]

5. Tanık

ötrü lö kanı erdinilig balıkka orduka teggey siz ol balıg tegre yeme yetti kat karam* içinte alku* agulug löler yılanlar yatur anı yoguru usar siz içgerü balıkka kirgey siy*"* "Ejderha hanının mücevherli şehrine ve sarayına ulaşacaksınız. O şehrin etrafında, yedi katlı hendek içinde, her tarafta, zehirli ejderhalar ve yılanlar yatar. Onların arasından yürürseniz (onları çiğnerseniz) şehrin içine gireceksiniz." (İKPÖ, 39)

Ölmek üzere olan bir kişinin karşısındakine saygı üslubuyla konuşması karşısındaki kişinin kutsiyetiyle yahut saygı davranışının etik-dinî karşılığının olmasıyla açıklanabilir. Zira ölmeden hemen önce, öleceğini bildiği hâlde karşısındakinden fiziksel manada çekinecek bir şeyi kalmamasına rağmen ona siz üslubuyla konuşması muhatabın manevi değeriyle alakalıdır. İhtiyar bilge burada üst konumda olan muhatabın ona herhangi bir maddi yaptırım gücü kalmamasına rağmen ona saygı ifadesi kullanmaya devam etmektedir. Bu durum güç ve konum farkı dolayısıyla ortaya çıkan yaptırım endişesinin saygının ortaya çıkması için tek başına yeterli olmadığını göstermesi bakımından önemlidir.

[Konuşurlar: İhtiyar Bilgeden Prense, Konum: Asttan üste, Mesafe: Yakın, Resmiyet: Samimi]

6. Tanık

ol seniŋ isig öz alımçılarnıŋ ugurınta anın seni [alg]alı ıtdılar […] [bo savı]g eşidip mn ötrü olarka ince tip titim a-ya edgülerim tŋrimlerim (BT XVIII, Suv 8/12-18) "Senin başkalarını öldürmen dolayısıyla (bizi) senin canını almaya gönderdiler […] bu sözleri işitip onlara şöyle dedim: Ey iyilerim, efendilerim!"

Anlatıcı konumundaki kahramanın canı şeytanlarca alınmak istenmektedir. Bu esnadaki diyalogları ise kahraman tarafından *te-* fiiliyle verilmiştir. Bu durum; adamın, canını almaya gelen şeytanları kendinden daha üst konumda görmediği anlamına gelmektedir. İlginçtir ki olayı anlatırken eşit konumdakiler arasında kullanılan *te-* fiilini tercih eden kahraman anlatıcı, olayın içerisinde şeytanlara *edgülerim, tŋrimlerim* şeklinde şeytanları üst konuma alarak seslenmiştir. Üstelik burada kahraman çok ilginç bir pekiştirmeli nezaket yöntemi daha geliştirmiş görünmektedir. "Efendim" demek için *tŋrimlerim* sözcüğünde iki adet 1. TK iyelik eki ve bir çokluk eki kullanması içinde bulunduğu çaresiz durum ve takınması gereken *acele* ve *istemsiz*[87] tavırla yakından ilişkili olmalıdır.

[Konuşurlar: Adamdan Şeytanlara, Konum: Eşit, Bağlam: Şeytanların Adamın Canını Almaya Gelmesi]

3.3. İç Konuşma ve İmaj İlişkisi

Teori kısmında bahsedildiği üzere, kişi kendi iç konuşması yoluyla da imajını arttırıp düşürebilmektedir. Bu, gerek kişinin kendi imaj algısını gerekse bu algı dolayısıyla davranışlarındaki değişim suretiyle diğer insanlar gözündeki imaj algısını etkilemektedir. Eski Uygur Türkçesi metinlerinde özellikle olaya dayalı anlatılarda iç konuşma tekniğinden yararlanılmıştır. Kahramanların nezaket teorisi açısından iç muhasebeleri, karar alma süreçleri ve kendilik algılarına ait bazı ipuçları içeren örneklerle karşılaşılmıştır:

1. Tanık

ötürü tegin ince tep sakıntı, agıçı erser meniŋ ol kaŋım kan bodun tiliŋe korkup ince yarlıgkadı erinç közünür et burkan ög kaŋ tetir kayu kişi ög kaŋ köŋlin*

[87] Saygı davranışının özellikleri için bkz. Ağca, 2020: 109-110.

bertser ol tınlıg tamulug bolur ogul kızka sanmaz men amtı ög kaŋ köŋlin bertmeyin kaŋım ellig tilke kirmezün öz kazgançım üze edgü kılınç kılayın tep sakıntı "Daha sonra prens şöyle düşündü: 'Hazineciye (ya da 'hazineciler'e) gelince o (ya da 'onlar') benimdir. (Şu hâlde), han babam, halkın dilinden (dedikodu edebileceğinden) korkup böyle emretmiş olmalı. (Zira) görünürdeki ete kemiğe bürünmüş Buddha'ya ana ve baba denir. Hangi kişi ana ve babasının gönlünü kırarsa o kişi cehennemlik olur, oğul ya da kız sayılmaz. Ben şimdi ana ve babamın gönlünü kırmayayım. Kral babam eleştirilmesin. Kendi kazancımla iyi işler yapayım!' diye düşündü." (İKPÖ, 10-12)

İmaj konusunda belirleyici olan kişinin kendi algısı olduğu için kişi kendiyle konuşarak pozitif ve negatif imaj algısını büyük oranda değişikliğe uğratabilir. Prensin, babasına yaptığı baskıyı ve ona karşı gelmesini düşünerek kendisini hesaba çekmesi aslında pozitif ve negatif imajına tehdit riski taşımaktadır. Prens bir iç hesaplaşma sonucu Burkan'ın, cehenneme götürecek bir davranışla ilgili sözünü düşünerek kendi davranışını kısıtlamaktadır. Bu durum elbette prensin kendi negatif imajını zedelemesi anlamına gelmektedir. Okyanusa gitmek de Burkan'un buyruğu olarak ana-babaya itaat de üst benliğin isteği durumundadır. Bu örnek kişinin üst benliğinin kendiyle çatışmaya girmesi açısından ilginçtir.

[Konuşurlar: Prens ve Kendisi, Resmiyet: Samimi, Ortam: İç Yaşantı]

2. Tanık

takı yme bo et'öz […] ertiŋü yırınçıg yarsınçıg erür anı üçün tegimlig ol amtı maŋa bo et'özümin titip ıdalap üzeliksiz üstünki yeg apamulug meŋü nirvanıg tilegülük busuş sakınç emgek tolgakıg birtem tarkarguluk… "Ayrıca bu vücut […] son derece iğrenç (bir yapı)dır. Onun için şimdi bana şu yakışır: Vücudumdan vazgeçip en üstteki sonsuz Nirvana'yı istemeli; keder (ve) acıyı bütünüyle uzaklaştırmalı…" (AY X, 614/6-17)

Mahāsattva prens bir karar aşamasındadır. Ya maddi varlığını ya da manevi varlığını yüceltecektir. Kendi kendine konuşmasında maddi yönünü, vücudunu, pis ve iğrenç olarak nitelemiş; vücudun ve maddiyatın Nirvana'ya ulaşmakta düşman gibi olduğundan bahsetmiştir.[88] Kuvvetli inancı dolayısıyla o, pis ve faydasız olarak tanımladığı vücudunu terk etmeye ve böylece Nirvana'ya ulaşmaya karar vermiştir. Kişinin kendi varlığından herhangi bir kısmı iğrenç, işe yaramaz olarak nitelendirmesi

[88] Kastedilen bölüm için bkz. a.g.e. 613/13-18

elbette kişinin kendi varlığını kendi gözünde alçaltması demektir. Prens bu örnekte kendi kendine bir iç hesaplaşma yapmış ve sonucunda maddi varlığı olan vücudunu tiksinç[89] bularak onu manevi bir mertebe için feda etmeye karar ermiştir. Bu durumda prensin, kendi pozitif imajını daha yüksek bir imaja ulaşmak için zedelediğinden de bahsedilebilir.

[Konuşurlar: Mahāsattva Prens'ten Kendine, Resmiyet: Samimi, Ortam: İç Yaşantı]

3. Tanık

*yene öŋlüg t(e)ŋri yerinte başdınkı dyanta m(a)habaram orondakı ulug elig t(e)ŋri hanı ezrua t(e)ŋri bo yertinçi yer suvug t(ı)nlıg tınsız edler birle b(e)lgürtdeçi etdeçi m(e)n m(e)n alkunı barça *elenteçi erksindeçi atası kaŋı m(e)n erür m(e)n tep teyür* (BT XXXVII, 413-419) "Ayrıca renkli Tanrı yerinde meditasyonun başında Mahabrahma tahtındaki ulu hükümdar Tanrılar Tanrı'sı Ezrua Tanrı, kendi kendine 'Bu yeryüzünde canlı cansız madde ile yaratan benim, her şeye hükmeden babanızım.' der."

İmaj beslemesi yalnızca bir kişiden başka bir kişiye yapılmamaktadır. Kişi kendi imajını da tatmin etmek için kendine imaj beslemesi yapabilmektedir. Bu parçada Tanrı Brahma, tüm dünyayı yarattığını ve herkesin babası olduğunu kendi kendine söylemekte, bu şekilde kendi pozitif ve negatif imajını yükseltmektedir. Zaten bildiği bir şeyi kendi iç konuşması yoluyla tekrarlaması bu pozitif imaj ihtiyacını da sezdirmektedir, denebilir.

[Konuşurlar: Tanrı Brahma Kendi Kendine, İmaj Beklentisi: Yüksek, Ortam: İç Yaşantı]

[89] Prens vücudunu iğrenç olarak nitelendirirken bunu kendisine daha somut şekilde fark ettirebilmek ve daha iyi idrak edebilmek için farklı benzetmeler kullanmıştır: *yarsınçıg kirligi üze tutar arıgsızlıg kıg yükmek tetir* "iğrenç (ve) kirli oluşu bakımından pis gübre yığını (gibi)dir." (a.g.e 613/16-18), *bo et'öz erser altı kırk törlüg arıgsızların tolu suv üzeki ker(e)kü teg b(e)ksiz yarpsız kamag kurtlarnıŋ koŋuzlarnıŋ tergini kannıŋ yiriŋniŋ ornagı siŋirin tamırın yörgelmiş süŋökler ulagı üze tutuşmış ertiŋü yirinçig yarsınçıg erür* (a.g.e. 614/6-13), "bu vücut ise otuz altı türlü pislikle dolu, su üstündeki köpük gibi dayanıksızdır, bütün böceklerin yığıldığı, kanın irin topladığı yeri, damarlarla sarılmış kemikler(in) bağlanmasıyla tutunmuş, son derece iğrenç(bir yapı)dır."

3.4. Ortamdaki Başka Kişilerin İmaja Etkisi

İmaj algısını etkileyen faktörlerden biri de söylemin gerçekleştiği ortamda başka kişilerin olup olmamasıdır. Bir söylem yalnızca iki konuşur ve muhatabın bulunduğu bir ortamda gerçekleştiğinde bunun imaja etkisi dilbilgisel yönteme, kişilerin özelliklerine ve bağlama göre değişmektedir. Ancak aynı söylem başkalarının da bulunduğu ortamda İZT ve İBT yönünde ivmeli olarak şiddetlenmektedir. İBT ve İZT şiddetini, ortamda herhangi birinin bulunması kadar kişilerin özellikleri ve muhatabın indinde arz ettikleri önem de belirlemektedir. Söz konusu ortamda muhatabın astı veya üstü olan ve onun için önemli kişilerin bulunup bulunmaması imaj değişimini büyük ölçüde etkilemektedir.

Eski Uygur Türkçesi metinlerinde, ortamın söylemi değiştirme gücü ve imaj üzerindeki etkisi ile alakalı örnekler bulunmaktadır. Bu bazı durumlarda anlatıcının üslubunu dahi değiştirmektedir.

1. Tanık

[1] *o ödün makarıt elleg* edgü ögli teginig buşuşlug körüp ınçe tep yarlıgkadı amrak oglum ne üçün buşuşlıg keltiŋiz* "O zaman Kral Maharıt (= Mahārāja?) İyi Düşünceli Prens'in üzüntülü olduğunu görüp ona şöyle buyurdu: Sevgili oğlum, niçin üzüntüye kapıldınız??" (İKPÖ, 4)

[Konuşurlar: Handan Prense, Konum: Üstten Asta, Resmiyet: Resmî, Ortam: Başka Yöneticilerin Bulunduğu Ortam]

[2] *tegin kaŋı kanka ınçe tep ötünti ıglayu bu ne emgeklig yer ermiş neglüg togdum men* "Prens, han babasına, ağlayarak şöyle arz etti: Bu ne çileli yermiş? Ben niye doğdum?" (İKPÖ, 4-5)

[Konuşurlar: Prensten Hana, Konum: Asttan Üste, Resmiyet: Samimi, Ortam: Başka Yöneticilerin Olduğu Ortam]

[3] *kaŋı kan ınçe tep ayıttı neke ıglayu* buşuşlug keltiŋ* "Babası han şöyle buyurdu: Niye ağlayıp üzüldün?" (İKPÖ, 5)

[Konuşurlar: Handan Prense, Konum: Üstten Asta, Resmiyet: Samimi, Ortam: Başka Yöneticilerin Olduğu Ortam]

Metinde hemen birbiri ardınca gelen tanık [1] ve tanık [3], hanın –gerek baba olması gerekse yönetici olması dolayısıyla- kendinden alt konumda bulunan oğluna aynı bağlam ve dakika içerisinde hem resmî hem samimi hitabını göstermesi açısından ilginçtir. [1]'de baba oğluna yönetim sınıfındaki konumları ve ortamdaki diğer yöneticiler veya kişiler dolayısıyla sizli bir üslupla seslenmiştir. Dolayısıyla anlatıcı da bu üsluba uygun bir şekilde *yarlıgga-* fiilini tercih etmiştir. Burada olayı üçüncü bir göz olarak izleyen anlatıcının, nezaket ifadelerini konuşan yahut dinleyenin bulundukları kişisel veya sınıfsal özelliklerine göre belirlediğini söylememiz mümkündür.

[2]'de ise prens, evladını önemseyen ebeveynlerinin hassas olduğu bir noktayı yakalamış görünmektedir. Anne baba vasıtasıyla dünyaya gelen prens yaşamaktan memnun olmadığını, bunun sebebininse ebeveynleri olduğunu sezdirmektedir. Ebeveynlerinin yaptığı bir hata yüzünden dünyaya geldiğini ve acı çektiğini sezdiren prens onlara pozitif bir İZT'de bulunmaktadır. Bu İZT'nin aynı zamanda anne ve babayı suçlu ve borçlu hissettirerek okyanusa gitme isteğine onay vermelerini amaçladığı düşünülebilir.

İlk durumda hanın seslendiği kişi bir prenstir. Han bunu prens rolünü ön plana alarak söylemiş olmalıdır. Ancak [2]'nci söylemden sonra yani oğlunun kendi yüzünden acı çektiği mesajını aldıktan sonra [3]'üncü örnekte artık baba-oğul ilişkisindeki rolüne uygun olarak senli üslubu tercih etmiştir. Hanın üslubundaki bu dalgalanmanın sebebi oğlunun aynı zamanda o ortamdaki diğer insanlardan üst konumda olması ve hanın buna [1]'de dikkat etmesi ancak [2]'de oğlunun babasının karşısında ağlaması ve baba-oğul ilişkisiyle onu eleştirmesi üzerine han için de ortamdaki diğer kişilerin önemsizleşmesi ile açıklanabilir.

2. Tanık

ötrü 'o oglı teginke inçe tep yarlıgkadı amrak ögüküm menıŋ elte kazgançım sizıŋ ermez mü amtı köŋülçe alıŋ barça poşı berıŋ "Sonra oğlu prense şöyle sordu: Sevgili yavrucuğum, benim devlet gelirlerim sizin değil mi? Şimdi siz onları gönlünüze göre alın, ne kadar varsa hepsini sadaka olarak verin!" (İKPÖ, 16)

Hikâyenin bu kısmında prensin sadaka verebilmek için okyanustaki mücevheri almak istediğini söylemesine karşılık han da hazinedeki malları oğlunun hizmetine verebileceğini söylemektedir. Prensin isteğini reddeden han, oğlunun negatif imajına

zarar vereceğini tahmin ettiği için onun pozitif imajına beslemede bulunarak bu İZT'yi telafi etmeye çalışmaktadır. Han ve prens arasındaki konum farkından dolayı anlatıcı *yarlıgka-* fiilini tercih etmesine rağmen han sözüne *amrak ögüküm* hitabıyla başlamaktadır. Sözün başlangıcında prense sevgi ve yakınlık ifadesi bildiren leksik bir parça ile 1. TK iyelik ekini kullanması, negatif imajı zedelemesinden hemen önce tedbiren uygulanan bir İBT olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu baba-oğul rolünü ön plana alan hitap sonrası han, prensin ortamdaki diğer yönetici ve saray efradının gözündeki görece yüksek konumunu düşünerek bir saygı ifadesi olan sizli üsluba[90] dönmüş görünmektedir.

[Konuşurlar: Handan Prense, Konum: Üstten asta, Resmiyet: Samimi, Ortam: Prensten Alt Konumdaki Kişilerin Bulunduğu Ortam]

3. Tanık

ötrü kaŋı kan yarlıgkamadı barmagay sen tep tedi "Bunun üzerine babası han, izin vermedi. 'Gitmeyeceksin!' dedi." (İKPÖ, 19)

Prens babasından insanları kurtarmak için gerekli olan mücevheri elde edebileceği yolculuğa çıkmak için izin istemekte, babası ise doğrudan bir ifadeyle oğlunu bundan men etmektedir. Önceki birçok örnekte yaşanan sen-siz dalgalanması prensin ortamdaki diğer kişilere göre yüksek konumda olmasıyla ilişkilidir. Ancak hanın sabrı burada tükenmiş ve oğlunun diğer kişiler gözündeki imajı önemini kaybetmiş görünmektedir. Genç bir erkek için anne-babanın evhamla onu istediği şeyden herkesin içerisinde alıkoyması negatif imajını yüksek derecede etkilemektedir. Zira bu yaştaki bireyler bağımsızca karar almak ve bu kararları cesaretle uygulamak istemekte ve ebeveynlerinden de bunu kabul etmelerini beklemektedir. Kendi hak ve sorumluluklarının arttığını fark eden genç birey eğer bu durum ebeveynler tarafından onaylanmazsa henüz büyüdüğünün kabul edilmeyişi/ çocuk muamelesi görmek açısından pozitif, hareket alanının beklediğinden dar kabul edilmesi sebebiyle ise negatif İZT'ye maruz kalmaktadır. Bu örnekte üstelik bu İZT'nin prensin imaj beklentisinin yüksek olduğu kendinden alt konumdaki kişiler içerisinde yapılması,

[90] Saygı ifadeleri farklı konumdaki kişiler arasında kullanılmaktadır. Bu örnekte üst konumdaki konuşur tarafından alt konumdakine kullanılması muhataptan düşük konumdaki kişilerin bulunduğu ortam açısından onun imajını desteklemek amacıyladır, denebilir.

negatif ve pozitif imaja doğrudan İZT'nin derecesini de şiddetli bir biçimde yükseltmektedir.

[Konuşurlar: Handan Prense, Konum: Üstten Asta, Resmiyet: Samimi, Ortam: Başka Yöneticilerin Olduğu Ortam]

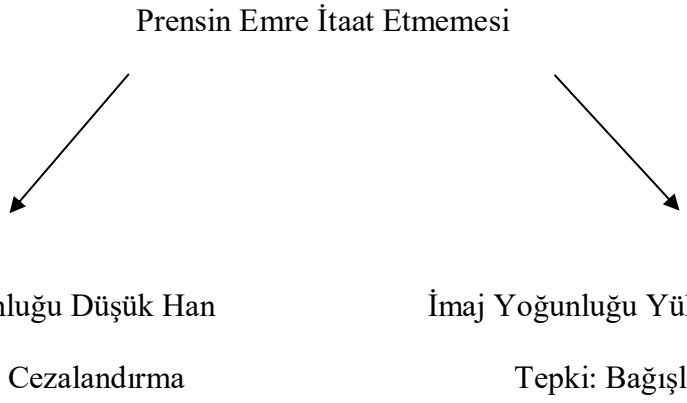
4. Tanık

kan ince tep yarlıgkadı tıdu umadam erkim tükemedi erksiz ıdur men* "Han ise şöyle beyan etti: Ona engel olamadım. Gücüm yetmedi, onu istemeye istemeye gönderiyorum." (İKPÖ, 27)

Bir han için toplum içinde normal kabul edilen ve hanın karşısındakinden beklenti içinde olduğu davranış isteğinin yerine getirilmesi, en azından bunun kabul edilmesidir. Dolayısıyla hanın bu konuda imaj beklentisi yüksektir. Ancak bu yüksek beklentiyi gerçekleştirmeyen oğlu hanın pozitif imajına yüksek bir İZT'de bulunmuştur. İZT'yi daha da şiddetli bir hâle getiren en önemli husus, belki de bu İZT'nin hanın hâkimiyetindeki insanların bulunduğu ortamda yapılmış olmasıdır.

Buradaki ilginç nokta hanın bu güçsüzlüğü halkına karşı itiraf etmesidir. Kendi pozitif imajını bu yolla zedelemiş bulunan han için imaj yoğunluğunun yüksek olduğu söylenebilir. Zira bu durumda ortamdaki kişilerin zihninde "kendi oğluna laf geçiremeyen iradesiz bir han" imajı oluşmasıyla karşı karşıyadır. Hanın sözünü, hatta öncesindeki *barmagay sen* (İKPÖ, 19) emrini dinlemeyen prense, han tarafından imaj yoğunluğuna bağlı olarak iki tepki verilebilirdi:

Şekil 10: Prensin Hana İtaatsizliği Bağlamında İmaj Yoğunluğunun Tepkiyi Belirleyici Rolü

Metinde hanın imaj yoğunluğu yüksek olduğu için İyi Düşünceli Prens'e duyduğu sevgi, imaj beklentisinin önüne geçmiş görünmektedir.

[Konuşurlar: Handan Halka, Konum: Üstten Asta, Resmiyet: Resmî, Ortam: Başka Yöneticilerin/Halkın Olduğu Ortam]

5. Tanık

o*l üdün teŋri burkan kuanşi im pusarka ince tip yarlıkadı tözünüm bu alkınçsız bodisvt ulatı teŋrili kişili kalın kuvragka yarlıkançuçı köŋül turguruŋ bu buşısın alıŋ asıg tusu kılu biriŋ* "O zaman Tanrı Burkan Kuanşi im Pusar'a şöyle buyurdu: Asîlim, bu Tükenmez Gönüllü Bodhisattva ile büyük Tanrı ve insanlar topluluğuna acıma duygunuzu gösterin, bu sadakasını alın, (onlara) fayda sağlayın." (KP, 162-166)

Parçadan hemen önce Tükenmez Gönüllü Bodhisattva, Kuanşi İm Pusar'a tanrılar topluluğu ve insanlar adına sadaka sunmakta ancak Kuanşi İm Pusar bunu kabul etmemektedir. Burkan bu parçada Kuanşi İm Pusar'a bu sadakayı kabul etmesi için emir vermiştir. Ancak ortamda ona hürmet eden ve hizmet etmek isteyen Tükenmez Gönüllü Bodhisattva olduğu için pozitif imaja olası bir tehdidi en aza indirmek amacıyla öncelikle muhatap durumdaki Kuanşi'ye hitapta *tözünüm* sözcüğünü seçmiştir. Böylece Burkan Kuanşi İm Pusar'ı Tükenmez Gönüllü Bodhisattva'nın karşısında ilk anda onurlandırmıştır.

Burkan'ın, aynı amaçla sözlerine siz üslubuyla devam ettiği söylenebilir. Siz üslubu bilindiği üzere uzak ilişki içerisindeki kişiler arasında sınır ihlali yapmamak için olduğu kadar yakın ilişki içerisindeki insanlar arasında saygı ve pozitif İBT kaygısıyla tercih edilmektedir. Parçadaki kullanımda ikinci sebep geçerli olmalıdır. Kuanşi İm Pusar'a tanrılar ve insanlar topluluğu adına din sadakası sunan Tükenmez Gönüllü Bodhisattva'nın bulunduğu ortamda Burkan'nın sen üslubuyla hitap etmesi elbette Kuanşi İm Pusar'a pozitif İZT riskini arttıracaktı.[91]

Burkan metnin tamamında yalnızca bu parçada Kuanşi İm Pusar'a seslenmiştir. Bu kısa konuşasında *tözünüm* hitabı ve siz üslubunu tercih etmiştir. Sözünün başında

[91] Burkan'ın Kuanşi İm Pusar'a siz üslubuyla hitap etmesi, aynı zamanda, Burkan'ın asaleti ve saygınlığı ile de ilişkilidir. Ancak metnin genelinde dikkat çeken en önemli konu Kuanşi İm Pusar'ın Burkan tarafından övülmesi ve onun meziyetlerinin anlatılmasıdır. Dolayısıyla siz üslubunun tercihi, Burkan'ın asil bir tavır sergilemesiyle ilişkilendirilebileceği gibi Kuanşi'ye pozitif imaj beslemesi akışı içerisinde başvurulan bir yöntem olarak da düşünülebilir. İkinci durum, burada, metnin akışı açısından ön plana çıkmaktadır.

tözünüm hitabını kullandığı gibi sonunda da ondan yapmasını istediği eylemi *–U bir-* tezlik fiiliyle çekimleyerek Kuanşi'nin gücüne atıfta bulunmuştur, denilebilir. Başka bir ifadeyle Burkan *asıg tusu kılu biriŋ* istek bildiren ifadesinde tezlik fiilini kullanarak Kuanşi'nin bu fayda sağlama eylemini kolayca yapabileceğini, onun bu işi yapmaya gayet muktedir olduğunu bildirmiştir.

[Konuşurlar: Burkan'dan Kuanşi İm Pusar'a, Konum: Üstten Asta, Mesafe: Yakın, Resmiyet: Resmî, Ortam: Tükenmez Gönüllü Bodhisattva'nın Bulunduğu Ortam]

6. Tanık

atı kötrülmiş ayagka tegimlig teŋrim bo erser utunçsuz atl(ı)g d(a)ra(a)ni nom tetir kayu tınl(ı)glar birök süzük kertünç köŋülin bo d(a)r(a)ni nomug sözleser m(e)n ötrü ürüg uzatı ol tınlıgların korkınçta ölümte küyü küzetü tegingey m(e)n tep ötünti
"Adı yüce, saygıdeğer efendim, bu da yenilgisiz adlı dharani öğretidir. Öyle ki hangi canlı saf ve inançlı (bir) gönülle bu öğretiyi söylese ben, o canlıları daima korkudan (ve) ölümden koruyup (onları) gözeteceğim, diye arz etti." (AY VII, 468/20-232)

Vajrapani-Guhyakadhipati adlı bodhisattva Burkan'a bir öğreti arz etmiş ve sonrasında bu öğretiyi söyleyen kişileri ölümden ve korkudan koruyacağını söylemiştir. Bodhisattva, Burkan'nın huzurunda insanlar hakkında iddialı bir vaatte bulunması dolayısıyla haddini aşmaktan çekinmekte ve bir saygı ifadesi kullanmaktadır. Normalde kendinden alt konumda olan insanları koruyup gözetmeyi *küyü küzet- veya küyü küzedü yarlıka-* şeklinde ifade etmesi beklenirken *küyü küzedü tegin-* yapısını kullanması Burkan'ın huzurunda konuştuğunun bilincinde olmasıyla alakalıdır.[92] Bu örnek, hem pragmatik saygıyı hem de ortamdaki diğer kişilerin nezakete etkisini ortaya koyması açısından önemlidir.

[Konuşurlar: Vajrapani-Guhyakadhipati'den Burkan'a, Konum: Asttan Üste]

3.5. İmaj Açlığının İZT Algısına Etkisi

Kişinin herhangi bir konu hakkında geçmişte edindiği İBT ve İZT'ler, aynı konu hakkında bugünkü söylemlerin de algılanma biçimini ve imaj üzerindeki etkisini

[92] Bu parçaya benzer bir örnek için bkz: a.g.e. 474/2-3.

belirleyici faktörlerden biridir. Geçmişte maruz kalınan İZT'ler ve edinilen İBT'ler gelecekte söz konusu durum hakkındaki beklentiyi etkilemektedir. Nezaketin aslında muhatabın beklentisiyle örtüşen söyleme karşılık geldiği bilinmektedir. Bu durumda belirleyici olan muhatabın beklentisidir ve beklenti önceki tecrübelere dayandığı kadar kişinin hür iradesiyle ve istekleriyle belirlenebilmektedir.

Kişinin belirli bir konu hakkındaki beklentisinin, edinilen imaj beslemesine göre yüksek olması durumunda imaj yoğunluğunun düşük olduğundan teori kısmında bahsedilmişti. Düşük imaj yoğunluğu ya da imaj açlığı olarak adlandırılabilecek bu durumda bir hassasiyet oluşmakta ve algı İZT yönünde bir eğilim sergilemektedir.

Eski Uygur Türkçesi metinlerinde, sevgi beklentisi, maddi beklenti ve manevi beklentinin yüksek olması dolayısıyla imaj açlığının ortaya çıktığı üç örneğe rastlanmıştır.

1. Tanık

ayıg ögli tegin inisi ince tep sakıntı ögüm kaŋım eçim teginke sever meni aklayur erti amtı eçim taluyka barıp erdini kelürser tagı agırlıg bolgay men takı uçuz bolgay men tep sakıntı* "Kötü Düşünceli Prens şöyle düşündü: 'Babam ve annem, her zaman, sadece prens ağabeyimi sever ve benden hep nefret ederlerdi. Şimdi, ağabeyim okyanusa gider ve mücevheri getirirse daha da çok beğenilecek, bense daha çok horlanacağım.' diye düşündü." (İKPÖ, 28-29)

Kötü Düşünceli Prens'in kendi kendine söylediği *ögüm kaŋım eçim teginke sever meni aklayur* erti* ifadesi anne-baba onayı açısından imaj yoğunluğunun düşük olduğunu göstermektedir. Anne baba tarafından onay görmeyen, nefret edilen Kötü Düşünceli Prens'in düşük imaj yoğunluğu (düşük İBT ÷ yüksek beklenti) sebebiyle imaj ihtiyacı o kadar yüksektir ki kardeşini öldürmeyi dahi göz almaktadır. Bu kararı vermesinde zaten düşük olan imaj yoğunluğunun, kardeşinin mücevheri bulmasıyla göreceli olarak daha da azalması endişesi etkili olmuştur.

[Konuşurlar: Kötü Düşünceli Prens'ten Kendisine, Konum: Asttan Üste, Resmiyet: Samimi, Ortam: İç Yaşantı]

2. Tanık

anta ken yeme agruk bultı keŋrenü aş berür boltılar kaltı tegin uktı köŋli yerinti ötrü udçı erke barayın tep tedi udçı er neglük barıgsadıŋaz köŋlünüz*ni kim

bertdi barmaŋ tep tedi "Bundan sonra, yine de, ağır bir yük olarak gördüler ve ona, homurdanarak yemek vermeye başladılar. Prens bunu anladığı zaman yüreği burkuldu. Sonra sığırtmaca, 'Ben gideyim.' dedi. Sığırtmaç 'Neden gitmek istiyorsunuz (= Neden gitmeyi düşündünüz) ? Gönünüzü Kim yaraladı? Gitmeyin!' dedi." (İKPÖ, 68-69)

Prens hasta bir şekilde bir ay kadar süre boyunca yabancının evinde yatmaktadır. Hastalığı nükseden prense ev halkının *homurdanarak* yemek vermesi prensin içinde bulunduğu durum göz önüne alındığında şiddetli bir İZT içermektedir.

Aynı söz edimin konuşura sürekli maddi-manevi yardımda bulunmuş ve konuşurdan da saygı görmüş bir kişiye yapılmasıyla, yalnızca bir akşam yemeğine davet edilmiş bir kişiye yapılması yahut prensin durumu gözetilerek yapılması arasında İZT şiddeti arasında elbette farklar vardır. İlk durumda İZT şiddeti en düşüktür çünkü *homurdanarak* yemek veren kişilere çokça yardımda bulunmuş ve onlardan da iltifat almış kişinin bu konudaki imaj yoğunluğu yüksektir ve böylesine bir İZT onu şaşırtsa da imaj kaybı açısından fazlaca etkilemeyecektir. İkinci durumda konuşur tarafından davet edilen bir kişi davet alma dolayısıyla bir İBT edinmiştir. Konuşurun isteği üzerine yemeğe icabet eden kişi bu tutum karşısında şaşıracak hatta etkilenecektir zira yemeğe davet edilmek dışında konuyla ilgili bir imaj yoğunluğuna sahip değildir. Ancak prens uzun süredir ev sahiplerini rahatsız ettiğini, onlara yük olduğunu ve onlara muhtaç olduğunu düşündüğü için konuyla ilgili imaj yoğunluğu en düşüktür ve sergilenen tutum onun *bam teline* dokunmuştur. Dolayısıyla prens daha yüksek bir pozitif İZT'ye maruz kalmıştır, denilebilir.

[Konuşurlar: Yabancıdan prense, Konum: Eşit Konum, Mesafe: Uzak, Resmiyet: Resmî]

3. Tanık

takı yme bo etöz […] ertiŋü yırınçıg yarsınçıg erür anı üçün tegimlig ol amtı maŋa bo et'özümin titip ıdalap üzeliksiz üstünki yeg apamulug meŋü nirvanıg tilegülük busuş sakınç emgek tolgagıg birtem tarkarguluk tugmak ölmeklig tegzinçig amırtgurguluk nizvanilıg ilişig üzgülük dyan bilge biliglig küçüg küçlendürgülük tolu tükel bışrunmaklıg edgüg egsüksüz bütürgülük yüz buyanlıg etigin etingülük tolu tükel bilge biligig tüpgergülük alku burhanlar üze ögitmiş ıdok nomlug etözüg tanuklaguluk kamag beş ajun tınl(ı)glar oglanın nom buşılıg meŋi üze meŋiletgülük "Ayrıca bu

vücut […] son derece iğrenç (bir yapı)dır. Onun için şimdi bana şu yakışır: Vücudumdan vazgeçip en üstteki sonsuz Nirvana'yı istemeli; keder (ve) acıyı bütünüyle uzaklaştırmalı, doğum ve ölüm döngüsünü sona erdirmeli; tutku bağlarını koparmalı, meditasyon (dhyāna) gücünü güçlendirmeli, mükemmel eğitim almayı (ve) iyiliği eksiksiz (şekilde) tamamlamalı yüz sevaplı işi işlemeli, tekmil bilgileri derinlemesine kavramalı; bütün Buddhaların övdüğü zarif ilahî vücudu tanıklamalı bütün beş dünya canlılarının çocuklarını öğreti (dharma) sevinciyle (dharma sadakasıyla) sevindirmelidir." (AY X, 614/6- 615/4).

Mahāsattva Prens ağabeylerinden farklı olarak dinî anlamda kendinden fazlaca beklenti içindedir. Ağabeyleri aç kaplanı gördüklerinde başkasının ona yardım etmesi gerektiğini ve maldan, candan vazgeçmenin zor olduğunu düşünürken kendisi hayatından vazgeçeceği o anın geldiğini düşünmüştür: *ötrü ol üdün m(a)has(a)tve bodis(a)t(a)v yorıyu ince tep sakıntı çak amtı maŋa ugrayu et'özümin isig özümin titgülük ıdalaguluk üd kolu soka kelti* "O zaman Mahāsattva Bodhisattva yürürken şöyle düşündü: (İşte) tam şimdi vücudumu hayatımı adayacak zaman çıkageldi." (AY X, 612/18-22). Bu iç konuşma aslında prensin kendisini Nirvana'ya ulaşmak için feda etmeyi önceden beri istediğini göstermektedir.

Bu parçada yapmak istediklerini listesinin uzunluğu aslında prensin kendisinden olan beklentisinin ne kadar yüksek olduğunu göstermektedir. Tüm bunları henüz başaramamış olan ve geçmişte vücuduna, yiyecek, içecek, üst baş, ev bark, mücevher gibi şeylere taptığını [93] itiraf eden prens, şiddetli bir imaj açlığıyla vücudundan tiksinmiş; pozitif imajını zedeleyerek daha büyük imaj beslemesi uğruna o anda kendini kaplana feda etme kararı almıştır. Geçmişte maddiyata bu kadar önem veren başka kişiler veya prensin kardeşleri bu ameller karşısında kendilerini feda etmezken Mahāsattva Prens'in bu konuda daha çok hassas olması elbette geçmişten beri kendinden beklentisinin yüksek olmasıyla ilgidir ki bu imaj yoğunluğunu ciddi derece düşürmektedir. Bu düşük imaj yoğunluğu, gereklilik bildiren dil bilgisel parçalar vasıtasıyla kendi negatif imajı üzerinde olabildiğince baskı kurmasına sebep olmuştur.

[Konuşurlar: Mahāsattva Prens'ten Kendine, İmaj Beklentisi: Yüksek]

[93] Kastedilen bölüm için bkz. a.g.e. 612/23-613/5.

3.6. Yüksek İmaj Yoğunluğunun İZT Algısına Etkisi

İmaj beklentisinin karşılandığı durumlarda imaj yoğunluğu yüksektir ve yüksek imaj yoğunluğu da herhangi bir konudaki imaj hassasiyetinin az olmasını sağlamaktadır. Geçmiş yaşantılarda elde edilen İBT'ler herhangi bir tutumun İZT olarak algılanmamasına veya algılanan İZT'nin şiddetinin düşük olmasına neden olmaktadır. İmaj beklentisi ile imaj yoğunluğu arasındaki ters orantı gelecekte maruz kalınan İZT'ler kadar edinilen İBT'lerin algılanma biçimini de etkilemektedir.

Eski Uygur Türkçesi metinlerinde tevazu kaynaklı beklenti düşüklüğü ve yeterli imaj beslemesi sayesinde gelişen özgüvenin imaj hassasiyetini düşürdüğü görülmektedir.

1. Tanık

*udçı er körüp ince tep ayıtdı siz kişi*de adruk begrek er közünür siz siz neglük ince irinç yarlıg boltuŋuz […] ötrü tegin toga* yok çıgay poşıçı men tep tedi.* "Sığırtmaç, onu görünce şöyle sordu: Siz, ölümlülerin hepsinden farklı ve çok asil biri gibi görünüyorsunuz. Niye böyle zavallı ve acınacak bir duruma düştünüz? […] O zaman prens: 'Ben yoksul ve zavallı bir dilenci olarak doğdum.' dedi." (İKPÖ, 66-67)

Yabancı, prensin dış görünüşü ve tavrından dolayı onun yüksek tabakaya ait, soylu bir kişi olduğunu fark etmiş ancak prens, küçük kardeşini korumak için kendi kimliğini gizlemiş ve yabancıya kendisini olduğundan daha alt konumda bir kişi olarak tanıtmıştır. Dolayısıyla anlatıcı da bu konum yakınlığına/eşitliğine uyum sağlayarak kişiler arasındaki sözleri *te-* fiiliyle belirtmiştir.

Burada ilgi çekici durum, İyi Düşünceli Prens'in maddi ve manevi açıdan yüksek bir konumda olmasına rağmen kendisini alt konumda gösterme becerisidir. Zira prens hem hanın oğludur -ki bu çok büyük bir güç ve saygınlık demektir- hem de dinî açıdan yüksek mertebeli bir kişi olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla yabancıdan çok daha üst konumda bir kişi olmasına hatta yabancının da onun bu üstünlüğünü fark etmesine rağmen -kendisinin gözünü oysa da- kardeşi Kötü Düşünceli Prens'in canını korumak için kendi pozitif imajını dramatik şekilde aşağı çekmiştir. Bu durum elbette İyi Düşünceli Prens'in geçmişteki yaşantısında çokça pozitif imaj beslemesi alması ve imaj beklentisinin dinî bir tevazudan dolayı düşük olması sayesinde mümkün olmuştur. İyi Düşünceli Prens'in, ondan kötülük görmüş olsa bile, kardeşinin canını bir imaj beslemesinden daha önemli görmektedir.

[Konuşurlar: Yabancı ve Prens, Konum: Farklı Konumdaki Kişiler, Mesafe: Uzak, Resmiyet: Resmî, İmaj Yoğunluğu: Yüksek]

2. Tanık

birök sizin savınız köni kertü çın erser bo menin ötünmiş ötügümin yoksuz kurug kılman tep monçulayu sözlesün "Eğer sizin sözünüz gerçek ise bu dilemiş olduklarımı boşa çıkarmayın, diyerek böyle arz etsin." (AY VIII, 520/19-23)

Sarasvati Tanrıça bir kulun kendisinden nasıl dilekte bulunması gerektiğini Burkan'a anlatmaktadır. Bu parçadaki söylemde Tanrıça'dan şüphe ve ona bir tehdit söz konusudur. İlginç olan kısım Tanrıça'nın kuldan böyle bir söylemde bulunmasını istemesidir. Şüphe içermesi sebebiyle pozitif ve insanın dileklerini gerçekleştirmeye zorlaması sebebiyle negatif imajını kendi kendine tehdit eden Sarasvati Tanrıça'nın böyle bir İZT'ye karşı yüksek bir imaj yoğunluğuna sahip olduğu ve verdiği sözleri gerçekleştirme konusunda kendine tam anlamıyla güvendiği düşünülebilir. Anlaşılan o ki Sarasvati Tanrıça bu konuda edindiği tecrübelere güvenmektedir ve Tanrı Burkan'dan bir insanın kendisine bu şekilde seslenmesini *isteyebilmektedir.* Karşıdan gelebilecek bir İZT'ye karşı farklı imaj yoğunluklarına göre şu tepkiler görülebilmektedir:

Düşük imaj yoğunluğu --- İZT'den kaçış hâli

Yüksek İmaj Yoğunluğu ---- İZT'yi görmezden gelebilme hâli

Daha yüksek imaj yoğunluğu ----- İZT'yi karşıdan talep edebilme hâli

Sarasvati imaj yoğunluğunun yüksekliği sebebiyle son aşama olan İZT'yi karşıdan talep edebilecek durumdadır.

[Konuşurlar: Sarasvati Tanrıça'dan Burkan'a, Konum: Asttan Üste, İmaj Yoğunluğu: Yüksek]

3. Tanık

anta ö[t]rü m(a)[hap(a)dme] elig beg sansız üküş tınl(ı)glar uduz örmen igin emgenmişlernin körüp öz etözine ince tep tedi ay menin könülüm a bo tınlıgların(ı)n ig emgeklerniŋ körgil karınları keberip öŋleri kırtışları sarıg tuprak öŋlüg bolup ertiŋü turuk bolmışlar ol küçsüz yavaz közin umuglug sakınçın meni atayu tururlar bo tınl(ı)glarnıŋ munı teg emgekleri turup meniŋ yme el oronınta olurmışım ne tusu ol (BT XXXVII, 10739-10749) "Sonra Mahapadma Hükümdar Bey sonsuz sayıda

canlının döküntü ve cüzzam hastalıklarını, çektikleri (sıkıntıları) görüp kendi kendine şöyle dedi: Ey benim gönlüm ey! Bu canlıların hastalıklarını, çektiklerini gör! Karınları şişip görünüşleri sarı toprak gibi olup kuvvetten düşmüşler. O güçsüz, fena (hâldeki) gözlerle umutla beni anıp dururlar. Bu canlıların böyle acıları varken benim hükümdar tahtında oturmamın ne faydası var?"

Hükümdar bu parçada eziyet çeken insanlara acımakta ve kendisine emir kipiyle seslenmektedir. Kendisine emri pekiştirici bir ekle *körgil* şeklinde hitap eden hükümdar hâlâ tahtta oturmasının gerekliliğini sorgulamaktadır. Kendisine makamı ve yöneticiliği konusunda bir özeleştiride bulunan hükümdar aslında kendi pozitif imajına İZT'de bulunmaktadır. Ancak bu pozitif İZT daha yüksek bir pozitif imajı kazanmak içindir. Bu parçada göze ilk çarpan şey hükümdarın acı çeken canlılara merhamet etmesidir. Canlılara merhamet duygusu hemen her Budist metinde kutsal varlıkların zayıf, fakir, sıkıntı içindeki canlılara beslediği bir duygu olarak verilmiştir. Bu canlılara genellikle Burkan, bodhisattvalar ve hükümdar ailesindeki kişiler acımaktadır. Eski Türk kültüründeki kut inancıyla da paralellik gösteren bu durum din boyutuyla bir yücelik göstergesidir. Dolayısıyla normal şartlar altında konumunu eleştirerek kendisine pozitif İZT'de bulunan hükümdar, merhamet duygusu ve makam hırsından kurtulma isteği vesilesiyle daha büyük bir dinî mertebeye yönelmektedir. Böylece daha büyük bir pozitif imaj edinme adına zaten beklentilerini –muhtemelen- önceki yaşamında karşılamış olan hükümdar, bu rolünden vazgeçmektedir. Bu durum yüksek imaj yoğunluğunun İZT'yi düşürücü etkisine ve üst benliğin imajı arttırma ve besleme rolüne bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

[Konuşurlar: Sarasvati Tanrıça'dan İnsana, Konum: Üstten Asta]

3.7. Anlatıcının Üçüncü Kişi Olarak Olaylara Nezaket Açısından Bakışı

Kurgusal metinlerde rastlanan en ilginç unsurlardan biri, anlatıcıdır. Anlatıcı olay ve durumları dışarıdan aktaran soyut bir varlık olması dolayısıyla belirsiz bir görünüme sahiptir. Ancak olayları anlatırken benimsediği üslup göz önünde bulundurularak anlatıcının ve diğer kahramanların bazı özellikleri ortaya çıkarılabilir. Özellikle din metinlerinde anlatıcının geliştirdiği farklı nezaket yöntemleri, onun kutsal varlıklara göre konumu, kutsal varlıklar arasındaki hiyerarşi, kutsal varlıkların

bağlama ve karakteristik özelliklerine göre değişen üslupları hakkında ipuçları vermektedir.

Korpusta yer alan metinler içerisinde kişilerarası diyaloğun evrildiği nokta, anlatıcının kahramanlara göre kendini konumlandırdığı yer ve bağlamın saygı ifadelerine etkisini değerlendirme biçimi; anlatıcı tarafından tercih edilen nezaket yöntemini belirlemektedir. Bu başlık altındaki örneklerin sonunda bulunan ve köşeli parantez içinde verilen ölçütlerden konum ölçütü, kişilerin genel konumlarına değil bağlam içerisinde bulundukları konuma göre belirlenmiştir.

1. Tanık

ötrü teginke ince tep ötünti oglum muntuda ınaru ög(=ŋ?)tün yıŋak altun tag bar közünür mü körüŋ te(=u)p tedi avıçka ince tep tedi ol altun tagka tegser siz kök lenkua körgey siz "O zaman, prense şöyle arz etti: 'Oğlum, ilerde, doğu yönüne doğru, bir altın dağ var. Görünüyor mu? Bakın!' dedi. İhtiyar şöyle devam etti: O altın dağa ulaşırsanız mavi lotus çiçekleri göreceksiniz." (İKPÖ, 37-38)

Bu örnek, toplumsal kabullerin üsluba etkisini göstermesi açısından ilginç bir örnektir. Prensten toplumsal statü olarak alt konumda olan ihtiyar bilge sözü öncelikle *tegin-* fiiliyle ifade edilmiştir. Ancak prense *oglum* hitabı ve öğüt şeklinde ortaya çıkan yaş ve bilgelik etkenlerinin devre girmesiyle bilgenin sözleri *te-* fiiliyle ifade edilmiştir. Bu kullanım, anlatıcının bir üçüncü kişi olarak toplumda farklı konumlarda olan iki insanın toplumsal kurallara bağlı olarak nasıl değerlendirdiğini göstermektedir. İlk durumda resmiyet ve sosyal konum farkı ön plandayken ikinci aşamada samimiyetle birlikte yaş ve tecrübeli kişi olmak imaj açısından dengeleri değiştirmiş görünmektedir. Bura sosyal statünün arka planda kalması ve samimi üslubun oluşmasında ortamda başka kişilerinin bulunmamasının da rolü olduğu söylenebilir.

[Konuşurlar: Bilge İhtiyardan Prense, Konum: Asttan Üste > Eşit Konum, Resmiyet: Samimi, Ortam: İkisinden Başka Kimsenin Bulunmadığı Ortam]

2. Tanık

*udçı er körüp ince tep ayıtdı siz kişi*de adruk begrek er közünür siz siz neglük ince irinç yarlıg boltuŋuz […] ötrü tegin toga* yok çıgay poşıçı men tep tedi*. "Sığırtmaç, onu görünce şöyle sordu: Siz, ölümlülerin hepsinden farklı ve çok asil biri gibi görünüyorsunuz. Niye böyle zavallı ve acınacak bir duruma düştünüz? […] O zaman prens: 'Ben yoksul ve zavallı bir dilenci olarak doğdum.' dedi." (İKPÖ, 66-67)

Yabancı, prensin dış görünüşü ve tavrından dolayı onun yüksek tabakaya ait, soylu bir kişi olduğunu fark etmiş ancak prens, küçük kardeşini korumak için kendi kimliğini gizlemiş ve yabancıya kendisini olduğundan daha alt konumda bir kişi olarak tanıtmıştır. Dolayısıyla anlatıcı da bu konum yakınlığına/eşitliğine uyum sağlayarak kişiler arasındaki sözleri *te-* fiiliyle belirtmiştir. Sonuç olarak anlatıcı burada kişilerin asıl konumları açıkça ortada olmadığı için hikâyenin akışı içerisinde nezaket açısından bağlamın gerektirdiği leksik parçayı kullanmıştır, denilebilir.

[Konuşurlar: Yabancı ve Prens, Konum: Belirsiz, Mesafe: Uzak, Resmiyet: Resmî]

3. Tanık

m(a)hadeve tegin ukunçsuzın ınçe ***tep tedi*** *bo montag osuglug törümiş küçsiremiş alaŋurmış aç bars açmak suvsamak emgekin ertiŋü sıkılıp unakaya ölgeli turur [..] bo irinç tınl(ı)g üçün et'özüg titip monuŋ isig özin ulagalı udaçı* ***tep tedi*** *ulugı tegin bo savıg eşidip yene orton inisiŋe ay inim alp titgülük tavar alp iş neŋ inçip isig özte ertmez* ***tep tedi*** *bo savnıŋ basa soŋınta m(a)has(a)tve tegin ınçe* ***tep tedi*** *ay eçilerim a biz kamagun amtı isig özümüzke et'özümüzke ertiŋü ilinmiş yapşınmış biz inçip yana adınaguka asıg tusu kılgalı bilge biliglig y(a)ruk közümüz yok bolur erki "*Prens M(a)hādeva farkında olmadan şöyle **de(yiver)di**: Bu, böylesine zayıflamış, bitkin, aç kaplan, açlık susuzluk eziyetiyle son derece sıkılıp neredeyse ölmek üzeredir […] (Kim) bu zavallı canlı için vücudunu feda ederek bunun hayatını devam ettirebilecek? Büyük prens bu sözü duyunca tekrar ortanca kardeşine 'Ey kardeşim, servetten vazgeçmek zor, işten (vazgeçmek) zor fakat hiçbir şey candan (vazgeçmek kadar zor) değildir.' **dedi**. Bu sözün ardından Mahāsattva prens şöyle **dedi**: 'Ey ağabeylerim! Biz hepimiz şimdi canımıza (ve) vücudumuza son derece bağlanmışız ancak başkasına fayda sağlayacak olan, bilgili (ve) aydınlık gözümüz yok mu oluyor acaba?' (AY X, 610/20-611/16)

Bu bölümün öncesinde küçük kardeşin ağabeyine seslenmesi *ötün-* fiiliyle ifade edilmiştir.[94] Ancak bu bölümde üç kardeş zavallı, aç bir kaplanla karşılaşmışlar ve her biri kendi inancının kuvveti ölçüsünde farklı tepkiler vermiştir. En büyük ağabey kaplana acımış ancak maldan ve candan vazgeçmenin çok güç olduğunu vurgulamış, ortanca kardeş çözüm olarak *kendilerinden başka* kimin bu hayvana

[94] Kastedilen bölüm içim bkz. a.g.e., 609/4-6.

yardım edebileceğini sormuştur. En küçük üçüncü prens ise inancının sağlamlığını, metnin başlangıcında ağabeyleri ormandaki hayvanlardan korkarken evliyaların bulunduğu bu ormandan korkmadığını söyleyerek sezdirmiş[95] ve din için canlarından vazgeçmeleri gerektiğini söylemiştir.

Karşılaştıkları durum üçü için de bir sınavdır ve aç kaplana nasıl davranacakları bu dinî sınavı geçip geçemediklerini belirleyecektir. Dolayısıyla bu durumda dinî açıdan üçü de eşit durumdadır ve sınanmaktadır. Anlatıcının da kardeşlerin birbiriyle konuşmalarını eşit konumdaki kişiler arasında kullanılan *te-* fiiliyle vermesi, bu eşit koşula ve müstakbel dinî mertebenin belirsizliğine uygun görünmektedir.

[Konuşurlar: Üç Prens, Konum: Eşit Konum, Mesafe: Yakın, Resmiyet: Samimi]

4. Tanık

ançagınça sapça ikinti buryukı kelip elig begke tegdi ötrü elig beg aŋa ay buryuk a amrak atayım m(a)has(a)tve kanta ermiş tep ayıtu y(a)rlıkadı ol buryukı bo yarlıgıg eşidip közinte isig yaşı tökülü busuşlug kadgulugın yıglayu agızı kurup tili tamgakı katıp sav sözleyü umatın kikinç bermedin şük turdı anı körüp elig beg hatunı birle aşukup ince tep ayıtdı t(e)rkin sözleŋ buryuk a "O esnada sıraca ikinci kumandanı gelip hükümdara yanaştı ve hükümdar ona: 'Ey kumandan, sevgili yavrum Mahāsattva nasılmış?' diye sordu. O kumandan bu emri işitince gözlerinden sıcak yaşlar dökülerek hüzünle ağlayarak ağzı kuruyup dili damağına yapışıp söz söyleyemedi, cevap veremedi, sessizce durdu. Bunu görüp hükümdar ve eşi aceleyle şöyle sordu: Çabuk söylesene ey kumandan!" (AY X, 624/4-15)

İlk aşamada kumandan hükümdarın huzuruna çıktığında hükümdar kumandana oğlunun nerede olduğunu sormuştur. Bu soru normal bir ast üst ilişkisi içerisinde düşünülerek anlatıcı tarafından *yarlıka-* fiiliyle verilmiştir. Ancak kumandanın kral ve kraliçeye oğullarının öldüğünü söyleyememesi ve sessizce beklemesi üzerine durum başka bir hâl almıştır. Kral ve kraliçe paniğe kapılıp *aceleyle* oğullarının nerede olduğu bilgisini kumandandan almak durumunda kalmışlar ve kumandanın acil cevabına muhtaç duruma düşmüşlerdir. Böyle bir durumda anlatıcı da hükümdar ve eşinin kumandana sorusunu *ayıtu yarlıka-* biçiminde değil, *tep ayıt-* yapısıyla vermiştir.

[95] Kastedilen bölüm için bkz. a.g.e. 609/7-10.

Burada güç dengesinin elindeki bilgi dolayısıyla kumandan lehine kısa bir süreliğine nötrlendiğini söylemek mümkün görünmektedir.

[Konuşurlar: Hükümdar'dan Komutana, Konum: Eşit Konum, Mesafe: Yakın]

5. Tanık

bu sav(ag) (sözleyür) erken [ ] ***elgin yokaru (öntürüp)*** *[ ]* ***agırlayu*** *[ ] (bi)ş yüz yaratmak kim birimim ötep inçin ereyin bu savag işidip emgeklig yüzin iye taya badari braman inçe* ***tip tidi aya yavaşım*** *kim meniŋ kiçigde berü yıgmış kazganmı(ş) edim tavarım erdi erser anı alku tözün maytrı birle sokuşup ezrua teŋri yirinte togmak küsüşin buşı birgeli sakınçın iki yigirmi yıl tüni küni üz(lünçüsüz) paşantak atlıg yagış yagadım(ız) ed tavar esrgençsizin alk(u) buşıçılarka buşı birdim amtı sinite takı yok çıgay ınka erü(r) men biş bakar teŋinçe tavarı(m) yok kanta takı biş yüz yaratmak* ***birü ugay men*** *burkırak yüzin [ ] inçe* ***(tip) tidi*** *[ ]z öze yarlıg [ ]* ***biriŋ*** *maŋa (biş) (yüz) yaratmak* ***siziŋe*** *umunçl(ugın) ayıg ırak yolt(a) emgenü kelmiş men* ***umugsuz kılmaŋ*** "Bu sözleri söylediği sırada [ ] **ellerini yukarı kaldırıp [ ] hürmet ile** [ ] huzurunda beş yüz altın (bununla borçlarımı) ödeyip sükûnete kavuşayım'. Bu sözleri işitince ızdıraplı bir yüzle, korka korka Badhari Brahman şöyle dedi: '**Ey azizim**, benim küçüklüğümden beri biriktirdiğim ne malım ne mülküm var ise bunun hepsini asîl Maytrı'ya rastlayıp Tanrı Ezrua dünyasında yeniden doğmak arzusu ve sadaka verme düşüncesi ile on iki yıl gece gündüz fâsılasız Pāsandika kurbanı olarak sunduk, malımı mülkümü esirgemeden hep sadaka toplayıcılara sadaka olarak verdim. Şimdi (ise) yersiz yurtsuzum ve senden daha fakirim. Beş bakırım bile kalmadı, beş yüz altını (nereden bulup) **verebileyim**!' Asık bir yüzle [ ] Brahman Nirdhana şöyle dedi: [ ] Benim gibi fakir ve zavallı kimselere acıyın. Bana (beş yüz) altın (gerek); size güvenerek, kötü, uzak yoldan ızdırap çekerek geldim, benim umudumu kırmayın!" (Maytr., 10/19- 11/3)

Bu bölümde Brahman Nirdhana, Badhari Brahman'dan borçlarını ödeyebilmek için beş yüz altın istemektedir. İkisi de brahman olmaları dolayısıyla anlatıcı aynı konumda olan konuşurların ifadelerini *te-* fiiliyle vermiştir. Ancak söylem ve bağlama bakıldığında bu konuşma ilki Nirdhana'nın, ikincisi Badhari'nin olmak üzre iki bölümde incelenmelidir. İlk kısımda Brahman Nirdhana muhtaç bir biçimde ellerini yukarı kaldırıp saygıyla Badhari Brahman'dan altın istemektedir. Bu durum

Nirdhana'nın Badhari'ye muhtaç olması ve bedensel saygı ifadesiyle sözlerini söylemesinden dolayı asttan üste bir söylem olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla eşit sosyal konumdaki kişilerin, bağlamın farklılaşmasıyla içerik açısından birbirleriyle astlık-üstlük ilişkisi kurabildiği görülmektedir. Buradaki bir başka ilginç nokta, Badhari Brahman'ın da kendi maddi durumu dolayısıyla kendisini Nirdhana'dan daha fakir görmesi ve bu şekilde ızdırap duyarak, korka korka cevap vermesidir. Burada iki tarafın da birbirinin durumundan habersizce, kendilerini karşısındakinden daha fakir görerek (pozitif İZT'de bulunarak) *elgin yokaru (öntürüp) agırlayu* (bedensel), *aya yavaşım* (hitap), *birü ugay men* (yeterlilik), *biriŋ* (siz üslubu) gibi saygı ifadeleri kullandığı görülmektedir.

[Konuşurlar: Badhari Brahman ve Brahman Nirdhana, Konum: Her İkisi İçin de Asttan Üste, Resmiyet: Samimi, Tutum: Her İkisi de Kendisine Pozitif İZT]

6. Tanık

kök kalıkdakı teŋriler ulug ünin ince tip tidiler siziŋ toyın dıntar bolmışıŋızka yinçürü töpün yükünür biz biziŋ alkışımızka kiçmedin ara tigin öge atıŋa tegmekimiz bolzun kayu ödün burkan yirtinçüde belgürser siz ol üdün bizni yime unıtmaŋ "Gökteki tanrılar yüksek sesle şöyle dediler: Sizin rahip oluşunuza hürmet ederiz. Bizim (kavuştuğumuz) bu ihsan üzerine derhâl veliaht adına ulaşalım. Hangi devirde Burkan olarak dünyada zuhur ederseniz o devirde bizi de unutmayın." (Maytr., 18/43-51)

Anlatıcı tanrıların Maytrı Rahip'e sözlerini *te-* ile verse de aslında gökteki tanrılar Maytrı'ın Burkan olacağını düşünmekte ve o gün için bir *yatırım* yapmaktadır. Maytrı Rahip'e secde ederek Burkan olacağı gün, bu saygının karşılığında onları kurtarması için dua etmektedirler. Anlatıcı gökteki tanrıların Maytrı'ya hitaplarını gelecekteki konum farkını hesap etmeden *te-* şeklinde ifade etmiştir. Anlatıcının konum açısından değişkenlik gösteren diğer tüm örneklerde de nötr *te-* fiilini kullandığı göz çarpmaktadır.

[Konuşurlar: Gökteki Tanrılardan Maytrı Rahip'e, Konum: Asttan üste]

7. Tanık

amarı ince tip tiyür biz öŋre keyikçiler erdimiz eriş öküş keyiklerig isig özlerinte öŋi kıltımız sansız tümen keyiklerig balık başıg kıltımız […] amtı teŋrim tsuyumuznı yazukumuznı bilinür biz kşanti bolzun (Maytr., 78/27-45) "Bazıları 'Biz

eskiden avcıydık.' der. Çokça geyiğe kıydık. Sayısız av hayvanlarını yaraladık […] Tanrı'm artık günahlarımızı itiraf ederiz. (Günahlarımız) affedilsin!"

Metnin genelinde cehennemlik insanlar cehenneme niçin düştüklerini anlatmaktadırlar. Bu ifadelerin bazılarında kişiler sözlerini Burkan'a seslenerek bitirmektedirler. Bazılarında ise söylem herhangi bir muhataba yönelmemiştir.[96] Bu tür, muhataba yönelmeyen sözler anlatıcı tarafından *te-* fiiliyle ifade edilmiştir. Yukarıda verilen örnekte de cehenneme düşen kişiler uzun bir açıklama yapmakta ve yalnızca açıklamalarının son cümlesinde sözlerini Burkan'a yöneltmektedir. Dolayısıyla anlatıcı, sözlerin -her ne kadar son kısımda Burkan'a yönelse de- muhatapsız olarak başlaması dolayısıyla bu konuşmayı *te-* fiili ile sunduğu söylenebilir. Bu durumda ikinci bir sebebi de, anlatıcının cehennemdeki günahkârın düşük imajını göz önünde bulundurarak Burkan'a saygı eksikliğini sezdirmek için *ötün-, tegin-* gibi ifadeler yerine nezaket nötr *te-* fiilini kullanması olabilir.

[Konuşur: Bir grup insandan Burkan'a, Konum: Astan Üste, Ortam: Cehennem]

8. Tanık

ötrü tetsi ince tep ötünti […] bahşısı ince tep tedi […] ötrü tetsi ince tep tedi (BT XXXVII, 1374-1399) "Sonra öğrenci saygıyla şöyle dedi […] Hocası şöyle dedi […] sonra öğrenci şöyle dedi"

Anlatıcı bu noktaya dek öğrencinin hocaya hitabını saygı ifadesi olan *ötün-* fiiliyle sunmuştur. Ancak belli bir noktadan sonra asttan üste saygı ifadesine karşı üstten asta istikrarlı nötr ifade kullanımı saygı ifadesinin yok olması ve nötr iletişime geçişle sonuçlanmıştır. Tıpkı bu diyalogda olduğu gibi yakın ilişkilerin genelinde de zaman geçtikçe konum bildiren saygı formlarının yok olmaya eğilimli olduğu bilinmektedir. Yukarıdaki diyalog ölümle ilgili bir bağlamda geçmektedir. Bu bağlam dolayısıyla, anlatıcının da bu eğilime uygun şekilde, diyaloğu ifade ederken oluşan dengesizliği sonlandırmak üzere bilinçli veya bilinçsiz olarak nötr ifade tarzına geçmiş olduğu düşünülebilir.

[96] Parçada herhangi bir muhataba yönelmeyen söyleme bir örnek: *amarılar ince* ***tip tiyürler*** *biz yime ilkide şakimun burkan şazanınta toyınlar smnançlar erdimiz* "Bazıları şöyle derler: Biz de vaktiyle Şākyamuni Burkan'ın dininden rahip ve rahibe idik." (Maytr., 73/36-39).

[Konuşurlar: Öğrenci ve Bilge Öğretmen, Konum: Asttan Üste/ Üstten Asta]

9. Tanık

bu çambudıvıp <atlıg> uluşda kançananagap(a)tı atl(ı)g çoglug yalınlıg kutlug ülüglüg bir ilig beg bar erti ol ilig beg […] burkanlarıg şlök takşutın öger küleyür erti anıŋ ögmiş şlök takşut üzeki uzatı ögmeki bu erür tip ötrü şlök sözleyü y(a)rlıkadı (AY V, 346/ 1-10) "Bu Çambudvip adlı ulusta Kançananapatı adlı haşmetli, parlak, kutlu, mesut bir hükümdar vardı. O hükümdar bey […] Burkanları şiirlerle över methederdi. Onun öven şiirleri üzerine her zaman övmesi budur diyip sonra şiir okumayı buyurdu."

Bu parçada anlatıcının Burkan'ı öven şiirler okuyan hükümdardan daha alt konumda olduğu anlaşılmaktadır. Anlatıcının genellikle, Burkanları öven kişinin övme eylemini *tegin-* fiiliyle vermesi beklenirdi. Zira burada asttan üste yönelen bir eylem söz konusudur. Ancak anlatıcı bu bağlamda cümleye hükümdarı överek başlamış ve kendi astlığını hükümdarın üstlüğünü vurgulamıştır. Bu ortamda anlatıcı, övdüğü kişinin eylemini de her ne kadar olay örgüsü içinde Burkan'dan ast durumda bile olsa *yarlıka-* fiiliyle vermiştir. Anlatıcının ast bir kişinin eylemini *yarlıka-* ile vermesinin bir sebebi anlatıcıya göre üst konumda olması ve anlatıcının onu yüceltmesidir. İkinci bir sebep ise söz konusu konuşurun Burkan'a sesleniyor oluşudur. Burkan hem konuşurdan hem de anlatıcıdan tartışmasız şekilde üst konumda olarak algılandığı için hükümdarın anlatıcı tarafından yüceltildiği bir bağlamda odak Burkan'dan ziyade hükümdarın anlatıcıdan üstünlüğüne yönelmiş görünmektedir.

[Söylem Yönü: Anlatıcıdan Hükümdara, Konum: Asttan Üste]

10. Tanık

kentü özi m(a)hap(a)dme elig beg igligler yatguluk evlerde keze yorıyu igliglerke tapag udug kılgalı ugradı anı teg tapınıp udunup em emlep yme ol tınl(ı)glarnıŋ iglerin ketergeli umadı (BT XXXVII, 10755-10759) "Mahapadma Hükümdar Bey, şahsen hastaların yattıkları evleri gezip, onlara saygıyla hizmette bulunmaya koyuldu, ilaç içirdiyse de o canlıların hastalıklarını iyileştiremedi."

Mahapadme Hükümdar Bey bu parçanın hemen öncesinde[97] bu kadar hasta ve acı çeken insan varken kendisinin tahtta oturmasını eleştirmişti. Bunun hemen sonrasında, yukarıdaki parçada, işe koyulan hükümdar hastaların evlerini gezmekte ve *tapag udug kılgalı ugra-* ifadesinden anlaşıldığı üzere onlara hükümdarlara ve kutsal varlıklara gösterildiği şekilde saygı göstermektedir. Hükümdarın kendi üstün konumunu ve pozitif imajını tamamen terk edip kendini iyilik yapmaya ve kendi değerini düşürecek bir alçakgönüllükle davranmaya yönelmesi aslında insanların yardımına koşan kutsal bir varlık olmaya çabalamasındandır. Bu kutsal varlığa dönüşme çabası başarılı olduğu takdirde hükümdar devlet yöneticiliği imajından vazgeçmiş olsa bile dinî açıdan kutsal bir imaj kazanacaktır. Anlatıcı hükümdarın bu büyük alçakgönüllüğünü *tapag udug kılgalı ugra-* fiiliyle vermesi bağlama göre üslubunda değişiklik meydana geldiğini göstermektedir.

[Söylem Yönü: Anlatıcıdan Mahapadme Hükümdar Bey'e, Bağlam: Hükümdarın Tevazu ve Empati Durumu]

3.8. Üst Benliğin İmaj Destekleyici Etkisi

Kişinin ahlakî, dinî ve benlik ötesi yönü olarak bilinen üst benliğin (süper ego), bazı durumlarda kişinin egosuyla çatışan ihtiyaçlara sahip olduğu bilinmektedir. İd veya ego için zararlı olan bir davranış, pekâlâ ahlakî veya metafizik bir kaygıyla üst benliğin ihtiyacı olabilir. Bu çelişkili durum bazen İZT olarak algılanabilecek bir davranışın İBT olarak algılanmasını yahut İZT'nin daha az şiddetle hissedilmesini sağlamaktadır.

Eski Uygur Türkçesine ait eserlerde dinî mertebesi görece yüksek kişilerin diğer kutsal varlıklara imaj besleyici davranışlarda bulunması; negatif imajın dinî bir görev uğruna zarar görmesi; kendini hatalı, günahkâr olarak görmek; tevazu göstermek

[97] *anta ötrü mahapadme elig beg sansız üküş tınlıglar uduz örmen igin emgenmişlernin körüp öz etöziŋe inçe tep tedi ay meniŋ köŋülüm a bo tınlıgların(ı)ŋ ig emgeklerniŋ körgil karınları keberip öŋleri kırtışları sarıg tuprak öŋlüg bolup ertiŋü turuk bolmışlar ol küçsüz yavaz közin umuglug sakınçın meni atayu tururlar bo tınl(ı)glarnıŋ munı teg emgekleri turup meniŋ yme el oronınta olurmışım ne tusu ol* (%BT XXXVII, 10739-10749) "Sonra Mahapadma Hükümdar Bey sonsuz sayıda canlının döküntü ve cüzzam hastalıklarını, çektikleri (sıkıntıları) görüp kendi kendine şöyle dedi: Ey benim gönlüm ey! Bu canlıların hastalıklarını, çektiklerini gör! Karınları şişip görünüşleri sarı toprak gibi olup kuvvetten düşmüşler. O güçsüz, fena (hâldeki) gözlerle umutla beni anıp dururlar. Bu canlıların böyle acıları varken benim hükümdar tahtında oturmamın ne faydası var?".

gibi davranışlar üst benliğin imajı arttırdığı veya zararı azalttığı eylemler olarak karşımıza çıkmaktadır.

1. Tanık

ötrü bu yarlıg eşidip beş yüz satıgçı erenler terilip içgerü ötüg berdiler kamagın edgü ögli teginke kulluk* barır biz ölser birle ölür biz kelser birle kelir biz tep ötüg berdiler* "Daha sonra, bu buyruğu işiten beş yüz tüccar toplanıp içeriye (sarayın içine) öneri(lerini) arz ettiler: 'Hepimiz İyi Düşünceli Prens'in hizmetine gideceğiz. O ölürse birlikte öleceğiz. Geri dönerse, birlikte döneceğiz.' diye öneri verdiler." (İKPÖ, 22-23)

Üst benlik manevi değerler için gerekirse kişinin kendi somut varlığına zarar vermeyi de göze almaktan çekinmemektedir. Soyut idealleri kendi somut varlığından daha çok önemseyen bu bilinç, kendi negatif yahut pozitif imajından da vazgeçmek konusunda tereddüt yaşamamaktadır. Bir ideal, din, kutsiyet uğruna kendini kurban etmek; kişinin manevi anlamda yüksek bir makama erişeceği inancı dolayısıyla pozitif imajı destekleyen bir davranış olarak görülmelidir. Dolayısıyla kutsal mücevheri bulmak ve insanları acıdan kurtarmak için Budizm'e göre kutsal bir yolculuğa çıkan prense tüm tehlikelere rağmen eşlik etmek bu grupta yer alan kişilerin pozitif imajını arttırmaktadır, denilebilir.

[Konuşurlar: Satıcılardan Hana, Konum: Asttan Üste, Resmiyet: Resmî, Ortam: Hanın Huzuru]

2. Tanık

kaŋı kan ince tep yarlıgkadı bir kiye amrak oglumın siziŋe tutuzur men esen (asan?) tükel kelürüŋ tep yarlıgkadı "Babası han (rehbere) şu buyruğu verdi: 'Biricik sevgili oğlumu size emanet ediyorum. Onu sağ salim getirin.' dedi." (İKPÖ, 25)

Parçada prense denize gitme konusunda izin veren han, beş yüz satıcı ve ihtiyar bir bilgeyi de ona refakat etmesi için görevlendirmektedir. Bu prens açısından başlı başına İZT içeren bir davranış olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira prensi çocuk yerine koyan *bir kiye amrak oglum* sevgi ifadesi babası tarafından başkaları içinde sevilen genç, bir de onlara emanet edilmektedir. Genç bir erkek yalnızca kendi menfaati uğruna babası tarafından birilerine emanet edilseydi bu pozitif İZT seviyesi yüksek bir tutum olurdu. Zira, bu onun yetersiz biri olduğunu sezdirmektedir. Ancak burada söz konusu izin, prensin toplum ve din uğruna istediği kutsal eylem için verildiği ve bu

kutsal eylem için başkalarından izin istendiği için prens açısından İZT seviyesi daha düşüktür.

Hanın söz eylemi ayrıca bilge ihtiyar ve beş yüz satıcının yeterliliğini ve hanın onlara güvenini de gösterdiği için grup içindeki tüm bireylere ve gruba pozitif İBT olarak düşünülmelidir.

[Konuşurlar: Handan Yaşlı Bilge ve Beş Yüz Satıcıya, Konum: Üstten Asta, Resmiyet: Resmî, Ortam: Saray Efradının Bulunduğu Ortam]

3. Tanık

yeti kün munta eniŋ biziŋe nom nomlaŋ tapınalım udunalım "Burada yedi gün kalın (=inin), bize yasayı vaaz edin. Tapınalım, saygı gösterelim." (İKPÖ, 49)

Ejder Hanı'nın prensten kendisine vaaz vermesini istemesi prensin dinî açıdan daha üst konumda olduğunun kabulüdür ve prense pozitif İBT sergilendiği anlamına gelmektedir. Han burada kendi üst konumuna rağmen pozitif imajını alçakgönüllülükle aşağı çekmiş ve prense saygı ifadesinde bulunmuştur. Han'ın kendinden konumca altta olan prense böyle bir saygı ifadesinde bulunması onun üst benliğinin baskınlığını ve imaj hassasiyetinden uzak olduğunu göstermektedir.

Buradaki *-AlIm* istek yapısı, söz konusu, tanrılarına tapınmak olduğunda aslında muhataba ikisinin de eşit konumda olduğunu sezdirmektedir. Önceleri ast-üst ilişkisi içinde iki tarafın da karşısındakini yücelttiği saygı yapıları; konu ikisinden de üstün bir varlık olunca değişmiştir. Bu istek ifadesi söz konusu çok daha üstün bir varlık olarak kabul edilen Tanrı olunca, muhataba iki kişinin de eşit yahut en azından yakın konumlarda olduğunu sezdirmektedir.

[Konuşurlar: Ejder Hanı'ndan Prense, Konum: Üstten Asta, Mesafe: Uzak, Hanın İmaj Yoğunluğu: Yüksek]

4. Tanık

kamag yalaŋuklar ayayu agırlayu tutmış ***kergek*** "Bütün insanların (onu) gece gündüz unutmamaları için (ona) dâima saygı göstermeleri **gerekir**." (KP, 72-73)

İnsanların üst benliğini içerisinde değerlendirilen dinle bağlantılı inançlar, bir söz eylemin yorumlanma biçimini belirleyen en önemli etkenlerden biridir. Bu parçayı okuyan yahut dinleyen cemaat üyeleri arasında Burkan'a inancı farklı seviyelerde olan kişilerin olması beklenir. Kuanşi İm Pusar'ı yeterince tanımayan ve Burkan'a karşı

saygı ve sevgi hissi farklı olan kişilerin Burkan'ın bu negatif imajı tehdit eden ve bir bodhisattvayı insanların hayatlarının önüne koyan emrinden farklı şekilde etkilenmeleri de kaçınılmazdır. Kuanşi İm Pusar'ı tanıyan, tanımak isteyen ve Burkan'a sıkı sıkıya bağlı olan kişiler için Kuanşi'ye gece gündüz saygı göstermeleri emri onları davranışlarında değişiklik yapmaya yahut hareketlerini bir noktaya odaklayarak kısıtlamaya yönlendirmektedir. Ancak Burkan'a ve Kuanşi İm Pusar'a inanmayan insanlar için bu emrin herhangi bir değeri olmadığı için okuyan kişinin negatif imajına da herhangi bir tehdit oluşturması söz konusu olmamaktadır. Bu noktada üst benlik, din seçimi ve genel anlamda konuşurun muhatabın zihnindeki önemi, elbette, edimsel davranışın İZT oluşturup oluşturmamasını etkilemektedir, denilebilir.

[Konuşurlar: Burkan'dan Cemaat Üyelerine, Konum: Üstten Asta, İnanç: Kuanşi İm Pusar Saygıyı Hak Etmektedir/Etmemektedir.]

5. Tanık

ol üdün alkınçsız közüglüg bodisvt ince tip ötüg ötünti teŋrim biz amtı kuanşi im pusarka tapıg udug tegürelim "O zaman Tükenmez Gönüllü Bodhisattva şöyle dedi ve bir ricada bulundu: Tanrı'm, biz şimdi Kuanşi İm Pusar'a tapınalım." (KP, 154-156).

Tükenmez Gönüllü Bodisattva, Burkan'ın Kuanşi İm Pusar'ın özelliklerini ve kutsiyetini anlatmasıyla bu bodhisattvanın değerini anlayıp ona tapınmak istediğini Burkan'a bildirmektedir. Bir bodhisattvanın bir diğerine tapınması veya tapınma derecesinde saygı göstermesi eşit konumda oldukları, en azından aynı dinî sınıfta değerlendirildikleri düşünüldüğünde tapınan kişinin pozitif imajına ilk bakışta oldukça zarar verici bir davranıştır. Metinde yeryüzünü tutması yönüyle ön plana çıkan Tükenmez Gönüllü Bodhisattva, Burkan'a inancından dolayı kendisi gibi bodhisattva olan Kuanşi İm Pusar'a tapınmayı kabul etmektedir. Burkan'a duyulan saygı ve bağlılık Tükenmez Gönüllü Bodhisattva'nın maruz kaldığı pozitif İZT'yi düşürmüştür, denilebilir.

[Konuşurlar: Tükenmez Gönüllü Bodisattva'dan Burkan'a, Konum: Asttan Üste, İnanç: Kuanşi İm Pusar, Tanrı Tarafından Kutsanmıştır.]

6. Tanık

beş türlüg tınl(ı)g(ı)g beş türlüg otug ıgaçıg yme egsüklüg yazoklug biz on ç(a)hşap(a)tka yeti puşika üç t(a)mgaka n(i)goşak atın tutar biz kılınçın kılu umaz biz "Beş türlü canlıya, beş türlü bitkiye ve ağaca uzun süre ızdırap veren, hatalı günahkârlarız. On emri, yedi sadakayı, üç nişanı kabul edene *nigoşak* (mümin) adını veririz (ama biz her zaman onların) yaptıklarını yapamayız." (Hu., 355-360)

Kulun kendisini eksik, kusurlu ve günahkâr olarak tanımlaması yaptığı hataları kabul etmesi anlamı taşımaktadır. Kulluk etmek konusunda eksik ve kusurlu olduğunu kabul eden kul, Tanrı'nın göreceli pozitif imajına beslemede bulunmaktadır. Zira böyle bir söylemle kişi, Tanrı'nın daha iyi bir kulluğu hak ettiğini ima etmektedir. Kulun kendi pozitif imajını geri plana atması elbette Tanrı'ya saygıyı ortaya koymaktadır. Aksi durumda kulun mükemmel kulluk ettiği düşüncesini Tanrı'ya ifade etmesi düşünüldüğünde bu durum, Tanrı'nın kuralları karşısında kendini ön plana çıkarmak ve Tanrı'ya saygısızlık riskini arttırmak demek olacaktır. Kulun kendisini günahkâr, kusurlu, hatalı olarak tanımlaması bu açıdan onu Tanrı'ya yaklaştırmaktadır. Dolayısıyla kul kendisini bu şekilde kusurlu sayarak aslında pozitif imajına zarar verirken dinî bağlamda daha yüksek bir pozitif imaj kazanmaktadır.[98]

Kulun kendisini günahkâr olarak ortaya koymasından hemen sonra müminlerin mükemmel kulluğundan bahsetmesi müminler topluluğuna saygı ifade etmektedir. Müminlerin Tanrı kurallarına tam şekilde uyduğunu kabul etmek ve kendini de hatalı kabul etmek kulun pozitif imajına bir İZT riski taşıyor gibi görünse de aslında tam tersi bir durum söz konusudur. Bu davranışla, tıpkı Tanrı'ya olduğu gibi müminlere de saygı gösteren bir kul mertebesine yükselen duacı kendi pozitif imajını da yine bu bağlamda arttırmıştır.

Burada asıl ilginç olan kısımsa kulun müminler kadar mükemmel şekilde kulluk edemeyeceğini Tanrı'ya karşı ikrar etmesidir. Bu ifade kulun bundan sonraki süreçte de hata yapacağını ve günah işleyeceğini kabul etmesi anlamına gelmektedir. Tanrı'ya karşı kendisine hata yapma hakkı tanıyan kul, kendisine bir hareket alanı tanımış ve negatif imajını da bir bakıma beslemiş demektir. Kulun kendi hatalarını kabul ederek dinî bağlamda Tanrı'ya ve müminlere saygı göstermiş olması ve böylece pozitif imajını arttırması ayrıca müminlere saygısından dolayı kendisinin hata

[98] Daha yüksek bir imaj için göze alınan imaj kaybı örnekleri için bkz. 3. Bölüm, İmaj Yatırımı.

yapmaya devam edeceğini sezdirerek negatif imajını beslemesi, üst benliğin imajı destekleyici rolüne önemli bir örnek teşkil etmektedir.

[Konuşurlar: Kuldan Tanrı'ya, Konum: Asttan Üste, İnanç: Cemaat Müminler Kadar Mükemmel Kulluk Edemez.]

7. Tanık

hormuzta teŋri(te) ulatı ulug küçlüg teŋri(ler) kirit atlıg dıdımlıg başları öze yinçürü töpün yükünmiş tözün bursoŋ kuvrag erdni kutıŋa men kirtülüg upası (bo)z bay tirek yidleg birle (i)lgimizni kavışurup töpümin (yir)ke tegürüp ayayu agırlayu (yinçürü) (y)ükünür men "Tanrı Hormuzta ve öteki büyük, güçlü tanrılar, Kirita denen taçlarla süslü başları ile önünde eğildikleri asîl cemaat cevheri huzurunda ben gerçek mümin Boz Bay Tirek, Yidleg ile ellerimizi kavuşturup başımızı yere koyarak hürmetle secde ederiz." (Maytr., 2/52-61)

Vaizin bu parçada cemaate seslenirken kendisini gerçek mümin olarak anması elbette kendi pozitif imajına bir İBT olarak karşımıza çıkmaktadır. Konuşur ve muhatabın dinî bir bağlamda iletişimde oldukları bu durumda, vaizin kendisi işlediği sevapları ve kendisinin mümin oluşunu anlatması üst benliğin imajı destekleyici rolüne önemli bir örnek oluşturmaktadır. Vaiz cemaate karşı kendi açık gönüllü müminliğine değinmekte ve ibadet etme tarzını anlatmaktadır. Dine uygun bir insan olduğunu sezdirerek aslında cemaatteki herkesin olmak isteyeceği bir mertebede olduğunu sezdirmektedir. Yine *bu nom bitimiş buyan edgü kılınç ülüşin evirer biz közünü turur kut teŋrisi teg ögümüz kün silig kunçuy yüz yılka tegi uzun özin kalın kutın igsiz togasız adasız tudasız ögrünçü meŋin yirtinçü meŋisin ürke ögrünçülüg ermeki bolzun* "Bu din kitabının yazılmasından hâsıl olacak sevabın bir kısmını hâlen yaşayan ve saâdet ilâhesi gibi (olan) anamız Kün Silig hanıma bağışlarız: Yüz yıla yakın uzun ömrü boyunca, büyük saâdetlerle (vücudu) hastalıksız, (hayatı) tehlikesiz ve sevinçlerle, dünyevî saâdetlerle her zaman neşeli ve bahtiyar olsun!" (Maytr., 1/38-46) örneğinde kendisi ve din kitabı yazdıranların büyük bir sevap işlediğini sezdirmesi kendisinin ve topluluğun pozitif imajını arttırmaktadır.

[Konuşurlar: Vaizden Cemaate, Konum: Üstten Asta, İmaj Yoğunluğu: Yüksek]

8. Tanık

ötrü purunı arhant ayasın kavşurup tükel bilge maytrı burkanıŋ çkr lakşanın itilmiş adakınta yinçürü yükünüp ince tep ötünür ince bolzun teŋrim neteg yarlıkasar siz antag ok kılu tegineyin "Bunun üzerine Veli Purna el ayalarını kavuşturup mükemmel hikmetli Maytrı Burkan'ın bir 'tekerlek' alameti ile süslü ayağının önünde eğilerek secdeye varıp saygı ile şöyle der: 'Böyle olsun, Tanrı'm! Siz nasıl buyursanız ben de ona göre saygı ile amel ederim." (Maytr., 81/14-19)

Burkan'ın Veli Purna'ya cemaate bir açıklamada bulunması ile alakalı emri üzerine veli, bedensel saygı ifadelerinde bulunduktan sonra Burkan'a onun emrini kabul ettiğini belirtmektedir. Kendi yapacağı davranışı karşısındaki varlığa göre düzenlediğini söyleyen biri normal şartlar altında hem pozitif hem de negatif İZT'ye uğramış olmaktadır. Ancak din inancı gereği Burkan'ın emrine itaat etmek, negatif imaja gelecek zararın şiddetini düşürmektedir.

[Konuşurlar: Veli Purna'dan Maytrı Burkan'a, Konum:Asttan Üste, İnanç: Burkan'ın Sözlerine Uygun Hareket Etmek Gerekir.]

9. Tanık

bo törtünç tegzinç nom erdinig erinç ç(a)hşap(u)t maŋgal toyın ıkıaŋ ısman ratna v(a)çir ekegünüŋ ötügiŋe sin takıgu kün tolu boltı "Bu dördüncü kitap öğreti cevheri sefil Ç(a)hşap(a)t Maŋgal Toyın Ikıaŋ Isman (ve) Ratnav(a)çir, ikisinin ricası ile xin tavuk gününde tamamlandı." (AY IV, 343/18-20)

erinç "sefil" sözünün ilk bakışta olumsuz bir niteleyici olması beklenmektedir. Bu sıfat, ilişkilendirilen kişinin pozitif imajını zedeleyici sözcük olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bağlama bakıldığında sözcüğün bir dinî mertebe [99] olduğu görülmektedir. Kul, bu ifadeyle kendi pozitif imajını düşürerek Tanrı'nın ve din adamının göreceli pozitif imajını arttırmaktadır. Tevazu ile ilişkilendirilebilecek bu ifade aynı zamanda bir Tanrı'yı ve kutsal sayılan kişileri yüceltme işlevi görmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, *erinç* sözcüğünün alçakgönüllük mertebesine erişme açısından kişinin imajını olumlu yönde etkilediğinden bahsedilebilir.

[99] Tasavvufta da kendini "garip", "zavallı" ve "sefil" olarak nitelendirmenin dünyevî hırslardan uzak ve kendini Allah'a adamış olmak açısından bir değeri bulunmaktadır.

[Konuşurlar: Yazardan Çahşapat Maŋgal Toyın Ikıaŋ Isman'a, Konum: Üstten Asta]

10. Tanık

ol üdün şirikini atl(ı)g kut t(e)ŋri hatunı olormış orunıntın örü turup t(e)ŋri t(e)ŋrisi burhan adakınta yinçürü töpün yükünüp ayasın kavşurup agır ayamakın ince tep ötündi atı kötrülmüş ayagka tegimlig t(e)ŋrim m(e)n birök kayu toyın samnanç upasi upasanç bon om erdinig boşgunmışın tutmışın okımışın ulanmışın bitimişin bititmişin körü teginser m(e)n ötrü olarnı kop köŋülin ayayu agırlayu tapını ötünü teginip yegülük aşın kedgülük tonın olurguluk orunın töl(e)tin töşekin iglemişdeki ootın emin takı yme adın ne k(e)rgekin berü egsüksüz tolu tükel kılu tegingey m(e)n "O zaman Şiriniki adlı kutlu tanrıça oturduğu yerden ayağa kalkıp tanrılar Tanrı'sı Buddha'nın ayağına doğru eğildi (ve) avuç(larını) birleştirerek saygıyla şöyle arz etti: Adı yüce, saygıdeğer efendim, hangi rahip, rahibe, inançlı erkek ve inançlı kadının bu öğreti mücevherini öğrenip (ona) sahip çıktığını, okuduğunu, (ona) bağlandığını, (onu) yazdığını (veya) yazdırdığını, görmeye nail olsam onlara tüm kalbimle (ve) saygıyla hizmet ederek (onların) yiyeceklerini, giysilerini, meskenlerini, döşeklerini, hasta olduklarında ilaçlarını ve başka neye ihtiyaçları varsa hepsini (onlara) vererek her şeylerini eksiksiz, tam hâle getireceğim." (AY VIII, 512/21-513/17)

Şiriniki Tanrıça, aslında imanlı kişilere ve rahiplere, rahibelere hizmet ederek ve onlara saygı ifadeleri kullanarak Burkan'a pozitif İBT'de bulunmaktadır. Çünkü Tanrıça burada aslında inançlı olmayı ve Burkan'ın yolunda olmayı ön plana almaktadır. Kendisi bir Tanrıça olmasına rağmen insanlar için sırf imanları ve Burkan'ın yolunda olma özelliklerinden dolayı pekiştirmeli saygı ifadeleri kullanmaktadır. Bu aslında üst benliğin imaj zedeleyici etkiyi azalttığını göstermesi bakımından da ilginç bir örnektir. Zira bir Tanrıçanın bir kula yapacağı eylemi asta üste kullanılan *ayayu agırlayu tapını ötünü tegin-* sözleriyle ifade etmesi onun pozitif imajına büyük bir zarar verecektir. Ancak söz konusu Burkan'a inanç olduğu ve burada imanın bulunduğu kalplere saygı gösterdiği için Tanrıça'nın imajına gelecek zarar azalmaktadır.

[Söylem yönü: Şiriniki Tanrıça'dan İnançlı İnsanlara, Konum: Üstten Asta]

11. Tanık

... santu]şite t(e)ŋri inçe tep tedi […] ne üçün te[p teser] [y(a)r]lıkançuçı köŋül tur[gurup] [uzun] turkaru tegresinte tı[n(ı)glarıg] [ütley]ü erigleyü turur (BT XXXVII, 5038-5046) "Santuşite Tanrı şöyle dedi: (…) Ne için dersen merhametli gönülle uzun süre çevresinde canlılara öğüt verip onlara tavsiyelerde bulunur."

Yapısal açıdan bakıldığında bir varlığın bir varlığa öğütte ve tavsiyede bulunması yönlendirme içerdiği ve muhatabın seçeneklerini daraltması açısından negatif İZT riski taşımaktadır. Ancak din bağlamında üst konumdaki bir varlığın inanan bir kişiye öğütte bulunması İZT riskini oldukça düşürmekte hatta bu öğüt ve teşvik, pozitif bir İBT olarak algılanabilmektedir. Zira muhatapça daha kutsal kabul edilen bir varlık bir öğüt verdiğinde muhatabın varlığını kabul etmiş ve onun iyiliği için bir yardımda bulunmuş olmaktadır. Konuşurun kutsallığını kabul etmiş bir muhatap için bu davranış yüce varlık tarafından bir iltifat ve lütuf olarak algılanmaktadır. Ancak elbette konuşurun kutsallığını kabul etmeyen bir muhatap için aynı algının oluştuğunu söylemek oldukça güçtür.[100]

[Söylem Yönü: Santuşite Tanrı'dan Canlı Varlıklara, Üst Benliğin Rolü: Pozitif İmaj Desteği]

12. Tanık

ol ödün tükel bilge t(e)ŋri t(e)ŋrisi burkan ınça tip yarlıkadı ya tözünler oglıya antag erser amtı s(e)n titrü tıŋlagıl edgüti ögil sakıngıl (AY II; 37/21- 38/4) "O vakit Mükemmel bilge Tanrı(lar) Tanrısı Burkan şöyle diyip buyurdu: Ey asiller oğlu! Öyleyse şimdi sen dikkatle dinle, iyice düşün (ve) idrâk et!"

Burkan kendisine yöneltilen bir soruya karşılık bodhisattvaya yukarıdaki cevabı vermiştir. Eşit konumdakiler arasında yahut asttan üste yönelen yukarıdaki gibi doğrudan emredici bir ifadenin yapısal bir bakış açısıyla yüksek bir İZT içereceğini öngörmek çoğu durumda mümkündür. Ancak Tanrı'dan kula yönelen bir emir ifadesi hem üst konumdan gelecek emrin beklenir olması dolayısıyla hem de bu üst konumdaki kişinin Tanrısallığı ve tartışılmaz üstünlüğü dolayısıyla daha az İZT içermektedir. Hatta bir adım ileri götürüldüğünde, kulun bakış açısına göre Tanrı'nın ona emretmesi aslında o kulun varlığını onaylaması ve onu dikkate alması açısından

[100] Pozitif ve negatif imajın zıt yönde etkilendiği durumlar için bkz. 3.11. Pozitif ve Negatif İmajın Ters Şekilde Etkilenmesi.

bir pozitif İBT olarak da algılanabilir. Dolayısıyla Burkan'a inanç, bu söylemin İZT riskini ve şiddetini düşürmektedir, denebilir.

[Konuşurlar: Burkan'dan Bodhisattvaya, Konum: Üstten Asta]

3.9. Üst Benliğin İmaj Zedeleyici Etkisi

Üst benlik imajı desteklediği gibi, bazı durumlarda, özellikle kişiyi kısıtlayıcı yönüyle ve olumsuz özeleştiri durumunda imajı zedeleyebilmektedir. Üst benliğin imaj zedeleyici özelliği korpustaki metinlerde, din kurallarına uymak için kişinin kendi isteğinden vazgeçmesi ve vicdanın kendini suçlu hissetmesi gibi durumlarda karşımıza çıkmaktadır. Ahlak ve din konusunda duyulan ihtiyaç, kişinin kendi imajını zedeliyor ise burada imaj hassasiyetinin az olduğundan da bahsetmek gerekir. Zira üst benliğin doyuma ulaşması için kendi imajına zarar vermeyi göze almak belli bir imaj doygunluğunu da gerektirmektedir. Üst benlik için kendi imajına zarar vermek veya bir önceki başlıkta olduğu gibi üst benliğin imajı desteklemesi aynı zamanda *pozitif ve negatif imajın ters şekilde etkilenmesi*[101] ve *imaj yatırımı*[102] kavramlarıyla da ilişkilidir.

1. Tanık

ötürü tegin ince tep sakıntı, agıçı erser meniŋ ol kaŋım kan bodun tiliŋe korkup ince yarlıgkadı erinç közünür et burkan ög kaŋ tetir kayu kişi ög kaŋ köŋlin bertser ol tınlıg tamulug bolur ogul kızka sanmaz men amtı ög kaŋ köŋlin bertmeyin kaŋım ellig tilke kirmezün öz kazgançım üze edgü kılınç kılayın tep sagıntı* "Daha sonra prens şöyle düşündü: 'Hazineciye (ya da 'hazineciler'e) gelince o (ya da 'onlar') benimdir. (Şu hâlde), han babam, halkın dilinden (dedikodu edebileceğinden) korkup böyle emretmiş olmalı. (Zira) görünürdeki ete kemiğe bürünmüş Buddha'ya ana ve baba denir. Hangi kişi ana ve babasının gönlünü kırarsa o kişi cehennemlik olur, oğul ya da kız sayılmaz. Ben şimdi ana ve babamın gönlünü kırmayayım. Kral babam eleştirilmesin. Kendi kazancımla iyi işler yapayım!' diye düşündü." (İKPÖ, 10-12)

"3.3 İç Konuşma ve İmaj İlişkisi" başlığı altında verilen ve prensin, yaptığı davranışın sonuçlarını tahmin etmeye çalıştığı aynı zamanda inancı dolayısıyla kendini hesaba çektiği bu iç konuşma, üst benliğin imaj zedeleyici etkisi bağlamında da ele alınabilir. Zira prensin bu iç muhasebesi üst benliğin zaferiyle sonuçlanmaktadır.

[101] Bkz. 3. Bölüm, Pozitif ve Negatif İmajın Ters Şekilde Etkilenmesi.
[102] Bkz. 3. Bölüm, İmaj Yatırımı.

Prens başkalarına malından vermek ve herkesi maddi-manevi sıkıntılardan kurtarmak istemektedir. Başkalarıyla paylaşmak, onlara yardım etmek üst benliğin bir isteği olmasına rağmen kişi inanç sistemi gereği yahut etikle ilgili bir kararsızlığa düşebilir. Bu örnekte olduğu gibi inanca bağlı veya ahlâkî bir davranışın abartıldığı bir durumda zihin, bu abartılı davranışı dizginleyecek başka bir kaide ile çatışma yaşayabilir. Böyle bir durumda çatışma bu iki üst benlik kaidesi arasında bir orta yolu bulunarak çözülebilir. Prensin burada aşırıya götürdüğü iyilik davranışını bir başka Budist kuralla düzenlediğinden bahsetmek gerekir.

[Konuşurlar: Prensten Kendisine, Resmiyet: Samimi, Ortam: İç Yaşantı, Üst Benliğin Beklentisi: Tanrı'nın Buyruğu Üzere Ana-Babaya İtaat]

2. Tanık

anta ö[t]rü m(a)[hap(a)dme] elig beg sansız üküş tınl(ı)glar uduz örmen igin emgenmişlerin körüp öz etöziŋe ince tep tedi ay meniŋ köŋülüm a bo tınl(ı)glarnıŋ ig emgeklerin körgil […] küçsüz yavaz közin umuglug sakınçın meni atayu tururlar bo tınl(ı)glarnıŋ munı teg emgekleri turup meniŋ yme el oronınta olormışım ne tusu ol (BT XXXVII, 10739-10749) "Sonra Mahapadma Hükümdar Bey sonsuz sayıda canlının döküntü ve cüzzam hastalıklarını, çektikleri (sıkıntıları) görüp kendi kendine şöyle dedi: Ey benim gönlüm ey! Bu canlıların hastalıklarını, çektiklerini gör! [ ] O güçsüz, fena (hâldeki) gözlerle umutla beni anıp dururlar. Bu canlıların böyle acıları varken benim hükümdar tahtında oturmamın ne faydası var?"

Bu parçada hükümdarın acı çeken varlıklara merhamet edip kendi kendine bir iç hesaplaşma yaptığı görülmektedir. Hükümdar bu bağlam içerisinde konum farkına rağmen kendi pozitif imajını azalttığı, acı çeken halk ile kendini karşılaştırıp onlarla kendini bir tuttuğu anlaşılmaktadır. Kendisiyle halkı sağlıklı ve refah içinde yaşam hakkı konusunda eşit olarak gören bu düşünceler aslında hükümdarın üst benliğinin bu süreçte ön planda olmasıyla ilişkilidir.

Bağlam içinde kağanın kendine şartlı bir İZT'de bulunması durumu da söz konusudur: Halk eğer böyle acı çekiyorsa ben de bu tahtta rahatça oturamam. Bu formülün aksi de elbette geçerlidir: Halk rahat olursa ben de rahat olabilirim. Hükümdar, bunun gibi şartlı bir İZT ile kendisine hareket alanını kısıtlamaktadır, denilebilir. Ayrıca onların hastalığından kendisini sorumlu tutarak kendine emir

kipiyle *körgil* şeklinde seslenmesi de yine pozitif imajına bir İZT olarak karşımıza çıkmaktadır.

[Konuşur: Hükümdardan Kendisine, İmaj Yoğunluğu: Yüksek, Üst Benliğin İhtiyacı: Tevazu ve Empati]

3. Tanık

ol burhanlarnıŋ yeg nom erdni üçün isig özümin titgeli ogşatı töröçe ermiş (BT XXXVII, 4974-4976) "O burkanların üstün öğreti mücevheri için kendi özümden vazgeçmek dine uygun olan şeymiş."

Brahman, bu parçada Tanrı uğruna ölmek istemektedir. Din uğruna kendi varlığından vazgeçmek yaşama olanağını ortadan kaldırdığı için negatif imajın da tamamen ortadan kalkması anlamına gelmektedir. Brahman'ın üst benliği bu noktada o derece baskındır ki pozitif bir imaj elde edeceğini umduğu bu davranışla bedeninden vazgeçmekte ve hareket alanını sıfıra indirmek suretiyle negatif imajını yok etmek niyetini ortaya koymaktadır.

[Konuşur: Brahman , Konum: Üstten Asta, Üst Benliğin İhtiyacı: Tanrı İçin Ölmek]

3.10. Toplumca Kabul Edilen Şemalar-Sosyokültürel Belirleyiciler

Her birey öncelikle içinde büyüdüğü aile ve ortamdaki insanların davranışlarını model alarak yahut edindiği tecrübelerle hayat hakkında bazı genel geçer yargılara ulaşmaktadır. Toplum, bireyi zihinde oluşturduğu yorumlama kalıplarıyla belki de kendisinin bile fark etmediği ölçüde şekillendirmektedir. Bu etki elbette nezaket ve kabalık algısının oluşmasında da kendini göstermektedir. Birey, muhataba bağlam açısından çeşitli tepkiler verdiği durumlarda dahi toplumca kabul edilen kurallardan bilinçsizce etkilenebilmektedir.

Bu durumun, Eski Uygur Türkçesi metinlerinde, kutsal varlıklara ve öğretmenlere saygı gösterme, ihtiyarlık ve bilgeliğin saygınlık gücü, günahkârların aşağılık olarak nitelendirilmesi şeklinde kendini gösterdiği tespit edilmiştir.

1. Tanık

ötrü teginke ınçe tep ötünti oglum muntuda ınaru ög(=ŋ?)tün yıŋak altun tag bar, közünür mü körüŋ te(=u)p tedi avıçka ınçe tep tedi ol altun tagka tegser siz kök lenkua körgey siz "O zaman, prense şöyle arz etti: 'Oğlum, ilerde, doğu yönüne doğru bir altın dağ var. Görünüyor mu? Bakın!' dedi. İhtiyar şöyle devam etti: O altın dağa ulaşırsanız mavi lotus çiçekleri göreceksiniz." (İKPÖ, 37-38)

Bu örnek, nezaketi belirleyen farklı ölçütlerin çelişmesinden kaynaklı ast-üst ilişkisinin çeşitlendiği bir örnektir. Yaşlı ve bilge kişi yönetim sınıfına ait olmasından ve Tanrı'nın verdiği kuttan dolayı prensten alt konumdadır. Dolayısıyla anlatıcı bu ihtiyar bilgenin konuşmasını *ötün-* fiiliyle ifade etmiştir. Bu ifade, anlatıcının üçüncü kişi olarak toplumda farklı konumlarda bulunan insanları toplumsal kurallara bağlı olarak nasıl değerlendirdiğini göstermesi açısından önem arz etmektedir.

ötün- genel kabule bağlı bir leksik parça olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak *ötün-* fiilinden hemen sonrasında ihtiyar bilgenin prense seslenme biçimi, yaş ve bilgelik özellikleri dolayısıyla ihtiyar bilgenin kendisini prensin üstünde tutması anlamına gelmektedir. Ancak elbette bilge bunu yaparken yakınlık bildiren sözcük ve iyelik eki kullanarak ifadenin İZT riskini düşürmüştür. İhtiyar bilge hikâyenin bu noktasında ölmek üzeredir ve prense son kez yol göstermek istemektedir. Prensi karşılaşacağı tehlikeler konusunda uyarmadan yani onun negatif imajına bir tehdit oluşturmadan önce *oglum* hitabıyla ifadeyi yumuşatmıştır. Elbette burada gözleri görmeyen, prensin selameti için hana yalvaran ve hanın huzurunda gözyaşı döken bilge bir ihtiyarın ölmeden hemen önce prense karşı iyi niyetini, sevgisini ve babacan samimiyetini vurgulama ihtiyacı da görülmektedir.

Bilgenin *oglum* hitabıyla başlayan cümlesiyle birlikte anlatıcı da üslubunu değiştirmiş ve hemen sonraki cümlede ihtiyarın prense ifadesini bildirirken eşit konumdakiler için kullanılan *te-* fiilini kullanmıştır.

[Konuşurlar: İhtiyar Bilgeden Prense, Konum: Asttan Üste, Resmiyet: Samimi, Üslup: Dolaylı]

2. Tanık

ötrü angumali ogrı teŋri burkanıg körüp anasın kodup teŋri burkanıg ölürgeli sakıntı anı körüŋler sizler toyınlar asag tusu kıltaçılar ara anada yigrek bultukmaz "Sonra Angulimālya adlı hırsız, Tanrı Burkan'ı gördü ve anasını bırakarak Tanrı

Burkan'ı öldürmeyi tasarladı. 'Bunu görün siz rahipler! Hizmet edenler arasında anadan daha üstünü bulunmaz." (Maytr., 58/29-34)

Hırsız Angulimālya bu parçada annesini tercih ederek Burkan'ı öldürmeye yeltenmekte ve annesini Burkan'a tercih ettiğini de yine *Burkan'ın rahiplerine* ilan etmektedir. Angulimālya her ne kadar Burkan'ı öldürmeye karar verse de sosyokültürel bir şema olarak Burkan'ın rahiplerinin üst konumda olduğu algısını zihninde taşımaktadır. Bu şema Angulimālya rahiplere seslenirken açığa çıkmaktadır. İfadedeki *körüŋler sizler* parçasında kullanılan çokluk ekleri alt konumdaki insanların rahiplere sürekli olarak kullandıkları dil bilgisel parçalardır ve konuşurun *istemi dışında, kendiliğinden*[103] dil bilgisel düzen içerisinde kendine yer açmaktadır.

[Konuşurlar: Hırsız Angulimālya'dan Rahiplere, Konum: Asttan üste, Toplumsal Şema: Rahipler Saygıdeğerdir.]

3. Tanık

örtlüg yalınlıg etüzin örtlüg çomaklar tut(a) bizni tokıyur ınçe tip tiyürler sizler biziŋe umug ınag bolgalı sakıntıŋızlar erdi öz etüziüŋüzlerni bizni yime urunçak yidiŋizler "Alevli vücutları ile alevli sopalar tutarak bize vuruyorlar ve şöyle diyorlar: 'Sizler bizlere destek ve dayanak olmayı tasarlayacak idiniz! Kendi vücutlarınızı ve bizi harcadınız!" (Maytr., 73/12-17)

Ortamın aynı cehennem olması dolayısıyla konuşur ve konuşan arasında konum farkının bulunmadığı bir bağlamda anlatıcı da öğrencilerin öğretmenlerine yönelttiği sözleri *te-* fiiliyle vermiştir. Bu durum anlatıcının üslup açısından bağlama uyum sağladığının bir göstergesidir. Din önderlerinin kendilerini doğru yönlendirmediğini söyleyen öğrenciler, onlara alevli sopalarla vurmakta ve onları suçlamaktadır. Her varlığın cehennemden kurtulmak istediği ve kendisini cehennemden çıkarması için Burkan'a yalvardığı metin bağlamında öğrencilerin cehenneme düşme sebeplerini öğretmenlerine bağladığı görülmektedir. Bu yansıtma davranışı aslında öğrencilerin pozitif imajlarını korumak ve Tanrı'yı suçsuz olduklarına inandırmak için geliştirdikleri bir yol olarak düşünülebilir.

Pozitif imajlarını korumak ve suçlarını öğretmenlerine yansıtan öğrenciler sosyokültürel bir kabul olan "öğrencilerin öğretmenlerine saygı ifadesi kullanması"

[103] Pozitif ve negatif nezaketin özellikleri için bkz: Ağca, 2020: 108.

davranışını –cehennemde dahi olsa- uygulamaktadır. Zira öğretmenleri için *siz* yerine *sizler*, kendileri için *bizler* yerine *biz*, öğretmenlerinin vücutları içinse *etüzünüzler*[104] biçimini kullanmaktadırlar. Bu durum iki biçimde yorumlanabilir: Bunlardan ilki bu ifadenin içinde yetişilen kültür çevresi içinde özellikle dini rehberlikte bulunan öğretmenlere hitap ederken saygı ifadelerinin zorunlu olduğu bilinçaltını yansıtmasıdır. İkincisi ise pozitif imajlarını korumaya çalışan ve cehennemden Burkan'ın bağışlamasıyla çıkmaya çalışan öğrencilerin hocalara saygı ifadesi kullanarak kendi pozitif imajlarını da yükseltmek istemesidir**.** Bu iki sebebin de saygı ifadesinin kullanılmasında geçerli olduğu düşünülebilir.

[Konuşurlar: Öğrencilerden Öğretmenlerine, Konum: Eşit, Ortam: Cehennem]

4. Tanık

s(e)ni teg urugı örtemiş yavız tınl(ı)gdın suv alma[z] [m](e)n (BT XXXVII, 11053-11055) "Senin gibi yakınını yakmış aşağılık (bir) mahluktan su almam ben."

Cemaate su dağıtan ve daha önceden büyük günah işlemiş bir rahibe başka bir rahibin söylediği bu söz, konuşurun kendini dinî açıdan üstün görmesi ve karşısındakini aşağılayıp yok sayması anlamına gelmektedir. Dinden kaynaklanan ve dinle beslenen bir kabul olarak kendi yakınını yakmanın, öldürmenin insanı aşağılık bir duruma düşüreceği ve cehennemlik edeceği kabulü, her ne kadar artık cemaate saygı gösterip hizmet etse bile bu örnekte ağır basmaktadır.

Eşit konumdaki iki *toyın* arasında birinden diğerine yönelecek doğrudan İZT'nin şiddeti daha fazladır.[105] Bu örnekte de pozitif imaja doğrudan bir İZT görülmektedir. Konuşurun karşısındakini daha sert biçimde aşağılamak için bu yöntemi seçtiği söylenebilir.

[Konuşurlar: Rahipten Kötü Amelli Rahibe, Konum: Eşit, Ortam: Cemaatin Toplandığı Yer]

[104] Sonuncusu nezaket açısından açık olmayan bir örnektir. Çünkü 3. çoğul kişinin sahip olduğu varlığın ismine çokluk ekinin getirilmesi tek başına nezaket teorisi açısından yeterli değildir. Ancak söylemde muhatap için saygı anlamında kullanılan diğer nezaket işlevli çokluk parçalarıyla birlikte düşünüldüğünde *etüzünüzler* öğretmenlere nezaket ifadesi olarak düşünülebilir.
[105] Bkz. 1. Bölüm, Doğrudanlık ve Dolaylılık.

3.11. Pozitif ve Negatif İmajın Ters Şekilde Etkilenmesi

Maruz kalınan davranışlar, mecburiyet dolayısıyla kişinin negatif imajını zedelerken pozitif imajını arttırabilmektedir. İmaj yatırımından [106] farklı olarak bilinçsizce ve mecburiyet dolayısıyla edilgen biçimde gerçekleşen bu durum, Eski Uygur Türkçesi metinlerinde önemsenme ancak yönlendirilmeye maruz kalma, duygusal baskı dolayısıyla bir tercihe mecbur bırakılma, vaatte bulunma gibi durumlar sebebiyle kahramanların pozitif imajının arttığı ancak negatif imajının zedelendiği görülmektedir.

1. Tanık

uluş barça tegin üçün busanur "Memleketin tamamı, prens için üzülür (idi?)." (İKPÖ, 27)

İhtiyar bilgenin, prensin çok tehlikeli bir denize girmek istediğini, hanın böylesine ölüm tehlikesi bulunan bir yere oğlunu göndermemesi gerektiğini söylemesi üzerine halk prensin durumu için kederlenmiştir. Halkın prens için endişelenip kederlenmesi, prensin pozitif imajını beslemekte ancak negatif imajı için bir tehdit oluşturmaktadır.

Başkalarının bir kişinin hâline üzülmesi ve ilginin onun sorunları üzerine yoğunlaşması, bireyin pozitif imajını ilgi gösterme dolayısıyla beslemektedir. Yine de, birilerinin bir kişi için üzüntü duyması aynı zamanda kişinin o anki durumda olmaması gerektiğiyle ilgili bir mesaj içermekte, bu da doğal olarak kişiyi bir davranışa yönlendirme anlamı taşımaktadır. Böyle bir durumda kişiye, belli bir davranış veya durumdan kaçınması gerektiğini sezdirilmekte, bu da negatif İZT'ye sebep olmaktadır. Prens de başkalarının onun kendi durumu için üzülmesiyle karşılaşmış; başkalarının ilgisi ve onu önemsemesi dolayısıyla pozitif bir İBT'ye, yine aynı kişilerin bu durumun değişmesi gerektiği sezdirimini vermesinden dolayı negatif bir İZT'ye maruz kalmıştır, denilebilir.[107]

---

[106] Bkz. 3. Bölüm, İmaj Yatırımı.

[107] İnsanların kurgu içerisinde İyi Düşünceli Prens için birkaç kez ağladığı görülmektedir. Bunlardan ilki İKPÖ 30'da ülkedeki insanlar İyi Prens tehlikeli yolculuğa çıkacağı ağladığı sahnedir. Bir diğeri ise İKPÖ 77'de beş yüz dilencinin İyi Düşünceli Prens'ten ayrılırken ağladığı parçadır. İki örnekte de gösterilen ilgiden dolayı prensin pozitif imajı artmıştır. Ancak ikinci örnekte kendisinden ayrılacakları için ağlayanlara söylediği *bu yertinçü törüsi antag ol amrak yeme adrılur sevig yeme şeşilür* "Bu yeryüzünün yasası öyledir (ki) sevilen de ayrılır, seven de ayrılır." sözü prensin imajının da az etkilendiğini göstermektedir. Metnin bize gösterdiği olaylar arasında insanların prens için ilk ağlayışlarının son ağlayışlarından daha etkili olduğu düşünülebilir. Bunun sebebi olarak ise bu ağlama

[Eylem: Halkın Prensin Durumuna Kederlenmesi, Konum: Asttan Üste, Ortam: Han, Prens ve Saray Efradının Bulunduğu Ortam]

2. Tanık

yettinç kün taŋ taŋlayur erken edgü ögli tegin ulug küvrüg tokıtıp ınçe tep yarlıgkadı taluy ögüzke kirür sizler kim ölüm adaka korksar aşnurak yorıŋlar men sizlerni küçep elitmez men ötrü yarlıgın eşidip kim neŋ un[a]madılar (ün[te]mediler)*
"Yedinci gün, şafak sökerken İyi Düşünceli Prens, büyük davulu çaldırıp şöyle buyurdu: 'Okyanusa gidiyorsunuz. (Aranızda) kim ölüm tehlikesinden korkuyorsa şimdiden yürüsün gitsin! Ben sizleri zorla götürmüyorum.'. Onun buyruğunu işitince onlardan hiçbiri (gitmeye) asla razı olmadı (hiçbiri ses çıkarmadı)." (İKPÖ, 31-32)

Bu parçada prens kendisine eşlik eden ihtiyar bilge ve beş yüz satıcıya seslenmektedir. Prensin handan zorla izin almasından, hanın bu kişileri prensi korumak için görevlendirmesinden ve belli bir yere kadar ilerlemelerinden sonra topluluktan herhangi birinin korktuğunu söyleyerek geri dönmesi, çok küçük düşürücü olacaktır. Dolayısıyla prensin bu topluluğa açık kapı bırakması aslında negatif bir nezaket gibi görünse de aslında yaşanan olaylar, söylenme zamanı, kişilerin hanın emri dolayısıyla prense eşlik etmesi, topluluğun amacı (prensle birlikte insanları acıdan kurtarmak gibi kutsal bir amaç) dolayısıyla negatif bir İZT içermektedir. Zira söz "Bunca olaydan sonra, denizin kıyısına kadar gelmişken, kağanın emri ve kutsal bir amaç varken hâlâ geri dönmek isteyen bir korkak var mı?" mesajı içerdiğinden topluluk aslında denize girmeye yönlendirilmiş; prens topluluğun denize gitme kararlılığını sağlamlaştırmıştır. Zaten bu imaj tehdidi karşısında kimse geri dönmemiştir.

[Konuşurlar: Prensten İhtiyar Bilge ve Beş Yüz Satıcıya, Konum: Üstten Asta, Bağlam: Geri Dönmenin Neredeyse Mümkün Olmadığı Bir Durum]

olayı silsilesinde prensin kendisi için ağlanmasına daha çok *alışması* ve beklentisini bu davranışa göre yükseltmesi düşünülebilir. Gerçekten de sürekli aynı konu hakkında aynı tepkileri alan bir kişide konu hakkında bir beklenti gelişmektedir. Bu beklenti A ise B gibi bir mantıkla kalıplaşmakta ve maruz kalınan tutuma göre yeniden şekillenmektedir. Belirli bir süre sonra aynı durum için alınan aynı tepkiler, tutumun muhatap üzerindeki etkisini azaltmakta ve kişinin imaj yoğunluğunu daha az etkilemekte, başka bir ifadeyle muhatabın bu konudaki hassasiyetini azaltmakta dolayısıyla da kişinin imaj algısında tekrar edilen tutuma karşı *duyarsızlaşmaya* sebep olmaktadır.

3. Tanık

kaçan burkan kutın bulsa men silerni barça anta kutarga men tep tedi* "Ne zaman (eğer?) Buddha'nın sonsuz mutluluğunu bulursam, sizleri, hepinizi, o zaman kurtaracağım." (İKPÖ, 76)

Hikâyenin son kısmında prens beş yüz dilenciye veda etmektedir. Herkes prensi bir dilenci olarak tanıdığı için aslında yukarıdaki hitap bir dilenciden diğer beş yüz dilenciye hitap olarak algılanmaktadır. Dolayısıyla anlatıcı prensin dilencilere sözünü *te-* fiiliyle belirtmiştir.

Prens oradan ayrılmadan önce Buda kutunu bulması hâlinde beş yüz dilenciyi kurtarma sözü vermektedir. Öncelikle başkasına verilen söz kişinin hareket kabiliyetini kısıtlamakta, kişinin kendi davranış seçeneklerini kısıtlamaktadır. Bu yönüyle prensin verdiği söz kendi imajına negatif bir İZT içermektedir. Buna karşın *kurtaga men* ifadesi prensin güçlü, dilencilerin ise güçsüz bir hâlde olduğu mesajını sezdirmesi yönüyle prensin kendi kendine pozitif bir İBT'de bulunması şeklinde yorumlanmalıdır.

[Konuşurlar: Prensten Dilencilere, Konum: Eşit, Mesafe: Uzak, Tutum: Negatif İZT, Pozitif İBT]

4. Tanık

bu sav(ag) (sözleyür) erken [ ] ***elgin yokaru (öntürüp)*** *[ ]* ***agırlayu*** *[ ] (bi)ş yüz yaratmak kim birimim ötep inçin ereyin bu savag işidip emgeklig yüzin iye taya badari braman inçe* ***tip tidi aya yavaşım*** *kim meniŋ kiçigde berü yıgmış kazganmı(ş) edim tavarım erdi erser anı alku tözün maytrı birle sokuşup ezrua teŋri yirinte togmak küsüşin buşı birgeli sakınçın iki yigirmi yıl tüni küni üz(lünçüsüz) paşantak atlıg yagış yagadım(ız) ed tavar esrgençsizin alk(u) buşıçılarka buşı birdim amtı sinite takı yok çıgay ınka erü(r) men biş bakar teŋinçe tavarı(m) yok kanta takı biş yüz yaratmak* ***birü ugay men*** "Bu sözleri söylediği sırada [ ] Brahman Nirdhana **ellerini yukarı (kaldırıp) [ ] hürmet ile** [ ] huzurunda beş yüz altın (bununla borçlarımı) ödeyip sükûnete kavuşayım'. Bu sözleri işitince ızdıraplı bir yüzle, korka korka Badhari Brahman şöyle dedi: '**Ey azizim**, benim küçüklüğümden beri biriktirdiğim ne malım ne mülküm var ise bunun hepsini asîl Maytrı'ya rastlayıp Tanrı Ezrua dünyasında yeniden doğmak arzusu ve sadaka verme düşüncesi ile on iki yıl gece gündüz fâsılasız Pāsandika kurbanı olarak sunduk, malımı mülkümü esirgemeden hep sadaka toplayıcılara sadaka

olarak verdim. Şimdi (ise) yersiz yurtsuzum ve senden daha fakirim. Beş bakırım bile kalmadı, beş yüz altını (nereden bulup) **verebileyim**!" (Maytr., 10/19-40)

Metnin bu kısmında Brahman Nirdhana, Badhari Brahman'a saygıyla ellerini havaya kaldırıp ona beş yüz altın vermesini istemiştir. Badhari Brahman ise kendi yetersizliğinin farkında olduğu hâliyle ızdırap duyarak ona tüm malını Tanrı Ezrua'nın dünyasında yeniden doğmak için kurban ettiğini, varını yoğunu bu uğurda esirgemediğini söylemiştir. Bu ayrıntılı anlatım şüphesiz, Badhari Brahman'ın kendi pozitif imajına bir besleme yaptığı anlamına gelmektedir. Badhari Brahman varını yoğunu inancı uğruna harcayarak bir pozitif imaj kazanmıştır ancak elinde hiç malının kalmaması sebebiyle maddi olarak hareket edemez ve muhtaç duruma düşmüştür. Bu yoksulluk onun Brahman Nirdhana'ya yardım etmesine ve yeni bir sevap kazanmasına da mâni olmaktadır. Badhari'nin bu sözleri kendi pozitif imajını arttırırken negatif imajını düşüklüğünü ortaya koymaktadır.

[Konuşurlar: Badhari Brahman'dan Brahman Nirdhana'ya, Konum: Eşit, Resmiyet: Samimi, Tutum: Kendisine Pozitif İBT ve Negatif İZT]

5. Tanık

ol ödün tükel bilge teŋri teŋrisi burkan ınça tip yarlıkadı ya tözünler oglı ya antag erser amtı s(e)n titrü tıŋlagıl edgüti ögil sakıngıl (AY II, 37/21- 38/4) "O vakit mükemmel bilge tanrı(lar) Tanrı'sı Burkan şöyle diyip buyurdu: Ey asiller oğlu! Öyleyse şimdi sen dikkatle dinle, iyice düşün (ve) idrak et!"

Burkan'ın bodhisattvaya açık ve nezaket ifadesi içermeyen bu emrinin aslında pozitif imajı olumsuz yönde etkilemesi beklenirdi. Ancak muhatabın hareket alanını kısıtlayan ve onu belli bir davranışa yönelten bu ifade Burkan'ın kulu tanıması ve muhatap olarak almasından dolayı bir pozitif İBT olarak karşımıza çıkmaktadır. Doğrudan Tanrı'dan alınan bir emir şüphesiz her inançta tanınma, varlığın onaylanması, lütuf çerçevesinde kulun pozitif imajını arttıran bir davranıştır. Bu emir ve sonrasında gelecek emirler onun her ne kadar hareket alanını sınırlasa da pozitif imajını da arttıracaktır. Böyle bir durumda bodhisattvanın pozitif ve negatif imajı ters şekilde etkilenecektir, denebilir.

[Konuşurlar: Burkan'dan Bodhisattvaya, Konum: Üstten Asta]

3.12. Denge Sağlayıcı Tutum

İlişkilerde iki tarafın da kabul ettiği bir denge bulunmaktadır. Bu denge uzun vadede değişikliğe uğrayabilir ancak genel temayül dengenin korunmasıdır. Bu dengeleme geriye yönelik olduğu gibi ileriye yönelik de olabilir. Konuşur yapmış olduğu bir İZT'yi telafi etmek veya muhatabı gereksizce yüceltmemek için geriye yönelik bir dengeleyici dilsel davranış sergileyebilir. Yahut konuşma esnasında yakında sarf edeceği sözlerin muhatap üzerindeki imaj zedeleyici ve besleyici etkisini dengelemek için ileriye yönelik bir dilsel yöntem de seçebilir. Özellikle İBT'nin dengelendiği örnekler, konuşurun kendi göreceli imajını düşünerek geliştirdiği bir yöntemdir. Muhatabın gereğinden fazla yahut konuşur için tehlike oluşturacak derecede yüceltilmesi böyle bir dengeleyici tavrın ortaya çıkarılmasına neden olmaktadır. Konuşur, Eski Uygur Türkçesi metinlerinde birini övdükten sonra kendi konumunu ön plana çıkarma, muhataba İZT'de bulunduktan sonra ona imaj beslemesinde bulunma, muhtemel İZT öncesi imaj beslemesinde bulunma gibi yöntemler benimseyerek ilişkinin imaj dengesini korumaya çalışmaktadır.

1. Tanık

anta ötrü tükel bilge t(e)ŋri t(e)ŋrisi burhan ol kamag terin kuvragnıŋ bo montag öŋin öŋin ötünmiş ötüglerin eşidü y(a)rlıkap ötrü olarnı barça öge alkayu ince tep y(a)rlıkadı edgü edgü sizler kamag küçlüglere monı monçulayu tınl(ı)glarka edgülügin asıglıgın adruk adruk d(a)r(a)nılarıg öŋin öniŋ ötündüŋüzler birök kim kayu tınlı(ı)glar bo ötünmiş d(a)r(a)nılarıg seziksiz b(e)k katıg süzük kertgünç köŋülin tutsarlar sözleserler bayadın berüki sizler ötünmiş tüşke utlıka teggeyler (AY VII, 472/18-473/8) "Ondan sonra mükemmel bilge tanrılar Tanrı'sı Burkan, bütün cemaatin çeşitli (şekilde) edilmiş dualarını dinlemeyi lutfedip onları tamamen takdir edip yücelterek şöyle buyurdu: Ey siz bütün güçlüler, tebrikler tebrikler, aferin aferin! Bunun gibi canlılara iyilik ve fayda ile çeşitli öğretileri farklı biçimlerde arz ettiniz. Eğer hangi canlı bu söylediğiniz dharanileri şüphe duymayan, sağlam, temiz ve imanlı bir gönülle söylerse (onlar) baştan beri sizin söylemiş olduğunuz iyi sonuçlara ulaşacaklardır."

Burkan, metnin bu bölümünde Ejder Hanlarının sözlerini beğenip onları takdir etmektedir.[108] Bir üst asta resmiyeti vurgulamak, konum farkını sezdirerek kendi

[108] Kastedilen parça için bkz. a.g.e., 472/22- 473-9.

pozitif imajını yükseltmek veya muhatabın pozitif imajını gibi sebeplerle siz üslubuyla seslenebilir. Bu örnekte Burkan'ın övgü ve takdir içeren sözlerinde muhatap için siz ülsubu benimseyerek çokluk eki kullanması, Ejder Hanlarına bir pozitif İBT olarak karşımıza çıkmaktadır. Böyle bir örnek üst konumdaki konuşurun astın konumunu kendinden üste çıkarması anlamına da *gelmemektedir*. Zira burada çokluk eki, üst konuma saygı ifadesinden ziyade astı veya davranışını onaylama, beğenme ilgisiyle imaj besleyici bir tutum olarak düşünülmelidir. Burkan'nın Ejder Hanlarına pozitif İBT'de bulunmak üzere *edgü edgü, sizler,ötündü**ŋüzler*** gibi ifadeler kullanmasını dengeleyecek ve onlara -her ne olursa olsun- alt seviyedeki konumlarını hatırlatacak *ötün*- fiilini kullanması dengeleyici tutuma bir örnek teşkil etmektedir.

[Konuşurlar: Burkan'dan Ejder Hanlarına, Konum: Üstten Asta, Mesafe: Yakın, Resmiyet: Resmî, Dengeleme Türü: İBT Dengeleme, Yönü: Geriye Yönelik Dengeleme]

2. Tanık

anta ken yeme agruk bultı keŋrenü aş berür boltılar kaltı tegin uktı köŋli yerinti ötrü udçı erke barayın tep tedi udçı er neglük barıgsadıŋaz köŋlünüzni kim bertdi barmaŋ tep tedi* "Bundan sonra, yine de, ağır bir yük olarak gördüler ve ona, homurdanarak yemek vermeye başladılar. Prens bunu anladığı zaman yüreği burkuldu. Sonra sığırtmaca, 'Ben gideyim.' dedi. Sığırtmaç 'Neden gitmek istiyorsunuz (= Neden gitmeyi düşündünüz) ? Gönünüzü Kim yaraladı? Gitmeyin!' dedi." (İKPÖ, 68-69)

Prens hasta bir hâlde yabancının evinde bir ay kadar konaklamıştır. Hastalığı nüksedip adamın evindeki kişiler ona imalı bir sözle yemek verince bu durum prensin gururunu kırmıştır. Ev sakinleri ve prens birbirlerini yakından tanımamaktadır aynı zamanda prens kendisini onlara bir dilenci olarak tanıtmıştır. Prensin gözlerinin görmemesi, evde hasta bir şekilde ev sakinlerinin bakımına muhtaç olması onun imajını göreceli olarak daha da düşürmektedir. Dolayısıyla ona yardım eden, acıyarak evde bakan kişilerin bu bağlamda bağıl güçleri yüksektir. Ev sakinlerinin prense yemeği homurdanarak vermesi prensin pozitif imajını zedelemektedir. Homurdanarak yahut en ufak bir sitemle, dolaylı ifadeyle yapılan yardım; muhtaç kişinin gurunu ve pozitif imajını olumsuz yönde etkilemektedir. Gerçekten de bu şekilde bir söylem muhataba, başkalarına muhtaç olduğunun ve konuşurun görece güçlü olduğunun

hatırlatılması sebebiyle pozitif İZT olarak düşünülmelidir. Uzak ilişkilerde üstten asta yapılabilecek en büyük İZT pozitif imaja yapılan dolaylı İZT olarak karşımıza çıkmaktadır.[109] Zira prens de böylesine şiddetli bir İZT ile karşı karşıya kaldığı için evden ayrılmak istemiştir.

Prensi eve götüren yabancı kişi ona yüksek konumdaki bir insanın hâl ve tavırlarına sahip olmasından ötürü saygı göstermektedir. Evden ayrılmak istediğini söyleyen prense yabancı kişinin siz üslubuyla konuşması ve aynı zamanda yapısal olarak bakıldığında *barmaŋ* sözünde kullanılan bir kişiyi bir eylemden men eden olumsuz emir kipi, bu bağlam için prensi misafir etmeye devam etmek isteme ilgisiyle pozitif bir İBT olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu saygı yöntemiyle prensin pozitif imajı beslenmiş ve öncesinde yaşadığı zedelenme telafi edilmeye çalışılmıştır.

[Konuşurlar: Yabancıdan Prense, Konum: Eşit Konum, Mesafe: Uzak, Resmiyet: Resmî, Dengeleme Türü: İZT Dengeleme, Yönü: Geriye Yönelik Dengeleme]

3. Tanık

bay er ince tep tidi kamag ödün kalın kuvrag aşın içgün tapıngu udungu küçüm küsünüm teginmez anın amtı kamag bursaŋ kuvragdın iki toyın ötünü teginür men kim küntemek meniŋ evimte aşanzınlar men yime küçüm (yit)mişçe tapınıp… "Zengin bir adam şöyle dedi: Her zaman büyük bir cemaate yiyecek ve içecek ile hizmet etme gücüm, kudretim yoktur. Bu yüzden şimdi bütün cemaatten iki rahip istiyorum, her gün benim evimde yemek yesinler, ben de gücüm (yettiğince) hizmet edip…" (Maytr., 25/11-19)

Parçayla ilgili dikkat çeken ilk şey, anlatıcının zengin kişi ile rahipleri eş konumda gösteren *te-* fiilini kullanmasıdır. Gerçekten de normal koşullar altında, din açısından rahipler topluluğuna göre ast konumda olan zengin kişi, rahipleri yedirip içirme ve onlara madden destek olma bağlamı içerisinde gücünü arttırmış, rahipler ile eş/yakın bir güce yükselmiş görünmektedir. Güç dengesinin bozulması bu bağlam için geçerlidir ve zengin kişinin şartlı bir iyilik yapma davranışı ile gücün iyiden iyiye rahiplerin aleyhine değiştiğini düşündürmektedir.

[109] Bkz. Tablo 4.

Zengin bir kişinin cemaate seslendiği bu örnek, bir kişinin malıyla cemaate hizmet ederek manevi bir mertebe edinme isteğini göstermektedir. Cemaatin hepsini her gün doyuramayacağını ve yalnızca iki kişiyi evine kabul edebileceğini belirten zengin kişi aslında işleyeceği sevap için kişi sayısını *tam mevcuttan* iki kişiye düşürmüş ve cemaati iki kişi göndermeye zorlamıştır. Bu durum, başka bir açıdan, cemaati rahipler arasından hangi ikisinin seçileceği kararını vermek zorunda bırakmak anlamına da gelmektedir. Sevabın kapsamını dramatik şekilde daraltmak ve cemaati kimin ücretsiz yemek yiyeceği konusunda karar vermek durumunda bırakmak, başlı başına tüm cemaate bir negatif bir İZT'de bulunmak olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira eşit/yakın konumdakiler arasındaki uzak ilişkide en şiddetli İZT, negatif imaja doğrudan bir İZT'dir.[110] Zengin kişinin bu İZT'yi telafi etmek ve durumu dengelemek için iki rahibi *ötünü tegin-* fiilleriyle istediği görülmektedir. Bu, söylemin geneline sirayet eden İZT'nin telafi edilmesi için seçilen bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır.

[Konuşurlar: Zengin Adamdan Cemaate, Konum: Eşit/Yakın, Mesafe: Uzak, Resmiyet: Resmî, Dengeleme Türü: İZT Dengeleme, Yönü: Geriye Yönelik Dengeleme]

4. Tanık

monçulayu ötünüp tılaŋurmak edrem küseyü apam birök iş yme bütürmez ök erser siz t(e)ŋrim sizin agızanmış köni kertü savınız alku barça buzulup ezüg bolgay seziksiz "Hitabet kabiliyetinin arzusuyla böyle arz ettiğimde eğer (bu) işi tamamına erdirmezseniz efendim ağzınızdan çıkmış olan (bütün) gerçek sözler bozularak şüphesiz yalan olarak algılanacak." (AY VIII, 506/23-507/190)

Burada Brahman, Sarasvati Tanrıça'yı, eğer bu yalvarmalarını ve dualarını kabul etmezse yalancı sayılmakla tehdit etmektedir. Bu açıkça Tanrı'nın pozitif ve negatif imajına İZT içeren şiddetli bir saldırgan tavır olarak görülmelidir. Üstelik bu tehdit *–gAy* gelecek zaman eki ve *seziksiz* "şüphesiz" sözleriyle doğrudan bir şekilde Tanrı'ya yöneltilmiştir. Asttan üste yönelen doğrudan İZT, en şiddetli kabalık yöntemidir.[111] Ancak bu şiddetli saldırgan söylemi *ötün-* sözcüğüyle dile getirerek ve yalan olarak algılamayı da edilgen cümle yapısı içerisinde ifade ederek dengeleyici bir

[110] Bu durum zengin kişinin ast konumda olduğu kabul edildiğinde de geçerlidir. Bkz. Tablo 3 ve Tablo 5.
[111] Bkz. Tablo 3.

tutum sergilemiştir. Her ne kadar Tanrı'yı tehdit ederek isteğini yerine getiremeye zorlasa da onun yüksek konumunu *küse-*, *siz*, *teŋrim* gibi İBT içeren yapılarla vurgulamakta böylece denge sağlayıcı bir yönteme başvurmaktadır.

[Konuşurlar: Kondini Brahman'dan Sarasvati Tanrıça'ya, Konum: Eşit/Yakın, Dengeleme Türü: İZT Dengeleme, Yönü: İleriye Yönelik Dengeleme]

5. Tanık

edgü erenler kunç[uy]larnıŋ yalganturu sözlemiş savın [yer]mez[le]r küsüşlerin kantururlar m(e)n kunçuylar törösin küzedmetin ka[rınımtakı] savımın tükel saŋa sözledim tün kün seni umunup saŋa amranmakın muna ölürm(e)n amranmaklag bag tügünin tolp öz konok mar(ı)mlarımın barça b(e)kkatag bayuk sen (BT XXXVII, 2447-2455) "İyi erenler kadınların iltifat dolu sözlerini kınamazlar, isteklerini yerine getirirler. Ben kadın töresini gözetmeden içimdeki sözleri tamamen sana söyledim. Her an seni umarak seninle birlikte olmak için ölüyorum. Seninle olmak arzusuyla bedenimi tamamen bağladın."

Upasene'nin yengesi olan Ragagayini, ona aşkını ilan etmekte ve bu ilandan sonra da onun aynı şekilde karşılık vermesi için ona baskı uygulamaktadır. Bunu ise Upasene'yi överek gerçekleştirmektedir. Upasene'ye onu tüm benliğiyle istediğini söyleyerek pozitif imaj beslemesi yapan Ragagayini, iyi eren olmanın şartı olarak kadınların isteklerini yerine getirmesi gerektiğini, onun için kadın töresini hiçe saydığını söyleyerek bir karşılık beklemekte, baskı yapmakta ve dolayısıyla Upasene'ye negatif İZT'de bulunmaktadır. Bu baskının getirdiği İZT'yi dengeleme amacıyla ise gündüz ve gece onu umduğunu ve onu ölecek kadar çok sevdiğini, onu arzuladığını dile getirmiştir. Bu örnek pozitif İBT ile negatif İZT'nin dengelendiği bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

[Konuşıur: Yengesinden Upasene'ye, Mesafe: Yakın, Resmiyet: Samimi, Dengeleme Türü: İZT Dengeleme, Yönü: Geriye Yönelik Dengeleme]

6. Tanık

anı eşidip upasene urı a{r}rtokrak uy[a]dtı öz yeŋgesi ragagayinike ince tep tedi ***siz*** *ulug eçimniŋ* ***amrak*** *kunçuy siz töröçe tutsar meniŋ ögüm bolur siz bo munı teg törösüz iş işlep yer t(e)ŋri yme meni neçük kötürgey balıkda uluşta ne yüüz tutup yorıgay m(e)n anın sözleyür m(e)n maŋa ogul sakınç turgurzun bo savıg ikileyü [agız]ıntın üntürmezün* (BT XXXVII, 2461-2470) "Bunu işitip Upasene oğul çokça

utandı, öz yengesi Ragagayini'ye şöyle dedi: 'Siz büyük kardeşimin sevgili eşisiniz. Geleneğe göre benim annem sayılırsınız. Böyle ahlaksız (bir) iş yapar (isem) Yer Tanrısı da beni nasıl haşreder? Şehirde halk arasında insanların yüzüne nasıl bakıp nasıl yürürüm ben? Onun için şöyle diyorum: Bana oğul gözüyle baksın. Bu sözü bir daha söylemesin."

Upasene oğlanın kardeşi, babalarının ölümü üzerine mallarını satmak için şehir dışına çıkmakta ve Upasene'nin yengesi de ona aşkını ilan etmektedir. Bunun üzerine yengesini reddeden Upasene, bu reddin sebep olacağı İZT'yi de düşünerek hareket etmiş görünmektedir. Bu İZT riskini azaltmak için onu reddetmeden önce siz üslubuyla seslenmiş, yengesinin evli olduğu erkek kardeşi için *ulug* sözcüğünü kullanmış böylece yengesinin pozitif imajını da yükseltmiştir. Yengesini, kardeşinin "amrak kunçuy"u olarak olumlu bir niteleyici vasıtasıyla tanımlamıştır. Asıl İZT yaratacak cevabını vermeden önce de *maŋa ogul sakınç turgursun* sözüyle hem kendini onun oğlu olarak ast konuma indirmiş ve onu yüceltmiş hem de *fiil-Kip-3. TK* fiil çekimi yöntemiyle yengesine saygı ifadesinde bulunmuştur. Aynı zamanda reddetmesinin sebeplerini Tanrı'nın kurallarına uymaktan korkmasına ve utanmasına bağlamış, cevabını sebepsiz bırakmamış, açıklamada bulunmuştur. Tüm bunlar, aslında *bo savıg ikileyü [agız]ıntın üntürmezün* ret cevabının getireceği şiddetli İZT'yi önlemek için uygulanmış nezaket yöntemleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

[Konuşurlar: Upasene'den Yengesine, Konum: Asttan Üste, Dengeleme Türü: İZT Dengeleme, Yönü: İleriye Yönelik Dengeleme]

7. Tanık

ötrü ol vipulaçandre ogulk(ı)ya atası tapa kaya körüp erinçkençig ünin ulıyu sıgtayu ince tep tedi a ya amrak kaŋıçıma bo meniŋ emgekimin körmez mü s(e)n kanca bardı seniŋ burhan kutılıg edgü sakınçıŋ kimni üçün meni muntag emgetgeli buşı bertiŋ y(a)rlıkançuçı köŋülün kanta yitlinip bardı erki bo muntag tamudaki teg açıg emgek emgenip [ ] maŋa yarlıkançıçu köŋülin turmaz [mu] (BT XXXVII, 5948-5958) "Sonra o sevgili Vipulaçandra oğul babasına doğru eğilerek saygı gösterip acınacak bir sesle uluyarak ağlayarak şöyle dedi: Ey sevgili babacığım ey! Bu benim acı çekişimi görmez misin? Nerede kaldı senin Burkan kutlu iyi düşüncen? Kim için beni böyle acı(lara sürükleyerek) sadaka olarak verdin? Merhametli gönlün nerede kaybolup gitti acaba?

Böyle cehennemdeki gibi acı (ve) eziyet çekip [ ] bana merhamet etmez misin?".

Yukarıda verilen konuşmadan hemen öncesinde hükümdar kut bulmak için oğlunu sadaka olarak feda etmek istediğini söylemektedir. Bunun üzerine oğul babasına böyle bir sitemde bulunmuştur. Onun kendisini öldürecek olmasını eleştirmeden önce babasına seslenirken içinde sevgi bildiren *amrak* sözcüğüyle küçültme eki ve sahiplenme bildiren 1. TK iyelik bulunan *a ya amrak kaŋıçıma "ey sevgili babacığım ey"* ifadesini kullanmıştır. Bu ifadeden hemen sonra *meniŋ emgekimin körmez mü s(e)n* dolaylı cümle yapısı kullanılmıştır. Bu ifade aslında prensin acı çektiği mesajını ve babasının davranışını değiştirmesi gerektiği alt mesajını içermektedir. Dolayısıyla bu cümle yakın ilişkilerde asttan üste yönelen bir negatif İZT olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu söylemin doğrudan bir üslupla kullanılmak yerine dolaylı şekilde yöneltilmesi İZT riskini en aza indirmektedir.[112] Konuşmanın başında kullanılan bu ifadeler, sonrasında yönetilecek olan eleştirilerin doğuracağı pozitif ve negatif İZT baskısını azaltmak için kullanılmıştır, denebilir.

[Konuşurlar: Vipulaçandra Prensten Babasına, Konum: Asttan üste, Denge Türü: İZT Dengeleme, Yönü: İleriye Yönelik Dengeleme]

8. Tanık

ol erd[ini] ötürgüçi er seziklig bolup toyınka ince tep tedi t(e)ŋri açari a bo kaz üçün negülük munça k[a]d[g]u açıg ünin y[ıglayur s](e)n (BT XXXVII, 10715-10718)
"O mücevher çalan adam telaşlanıp rahibe şöyle dedi: Ey saygıdeğer hoca, bu kaz için niçin bu kadar kaygıyla, acı dolu sesle ağlıyorsun?"

Bu parçada bir kazın ölümüne üzülen ve acı bir sesle ağlayan rahibi, kendi suçundan ötürü sakinleştirmeye çalışan bir kişinin, ona önce saygı ifadesiyle hitap ettiği sonra da sözünü *sen* üslubuyla tamamladığı görülmektedir. Anlatıcı, rahibin ağlaması dolayısıyla onu zavallı duruma düşüren hırsızın konuşmasını *te-* fiiliyle dile getirmiştir. Bu bağlam için güç dengesinin birbirine yakın olması, anlatıcıyı böyle bir yöntem benimsemeye yönlendirmiştir, denilebilir.

Rahibin bu kadar fazla ağlamasından çekinen ve telaşa kapılan kişi onu sakinleştirmeye ve ağlama davranışından uzaklaştırmaya çalışmaktadır. Bu başlı

[112] Bkz. Tablo 3.

başına bir yönlendirme içermektedir. Bu yönlendirme bir soru biçiminde uygulanmış böylece dolaylı bir ifade ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede rahibe yönelen bu ifadenin negatif imaja İZT oluşturduğu söylenebilir. Hırsız olan kişi rahibin ağlamasından dolayı telaşlanarak onu acil bir şekilde sakinleştirme niyetiyle hareket ettiği için rahibe şiddetli ve keskin bir yönlendirme yapmaktadır. Bu şiddetli İZT riskinden dolayı söze *t(e)nri açari a* şeklinde başlayan konuşur, sen üslubuyla kurguladığı yönlendirmeyle ifadesine devam etmiştir. Sen üslubunun yönlendirme içeren ifadelerdeki etkisi, siz üslubuna göre daha fazladır. Konuşur, rahibi acil olarak sakinleştirme isteğinden dolayı daha etkili olan sen üslubunu tercih etmiş ancak İZT şiddetini azaltmak için de ifadenin başında saygı ifadesi kullanılmıştır. Bu örnek, dinen üstün sayılan rahibe hem bir negatif İZT durumundaki yönlendirmeyi hem de pozitif İZT şeklinde değerlendirilen sen üslubuyla seslenmeyi dengelemesi açısından dikkat çekicidir.

[Konuşur: Hırsızdan Rahibe, Konum: Eşit, Dengeleme Türü: Pozitif ve Negatif İZT Dengeleme, Yönü: İleri Yönelik Dengeleme]

9. Tanık

kama]pirye urınıŋ anası şiri [atl(ı)g [ ] […] ince tep tedi ö[z konokum] aras[ı]nta isig özüm[te adırtsız] yatdaçı s(e)n ogulu[m a [ ] bolmış yalŋuz baş ogul[um s(e)n] tözün ogulum ad[alıg tudalıg evke] [ba]rmagıl (BT XXXVII, 10868-10876) "Kamapirye oğlanın anası Şiri adlı [ ] […] şöyle dedi: İçimde ve kendi özümde ayrım yapmaksızın yatmaktasın. Ey oğulum, [ ] olmuş tek oğlumsun. Asil oğlum, tehlikeli eve varma!"

Kamapirye'nin annesi oğlunun tehlikeli eve gitmemesini emretmeden önce ona sevgisini *öz konokum arasınta isig özümte yatdaçı s(e)n* sözüyle göstermiştir. Sonrasında *yalŋuz baş* ve *tözün* olumlu niteleyicileriyle oğlunun pozitif imajını daha da arttıran anne, sonrasında asıl isteğini belirtmiştir. Oğlunun davranışını ve hareket alanını sınırlayan bu söz edim öncesi imaj beslemesinde bulunan anne ileriye doğru dengeleyici bir nezaket yöntemi tercih etmiştir.

[Konuşurlar: Anneden Oğluna, Konum: Üstten Asta, İlişki: Yakın, Dengeleme Türü: Negatif İZT Dengeleme, Yönü: İleriye Yönelik Dengeleme]

10. Tanık

üzik ekşer sav söz intin yok erip munta/ Oŋartguka köp yaŋşattım tözünüm saŋa/Usal bolup suntasar sen muna bu tuşta/ Una aztıŋ keŋrengey sen çimadma maŋa

“Sözlerin, kelimelerin, hecelerin, hiçbir yeri yoktur burada/ Sana, ey asilim, kolaylık olsun diye ettim gevezelik/ Sen ama şimdi tembellik edip gâfil davranınca/ Sapıttın yolunu ve bana kızıyorsun, darılma bana.” (Tekin, 2008: 154.167)

Bu mısralarda anlatıcı öncelikle okura “asil” hitabında bulunmuş, ardından yaptığı eylemin sebebini açıklamış ve kendi sözlerini “gevezelik” olarak adlandırmıştır. Bu üç yöntem de anlatıcının kendi pozitif imajını okur olarak tasavvur ettiği cemaatten görece aşağıya çekmesi anlamına gelmektedir. Okuru tembellik etmekle ve sapıtmakla itham edecek olan anlatıcı öncelikle onun pozitif imajını beslemekte böylece ilerde okurun algılayacağı olası İZT’nin şiddetini düşürmeye çalışmaktadır.

[Konuşurlar: Anlatıcıdan Cemaate, Dengeleme Türü: İZT Dengeleme, Dengeleme Yönü: İleriye Yönelik]

3.13. İmaj Yatırımı

Pozitif ve negatif imajın ters şekilde etkilenmesinden farklı olarak imaj yatırımı pasif bir şekilde değil, her ne kadar belli bir baskı söz konusu olsa da daha yüksek bir imaj için iradeyle vazgeçilen bir imaja karşılık gelmektedir. Kazanılmak istenen pozitif bir imaj için bazen negatif imaj feda edilirken bazen de yine farklı bir konudaki pozitif imaj gözden çıkarılabilir. Bu yatırım da bir maddi yatırım gibi riske ve eldekinin bir kısmından vazgeçmeye dayanmaktadır. İmaj yatırımı adlandırmasının sebebi de budur.

Eski Uygur Türkçesi metinlerinde imaj yatırımı, dinî bir mertebeye ulaşabilmek için hareket alanını daraltmak, yine daha büyük bir dinî mertebeye erişebilmek için pozitif imajını feda etmek şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

1. Tanık

ötrü purunı arhant ayasın kavşurup tükel bilge maytrı burkanıŋ çkr lakşanın itilmiş adakınta yinçürü yükünüp ince tep ötünür ince bolzun teŋrim neteg yarlıkasar siz antag ok kılu tegineyin “Bunun üzerine Veli Purna el ayalarını kavuşturup mükemmel hikmetli Maytrı Burkan’ın bir ‘tekerlek’ alameti ile süslü ayağının önünde eğilerek secdeye varıp saygı ile şöyle der: ‘Böyle olsun, Tanrı’m! Siz nasıl buyursanız ben de ona göre saygı ile amel ederim.”

Burkan'ın Veli Purna'ya cemaate bir açıklamada bulunması ile alakalı emri üzerine veli, bedensel saygı ifadelerinde bulunduktan sonra Burkan'a onun emrini kabul ettiğini belirtmektedir. Kendi yapacağı davranışı karşısındaki varlığa göre düzenlediğini söyleyen biri normal şartlar altında negatif İZT'ye uğramış olmaktadır. Ancak emir Burkan Maytrı'dan geldiği için bu emre göre hareket etmeyi kabul etmek, velinin negatif imajını zedelese de itaatkâr bir dindar olma açısından pozitif imajını arttırmaktadır. Velinin pozitif imajının artmasını sağlayan başlıca etmen ise toplum içerisinde Burkan'a itaat etmenin onay gören bir davranış olmasıdır.

[Konuşurlar: Veli Purna'dan Maytrı Burkan'a, Konum: Asttan Üste, Yatırılan: Negatif İmaj, Beklenen Kazanç: Pozitif İmaj]

2. Tanık

ötrü bu yarlıg eşidip beş yüz satıgçı erenler terilip içgerü ötüg berdiler kamagın edgü ögli teginke kulluk* barır biz ölser birle ölür biz kelser birle kelir biz tep ötüg berdiler* "Daha sonra, bu buyruğu işiten beş yüz tüccar toplanıp içeriye (sarayın içine) öneri(lerini) arz ettiler: 'Hepimiz İyi Düşünceli Prens'in hizmetine gideceğiz. O ölürse birlikte öleceğiz. Geri dönerse, birlikte döneceğiz.' diye öneri verdiler." (İKPÖ, 22-23)

Bu örnekte kendini prense adama, onunla beraber ölüme gitme pozitif imajı yükselten bir durumdur. Satıcılar bu sözle kendi pozitif imajlarını arttırmaktadırlar. Bir ideal uğruna kendi hareket alanını kısıtlamak toplum içerisinde kabul edilen değerler açısından olumlu imaj göstergesidir. Örneğin Müslüman bir toplumda ramazan orucu tutmak negatif imajı zedelerken pozitif imajı desteklemektedir. Budist bir metin çevirisi olan bu kurgusal parçada olduğu gibi Türklerin gerçek sosyal yaşamında hanın ve liderin etrafında toplanma, ona kendini adama sosyokültürel olarak olumlu bir imaj göstergesidir. Aynı şekilde bilinen en eski zamanlardan günümüze Türk toplumu için ülkesi için canını vermek negatif imajını doğal olarak ortadan kaldırırken pozitif imajını arttırmaktadır.

[Konuşurlar: Satıcılardan Hana, Konum: Asttan Üste, Resmiyet: Resmî, Ortam: Hanın Huzuru, Yatırılan: Negatif İmaj, Beklenen Kazanç: Pozitif İmaj]

3. Tanık

ol burhanlarnıŋ yeg nom erdni üçün isig özümin titgeli ogşatı töröçe ermiş (BT XXXVII, 4974-4976) "O Burkanların üstün öğreti mücevheri uğruna kendi özümden vazgeçmek dine uygun olan şeymiş."

Brahman bu parçada kendi canını Burkanların öğretisi için feda etmenin uygun olacağını söyleyerek kendi yaşamına son vermesi açısından negatif İZT'de, din için ölme mertebesine erişme isteğinden bahsetmek bakımından da pozitif İBT'de bulunmuştur, denilebilir. Zira din için ölmek toplum içerisinde onaylanan ve kutsal sayılan bir davranıştır. Brahman bu yönelimini ifade ederek kendisini hükümdar veya toplum karşısındaki bu kutsallığını perçinlemiştir denilebilir.

[Konuşurlar: Brahmandan Hükümdara, Konum: Üstten asta, Yatırılan: Negatif İmaj, Beklenen Kazanç: Pozitif İBT]

4. Tanık

anta ö[t]rü m(a)[hap(a)dme] elig beg sansız üküş tınl(ı)glar uduz örmen igin emgenmişlernin körüp öz etöziŋe inçe tep tedi ay meniŋ köŋülüm a bo tınl(ı)glarnıŋ ig emgeklerniŋ körgil karınları keberip öŋleri kırtışları sarıg tuprak öŋlüg bolup ertiŋü turuk bolmışlar ol küçsüz yavaz közin umuglug sakınçın meni atayu tururlar bo tınl(ı)glarnıŋ munı teg emgekleri turup meniŋ yme el oronınta olurmışım ne tusu ol (BT XXXVII, 10739-10749) "Sonra Mahapadma Hükümdar Bey sonsuz sayıda canlının döküntü ve cüzzam hastalıklarını, çektikleri (sıkıntıları) görüp kendi kendine şöyle dedi: Ey benim gönlüm ey! Bu canlıların hastalıklarını, çektiklerini gör! Karınları şişip görünüşleri sarı toprak gibi olup kuvvetten düşmüşler. O güçsüz, fena (hâldeki) gözlerle umutla beni anıp dururlar. Bu canlıların böyle acıları varken benim hükümdar tahtında oturmamın ne faydası var?"

Hükümdar bu parçada eziyet çeken insanlara acımakta ve kendisine emir kipiyle seslenmektedir. Kendisine pekiştirici bir ekle *körgil* şeklinde hitap eden hükümdar hâlâ tahtta oturmasının gerekliliğini sorgulamaktadır. Kendisine makamı ve yöneticiliği konusunda bir özeleştiride bulunan hükümdar aslında kendi pozitif imajına İZT'de bulunmaktadır. Ancak bu pozitif İZT daha yüksek bir pozitif İBT'yi kazanmak içindir. Normal şartlar altında konumunu eleştirerek kendisine pozitif İZT'de bulunan hükümdar, merhamet duygusu ve makam hırsından kurtulma vesilesiyle daha büyük bir dinî mertebeyi dolayısıyla daha yüksek bir pozitif imajı amaçlamaktadır.

[Konuşurlar: Mahapadma Hükümdar Bey'den Kendisine, Yatırılan: Pozitif İmaj, Beklenen Kazanç: Pozitif İmaj]

5. Tanık

amtı anı barça ökünür biz bilinür biz tsuyda irinçüde boş bolalım kşanti bolzun (TT IV, A/40-42) "Şimdi ondan tamamıyla pişmanlık duyar, (onu) itiraf ederiz. Günahtan, çirkinlikten kurtulalım, affedile!"

İşlediği günahlardan dolayı pişmanlık duyan ve tüm insanlar adına af dileyen kul, öncelikle hata yaptığını ve günah işlediğini kabul etmektedir. Hata yaptığını, çirkin bir davranışta bulunduğunu itiraf etmek kişinin kendi pozitif imajına İZT'de bulunduğu anlamına gelmektedir. Zira bu söylemle kişi, kendi davranışını veya kişilik özelliğini onaylamamış, uygunsuz bulmuştur. Burada kişinin pozitif imajı, davranışın mı yoksa bütün olarak kişiliğin mi onaylanmadığına göre farklı şiddetlerde etkilenmektedir. Eğer yapılmış bir davranış kişinin kendisi tarafından itiraf ediliyor ve eleştiriliyorsa bu bir imaj kaybı yaratmaktadır. Ancak kişi bütünüyle yahut kendi kişiliğini oluşturan özelliklerden bir veya birkaçını onaylamıyor ve bu eksikliğini, uygunsuzluğunu itiraf ediyorsa daha büyük bir imaj kaybı yaşamış olmalıdır. Zira davranış bireyin anlık yahut daha sınırlı süreli bir parçasıyken kişilik özelliği kendi varlığının bir parçasıdır ve var olduğu sürece daha geniş kapsamlı olarak ona aittir.

Yukarıdaki örnekte kişi günahlarını itiraf ederek kendi davranışlarını eleştirmiş, bunları uygunsuz bulmuştur. Bu bir imaj kaybıdır ancak kişi tarafından Tanrı'dan bağışlanma dilediği bir bağlamda gerçekleştiği için Tanrı'ya ve sevaba, belki cennete yaklaşmak için feda edilebilecek bir imaj kaybı olarak görülmelidir.

[Konuşurlar: Kuldan Tanrı'ya, Konum: Asttan Üste, Yatırılan: Pozitif İmaj, Beklenen Kazanç: Pozitif İmaj]

3.14. Yansıtma

Savunma mekanizmasının, kişinin kendi kişiliğini korumak yahut başa çıkamadığı bir sorunla ilgili kendini rahatlatmak için başvurduğu bir davranış biçimi olduğu bilinmektedir. Buna göre kişinin kendi negatif veya pozitif imajını korumak için de savunma mekanizmalarına sıklıkla başvurulduğu öngörülebilir. Yansıtma da bu savunma mekanizmalarından biridir. Yansıtmanın herhangi bir suç, hata veya kişi

tarafından olumsuz olarak değerlendirilen bir davranışın sebebini başkasına bağlaması olduğu bilinmektedir.[113] Bu noktadan hareketle kişi yansıtma yöntemiyle aynı zamanda pozitif veya negatif imaj zedelenmesinin şiddetini düşürerek imajını korumuş olmaktadır. Eski Uygur Türkçesi metinlerinden Uigurica IV'te bir yansıtma örneğiyle karşılaşılmaktadır.

munta ınaru ayı ırak ermez tariçanta atlg yawlak rakşas bar seniŋ uluşındakı ig emgeknin tözi yıltızı ol erür anın yrlıkıŋa erksizin mn bu muntag yawlak ada kılurmn. (U IV, 156-161) "Buradan ileri çok uzak değil, Trijata adlı kötü (bir) şeytan var. Senin ülkendeki hastalık (ve) ıstırabın menşei kökü odur. Onun emrine karşı âciz olduğumdan istemeyerek ben bu derece çok kötülük ediyorum."

Çaştani Bey şeytanlar topluluğunu korkutmuş ve şehre verdikleri zararlardan dolayı onlara savaş açmıştır. Bu parçada Duşta adlı şeytan, kendi suçsuzluğunu kanıtlamak ve kendini suç ve günahtan soyutlamak için Trijata adlı şeytanı suçlamaktadır.

İnsanları türlü kılıklara girerek saptırmak, hasta etmek ve öldürmek şeytanlar topluluğu arasında onaylanan bir davranış iken Çaştani Bey'den korkan Duşta için bu bağlamda, bir suç, hata, günah teşkil etmesi açısından olumsuz algılanmaktadır. Bu imaj düşürücü hataların doğuracağı yaptırımdan kurtulmak ve Çaştani Bey'in gözündeki imaj düşüşünün önüne geçmek isteyen Duşta, işlediği günahların sorumlusu olarak daha üst konumdaki bir şeytanı ve o şeytanın emirlerine karşı kendi güçsüz durumunu sebep göstermektedir. Duşta, bu parçada bir nevi insanlara kendi istemi dışında, istemeyerek zarar verdiğini ortaya atmakta, zararın sorumlusu olarak başka bir şeytanı göstererek, imajını "günahsız, suçsuz, hatta mağdur" bir pozisyona taşımak suretiyle telafi etmek istemektedir.

[Konuşurlar: Duşta'dan Çaştani Bey'e, Yansıtma Yönü: Duşta'dan Trijata'ya]

[113] Kavram, Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü'nde "1. Ruhçözümlemede, kişinin yasak, onaylanmaz itkilerini, duygularını, eğilimlerini, dışarıdaki kişilere ya da durumlara yansıttığı bilinçdışı savunma düzeneği. 2. Suçluluk ya da yetersizlik duygularının sonucu olarak, kişinin eksikliklerini, yanlışlarını başkalarına yüklemesi." olarak tanımlanmaktadır. Bkz. www.terim.tuba.gov.tr.

SONUÇ

Nezaket teorileri içerisinde Brown ve Levinson'un (1987) İmaj Koruyucu Modeli nezaketi ayrıntılı ve sistemli bir şekilde ele alan ilk teori kabul edilmektedir. Evrensel bir imaj (face) kavramı yalnızca yapısal değil pragmatik nezaket incelemelerinde de kullanılabilmektedir. Buradaki problem imaj algısının yalnızca kültürel özellikler, konum, güç ve mesafe dışında kişisel imaj beklentisi, edinilmiş imaj beslemeleri ve imaj yoğunluğu, bebeklikten itibaren geliştirilen davranışsal şemalar gibi çok daha kişisel ölçütler tarafından da belirleniyor olmasıdır. Bu çalışmada nezaketin muhatap tarafından algılanmasına etki eden tüm bu sosyal ve kişisel etkenler ön plana alınarak bu değişkenliğin doğasına uygun bazı öneriler getirilmiştir. Tezin ilk bölümünde imaj kavramı temel alınarak nezaketin kabalık üzerinden saygıyla, imaj beklentisi ve yoğunluğuyla, alayla, doğrudanlık ve dolaylılıkla ilişkisi hakkında görüşler sunulmuştur. İkinci bölümde Eski Uygur Türkçesinin barındırdığı yapısal nezaket ve kabalık ifadeleri dil bilimsel tasnife tabi tutularak incelenmiştir. Son bölümde ise Eski Uygur Türkçesinde daha çok anlatı parçalarında tespit edilen pragmatik ve dilsel nezaket yöntemleri hakkında fikirler öne sürülmüştür.

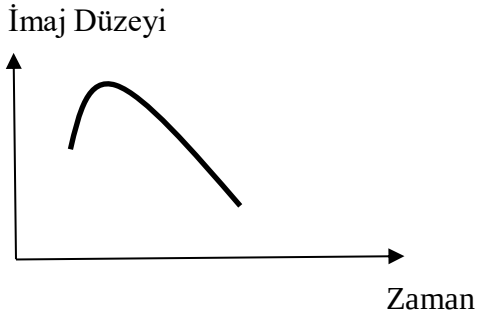
Nezaketin öncelikle konuşurun dilsel davranışından ziyade bağlamla, muhatabın zihninde var olan "neyin nazik neyin kaba olduğu şemasıyla" ve konuşurdan beklentileriyle ilişkili olduğu bilinmektedir. Buna aynı zamanda kişinin herhangi bir konu hakkında edindiği imaj beslemelerini de eklemek gerekmektedir. Bir kişinin herhangi bir konuyla ilgili edindiği imaj beslemesi miktarı konuyla alakalı İZT hassasiyetini düşürecektir. Buna beklentinin de İBT ile uyumlu olması eklendiğinde kişinin imajı bu konu hakkında doyuma ulaşmış olacaktır. Ancak örneğin müzik yeteneği konusunda başkalarından İBT beklentisi yüksek olan ancak buna uygun İBT alamayan bir kişinin imaj doygunluğu düşüktür ve bu konuda bir hassasiyeti oluştuğundan bahsetmek gerekmektedir.

$$\text{İmaj yoğunluğu} = \frac{\text{Kişinin edindiği imaj beslemesi}}{\text{İmaj beklentisi}}$$

Bu formülde ters yönde muhatabın olumsuz imaj beklentisi ile maruz kaldığı İZT uyumlu ise yine imaj yoğunluğunun doygun olduğu (1), ancak İZT beklentisi

içinde olan bir muhatabın İBT'ye maruz kalması durumunda imaj yoğunluğunun 1'den yüksek; İBT bekleyen bir muhatabın İZT'ye maruz kaldığında ise imaj yoğunluğunun 1'den az olduğu düşünülebilir. Burada İZT beklentisi içinde olup İBT edinen bir kişi, dilsel davranışı iki şekilde yorumlayabilir. Bunlardan ilki İBT'nin samimi olarak algılanmasıdır. Böyle bir durumda imaj zedelemesi bekleyen kişinin imajı şiddetle artacaktır. Ancak ikinci olasılık, İBT'nin samimiyetsizliğine yani alaya dayanmaktadır. İZT bekleyen bir kişi alaylı bir İBT ile karşılaştığında imajı çok daha derin şekilde zedelenecektir. İZT'nin şiddetli olması İBT'nin, önce gerçek sonra ise alay olarak algılanmasından kaynaklanmaktadır:

Şekil 11: Alaya Maruz Kalan Muhatabın İmaj Algısındaki Değişim

Dilsel bir davranışın imaja ne düzeyde bir etkide bulunacağı muhatabın önceki yaşantılarına ve imaj beklentisine göre oluşan imaj yoğunluğuna bağlıdır. Belirli bir konu hakkında imaj yoğunluğu yüksek bir muhatabın o konu hakkında İZT'den etkilenme derecesi düşük olacaktır. *kan ınçe tep yarlıgkadı tıdu umadam erkim tükemedi erksiz* ıdur men* "Han ise şöyle beyan etti: 'Ona engel olamadım. Gücüm yetmedi, onu istemeye istemeye gönderiyorum." (İKPÖ, 27) örneğinde emrine karşı gelen oğluna söz geçiremediğini diğer saray efradının karşısında itiraf eden han, aslında oğlunu cezalandırabilirdi. Ancak bu yolu seçmeyip başarısızlığını itiraf etmesi, imajı yerle bir olmasına rağmen -ki çocuğuna dahi söz geçiremeyen bir iktidar sahibi durumuna düşmek dramatik bir imaj düşüşü anlamına gelmektedir- imaj yoğunluğunun yüksek oluşuna dolayısıyla imaj hassasiyetinin az oluşuna delalet etmektedir. Hanın imaj doygunluğuna ulaşmış olması, onun önceki emirlerinin yerine getirilmesiyle ve otorite sahibi oluşuyla ilişkili olmalıdır. Zira önceki yaşantısında sağladığı bu imaj doygunluğu ve oğluna duyduğu sevgiden ötürü imaj kaygısı arka planda kalmış görünmektedir.

İmaj yoğunluğunun derecesine göre İZT karşısında şu tepkilerden söz etmek mümkündür:

Düşük imaj yoğunluğu = İZT'den kaçış hâli

Yüksek İmaj Yoğunluğu = İZT'yi görmezden gelebilme hâli

Daha yüksek imaj yoğunluğu = İZT'yi karşıdan isteyebilme hâli.

birök sizin savınız köni kertü çın erser bo menin ötünmiş ötügümin yoksuz kurug kılman tep monçulayu sözlezün "'Eğer sizin sözünüz gerçek ise bu dilemiş olduklarımı boşa çıkarmayın.' diyerek böyle arz etsin." (AY VIII, 520/19-23) örneğinde kullarına kendisine nasıl dua etmeleri gerektiğini anlatan Sarasvati Tanrıça sözüne kendisinden şüphe doğuracak bir ifade olan *birök sizin savınız köni kertü çın erser* ile başlamıştır. Kendisinden şüpheyi doğuracak olan bu ifadeyi kullarından talep edebilen Tanrıça'nın sözünü tutma konusundaki yeterliliğine güveni tamdır. Bu sözlerin öncesinde de kulların ona güveninden emin olduğu anlaşılan kahraman, imaj yoğunluğunun yüksek olması sayesinde bu şüphe doğurucu İZT'yi kullarından talep edebilmiştir. Bunun aksi durumda imaj açlığının ise imaj hassasiyetini arttırdığından söz etmek gerekir: *ayıg ögli tegin inisi ince tep sakıntı ögüm kaŋım eçim teginke sever meni aklayur* erti amtı eçim taluyka barıp erdini kelürser tagı agırlıg bolgay men takı uçuz bolgay men tep sakıntı* "Kötü Düşünceli Prens şöyle düşündü: 'Babam ve annem, her zaman, sadece prens ağabeyimi sever ve benden hep nefret ederlerdi. Şimdi, ağabeyim okyanusa gider ve mücevheri getirirse daha da çok beğenilecek, bense daha çok horlanacağım.' diye düşündü." (İKPÖ, 28-29) örneğinde Kötü Düşünceli Prens'in anne ve babasından aldığı sevgi beslemesinin, beklentisine oranı o derece düşüktür ki bu imaj açlığı gelecekte de kendisinin kıymetsiz olacağı inancını ortaya çıkaran telkinlerde bulunmasına sebep olmuştur. Buradaki ilginç nokta kendisini ağabeyi ile karşılaştırırken onun imajını kendi zihninde daha da arttırması ve kendi imajını *uçuz bolgay men* sözü ile düşürmesidir. Kötü Düşünceli Prens'in kendi pozitif imajını tehdidi, daha sonra kardeşini öldürmeyi planlamasına sebep olmuştur.

Birçok dilde sen-siz ayrımı resmiyet ve saygı düzeyini ortaya koymaktadır. Bu ayrım günümüzde Türk lehçelerinde olduğu gibi Eski Türkçede de bulunmaktaydı. Yalnız ikinci kişi zamirleri ve çekimi değil üçüncü şahıslar için de kullanıma bağlı saygı anlamlarının olduğu bilinmektedir. Eski Uygur Türkçesinde emir-istek

çekiminde şahıs eklerinin nazik anlam taşıyıp taşımadığı yapısal bir bakış açısıyla şu tablo ile özetlenebilir:

Kişi	Ek	İBT / İZT/ Nezaket Nötr
1. TK	-(A)yIm	(a)Saygı Bildiren Eylem Çekiminde Pozitif İBT
1. ÇK	-(A)lIm	(b) Saygı Bildiren Eylem Çekiminde Pozitif İBT
2. TK	-gIl/∅	(c) Üstten Asta Negatif İZT
2. ÇK	-(X)ŋ	(ç) Tek Varlık İçin Pozitif İBT
		(d) Birden Çok Varlık için Nezaket Nötr
	-(X)ŋlAr	(e) Tek Varlık İçin Pozitif İBT
		(f) Birden Çok Varlık İçin Pozitif İBT
3. TK	-zUn	(g) 2. TK için Pozitif İBT
		(h) 3. TK için Nezaket Nötr veya Negatif İZT
3. ÇK	-zUnlAr	(ı) 2. TK ve için Pozitif İBT
		(i) 3. TK için Pozitif İBT
		(j) 2. ÇK İçin Pozitif İBT
		(k) 3. ÇK Nezaket Nötr (Çokluk)
		(l) 3. ÇK Negatif İZT

ötün-, *yarlıka-*, *tegin-* gibi leksik anlamının dışında gramatik bir nezaket ifadesine dönüşen sözcüklerin diğer nezaket sözcüklerinden daha yoğun saygı içerdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Zira bu sözcükler, kullanım sıklıkları ve geçirdikleri dönüşüm sonucunda saygı ile özdeşleşmiş, pekiştirilmiş yapılarda merkezde yer almış ve kendilerine bağlanan diğer eylemlerin saygı tarzında gerçekleştiğini bildirmeye başlamıştır.

Eski Uygur Türkçesinde isteme bildiren *tile-*, *küse-*, *ötün-* ve *kol-* fillerinin arasında nezaket açısından farklılıklar bulunmaktadır. Eski Uygur Türkçesinde incelenen metinler göz önüne alındığında *tile-* fiilinin daha geniş kapsamlı olduğu ve daha çok zihinsel isteme sürecini ifade ettiği; günümüz Türkiye Türkçesinde *dile-* fiilinin de aslen bu özelliği gösterdiği bilinmektedir. Bu açıdan sözcüğü nezaket nötr olarak ele almak mümkün görünmektedir. *küse-*, *ötün-* ve *kol-* ise dilemenin performans aşamasını dile getirmekte ve istikrarlı şekilde tanrılara, kutsiyet atfedilen varlıklar ve yönetim sınıfına yönelen isteklerde kullanılmaktadır.

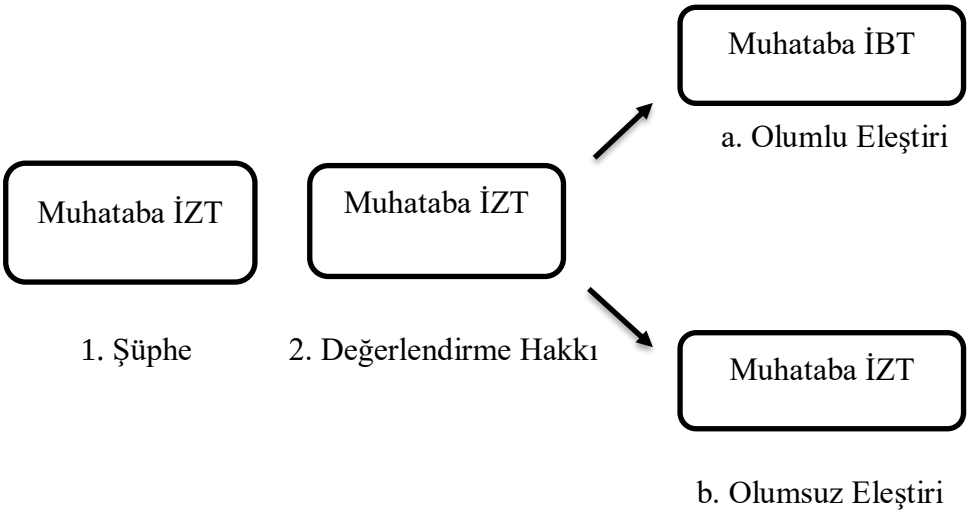
Türkçe ilk yazılı metinlerden itibaren karşılaştığımız *eşid-* ve *tıŋla* sözcükleri arasında da nezaket açısından fark bulunmaktadır. Günümüz Türkçesinde olduğu gibi Eski Türkçede de *eşid-* "işit-" fiziksel olarak sözleri duymayı, *tıŋla-* "dinle-" ise sözleri işitip onlara itaat etmeyi ifade etmektedir. Bu durum, *tıŋla-* fiilinin pozitif nezaket yöntemi olarak kullanılabilen bir leksik parça olduğunu göstermektedir. Köl Tigin Yazıtı'ndaki *bu sabımın edgüti eşid katıgdı tıŋla* (KT 2) ifadesi de iki fiil arasındaki bu farkın Türkçenin yazılı ilk döneminden itibaren var olduğunu ortaya koyması bakımından önemlidir.

Eski Uygur Türkçesi metinlerinde "ölmek" fiilini karşılayan *etöz kod-*, *adın ajunka bar-*, *uçup bar-*, *kergek bol-* gibi birçok söze rastlanmıştır. Aynı şekilde günümüz Türkiye Türkçesinde de "ölmek" için kullanılan "uçmağa var-", "Hakk'ın rahmetine kavuşmak", "öbür tarafa git-", "adres değiştir-", "son yolculuğuna uğurlan-" gibi örtmece sözlerin genellikle yer değiştirme ile ifade edilmesi Eski Türkçe Dönemi'nden itibaren din farklılıklarına rağmen ahiret inancının dilde ve kültürel kodlarda karşılığının bulunduğunu göstermektedir.

Saygın ve yüksek konumdaki bir kişinin yaptığı bir eylem, günümüz Türkiye Türkçesinde sıklıkla "zahmet etmek" olarak adlandırılmaktadır. Bunun Eski Uygur Türkçesindeki karşılığı olan *emgen-* fiiliyle, *lö kanı ertiŋü sevinti süzülti ince tep tedi ne kergek boltı kim ança emgenip bu yerke keltiŋiz* "Ejderhalar Hanı çok sevindi, (günahlarından) arındı ve şöyle söyledi: Ne gerekti de bunca acı çekip buraya geldiniz?" (İKPÖ, 46-47) örneğinde karşılaşılmaktadır. Burada dolaylı bir nezaket yöntemi içerisinde İyi Düşünceli Prens'in Ejder Hanı'nın sarayına gelmesi sorgulanmaktadır.

Olumlu veya olumsuz yönde her ne olursa olsun eleştiri, yapısı gereği pozitif ve negatif imajı tehdit eden bir dilsel davranıştır. Olumlu eleştiride dikkat edilmesi

gereken nokta, eleştirinin bu İZT içeren özelliğini en azından telafi edebilecek bir İBT şiddetinin sağlanması gerektiğidir. Bu İZT'yi telafi edebilen olumlu eleştiri parçası pozitif İBT'ye dönüşürken, bu temel İZT'nin altında kalan olumlu eleştiri İZT yönünde kalmaya devam etmektedir.

Eski Uygur Türkçesi metinlerinde nezaket amaçlı benzetme yönteminin iki yönlü olarak ortaya çıktığından bahsedilebilir. İlki *sutasome atl(ı)g (e)lig beg erdi öz körkin ezrua [t](e)ŋri enmiş teg tözün yumşak [t]örölüg tokulug köni kertü savl(ı)g erdi* (BT XXXVII, 3851-3855) "Sutasome adlı hükümdar (bir) bey vardı. Güzelliği Ezrua Tanrı'dan inmiş gibi, tabiat olarak yumuşak, dine uygun davranan, faziletli (ve) doğru sözlü idi" örneğinde olduğu gibi imajı görece düşük olan varlığı herhangi bir açıdan imajı yüksek olana benzetmek ikincisi ise *bilge bahşı sözledi eşid oglum tükel bilge t(e)ŋri t(e)ŋrisi burhannıŋ yipün lehwa yapırgakı [teg] ıdok t[i]l[i]n y(a)rlıkamış nomınta* (BT XXXVII, 887-890) "Bilge hoca konuştu: İşit oğlum! Kusursuz Bilge tanrılar Tanrı'sı Burkan'ın pembe nilüfer yaprağı gibi kutlu diliyle haşmetle söylediği vaazda" örneğinde olduğu gibi anlaşılması güç derecede değerli varlıkların cemaatçe anlaşılabilmesi için imajı daha düşük olan somut varlıklara benzetmek şeklinde görülmektedir. Korpusta İZT amaçlı benzetmelerle de karşılaşmak mümkündür. Bu örnekte eleştiri amaçlı bir benzetme yöntemine başvurulmuştur: *angayu nırvan bar tip adkanıp birük sansartın öneyin tip küseser ince kaltı keyik saytakı sakıgıg idermiş teg erür* "Öte yandan nirvāna vardır diye bir düşünceye bağlanıp hemen samsāradan kurtulmaya kalkışmak, tıpkı bir hayvanın çöldeki serâbın ardından koşması gibidir." (KTUN, 94-96).

Türklerde tahta yeni çıkan hakan, kağan, padişahın iktidarının uzun olması için dua edilme geleneği bulunmaktadır. Dede Korkut Hikâyelerinde de rastladığımız bu gelenekle Eski Uygur Türkçesi metinlerinde de karşılaşmak mümkündür. Zira *çigil erslan il tirgüg elp burguçan elp tarkhan beg ilentük erksintük ogurınta yme emti bolzun eseŋü-ü alkış* (Man. I/8-12 [21]) "Çiğil Arslan İl Tirgüg Alp Burguçan Alp Tarkan Bey tahta geçmesiyle (ulus) artık sağlık(lı) ve baht(lı) olsun." hükümdarın tahta çıkışı için edilmiş bir dua, *altın yagız yir yüüzinte atı küüsi yadılmış [a]dınçıg ıduk kaŋlarımız amraşıp sevişip tümen tümen yaşasun* (BT XIII, 49/44-47) "Aşağıda yer yüzünde adı ve şöhreti yayılmış, seçkin, kutsal kağanlarımız birbirlerini severek binlerce yıl yaşasın!" hükümdarların iktidarlarını devamlılığı için edilmiş bir dua olarak karşımıza çıkmaktadır.

Saygı, nezaketin bir alt dalını oluşturmaktadır. Saygı yapıları Eski Uygur Türkçesi metinlerinde yoğun bir biçimde kullanılmıştır. Asttan üste yönelen saygı biçimlerinin diğer nezaket biçimlerine göre yüksek oranda olması korpusun din metinlerinden oluşmasıyla ve yönetici sınıfından kişilere kutsiyet atfedilmesiyle ilişkili olmalıdır. Kutsal varlıklara ve aynı zamanda kutsiyet atfedilen yönetim sınıfına ait kişilere yönelen söylemler ayrı bir saygı üslubuna büründürülmüş ve geliştirilen bu ayrı dil hem ekler hem fiil ve isim türünden sözcükler hem de sentaktik yöntemlerle dile yansımıştır.

Saygı gösterilmek kişinin pozitif imajını artıran bir davranıştır ve kişinin bunun farkında olması, bu saygınlığa uygun davranması; ona gösterilen saygının devamlılığı için gereklidir. Ancak kişinin özellikle maneviyat odaklı bir tutum olarak sosyal konumundan kaynaklı saygıyı reddedip kendisini diğer ruhlarla eşit görmesi bir tevazu göstergesi olarak onun pozitif imajını din açısından arttırmaktadır. *ol üdün tegin monça sav sözlep ol aç bars öskinte suna yatdı k(e)ŋtünüŋ ulug y(a)rlıkançuçı köŋüllüg çogı yalını ugrınta ol aç bars yegeli tetinmedi bodis(a)t(a)v anı körüp ötrü ediz tagka agnıtıp et'özin kudı kemişdi kaçan yerke tegdükte bodis(a)t(a)v yene ince tep sakındı inçip bo bars turukı küçsüzi ugrunta anın meni yegeli umaz* "O vakit prens bu şekilde söyleyerek, aç kaplanın önünde uzandı, (fakat onun) kendisinin büyük merhametli gönlünün haşmetinden dolayı o aç kaplan (onu) yemeye cüret edemedi. Bodhisattva bunu görünce yüksek dağa çıkıp vücudunu aşağıya attı, yere düştüğü vakit Bodhisattva yine şöyle düşündü: Bu kaplan zayıflığı (ve) güçsüzlüğünden dolayı beni yiyemez." (AY X, 616/9-18) örneğinde olduğu gibi kaplanın açlıktan ölmek üzere

olmasına rağmen kendisini saygıdan ötürü yememesini kendi zihninde bilinçli veya bilinçsiz olarak farklı bir sebebe bağlayan prens, üstünlüğünü vurgulamaması ve ruhen bir saflık, temizlik göstermesi dolayısıyla okuyucu/dinleyici cemaat nazarında pozitif imajını arttırmıştır. *ol üdün sarasvati atl(ı)g t(e)ŋri kızı […] ince tep ötündi […] olarnıŋ bilge biliglerin tılaŋurmakların asa üsteyü* ***tegingey m(e)n*** "O zaman Sarasvati adlı tanrıça […] şöyle arz etti […] onların bilge(lere özgü) bilgilerini, belagat güçlerini çoğaltarak arttıracağım." (AY VII, 473/15-474/3) parçası saygı ifadelerinin bağlama göre değişebildiğini göstermektedir. Tanrıça Sarasvati'nin kendinden daha üst konumdaki Ejder Hanları ve Burkan'ın da olduğu bir ortamda kendinden daha alt konumdaki kullara yönelen davranışını *yarlıka-* ile değil de *tegin-* ile ifade etmesi bir pragmatik bir saygı ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu aynı zamanda ortamdaki diğer kişilerin de pragmatik nezaket davranışına etkisini göstermektedir.

Üst benlik, kişinin bazen somut gerçeklikle zıt düşen kararlar almasını sağlayan manevi ve ahlaki kişiliğidir. Bu açıdan kişinin imajını destekleyici ve zedeleyici bir yanı da bulunmaktadır. *bo törtünç tegzinç nom erdinig erinç ç(a)hşap(u)t maŋgal toyın ıkıaŋ ısman ratna v(a)çir ekegünüŋ ötügiŋe sin takıgu kün tolu boltı* "Bu dördüncü kitap öğreti cevheri sefil Ç(a)hşap(a)t Maŋgal Toyın Ikıaŋ Isman (ve) Ratnav(a)çir, ikisinin ricası ile xin tavuk gününde tamamlandı." (AY IV, 343/18-20) örneğinde yapısal olarak ele alındığında kişinin pozitif imajına bir İZT olarak algılanan erinç "sefil" sözcüğünün din bağlamı dolayısıyla pragmatik bir İBT olarak kullanıldığı görülmektedir. Tevazuyu ve böylece bir din mertebesini ifade eden bu sözcük üst benliğin bağlam açısından imaj besleyici yanını göstermektedir. *anta ö[t]rü m(a)[hap(a)dme] elig beg sansız üküş tınl(ı)glar uduz örmen igin emgenmişlerin körüp öz etöziŋe ince tep tedi ay meniŋ köŋülüm a bo tınl(ı)glarnıŋ ig emgeklerin körgil […] küçsüz yavaz közin umuglug sakınçın meni atayu tururlar bo tınl(ı)glarnıŋ munı teg emgekleri turup meniŋ yme el oronınta olormışım ne tusu ol* (BT XXXVII, 10739-10749) ""Sonra Mahapadma Hükümdar Bey sonsuz sayıda canlının döküntü ve cüzzam hastalıklarını, çektikleri (sıkıntıları) görüp kendi kendine şöyle dedi: Ey benim gönlüm ey! Bu canlıların hastalıklarını, çektiklerini gör! […] O güçsüz, fena (hâldeki) gözlerle umutla beni anıp dururlar. Bu canlıların böyle acıları varken benim hükümdar tahtında oturmamın ne faydası var?" örneği ise üst benliğin imaj zedeleyici yanını ortaya koymaktadır. Hükümdarın hastalıklarla boğuşan insanları görmesi konusunda kendisine emir kipi kullanması, kendi mutluluğunu onların mutluluğuna bağlarken

şartlı bir cümle yapısı kullanması pozitif ve negatif imajına İZT içermektedir. Bu parçada hükümdarın acı çeken varlıklara merhamet edip kendi kendine bir iç hesaplaşma yaptığı görülmektedir. Hükümdarın bu bağlam içerisinde konum farkına rağmen kendi pozitif imajını azalttığından ve acı çeken halk ile kendini karşılaştırıp onlarla kendini bir tuttuğundan bahsetmek gerekmektedir. Kendisiyle halkı sağlıklı ve refah içinde yaşam hakkı konusunda eşit olarak gören bu düşünceler aslında hükümdarın üst benliğinin bu süreçte ön planda olmasıyla ilgilidir. Bağlam içinde kağanın kendine şartlı bir İZT'de bulunması durumu da söz konusudur: Halk eğer böyle acı çekiyorsa ben de bu tahtta rahatça oturamam. Bu formülün aksi de elbette geçerlidir: Halk rahat olursa ben de rahat olabilirim. Hükümdar, bunun gibi şartlı bir İZT ile kendisine yaşantısını kısıtlayacak bir negatif İZT'de bulunmaktadır, denilebilir.

Bazı dilsel davranışlar, kişinin pozitif ve negatif imajını ters şekilde etkileyebilir. Buna kişinin kendi imajına etki eden dilsel davranışları da dâhildir. *ötrü bu yarlıg eşidip beş yüz satıgçı erenler* terilip içgerü ötüg berdiler kamagın edgü ögli teginke kulluk* barır biz ölser birle ölür biz kelser birle kelir biz tep ötüg berdiler* "Daha sonra, bu buyruğu işiten beş yüz tüccar toplanıp içeriye (sarayın içine) öneri(lerini) arz ettiler: 'Hepimiz İyi Düşünceli Prens'in hizmetine gideceğiz. O ölürse birlikte öleceğiz. Geri dönerse, birlikte döneceğiz.' diye öneri verdiler." (İKPÖ, 22-23) örneğinde topluluk İyi Düşünceli Prens'e ölümüne bağlı olduklarını bildirirken aslında kendi negatif imajlarına büyük bir zarar vermektedirler. Zira kendi varlıklarını ortadan kaldırmayı göze alan bu tercih kişinin hareket alanını tamamen kısıtlamakta hatta ölüm hâlinde yok etmektedir. Ancak böyle bir bağlılık bildirisi negatif imajı zedelerken pozitif imajı da arttırmaktadır. Türk toplumunda da bilinen ilk tarihî dönemlerden günümüze ülkesi için canını vermek, liderinin etrafında toplanmak olumlu bir imaj göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

İmaj yalnızca ikinci veya üçüncü bir kaynak tarafından beslenip zarara uğratılan bir kavram değildir. Kişi kendi iç konuşmaları vasıtasıyla da kendi imajını hem kendi zihninde hem de sonuç olarak başkalarının zihninde değişikliğe uğratabilir. *ötürü tegin ince tep sakıntı, agıçı erser menin ol* kaŋım kan bodun tiliŋe korkup ince yarlıgkadı erinç közünür et burkan ög kaŋ tetir kayu kişi ög kaŋ köŋlin bertser ol tınlıg tamulug bolur ogul kızka sanmaz men amtı ög kaŋ köŋlin bertmeyin kaŋım ellig tilke kirmezün öz kazgançım üze edgü kılınç kılayın tep sagıntı* "Daha sonra prens şöyle düşündü: 'Hazineciye (ya da 'hazineciler'e) gelince o (ya da 'onlar') benimdir. (Şu

hâlde), han babam, halkın dilinden (dedikodu edebileceğinden) korkup böyle emretmiş olmalı. (Zira) görünürdeki ete kemiğe bürünmüş Buddha'ya ana ve baba denir. Hangi kişi ana ve babasının gönlünü kırarsa o kişi cehennemlik olur, oğul ya da kız sayılmaz. Ben şimdi ana ve babamın gönlünü kırmayayım. Kral babam eleştirilmesin. Kendi kazancımla iyi işler yapayım!' diye düşündü." (İKPÖ, 10-12) örneğinde olduğu gibi prens etik bazı değerler ile kendini kısıtlama yoluna gitmiş, kendi negatif imajını zedelemiştir. Hâlbuki bu iç konuşmadan önce han olan babasına karşı herkes içinde bir kişilik mücadelesi vermiş, ona herkesin içinde karşı gelerek kendi istediği dinî maceraya atılmak istemişti. Ancak tüm bu olaylara rağmen yine dinî bazı kurallar sebebiyle kendini kısıtlamış ve mücadeleden vazgeçirmeye çalışmıştır. Böylece kendi negatif imajına İZT'de bulunmuştur.

Aynı imaj besleyici tutumu sürekli olarak edinen bir muhatabın imaj yoğunluğunun giderek daha az etkileneceği öngörülebilir. Bir İBT ile ilk kez karşılaşan muhatabın imaj yoğunluğundaki değişiklik diğer seferlerde daha az etkilenecektir. Muhatabın imaj hassasiyetinde azalma görülmesi duyarsızlaşmanın da arttığı anlamına gelmektedir. *ötrü ol ödün ol beş yüz koltguçılar bu savag eşidip ulıdılar sıktadılar kaltı buzagu sın entürmiş* iŋek teg ulıyu ince tep ötüntiler ögsüz ögi kaŋsız kaŋı siz boltuŋuz amtı bizni irinç yarlıg kılıp kança barır siz ol ödün tegin ince tep yarlıgkadı bu yertinçü törüsi antag ol amrak yeme adrılur sevig yeme seşilür* tep tedi* "O zaman, o beş yüz dilenci, bu sözü işitip uludular, sızlandılar, buzağısını arayan inek gibi böğürüp şöyle arz ettiler: 'Öksüzün anası, yetimin babası siz oldunuz. Şimdi bizi mutsuz ve zavallı kılıp nereye gidiyorsunuz?' O zaman prens, şöyle söyledi: 'Bu yeryüzünün yasası öyledir (ki) sevilen de ayrılır, seven de ayrılır.' dedi." (İKPÖ, 76-78) örneğinde kendisi daha önce birkaç kez ağlanan İyi Düşünceli Prens'in imajı, verdiği bu son tepki dolayısıyla daha az etkilenmiş görünmektedir.

Korpus içinde yer alan Manichaica, bir örnek dışında Türkischeturfantexte serisi, Uigurica serisi, bir örnek dışında Köŋöl Tözi Ukıttaçı Nom (KTUN), Huastuanift ve Irk Bitig pragmatik nezaket ifadelerinden uzak metinlerdir. Bu metinlerin, örneklerin sıklığı açısından yapısal nezaket yöntemlerine daha yakın olduğu görülmüştür. İyi ve Kötü Prens Öyküsü (32 örnek), Berlinerturfantexte (21), içerdiği kurgusal anlatılar dolayısıyla Altun Yaruk (20) ve bir tiyatro metni olarak kabul edilen Maytrısimit Nom Bitig (15) ise pragmatik nezaket ifadeleriyle en çok karşılaşılan metinlerdir. Pragmatik nezaket veya kabalık ifadelerinin daha çok

çatiklerde ve anlatıya dayalı parçalarda karşımıza çıktığı görülmektedir. Olay örgüsünün ve kahramanların kişisel özelliklerinin belli olmasından dolayı pragmatik malzeme daha çok bu tarz metinlerde bulunmaktadır. Ayrıca bu tarz metinlerde ve metin parçalarında yapısal birçok nezaket ve kabalık parçasının da bulunduğu görülmektedir. Huastuanift gibi olay örgüsünden yoksun tövbe metinlerinde ise neredeyse sadece yapısal malzemeyle karşılaşılmıştır. Bunun sebebi ise bu metinlerin diyalog, olay örgüsü ve bağlam çeşitliliği gibi unsurları barındırmamasıdır. Yine Manichaica serisinde de nezaket ve kabalık ifadelerinin yapısal olarak tezlik kipi, dua, yalvarma, övgü ve sövgü gibi başlıklar altında değerlendirildiği görülmüştür ancak pragmatik örneğe rastlanmamıştır. Budist din şiirlerini barındıran KTUN'da da yine nezaketle ilgili bazı sözcüklere, benzetme, kutlama yöntemleri gibi yapısal nezaket ifadelerine rastlanmıştır. Bir örnek dışında pragmatik nezaket ifadesine rastlanmamıştır. Altun Yaruk ise içinde bulunan hikâye kısımlarında pragmatik nezaket ifadelerine rastlanılan bunun dışında birçok yapısal nezaket malzemesiyle dikkat çeken bir sutradır.

Eski Uygur Türkçesi içerisinden seçilen korpusta bulunan nezaket ifadelerin belli alanlarda yoğunluk gösterdiği anlaşılmaktadır. Öncelikle eklerin işlek olarak nezaket ve kabalık amaçlı kullanımı göze çarpmaktadır. +kAŋ bir yapım eki olarak dışarıda tutulduğunda sekiz başlık altında değerlendirilmiş olan isim ve fiil çekim ekleri günümüz Türkçesindeki kullanımlarıyla paralellik göstermektedir. Örneğin tıpkı Eski Uygur Dönemi'nde olduğu gibi günümüz Türkiye Türkçesinde de iyelik ekleri sahiplenme; küçültme ekleri sevgi, kabul etme, onaylama ilgisiyle; çokluk ekleri pozitif İBT içermektedir. Bu dönemde kullanılmış eklerin günümüz Türkiye Türkçesiyle sergilemiş olduğu paralellik Türkçe eklerin nezaket ve kabalık açısından işlek bir özelliğe sahip olduğunu göstermektedir. Taranan metinler arasında Eski Uygur Türkçesine ait leksik birimlerin yoğun biçimde nezaket amaçlı kullanımı tespit edilmiştir. Bu sözvarlığı içinde özellikle asttan üste ifadelerin 34 tanıkla en fazla nezaket içeren alan olduğu dikkat çekmektedir. Bunun dışında tespit edilen 29 adet pekiştirmeli nezaket yapısının genellikle asttan üste yönelen söylemde kullanılan sözcüklerin birbirleriyle belli bir öncelik sonralık eğilimi içerisinde eşleştikleri anlaşılmıştır. Türkçenin söz diziliminde söz gruplarının merkezden sola dallandığı bilinmektedir. Bu dallanma biçiminde ortaya çıkan pekiştirmeli nezaket yapılarında sözcüklerinin merkez leksik parçaya yaklaştıkça nezaket şiddetlerinin de artması

beklenmelidir. Bir yüceltme esnasında git gide artan bir pozitif İZT şiddeti yerine azalan veya dalgalanma yaşayan bir pekiştirmeli yapı muhatapta algı yanılmasına, nezaketin düşme eğiliminde olduğu algısına veya sözün samimiyeti konusunda bir şüpheye sebebiyet verebilir. Özellikle bu dönemde genellikle kut sahibi kişiler için kullanılan pekiştirmeli yapıların nezaket şiddeti açısından giderek artan bir düzende olması; saygı duyulan, medet umulan ve korkulan güçlü varlıkların söylemi kendi imajları açısından olumsuz şekilde algılamasının önüne geçmektedir. Bu düzen bize sözcüklerin nezaket şiddetleri açısından karşılaştırılmasına da fırsat vermiştir. Ayrıca korpusta bulunan sayısız olumlu niteleyicinin yüceltme yöntemiyle sıkı bir ilişki içerisinde olduğu görülmüştür. Pragmatik nezaket ifadeleri bölümünde ise 12 tanık ile en çok üst benliğin imaj destekleyici etkisiyle karşılaşılmıştır. İnanç ve ahlak algısı muhtemel İZT etkisini bir fedakarlıkta bulunarak kutsallık kazanmaya yönlendirmektedir. Üst benliğin imaj destekleyici etkisi, korpustaki metinlerin ahlak ve din içerikli olmasıyla ilişkili olmalıdır.

Dengeleme yöntemi, genellikle saygı ile ilişkilidir ve muhatabı ikna etmek yahut onun imajını korumak için en çok başvurulan yöntemdir. Muhtemel bir İZT'nin önünü almak yahut zararı telafi etmek için başvurulan yöntemlerden biridir. Metinlerde yoğun şekilde bulunması nezaketin çıkış noktalarından kabul edilen insanlar arası ilişkilerde *sürekliliğin* ve *uyumun* sağlanması ihtiyacından kaynaklanmış olmalıdır. Denge sağlayıcı yöntemin kaçınma davranışı dışında konuşur aleyhine bir İBT'nin etkisini azaltmak için kullanıldığı iki örneğin bulunması da dikkat çekicidir.

Genel itibariyle bakıldığında kabalık yapılarına korpus içerisinde nezaket ifadelerine oranla çok daha az yer verildiği ve mevcut kabalık yapılarının ise daha çok aşağılama dairesi içerisinde yoğunlaştığı görülmektedir. Korpusta şüphe etmek, onaylamamak, şarta bağlı ödül-ceza ile yönlendirmede bulunmak, beklentinin nezaket yapısı olmaksızın reddi, olumsuz niteleyici kullanmak, rencide etmek, kalp kırmak, aşağılamak, yok saymak, küfür etmek, karşı çıkmak, eleştirmek, alay, hakaret, beddua, kısıtlama, yasaklama kabalık yöntemlerinin karşılığı bulunmuş ve bu ifadeler değerlendirilmiştir.

Eski Uygur Türkçesi metinleri gerek din metinleri ağırlıklı olması gerekse toplumun yaşamını anlama konusunda bize ipucu veren birçok anlatıya sahip olması dolayısıyla geniş bir nezaket sözvarlığına sahiptir. Teori kısmında evrensel literatürde ortaya konmuş olan yöntemlerin hemen hepsine bir dilsel karşılığın bulunması,

günümüz Türkçesindeki paralellikleriyle birlikte düşünüldüğünde Eski Uygur Türkçesinde ve dolayısıyla eski Türk yaşamında, dilsel nezaket yöntemlerinin çeşitliliğini ortaya koymaktadır.

KAYNAKLAR

Ağca, F. (2007). "Maniheist ve Budist Türkçe Metinlerde Fiil + -Mak + İyek Bol- Yapısı Üzerine", *Türkbilig*, S: 14, ss. 3-21.

Ağca, F. (2015). "Eski Türkçe *kö:k teŋri* ve *kö:k kalık* İkilmeleri Üzerine", *Türkbilig*, S: 30, ss. 201-221.

Ağca, F. (2019). *Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı*, TKAE, Ankara.

Ağca, F. (2020). "Eski Uygurcada Üçüncü Kişi İyelik Eki ve Dil Bilgisel Saygı Yapıları", Ed. Emine Yılmaz, Nuran Tezcan Nurettin Demir. *Semih Tezcan Kitabı* içinde (ss. 107-126), Nobel Akademi Yayıncılık, Ankara.

Ağca, F. (2021). *Dillik Ölçütlere Göre Eski Uygurca Metinlerin Tarihlendirilmesi*. TDK, Ankara.

Aksan, D. (2015). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, TDK, Ankara.

Alan, S. (2021). "Doğu Sahası Tarihî Türk Yazı Dillerinde Nezaket ve Saygı Bildiren Söz Varlığı", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı*, Doktora Tezi.

Alhindawi, F. H.; Alkhazaali, M. A. R. (2016). "A Critique of Politeness Theories", *Theory and Practice in Language Studies*, C: 6, No: 8, ss. 1537-1545.

Alyılmaz, S. (2017). *Türkçede Nesne Tekrarlı Fiiller,* Kesit, İstanbul.

Arat, R. R. (1937). *Türkische Turfan-Texte VII.* Von Dr. G. R. Rachmati. Mit sinologischen Anmerkungen von Dr. W. Eberhard, Berlin.

Arat, R. R. (1991). *Eski Türk Şiiri*. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Arundale, R. (1999). "An Alternative Model and Ideology Of Communication for an Alternative to Politeness Theory", *Pragmatics 9*, ss. 119-153.

Ata, A. (2009). "Türk Dillerinde +lA Çokluk Eki", (Ed. Choi Han-Woo), *International Journal of Central Asian Studies* C: 13, ss.89-99.

Ata, A. (2011). *Orhon Türkçesi*, (Ed. Gürer Gülsevin, Mehmet Mahur Tulum), T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2347, Eskişehir.

Ayazlı, Ö. (2012) *Altun Yaruk VI. Kitap*, TDK, Ankara.

Aydın, E. (2008). "Ongi Yazıtları Üzerine İncelemeler", *İlmî Araştırmalar*, No: 25, ss. 21-38.

Aydın E. (2022). *Eski Türklerde Gündelik Hayat*, Kronik Kitap, İstanbul.

Aydınoğlu, N. (2013). "Politeness and İmpoliteness Strategies: An Analysis of Gender Differences in Geralyn l. Horton's Plays", *Proceida Social and Behavioral Sciences*, No: 83 ss.473-482.

Azılı, K.; Koç, A. T. (2021). "Kavramsal Metafor Örneği Olarak *Agır* ve Eski Türkçede Bir Kavramsal Harita Denemesi", *Türkbilig*, No: 41, ss. 55-70.

Bahadır, E. (2019). "Erken Dönem Uyumsuz Şemaları İle Savunma Mekanizmaları Arasındaki İlişkilerin Çocukluk Çağı Travmaları Açısından İncelenmesi*". Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Pskoloji Ana Bilim Dalı*, Yüksek Lisans Tezi.

Bang, W., Gabain, A.; Rachmati, G. R. (1934). *Türkische Turfan-Texte VI. Das buddhistische Sûtra Säkiz Yükmäk*, Berlin.

Bang, W.; Gabain, A. (1929). *Türkische Turfan-Texte I*, Berlin.

Bang, W.; Gabain, A. (1929). *Türkische Turfan-Texte II*, Berlin.

Bang, W.; Gabain, A. (1930). *Türkische Turfan-Texte III*, Berlin.

Bang, W.; Gabain, A. (1930). *Türkische Turfan-Texte IV*, Berlin.

Bang, W.; Gabain, A. (1931). *Türkische Turfan-Texte V*, Berlin.

Bang, W. (1980). *Berlin'deki Macar Enstitüsünden Türkoloji Mektupları* (1925-1934). Çev. Şinasi Tekin, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum.

Barat, K. (2000). *The Uygur-Turkic Biography of the Seventh-Century Chinese Buddhist Pilgrim Xuanzang IX-X*, Indiana University Uralic and Altaic Series 166, Indiana.

Barlett, F. (1932), *Remembering: A Study in Experimental and Social Psychology*, Cambridge University Press, Cambridge.

Barlett, F. (1932). *Remembering: A Study in Experimental and Social Psychology*, Cambridge University Press, Cambridge.

Barutçu Özönder, S. (1998). *Üç İtigsizler- Giriş, Metin, tercüme, Notlar, İndeks*, TDK, Ankara.

Bayraktaroğlu, A. (1992) "Disagreement in Turkish Troubles-Talk", *Text: An Interdisciplinary Journal for the Study of Discourse, C: 12, Sayı: 3, ss. 317-342.*

Blas Arroyo, J. L. (2001). "'No Diga Chorradas…' La Descortesía En Le Debate Político Cara A Cara. Una Aproximación Pragma-Variacionista", *Oralia*: *Análisis del discurso oral*, No: 4, ss. 9-46.

Bourdieu, P. (1990). *The Logic of Practice*, çev: R. Nice, Polity Press, Cambridge.

Bozok, E. (2021). *Temizliğin Türkçesi*, Hiper Yayın, İstanbul.

Bozok, E. (2022). "Eski Türkçe Fal Metinlerinde Alkış ve Kargış Söylemleri", *Millî Folklor*, C: 17, No: 133, ss. 71-78.

Breuer J., Freud S. (1955). *Studies on Hysteria*, çev: James Strachey, Basic Books, New York.

Bridge, E. J. (2010). "Polite Language in Lachish Letters", *Vetus Testamentum*, C: 60, ss.518-534.

Brown, P.; Levinson S. C. (1987). *Politeness: Some Universals in Language Usage*, Cambridge University Press, Cambridge.

Caferoğlu, A. (2015). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, TDK, Ankara.

Chomsky, N. (1965). *Aspects of the Theory of Syntax*, M.I.T., Massachussets.

Chomsky, N. (2001). *Dil ve Zihin*, çev: Ahmet Kocaman, Ayraç, Ankara.

Christianto, D.; Monita, D. C. (2017). "Politeness Strategies Used in englishforums.com Discussions" , *The Fifth Undergraduate Conference on ELT, Linguistics and Literature*, ss. 73-82.

Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford University Press, Oxford.

Crystal, D. (2008). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*, Blackwell Publishing, Oxford.

Culpeper, J. (2009). "Impoliteness: Using Language to Cause Offence", *ESRC, ss.13-23.*

Culpeper, J. (2011). "Politeness and Impoliteness", *Sociopragmatics*, C: 5, Mouton de Gruyer, Berlin, ss. 391-436.

Culpeper, J. (2016). Impoliteness Strategies, *Interdiciplinary Studies in Pragmatics, Culture and Society* içinde (ss. 421-445), (Perspectives in Pragmatics, Philosophy and Psychology, C: 4), Springer.

Cüceloğlu, D. (2001). *İçimizdeki Çocuk*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Çatlı, Ö. (2016). "Kapalı Toplumsal Yapı: Kast Sistemi Üzerinden Tabakalaşma", *Aydın Toplum ve İnsan Dergisi*, Sayı: 3, ss. 59-65.

Çetin, E. (2020a). *Altun Yaruk VII. Kitap*, TDK, Ankara.

Çetin, E. (2020b). *Altun Yaruk VIII. Kitap*, TDK, Ankara.

Çolak, G. (2019). *Toplumdilbilimi-Toplumsal Cinsiyet ve Dil*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul.

Demirci, K. (2006). "Toplumsal Yapıların Saygı İfadesi Formlarında Dile Yansıması" *Millî Folklor,* No: 69, ss.38-45.

Demirci, K. (2008a). "Davranışsal Dil Bilimine Kısa Bir Bakış L. BloomField ve B.F. Skinner Yaklaşımları", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten*, C.: 56, ss. 63-70.

Demirci, K. (2008b). "Örtmece (Euphemism) Kavramı Üzerine", *Millî Folklor,* No: 77, ss. 21-34.

Demirci, K. (2017). *Türkoloji için Dilbilim- Konular Kavramlar Teoriler*, Anı Yayıncılık, Ankara.

Develi, H. (2013). *Dil Doktoru*. Kesit, İstanbul.

Dillon, G. (1985), "Rewiew Article", *Language 61*, ss.446-460.

Dinçer, A. (2018). "*(e)dgüti (e)şid ḳ(a)t(ı)ġdı tıŋla*: Söylediğim Budur, Kastım Bu Değildir", *Dil Araştırmaları 22*, ss. 95-107.

Dressen-Hamouda, D. (2013). "Politeness strategies in the job application letter: Implications of Intercultural Rhetoric for Designing Writing Feedback", *ASp*, C: 64, ss. 139-159.

Eelen, G. (2001). *A Critique of Politeness Theories*. Manchester: St. Jerome Publishing.

Elmalı, M. (2019). *Eski Uygurca Altı Dişli Fil Hikâyesi*, TDK, Ankara.

Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. TDK, Ankara.

Ercilasun A. B. (2000) "l, n ,r'den sonra niçin T?", *Belleten*, C: 48, ss. 191-194**.**

Ercilasun, A. B. (2004). *Başlangıcından Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Akçağ, Ankara.

Ercilasun, A. B. (2005). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Akçağ, Ankara.

Ercilasun, A. B. (2016). *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*, Dergâh, İstanbul.

Ercilasun, A. B. (2021). *Bengü İl Tuta Olurtaçı Sen: Köl Tigin, Bilge Kağan- Tunyukuk Anıtları*, Dergâh, İstanbul.

Ercilasun, A. B.; Akkoyunlu, Z. (2014). *Dīvānu Lügātit Türk.* TDK, Ankara.

Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation I*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden.

Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation II*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden.

Erdal, M. (2004). *A Grammar of Old Turkic*, Brill, Leiden.

Eren, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Bizim Büro Basımevi, Ankara.

Ergin, M. (2002). *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Basım Yayım Tanıtım, İstanbul.

Ersan, R. (2017). "Eski Uygur Türkçesinde Tasvir Fiili Olarak Saygı Fiilleri", *Türük Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi,* No: 11, ss. 454-469.

Fernández, E. C. (2005). "Euphemıstıc Strategıes In Politeness And Face Concerns" *Pragmalinguistica*, ss. 77-86.

Fernandez, E.C. (2005). "Euphemistic Strategies in Politeness and Face Concerns.", *Pragmalinguistica*, ss. 77-86.

Fischer, S.R. (2015). *Dilin Tarihi*. İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Fraser, B. (1990). "Perspectives on Politeness", *Journal of Pragmatics*, C: 14, No: 2, ss. 219-236.

Fraser, B. (2005). "Whither Politeness", *(Ed. Robin T. Lakoff ve Sachiko Ide), Broadening the Horizon of Linguistic Politeness* içinde (ss. 65-83), C: 139, John Benjamins.

Fraser, B., & Nolan, W. (1981). The Association of Deference with Linguistic Form. Ed. J. Walters, *The Sociolinguistics of Deference & Politeness* içinde (ss. 93–111). The Hague Mouton.

Freud, S. (1991). "Formulation On Two Principles Of Mental Functioning", *Se* 12, s. 215-226.

Gabain, A. (1954). *Türkische Turfan-Texte VIII*. Akademie Verlag, Berlin.

Gabain, A. (1959). *Türkische Turfan-Texte X*, Das Avadana des Dämons Āḍavaka. Bearbeitet von Tadeusz Kowalski. Aus dem Nachlaβ herausgegeben, Akademie Verlag, Berlin.

Gabain, A. (1988), *Eski Türkçenin Grameri*, çev: Mehmet Akalın, TDK, Ankara.

Gabain, A.; Winter, W. (1958). *Türkische Turfan-Texte IX. Ein Hymnus an den Vater Mani auf "Tocharisch" B mit alttürkischer Übersetzung*, Akademie Verlag, Berlin.

Goffman, E. (1967). *Interaction Ritual: Essays on Face-to-Face Behavior*, Doubleday, New York.

Good, D. (1995). "Where Does Foresight End and Hindsight Begin", Ed. Esther N. Goody. *Social Intelligence and Interaction: Expressions and Implications of the Social Bias in Human Intelligence* içinde (ss. 139-149). Cambridge University Press, Cambridge.

Grice, H.P. (1975). "Logic and Conversation", *Syntax and Semantics 3: Speech Arts*, ss.41-58.

Grönbech, K. (2011). *Türkçenin Yapısı*, çev: Mehmet Akalın, TDK, Ankara.

Gu, Y., (1990). "Politeness Phenomena in Modern Chinese", *Journal of Pragmatics*, C: 14, ss. 237-257.

Gulcalı, Z. (2015). *Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'dan "Aç Bars" Hikâyesi*. TDK, Ankara.

Gulcalı, Z. (2021). *Altun Yaruk X. Kitap*, TDK, Ankara.

Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, TDK, Ankara.

Hartley, F. (1872). *Ladies Book of Etiquette and Manual of Politeness*, J.S. Locke and Company, Boston.

Haugh, M.; Watanabe, Y. (2017), "(Im)politeness Theory", *Handbook of Language in the Workplace* içinde (ss.65-76), Routledge, Londra.

Hazai, G.; Zieme, P. (1970). *Fragmente der uigurischen Version des 'Jin'gangjing mit den Gâthâs des Meister Fu'. Nebst einem Anhang von T. Inokuchi: Berliner Turfan-Texte I*, Akademie Verlag, Berlin.

Hazai, G.; Zieme, P. (1971). *Fragmente Der Uigurischen Version Des Jin'gangjing mit den Gāthās des Meister Fu: Berliner Turfantexte I*, Akademie-Verlag, Berlin.

Holmes, J. (2013), *An Introduction to Sociolinguistics*, Routledge, New York.

Holtgraves, T. (1986). "Language Structure in Social Interaction: Perciptions of Direct and Indirect Speech Acts and Interactants who Use Them", *Journal of Personality and Social Psychology 51*, ss. 3055-314.

Ide, S. (1978). "A Sociolinguistic Analysis of Person References by Japanese and American Children", *Language Sciences*, C.1, No: 2, ss. 273-293.

Johansson, L. (1995). "On Turkic Converbs Clauses". Ed. M. Haspelmath ve E. König, *Converbs in Cross-Linguistic Perspective* içinde (ss. 313-317), Mouton de Gruyter, Berlin.

Johansson, L. (2007). *Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler*, çev: Nurettin Demir, TDK, Ankara.

Kadar, D. Z., (2017), *Politeness in Pragmatics*, Oxford Research Encyclopedias, Linguistics, (Çevrimiçi), https://pure.hud.ac.uk/en/publications/polite ness-in-pragmatics, 1 Ağustos 2022.

Kaljanova, E. (2005). "Uygurca Dışastvustık", *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı*, Doktora Tezi.

Kara, G.; Zieme, P. (1976). *Fragmente Tantrischer Werke in Uigurischer Übersetzung: Berliner Turfantexte VII*. Akademie Verlag, Berlin.

Kara, G.; Zieme, P. (1977). *Die uigurischen Übersetzungen des Guruyogas "Tiefer Weg" von Sa-skya Paṇḍita und der Maṇjuśīnāmasamgīti: Berliner Turfan-Texte VIII*, Akademie Verlag, Berlin.

Kara, G.; Zieme, P. (1977). *Die Uigurischen Übersetzungen Des Guruyogas Tiefer Weg von Sa-skya Paṇḍita und der Mañjuśrīnāmasaṃgīti: Berliner Turfantexte VIII*, Akademie Verlag, Berlin.

Karaağaç, G. (2013). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*. TDK, Ankara.

Karadavut, A. (2020). "Eski Türkçede Sayılar: Yapısal ve Anlamsal Bir Yaklaşım", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, Doktora Tezi.

Kasai, Y. (2011). *Der Alttürkische Kommentar Zum Vımalakīrtınırdeśasūtra: Berliner Turfantexte XXIX*, Brepols, Berlin.

Kasai, Y.; Ogihara, H. (2017). *Die Altuigurischen Fragmente Mit Brāhmī-Elementen: Berliner Turfantexte XXXVIII*, Brepols, Turnhout.

Kasper, G. (1990), "Linguistic Politeness: Current Research Issues", *University of Hawai'i Working Papers in ESL,* C: 9, No: 1, ss. 1-33.

Kaya, C. (1994). *Uygurca Altun Yaruk*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Keskin, B. (2016). "Eski Uygur Türkçesinde Saygı Bildiren İfadeler Üzerine", *1st International Conference on Studies in Turcology-Proccedings Book* içinde (ss. 291-299), Barcelona.

Kılıç Cengiz, A. (2021). *Eski Uygur Dönemine Ait Tantrik Bir Metin: Sitātapatrādhāraṇī*, TDK, Ankara.

Koçoğlu, V. (2006). "An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish (EDPT)'in Söz Dizini", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C: 6, No: 1, ss. 111-149.

Lakoff, R. T. (1973). "The Logic of Politeness or Minding Your P's and Q's". *Papers from the ninth regional meeting of the Chicago Linguistic Society* içinde (ss. 292-305), Chicago.

Lam, C. (2011). "Linguistic Politeness in Student Team E-Mails: Its Impact on Trust Between Leaders and Members", *IEEE Transactions On Professional Communication*, C: 54, No: 4, ss. 360-375.

Lambert, W.E.; Tucker, G.R. (1976). *Tu, Vous, Usted: A Social-Psychological Study of Address Patterns*, Newbury House, Massachusetts.

Lavandera, B. (1988). "The Social Pragmatics of Politeness Forms", Ed. U. Ammon, N. Dittmar, K. Mattheier, *Sociolinguistics* içinde (ss. 1196-1205), C: 2, Walter de Gruyter, Amsterdam.

Le Coq, A. (1919). *Türkische Manichaica aus Chotscho II*, Verlag Der Akademie Der Wissenschaften, Berlin.

Le Coq, A. (1922). *Türkische Manichaica aus Chotscho III*, Verlag Der Akademie Der Wissenschaften, Berlin.

Le Coq, A. (1936). *Manichaika I*, çev: Fuat Köseraif, Devlet Basımevi, İstanbul.

Le Coq, A.; Müller, F. W. K.; Bang, W.; Gabain, A.; Arat, R. R.; Thomsen, W. (1972). *Sprachwissenschaftliche Ergebnisse Der Deutschen Turfan-Forschung*, Zentralantiquariat, Leipzig.

Leech, G. (1983). *Principles of Pragmatics*, Longman, Londra.

Locher, M. (2008). "Relational Work, Politeness and Identity", Ed. Gerd Antos, Eija Ventola, Tilo Weber, *Handbooks of Apllied Linguistics* içinde (ss. 509-540), Mouton de Gruyter, Berlin/New York.

Locher, M.; Watts, R. J. (2005). "Politeness Theory and Relational Work", *Journal of Politeness Research*, No: 1, ss. 9-33.

Matsumoto, Y. (1988). "Reexamination of the Universality of Face: Politeness Phenomena in Japanese", *Journal of Pragmatics*, C: 12, ss. 403-426.

Meyerhoff, M. (2006). *Introducing Sociolinguistics.* Routledge Taylor & Francis Group, Londra.

Minsky, M. (1975). "A Framework for Representing Knowledge". Ed. Winston, P., *The Psychology of Computer Vision* içinde (ss. 211-277), Mac Graw-Hilll, New York,

Mirsultan, A. (2010). *Die altturkische Xuanzang-Biographie X*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.

Müller, F. W. K. (1911). *Uigurica II*, AKPAW 3, Berlin.

Müldür, F. (2016), "Noam Chomsky'de "Evrensel Dilbilgisi" Kavramı: Gelişimi, Kapsamı ve Başlıca Dil Yaklaşımları İçindeki Yeri", *Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Bölümü*, Yüksek Lisans Tezi.

Müller, F. W. K. (1908). *Uigurica I*, AKPAW, Berlin.

Müller, F.W.K. (1922). *Uigurica III*, Verlag Der Akademie Der Wiessenschaften, Berlin.

Müller, F.W.K. (1945). *Çaştani Bey Hikâyesi: Uigurica IV*, çev: Saadet Himran, Burhaneddin Erenler Basımevi, İstanbul.

Nadelyaev, V. (1969). *Drevne Tyurkskiy Slovar*, İzdatel'stvo Nauka, Leningrad.

Nazlı, H. (2013). "Türkçe Özür İfadeleri Üzerine Toplumdilbilimsel Bir İnceleme", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı*, Yüksek Lisans Tezi.

Nurjanah, O. W.; Santosa, R.; Rochsantiningsih, D. (2017). "Male and Female Linguistic Politeness in Speaking Classroom", *International Journal of Pedagogy and Teacher Education (IJPTE)*, C.: 1, ss. 147-154.

Nwoye, O.G. (1992). "Linguistic Politeness and Socio-Cultural Variations of the Notion of Face", *Journal of Pragmatics*, C: 8, ss. 309-328.

Okamoto, S. (2010). "Politeness in East Asia", *Handbooks of Pragmatics*, C: 6, ss. 71-100.

Onursal Ayırır, İ. (2020). "Türkiye Türkçesinde Kalıp Sözler: Nezaket Kuramı Açısından Edimbilimsel Bir Değerlendirme", *Millî Folklor*, C: 16, No: 126, ss. 86-98.

Orkun, H. N. (1940) *Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikâyesinin Uygurcası*, Alâeddin Kıral Basımevi, İstanbul.

Orkun, H. N. (2011). *Eski Türk Yazıtları*, TDK, Ankara.

Ölmez, M. (2013). *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk* Yazıtları, Bilgesu, Ankara.

Ölmez, M.; Röhrborn, K. (2001). *Die alttürkische Xuanzang-Biographie III*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.

Özbay, B. (2014). *Huastuanift- Manihaist Uygurların Tövbe Duası*, TDK, Ankara.

Özbay, B. (2020), *Manihaist Bir İlahi Huyadagmān- Partça, Soğdça, Eski Uygurca Metin ve Çeviri*, Dergâh, İstanbul.

Özen, G. (2016). "Kapalı Toplumsal Yapı: Kast Sistemi Üzerinden Tabakalaşma", *Aydın Toplum ve İnsan Dergisi*, No: 3, ss. 59-65.

Özönder Barutçu, F. S. (1998). *Üç İtigsizler*, TDK, Ankara.

Paramasivam, S. (2008). "Power and Politeness in Negotiation Discourse", *Ethno and Sociolinguistic Issues and the TESOL Dimension (ed. Rodolfo Jacobson* içinde (ss. 37-68), Peter Lang, New York.

Polat, Ü (2017). "Eski Uygur Türkçesinde Saygı Bildiren (*ötün-, tegin-, yarlıka-, yükün-*) Yarı Tasviri Fiilleri", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, C: 6, No: 4, ss. 2012-2026.

Polat, Ü. (2020). "Eski Türkçe *iye, iyin, udu* Üzerine", *XV. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri Kitabı* içinde (ss. 488-497), Tiflis.

Polat, Ü. (2020). "Eski Uygur Türkçesinde Sebep Bildiren *tıltag* ve *ugur* Sözleri Hakkında", *Türkbilig*, No: 39, ss. 81-94.

Poppe, N. (2008). "Altay Dillerinde Çokluk Ekleri", *Dil Araştırmaları Dergisi*, S: 2, ss. 93-110.

Reiter, R. M. (2000). *Linguistic Politeness In Britain and Uruguay: A Contrastive Study of Requests and Apologies*, John Benjamins, Philadelphia.

Rhodes, R. (1989). "We Are Going To Go There: Positive Politeness in Ojibwa".*Multilingua, C:* 8, ss. 249-258.

Röhrborn, K. (1971). *Eine Uigurische Totenmesse: Berliner Turfantexte II*, Akademie-Verlag, Berlin.

Röhrborn, K. (1996). *Die alttürkische Xuanzang-Biographie VIII*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.

Rueda, A. M. (2012). *Impoliteness In Spanish Digital Mass Media, New Perspectives on (Im)politeness and Interpersonal Communication* içinde (ss. 91-113), Cambridge Scholars Publishing, Cambridge.

Sarı, İ. (2021). "Örtük Edilgenlik İşaretleyicisi Olarak -lAr", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, No: 35, ss. 237-250.

Saussure, F. (1998). *Genel Dil Bilim Dersleri*, çev: Berke Vardar, Multilingual, İstanbul.

Scallon, R; Scollon, S. (1995). *Intercultural Communication: A Discourse Approach*, Blackwell, Oxford.

Schmidt, R.W . (1980). "Review of "Questions and Politeness: Strategies in Social Interaction". *RELC Journal 11*, ss. 100-114.

Senowarsito, S.; Tarjana, S.; Nurkamto, J. (2016). "Politeness of Non-Verbal Interaction in EFL Classrooms", *International Seminar Prasasti III: Current Research in Linguistics*, 2-3 August.

Sifianou, M. (1992). "The Use of Diminutives in Expressing Politeness: Modern Greek versus English", *Journal of Pragmatics*, No: 17, ss. 155-173.

Şen, S. (2014). *Eski Uygur Türkçesi Dersleri*, Bilge Kültür, İstanbul.

Tekin, Ş. (1993). *Kuanşi İm Pusar*. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Tekin, Ş. (2008). "Budist Felsefesinin Bilgi Nazariyesiyle İlgili Uygurca Telif Bir Eser: Vapşı Bakşı'nın Kөŋöl Tözi Ukıttaçı Nom (Bilincin Tabiatını Öğreten Kitap) Adlı Eserinin Çeviriyazı, Tercüme, Açıklamalar ve Tıpkıbasımı", *Journal of Turkish Studies*, C: 32, No: 2, ss. 113-186.

Tekin, Ş. (2014). *İştikakçının Köşesi*. Dergah, İstanbul.

Tekin, Ş. (2019). *Maytrısimit- Burkancıların Mehdîsi Maitreya ile Buluşma Uygurca İptidaî Bir Dram*, TDK, Ankara.

Tekin, T. (2000). *Orhon Türkçesi Grameri*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 9, Ankara.

Tekin, T. (2000). *Orhon Türkçesi Grameri*. TDK, Ankara.

Tekin, T. (2013). *Irk Bitig*, TDK, Ankara.

Terkourafi, M. (2001). *Politeness in Cypriot Greek: A Frame-based Approach*, Cambridge University, Cambridge.

Terkourafi, M. (2005). "Beyond the Micro-Level in Politeness Research", *Journal of Politeness Research: Language, Behaviour, Culture*, C: 1, No: 2, ss. 237-262.

Tezcan, S. (1974). *Das Uigurische Insadi-Sūtra: Berliner Turfantexte III,* Akademie-Verlag, Berlin.

Tietze, A. (2016). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati*, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara.

Tokyürek, H. (2009). “Eski Uygur Türkçesinde ‘Ölüm’ Kavramı ile İlgili İfadeler”, *Bilig*, S: 50, ss.169-198.

Tokyürek, H. (2017). “Budist Uygur Metinlerinde Teŋri Sözü”. *Dil Araştırmaları*, ss. 79-89.

Tokyürek, H. (2018). *Altun Yaruk IV. Tegzinç*, TDK, Ankara.

Tokyürek, H. (2019). *Eski Uygur Türkçesinde Budizm ve Manihaizm Terimleri*, TDK, Ankara.

Tolkun, S. (2015). “Doğu Türkçesi Metinlerinde Başlangıcından Günümüze Saygı ve Nezaket İfadesi Sorunu”, *Dil Araştırmaları*, C: 9, No: 17, ss. 135-157.

Toptaş, H. A. (2019). *Beni Kör Kuyularda*. Everest, İstanbul.

Torun, T. (2019). “Varlık ve Dil”, *İlahiyat Fakültesi Dergisi* C: 3, No: 2, ss. 95-104.

Tömür, H. (2003). *Modern Uyghur Grammar*, çev: Anne Lee, Yıldız Dil ve Edebiyat, İstanbul.

Trudgill, P. (2000), *Sociolinguistics: An Introduction to Language and Society*, Penguin Books, St Ives.

Turan, İlter, “Cumhurbaşkanımızın Karşısında Bacak Bacak Üstüne Atmazdım”, https://www.milliyet.com.tr/pazar/cumhurbaskanimizin-karsisinda-bacak-bacak-ustune-atmazdim-338119, 11.07.2004.

Turner, K. (1996). “The Principle Principles of Pragmatic Inference: Politeness”, *Language Teaching 2*, ss.1-13.

Tuzcuoğlu N. (1995). “Psikanaliz Kuramı ve Özellikleri”, *M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, No: 7, ss. 275-285.

Türkçe Sözlük, www.sozluk.tdk.gov.tr, Şubat, 2020.

Üstüner, A. (2009). “Örtmece Sözlerle İlgili Terimler”, *Turkish Studies*, C: 4, ss. 166-176.

Vér, M. (2019). *Old Uyghur Documents Concerning The Postal System of the Mongol Empire: Berliner Turfantexte XLIII*, Brepols, Berlin.

Viejobueno, M.; Preston Carol G.; Preston, Dennis R. (2008). “How to be Impolite: Rating Offensive Strategies”. Ed. Locher, Miriam A.; Strässler, J., *Standards and*

Norms in the English Language içinde (ss. 367-392), Mouton de Gruyter, Berlin/New York.

Vinderbilt, A. (1954). *Complete Book of Etiquette*, Doubleday.

Wardhaugh, R. (2006). *An Introduction to Sociolinguistics*, Blackwell, Padstow.

Watts, R. J. (2003). *Politeness*, Cambridge University Press, Cambridge.

Wilkens, J. (2007). *Das Buch von der Sündentilgung*, Edition des alttürkisch–buddhistischen Kšanti Kılguluk Nom Bitig, Teil I–II, Turnhout.

Wierzbicka, A. (1991). *Cross-Cultural Pragmatics: The Semantics of Human Interaction*, Mouton de Gruyter, Berlin.

Wilkens, J. (2001). *Die Drei Körper Des Buddha (Trikāya): Berliner Turfantexte XXI*, Brepols, Berlin.

Wilkens, J. (2016). *Berliner Turfantexte XXXVII (I)*. Brepols Publishers, Turnhout.

Wilkens, J. (2016). *Berliner Turfantexte XXXVII (II)*, Brepols, Berlin.

Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen*, Universitetverlag Göttingen, Göttingen.

Yaylagül Ö., (2005). "Eski Türkçede Nezaket İfadeleri", *Milli Folklor*, No: 68, ss. 151-165.

Yaylagül Üstünel, Ö. (2020). *Edim Bilimi Bakış Açısıyla Kutadgu Bilig*, TDK, Ankara.

Yıldız, H. (2012). "Eski Uygur Türkçesinde İkilemelerde Yer Değiştirme Meselesi", *TUDOK*, ss. 141-155.

Yunusoğlu, M. K. (2016). *Budist Türk Çevresi Eserlerde Metaforlar*. TDK, Ankara.

Zieme, P. (1975). *Manicheisch-Türkische Texte: Berliner Turfantexte V*, Akademie-Verlag, Berlin.

Zieme, P. (1985). *Buddhistische Stabreimdichtungen der Uiguren: Berliner Turfantexte XIII*, Akademie-Verlag, Berlin.

Zieme, P. (1996). *Altun Yaruk Sudur: Berliner Turfantexte XVIII*, Brepols, Berlin.

Zieme, P. (2000). *Vimalakīrtınırdeśasūtra: Berliner Turfantexte XX*. Brepols, Turnhout.